

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Elīna Guščiķa. Latvijas un Lietuvas teritorijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izpētes vēsture • *Tatjana Berga.* Bizantijas monētas Latvijā • *Antonija Vilcāne.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļa laikā no 1995. līdz 2011. gadam: reorganizācija, paaudžu maiņa, pētījumi • *Mariušs Balcereks.* Poļu Vidzemes jeb Inflantijas izveides priekšvēsture. Cīņas par Daugavpili 1625.–1627. gadā • *Jānis Bērziņš.* Vidzemes sabiedrības dalība II Valsts domes vēlēšanās • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas • In memoriam

2011

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigīta Vārpa*
Maketētājas *Margarita Stoka, Izolde Druketeine*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Elīna Guščika</i> . Latvijas un Lietuvas teritorijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izpētes vēsture	5
<i>Tatjana Berga</i> . Bizantijas monētas Latvijā	58
<i>Antonija Vilcāne</i> . LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļa laikā no 1995. līdz 2011. gadam: reorganizācija, paaudžu maiņa, pētījumi	65
<i>Mariušs Balcereks</i> . Poļu Vidzemes jeb Inflantijas izveides priekšvēsture. Cīņas par Daugavpili 1625.–1627. gadā	88
<i>Jānis Bērziņš</i> . Vidzemes sabiedrības dalība II Valsts domes vēlēšanās	101

VĒSTURES AVOTI

<i>Antonija Vilcāne</i> . Latvijas vēstures institūtam –75	125
--	-----

ZINĀTNES DZĪVE	135
----------------------	-----

RECENZIJAS	164
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	189
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	197
--------------------	-----

IN MEMORIAM	201
-------------------	-----

RAKSTU AUTORI	208
---------------------	-----

CONTENTS

Elīna Guščika. Research History of the Barrow Cemeteries with Stone Circle in the Territory of Latvia and Lithuania * *Tatjana Berga*. Byzantine Coins in Latvia * *Antonija Vilcāne*. The Department of Archaeology of the Institute of the History of Latvia at the University of Latvia from 1995 to 2011: reorganization, change of generations, researches * *Mariusz Balcerek*. The Birth of the Polish Livonia. The Battles of Daugavpils in the Years 1625–1627 * *Jānis Bērziņš*. Participation of Vidzeme Society in the Second State Duma * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina * In memoriam

INHALT

Elīna Guščika. Erforschungsgeschichte der Friedhöfe mit dem Steinkreis auf den Hügeln Lettlands und Litauens * *Tatjana Berga*. Byzantische Münzen in Lettland * *Antonija Vilcāne*. Abteilung für Archäologie am Institut für Geschichte der Universität Lettlands in der Zeitperiode von 1995 bis 2011: Umgestaltung, Wechsel der Generationen, Forschungen * *Mariusz Balcerek*. Bildung der polnischen Inflanty. Kämpfe für Dünaburg 1625–1627 * *Jānis Bērziņš*. Teilnahme der liefländischen Gesellschaft an den Wahlen zum II. Staatsrat * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Elīna Guščika

LATVIJAS UN LIETUVAS TERITORIJAS UZKALNIŅU AR AKMEŅU RIŅĶI KAPULAUKU IZPĒTES VĒSTURE

IEVADS

Latvijas un Lietuvas teritorijas agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta pirmās puses (1.–6./7. gs.) uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki, pateicoties savai virszemes konstrukcijai un bagātajam arheoloģiskā materiāla klāstam, vienmēr saistījuši gan vienkāršu interesentu, gan pētnieku uzmanību. Tie ir ne tikai spilgti attiecīgā laika apbedīšanas tradīciju liecinieki, bet sniedz arī plašāko avotu bāzi par agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta sākuma materiālo kultūru, saimniecību, sabiedrības sociālo uzbūvi u.c. aspektiem.

Mirušo apbedīšana uzkalniņu kapulaukos aizsākās 1. gs. otrajā pusē, un jau 2. gs. izveidojās to pamata izplatības areāls, kas aptvēra mūsdienu Zemgali, Vidzemes rietumu daļu, Augšzemi, Lietuvas vidusdaļu un ziemeļus; atsevišķi kapulauki atklāti arī Latgales vidusdaļā.¹ Kā rāda nosaukums, mirušie šajos kapulaukos apbedīti zem smilšu uzbēruma no akmeņiem likta riņķa ietvaros.² Sākotnēji uz pamatzemes tika izveidots akmeņu iežogs, tā iekšpusē guldīts nededzināts mirušais un pārklāts ar smilšu uzbērumu. Mirušais visbiežāk likts uz pamatzemes, retāk veidota kapa bedre. Kā nozīmīgas kapa sastāvdaļas minamas dažādi līdzī dotie priekšmeti un pie mirušā klāt liktie akmeņi. Šādi veidoti uzkalniņi varēja būt gan individuālas, gan kolektīvas apbedījumu vietas. Kolektīvajos uzkalniņos, kas apbedīšanai nereti izmantoti ilgstošā laika posmā, kapi atklāti arī dažādos uzbēruma slāņos – kad riņķis bija aizpildīts, mirušos guldīja uz jau izveidotā uzbēruma virsmas un pārklāja ar jaunu smilšu kārtu. No apbedīto skaita lielā mērā bija atkarīgi uzkalniņu izmēri – to diametrs variē no 3 līdz 20 m, augstums – no 20 cm līdz pat 2 metriem. Arī pašu uzkalniņu skaits vienā kapulaukā varēja būt dažāds – no viena līdz pat vairāk nekā 100. Kopš 5. gs. jaunu uzkalniņu veidošana tikpat kā nenotika, bet mirušos sāka ierakt jau esošajos.³ Visā uzkalniņkapulauku

areālā šajā laikā veidojās plaši līdzenie kapulauki, kas pamazām pilnībā nomainīja tradīciju mirušos apbedīt uzkalniņos ar akmeņu riņķi.⁴ Areāla rietumu daļā apbedīšana uzkalniņos beidzās 5.–6. gs., austrumu daļā tā turpinājās līdz 6.–7. gadsimtam.⁵

Jāpiemin, ka apskatāmās apbedīšanas tradīcijas elementi novērojami arī vairākos 4.–6. gs. t.s. Austrumlietuvas uzkalniņkapulaukos.⁶ Tāpat akmeņu riņķi atklāti dažos Latvijas un Lietuvas austrumu daļas vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukos (Mišķinos, Pajostē u.c.).⁷ Tomēr šīs parādības drīzāk jāskata kā attiecīgo pieminekļu veidu viena no īpatnībām, nevis kā atsevišķi uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki.

Latvijas un Lietuvas teritorijā konstatēti apmēram 340 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki. Precīzs to skaits nav nosakāms. Arheoloģiski nepētītie kapulauki kā iespējami apskatāmā veida pieminekļi identificēti vien pēc ārējām pazīmēm. Nav izslēgts, ka daļa varētu būt jau minētie pēc formas (bet ne pēc pārējiem elementiem) līdzīgie Austrumlietuvas uzkalniņkapulauki. Tāpat pētījumi bieži vien nav ļāvuši precīzāk noskaidrot pieminekļu veidu, un tie identificējami vairs tikai kā varbūtēji uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki. Šeit gan jāņem vērā, ka šādi pieminekļi Dienvidlatvijā un Ziemeļlietuvā agrajā dzelzs laikmetā un vidējā dzelzs laikmeta sākumā bija dominējošais, taču ne vienīgais apbedīšanas veids. Areāla rietumu daļā atklāti arī atsevišķi ar 2.–4. gs. datējami līdzenie kapi.⁸ Nav izslēgts, ka literatūrā minētie varbūtējie uzkalniņu kapulauki ir līdzeno kapu liecības. Tāpat iespējams, ka vēl visai maz zināmie agrā dzelzs laikmeta līdzenie kapi ir stipri postītu uzkalniņu paliekas.

Uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izpēte ilgst jau vairāk nekā 200 gadu, kuru laikā veikta gan pieminekļu apzināšana un arheoloģiskā izpēte, gan iegūtā materiāla apstrāde. Šīs izpētes process nav vērtējams viennozīmīgi. Pēc mērķiem, metodēm un pieejas iegūtā materiāla interpretācijā uzkalniņu ar akmeņu riņķi izpētes vēsturi var iedalīt četros posmos: 18. gs. otrā puse – 20. gs. pirmie divi gadu desmiti; 20. gs. divdesmitie gadi – četrdesmito gadu pirmā puse; 20. gs. četrdesmito gadu otrā puse – astoņdesmitie gadi; 20. gs. deviņdesmitie gadi – 21. gadsimts.

18. GS. OTRĀ PUSE – 20. GS. PIRMIE DIVI GADU DESMITI

Pētnieciskas ievirzes interese par uzkalniņiem ar akmeņu riņķi, līdzīgi kā par citiem senatnes pieminekļiem, radās romantisma strāvotuma ietekmē 18. gs. beigās, 19. gs. sākumā.⁹ Tomēr arheoloģija kā zinātne šajā laikā tikai veidojās, un izpratne par arheoloģiskajiem pētījumiem nereti bija citāda nekā mūsdienās pieņemtā.

Līdz 20. gs. divdesmitajiem gadiem Lietuvas un Latvijas teritorijā uzkalniņu kapulauku areāls pēc administratīvā iedalījuma pamatā ietilpa Krievijas impērijas Lietuvas (kopš 1801. gada Viļņas, bet kopš 1843. gada Kauņas), Kurzemes un Vidzemes, kā arī Vitebskas guberņā. Nevienā no tām vēl nebija pieņemti kādi pieminekļu aizsardzības likumi vai noteikumi. Oficiāli gan kopš 19. gs. otrās puses par izrakumu organizēšanu un veikšanu bija atbildīga 1859. gadā nodibinātā Pēterburgas Ķeizarkas arheoloģijas komisija, taču realitātē Baltijas guberņās šajā jomā bija liela brīvība.¹⁰ Visi pieminekļi būtībā piederēja attiecīgās zemes īpašniekiem. Tādējādi arī izrakumus ar zemes īpašnieka atļauju varēja veikt jebkurā arheoloģiskajā objektā, tāpat iegūtos artefaktus izrakumu veicējs vai zemes īpašnieks varēja paturēt sev.¹¹ Tāpat nebija noteikumu, kas liktu ievērot kādas zinātniskas izpētes metodes un izrakumu gaitas dokumentāciju. Tiesa gan – bija pazīstamas Tada Čacka (*Czacki*, 1765–1813) un Haralda Brakela (*Brackel*) arheoloģisko pieminekļu izpētes instrukcijas (attieciņi pirmā izdota jau 1805. gadā, otrā – 1840. gadā), kas uzsvēra visu atklāto liecību nozīmību senvēstures izpētē.¹² Tomēr šīm instrukcijām bija rekomendējošs, nevis juridisks raksturs. Līdz ar to izpētes metodes varēja būt visai dažādas. Atšķirības īpaši vērojamas, salīdzinot uzkalniņu izpētes stāvokli dažādās guberņās.

Senākie uzkalniņu ar akmeņu riņķi arheoloģiskie pētījumi zināmi no Lietuvas (vēlāk Viļņas, Kauņas) guberņas. Kopumā līdz 20. gs. divdesmitajiem gadiem šeit rakti 34 apskatāmā veida kapulauki, kas ir visai ievērojams skaits. Tomēr par lielāko daļu saglabājušās visai fragmentāras liecības. Ar atsevišķiem izņēmumiem izrakumu veicēji lielākoties bija privātpersonas (galvenokārt poļu izcelsmes vietējie zemes īpašnieki), kuru mērķis bija papildināt privātkolekcijas. Šodien nereti zināms vien pats pētniecības fakts vai liecība par iegūto senlietu materiālu, turklāt arī šai informācijai visbiežāk ir gadījuma raksturs (tā iegūstama no personiskās korespondences, pastarpinātu personu publikācijām u.c.¹³). Kādas ilgstoši darbojošās pētnieciskas ievirzes institūcijas līdz pat Kauņas muzeja izveidei 19. gs. nogalē šajā guberņā nebija; arī Kauņas muzejs sākotnēji arheoloģiskajā pētniecībā vēl neiesaistījās.¹⁴

Pirmie zināmie uzkalniņu ar akmeņu riņķi izrakumi notika 18. gs. otrajā pusē Raginēnu kapulaukā Staņislova Poņatovska (*Poniatowski*, 1764–1795) vadībā.¹⁵ Jau 19. gs. pirmajā pusē Kauņas guberņas uzkalniņu izpētē iesaistījās redzamākie tālaika senatnes pētnieki. Dionizs Poškus (*Pasziewicz*, ap 1765–1830) veica izrakumus Adakavas kapulaukā, Fridrihs de Monperē (*de Montperreux*, 1798–1850) pētīja Raginēnu un Karpišķu kapulaukus, Francišks Viļčinskis (*Wilczyński*, 1796–1859) – Kustu un Vaineiķu kapulaukus, bet Ludviks Jucevičs (*Jucewicz*, 1813–1846) – iespējams, Akmeņu un arī Gergždeļu

kapulaukus.¹⁶ Tomēr līdz pat 19. gs. astoņdesmitajiem gadiem nevar runāt par intensīviem mūsdienu Lietuvas teritorijas uzkalniņu pētījumiem. Bez iepriekšminētajiem zināms vēl tikai par Grūžu un Nemunēļu–Radvilišķu kapulauku rakšanas darbiem (šeit un turpmāk – precīzākai informācijai sk. attēlu un tabulu).¹⁷ Plašāka informācija saglabājusies vien no F. de Monperē izrakumiem.¹⁸

Izrakumu skaits Kauņas guberņas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos ievērojami palielinājās 19. gs. nogalē. Joprojām vairums racēju bija dažādas privātpersonas, kas par saviem pētījumiem plašāku informāciju nav atstājušas. Kā aktīvākais jāmin kāds karavīrs S. Masalitinovs (*Массалитинов*), kas 20. gs. sākumā raka Bajorišķu, Jagminišķes, Kēdaiņu, Pakunes, Pūsdvaru un Skrebišķu kapulaukos.¹⁹ Pavisam maz zināms arī par vairāku citu “pētnieku” veiktajiem izrakumiem Čekaiču, Gaiļūņu, Gilviču, Karpišķu, Kubilišķu, Kupru, Lašinsku, Mičūņu, Nevēžiniņķu, Norkūnu, Pakalnišķu, Plaučišķu, Raginēnu un Tetirvinu kapulaukos.²⁰ Par pirmajiem zinātniskajiem izrakumiem uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos ar vairāk vai mazāk detalizētu dokumentāciju var uzskatīt Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) korespondētājlocekļa Tada Daugirda (*Dowgird*, 1852–1919) un Pēterburgas Ķeizariskās arheoloģijas komisijas (*Императорская археологическая комиссия*) sūtītā arheologa Ivana Abramova (*Абрамов*, 1874–1962) pētījumus. T. Daugirds 19. gs. astoņdesmitajos gados Šauļu apkaimē veica izrakumus Gilviču, Kuršu un Visderģu kapulaukos, bet I. Abramovs 1909. un 1910. gadā raka piecos Panevėžas apkārtnes kapulaukos – Berčūnos, Gilboņos, Pakalnišķos, Pamarnaķos un Skverbos, kā arī Šauļu apkaimes Raginēnu kapulaukā.²¹

Nemot vērā visai nepilnīgo informāciju, ir grūti izvērtēt Kauņas guberņā notikušo pētījumu apjomus un to rezultātus. Zināms, ka plaši pētījumi un nozīmīgi atklājumi veikti Raginēnos, kur kopumā rakti aptuveni 50 no konstatētajiem apmēram 100 uzkalniņiem. Šeit atklātas gan dažādas akmeņu konstrukcijas, gan vairāki nepostīti apbedījumi, turklāt ne tikai skeletkapi, bet arī ugunskaņi.²² F. de Monperē sniedzis ziņas par vienu nededzinātu apbedīto, kas bija likts sēdus. Nozīmīgas liecības atklātas arī Visderģos, kur, izpētot astoņus no aptuveni 25 kapulauka uzkalniņiem, konstatēti 27 skeletkapi, kā arī vairākas specifiskas uzkalniņu uzbūves īpatnības – gan individuālie, gan kolektīvie uzkalniņi, kā arī dubultuzkalniņi.²³ No citiem pieminekļiem saglabājušās liecības galvenokārt tikai par atsevišķiem cilvēku kaulu un senlietu atradumiem.

Citāda situācija uzkalniņu izpētē izveidojās Kurzemes un Vidzemes guberņā. Šeit senākie izrakumi zināmi tikai no 19. gs. sešdesmitajiem gadiem, taču jau no pašiem aizsākumiem tie galvenokārt bija saistīti nevis ar privātpersonu aktivitātēm, bet ar dažādu zinātnisku institūciju darbību. Guberņu centros – Jelgavā, Rīgā un Tērbatā jau

19. gs. pirmajā pusē un vidū bija nodibinātas biedrības, kas izvērsa arheoloģisko pieminekļu sistemātisku izpēti.²⁴ Praktiski visi izrakumu veicēji bija šo biedrību biedri vai korespondētājlocekļi. To izveidotajos muzejos tika apzināti vākta informācija par reģiona senatni – krātas senlietas un regulāri veiktas un protokolētas arheoloģisko pētījumu atskaites. Uzkalniņu izpētē nozīmīga bija arī jau 19. gs. sākumā atjaunotās Tērbatas Universitātes darbība. Tāpat pētniecību veicinošs notikums bija Rīgā 1896. gadā notikušais X Viskrievijas arheologu kongress. Tas viss noteica, ka jau par šajā periodā pētītajiem Kurzemes un Vidzemes guberņas pieminekļiem saglabājusies samērā plaša informācija, kas ļauj izvērtēt to apjomus un rezultātus.

Kurzemes guberņā izrakumi veikti 18 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos. Guberņas rietumu daļas uzkalniņu izpēte saistās galvenokārt ar senatnes pētnieka Dobeles mācītāja Augusta Bilenšteina (*Bielenstein*, 1826–1907), Augusta Rezona (*Raison*, 1807–1882) un mākslinieka Jūliusa Dēringa (*Döring*, 1818–1898), kā arī vietējās muižas īpašnieka Otokāra fon Hernera (*Herner*) darbību 19. gs. sešdesmitajos gados. Visbiežāk viņi kopīgi veica pētījumus Pokaiņu, Vecpokaiņu, Ozolkalna un Stinku kapulaukos.²⁵ Zemgalē izrakumi notika vēl tikai Zantes kapulaukā 1892. gadā Tērbatas Universitātes profesora Riharda Hausmana (*Hausmann*, 1842–1918) vadībā.²⁶ Guberņas austrumu daļā pirmie plašāk dokumentētie bija Franca Hāna (*Hahn*) 1867. gadā veiktie izrakumi Svarēnu kapulaukā.²⁷ Taču reģiona intensīvāka pētniecība norisa saistībā ar Viskrievijas X arheologu kongresu. Tā ietvaros krievu arheologs Sergejs Bogojavlenskis (*Богоявленский*, 1871–1947) veica izrakumus Jēkabpils apkaimes Antužu, Pungu un Slates kapulaukos.²⁸ Iespējams, gatavojoties minētajam kongresam, Sēlpils apkaimes uzkalniņu izpētē aktīvi iesaistījās vietējās muižas īpašnieka brālis Pauls Zelmers (*Sellmer*) – viņš raka Jozupju, Plāteru, Priekšānu, Spietiņu un Vizbuļu kapulaukos, taču par šiem, tāpat kā par citu zemes īpašnieku veiktajiem izrakumiem Arbidānu, Priekšānu, Ruķu, Strubenču un Stūreļu kapulaukos saglabājusies visai skopa informācija.²⁹

Vidzemes guberņā izrakumi veikti deviņos kapulaukos. Pētījumi galvenokārt saistās ar vietējā zemes īpašnieka Karla Zīversā (*Sievers*, 1814–1879) un Tērbatas Universitātes profesora Konstantīna Grēvinka (*Grewingk*, 1819–1887) darbību 19. gs. septiņdesmitajos gados. Gan abi kopā, gan individuāli viņi veica izrakumus Straupes apkārtnes Avaidu, Ķūķa, Lielgaujmaļu un Pūricu II kapulaukos.³⁰ Vairākos kapulaukos racis arī Kēnigsbergas Universitātes profesors Makss Eberts (*Ebert*, 1879–1929) – viņa vadībā pētīti Cīruļu un Iršu kapulauki.³¹ Dažādi citi pētnieki veikuši izrakumus arī Jaunāsmuižas, Kalnasavēļu, Liepāderu un Paltmales kapulaukos.³²

Salīdzinot ar Kauņas guberņas pieminekļiem, Kurzemes un Vidzemes guberņā izpētes apjomi bija krietni mazāki – visos kapulaukos

kopumā izpētīts aptuveni tikpat daudz uzkalniņu, cik vienā Raginēnu kapulaukā. Taču šeit arī kopējais uzkalniņu skaits kapulaukos nebija tik liels (visbiežāk nepārsniedza 7–8). Visvairāk uzkalniņu pētīts Kurzemes guberņas Vecpokaiņu un Pungu kapulaukos, kur katrā rakti seši uzkalniņi no attiecīgi 10 un ap 20 konstatētajiem. Taču apbedīšanas tradīciju izpētē daudz nozīmīgāk izvērtēt rakto un konstatēto uzkalniņu skaita attiecības kapulaukā, kas ļauj spriest par atklātajām liecībām visa kapulauka kontekstā. Šajā ziņā jāizceļ izrakumi Kurzemes guberņas Svarēnos un Vidzemes guberņas Lielgaujmaļos, kur katrā pētīti visi pieci konstatētie uzkalniņi. Jāpiemin, ka vairāki pētītie kapulauki sastāvēja tikai no viena uzkalniņa. Kurzemes guberņā tādi bija Antužu, Arbidānu, Jozupju un Plāteru, bet Vidzemes guberņā – Avaidu, Cīruļu, Ķūķa, Paltmales un Pūricu kapulauki. Vairumā gadījumu pētnieki norādījuši uz plašiem postījumiem – visbiežāk iegūti atsevišķi cilvēku kaulu fragmenti un senlietu savrupatradumi. Nozīmīgākā informācija iegūta Kurzemes guberņas Zantē.³³ Salīdzinoši neliela apjoma pētījumos – rokot trīs no aptuveni 30 kapulauka uzkalniņiem, šeit fiksētas gan dažādas uzkalniņu uzbūves īpatnības, gan arī samērā labi saglabāties skeletapbedījums. Jāpiemin, ka šis ir viens no nedaudzajiem zināmajiem kapulaukiem, kur visi pētītie uzkalniņi bija izmantoti tikai viena mirušā apbedīšanai. Interesanti atklājumi veikti arī Vidzemes guberņas Cīruļu uzkalniņā, kur konstatēti ne tikai cilvēku apbedījumi, bet arī suņa kaps.³⁴ Vairāku kapulauku aprakstos (gan no Kurzemes, gan Vidzemes guberņas pieminekļiem) minēti ne tikai skeletkapi, bet arī atsevišķu ugunskapu liecības.³⁵

Jāpiemin, ka arī Vitebskas guberņā jau kopš 19. gs. pirmās puses bija zināmi atsevišķi uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki.³⁶ Ziņas par rakšanas darbiem un to rezultātā atklātiem apbedījumiem ir vienīgi no Tistavas–Seismaņiem, taču precīzāka informācija ne par šo rakšanas darbu apstākļiem, ne laiku un veicējiem nav saglabājusies.³⁷

Visu šo izrakumu laikā neapšaubāmi uzkrāta apjomīga informācija par apbedīšanas tradīcijām uzkalniņos ar akmeņu riņķi. Tomēr izrakumu veicēju apgalvojumi ne vienmēr viennozīmīgi vērtējami kā fakti. Iespējams, vairums slēdzienu skaidrojams ar izrakumu metodikas īpatnībām.

Izrakumu veicēji konkrētākas ziņas par arheoloģiskajos lauka darbos izmantotajām metodēm snieguši reti. Skaidrs, ka pētāmo uzkalniņu izvēli kapulaukā galvenokārt noteica to lielums – parasti rakti izmēros prāvākie uzkalniņi. Par pašu izrakumu metodiku var secināt, salīdzinot ekspedīcijām veltīto laiku un tajās paveikto darbu apjomu, kā arī iegūto liecību raksturu. Lielākajā daļā uzkalniņu nepilnas dienas laikā sasniegta sākotnējā zemes virskārta, konstatētas visai neskaidras apbedījumu u.c. liecības un iegūts senlietu materiāls. Tādējādi, domājams, vairumā gadījumu izrakumi bija visai vienkārši –

apmēram uzkalniņa centrā (kur ir visbiežākais uzbēruma slānis) līdz pamatzemei rakta bedre un savākti atradumi. Atšķirīgas izrakumu metodes lietoja M. Eberts un K. Šillings. Viņi Cīruļu un Paltmales kapulaukos pāri uzkalniņa vidum raka ne visai platu tranšeju ar atsevišķiem paplašinājumiem, šādi veidojot arī uzkalniņa šķērsgriezumu slāņu noteikšanai,³⁸ taču šajā gadījumā tāpat liela uzbēruma daļa palika nepētīta. Tas nozīmē, ka avotos aprakstītās arheoloģiskās liecības visbiežāk ir nepilnīgas un izrautas no kopējā uzkalniņa un kapulauka konteksta, kādēļ nereti bija grūti noteikt to nozīmi. Piemēram, F. de Monperē minētais sēdus apbedītais Raginēnu kapulaukā varētu būt vairāku, dažādos uzkalniņa slāņos daļēji atklātu kapu liecības.³⁹ Iespējams, avotos minētie ugunskaņi atsevišķos gadījumos vienkārši skaidrojami kā dažādu ugunsrituālu paliekas. Tāpat daudzviet konstatētie postījumi vai atsevišķie cilvēku kaulu fragmenti un senlietu savrupatradumi daļā gadījumu varētu būt nepilnīgās metodikas sekas. Nav izslēgts, ka tieši izrakumu metodika nav ļāvusi precīzi identificēt atsevišķu pieminekļu veidu. Piemēram, visticamāk, arī Skarē (kas literatūrā pazīstams kā līdzenais kapulauks⁴⁰) bijuši uzkalniņi vai to paliekas, par ko liecina A. Bilenšteina, A. Rozena un Georga Bitnera (*Büttner*) 1865. gadā atklātie un visai neskaidri aprakstītie akmeņu riņķi un četrstūri.⁴¹ Šajā ziņā kā īpašs trūkums jāatzīmē ikonogrāfiskā materiāla neesamība. Tikai atsevišķi pētnieki zīmējuši uzkalniņu plānus,⁴² Kalnasavēļās pat bijusi uzņemta fotogrāfija.⁴³

Kā papildinājums arheoloģiskajām metodēm atsevišķos gadījumos kapulauku izpētē tika izmantotas arī dabaszinātnes – aizsākās antropoloģiskie pētījumi. Zināms, ka jau F. de Monperē 19. gs. divdesmitajos–trīsdesmitajos gados Karpišķu kapulauka cilvēku kaulu materiālu nodevis Milānas un Jelgavas Kurzemes provinces muzejam, taču nav saglabājušās liecības, ka tas būtu izvērtēts.⁴⁴ Antropoloģisko materiālu izvērtēšanai nodevis arī, piemēram, M. Eberts pēc izrakumiem Cīruļu kapulaukā.⁴⁵

Kopumā no 18. gs. otrās puses līdz 20. gs. divdesmitajiem gadiem zināmi izrakumi 60 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos. Visticamāk, rakšanas darbi norisūši daudz lielākā skaitā pieminekļu, tikai par tiem nav saglabājusies informācija. Šādu varbūtību pieļauj vēlāko pētnieku gandrīz vienmēr atklātās rakšanas pēdas pētāmajos uzkalniņos.⁴⁶ Protams, liela daļa varētu būt skaidrojama nevis ar apzinātiem senatnes pieminekļu izrakumiem, bet ar vienkāršu interesi par savdabīgo virszemes konstrukciju. Informācijas trūkuma un pētniecības kritēriju neesamības dēļ arī zināmos un iepriekš minētos šī perioda izrakumus bieži vien grūti izvērtēt un noteikt, vai tie pieskaitāmi mērķtiecīgiem zinātniskās ievirzes pētījumiem vai vienkāršas intereses vadītiem lauka darbiem. Tomēr nereti, pateicoties šai interesei, biedrību muzejos un pie kolekcionāriem nonāca daudzi savrupatradumi,

kas ļāva identificēt aizvien jaunus uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukus. Vairāki kapulauki atklāti, arī pateicoties iedzīvotāju nodotajām senlietām, kas iegūtas lauksaimniecības darbu gaitā. Atsevišķas pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas ar mērķi atklāt jaunus pieminekļus šajā periodā nebija raksturīgas. Tikai gatavojoties 1893. gada Viskrievijas IX arheologu kongresam Viļņā, Fjodors Pokrovskis (*Покровский*, 1855–1903) rikoja ekspedīciju, kuras laikā ievāca ziņas no vietējiem iedzīvotājiem (skolotājiem u.c.) par līdz tam nezināmiem Kauņas guberņas uzkalniņu kapulaukiem.⁴⁷ Kopumā apskatāmajā periodā atklāts vēl ap 40 agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku.

Neskatoties uz dažādām metožu nepilnībām, šie pētījumi noveda pie pirmajiem mēģinājumiem apkopot iegūto materiālu, vispārīgi raksturot attiecīgās apbedīšanas tradīcijas un risināt to izcelšanās, piederības un hronoloģijas jautājumus.

Pirmās publikācijas, kur apskatīti uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki, attiecināmas uz 19. gs. pirmo pusi. Viļņas guberņā L. Jucevičs jau 19. gs. trīsdesmitajos gados uzkalniņus izdalīja kā atsevišķu pieminekļu veidu – viņš norādīja gan to aptuveno izplatības robežu, gan uzbūves pamatprincipus.⁴⁸ Jāņem vērā, ka līdz tam bija pētīti tikai daži tolaik vēl Viļņas guberņas apgabali, tādēļ kā galvenais uzkalniņu izplatības areāls norādīts vien Raseiņu, Telšu, Šauļu un Kuršu reģions (jeb tikai šo pieminekļu kopējā izplatības areāla dienvidrietumu daļa). Turpretī jau visai precīzi raksturotas uzkalniņu uzbūves galvenās iezīmes – no akmeņiem krautais aplis un uzbūrumā dažādās kārtās atklātie cilvēku kauli. Nedaudz vēlāk, arī raksturojot Kurzemes un Vidzemes guberņas teritorijā pirms kristietības ienākšanas izplatītos kapulauku veidus, Fridrihs Krūze (*Kruse*, 1790–1866) un, viņam sekojot, citi pētnieki kā atsevišķu pieminekļu veidu izdalīja uzkalniņu kapulaukus.⁴⁹ Tomēr apskatāmā veida uzkalniņi vēl netika nodalīti no ārējās formas ziņā līdzīgajiem vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukiem. To interpretācijā sākotnēji dominēja teiksmaini priekšstati. Gan L. Jucevičs, gan D. Poškus 19. gs. trīsdesmito gadu beigās uzkalniņus raksturoja kā tālā senatnē radušos milžu kapus.⁵⁰ Piemēram, L. Jucevičs kā patiesus faktus atstāstīja vietējo iedzīvotāju ziņas par tajos atklātajiem milzīga izmēra cilvēku skeletiem, kuriem apkārt aplikti galvaskausi; vienam milzim bijušas apliktas arī no cilvēku galvaskausiem veidotas krelles.⁵¹ Šāda interpretācija, visticamāk, skaidrojama ar tautas tradīciju ietekmi – vēl šodien uzkalniņu kapulaukus vietējie iedzīvotāji nereti dēvē par milžu kapiem.⁵² Tomēr paralēli šiem teiksmainajiem priekšstatiem jau 19. gs. trīsdesmitajos gados radās arī reāli uzkalniņu izcelsmes skaidrojumi. F. de Monperē pēc saviem izrakumiem secināja, ka tās varētu būt seno lietuviešu apbedījumu vietas.⁵³ Ar apzīmējumu “lietuvieši” šeit, visticamāk, nebija

domāta kāda konkrēta etniska vienība, bet gan vienkārši – teritorijas apdzīvotāji. F. de Monperē pirmo reizi mēģināja noteikt arī konkrētu uzkalniņu kapulauku hronoloģiju. Balstoties uz Raginēnu kapulauka situāciju, viņš secināja, ka uzkalniņi varētu būt saistīti ar tuvējo Raginēnu pilskalnu, ko attiecināja uz krusta karu laiku jeb 14. gadsimtu.⁵⁴

Sākot ar 19. gs. sešdesmitajiem gadiem, parādījās arvien vairāk konkrētiem uzkalniņu kapulauku pētījumu rezultātiem veltītas publikācijas. Nereti veselu referātu vai atsevišķos gadījumos konspektīvu atskaišu protokolu veidā publicēti gandrīz visi Kurzemes un Vidzemes guberņas uzkalniņu pētījumu rezultāti.⁵⁵ Atsevišķas publikācijas veltītas arī dažu Kauņas guberņas uzkalniņkapulauku arheoloģiskajam materiālam.⁵⁶ 19. gs. septiņdesmitajos gados aizsākās plašākas diskusijas par uzkalniņu izcelsmi un piederību, kas, ņemot vērā iepriekš minēto, likumsakarīgi balstījās galvenokārt uz Vidzemes un Kurzemes guberņā iegūto arheoloģisko materiālu. Sākotnēji vairums pētnieku, no kuriem kā nozīmīgākais minams K. Grēvinks, agrā dzelzs laikmeta pieminekļus, to skaitā uzkalniņu kapulaukus, saistīja ar ģermāņiem (precīzāk – gotiem).⁵⁷ Galvenais arguments šādam pieņēmumam bija uzkalniņu arheoloģiskajā materiālā vērojamas plašākam Eiropas reģionam raksturīgās senlietu formas. Šie priekšstatī mainījās tikai 19. gs. beigās, kad bija tapuši vairāki nozīmīgi pētījumi par dažādu artefaktu tipoloģiju. Balstoties uz Rietumeiropas pētnieku – Ludviga Lindensmita (*Lindenschmit*, 1809–1893), Oto Tišlera (*Tischler*, 1844–1891), Oskara Montēliusa (*Montelius*, 1843–1921), Oskara Almgrena (*Almgren*, 1869–1945) u.c. darbiem, R. Hausmans pirmo reizi norādīja uz būtiskām atšķirībām starp Zantē iegūto kapu inventāru un gotu tipiskajām senlietu formām.⁵⁸ Tādējādi viņš secināja, ka nav nekāda pamata uzkalniņus saistīt ar gotiem, un uzkalniņu izcelsmes vai etniskās piederības jautājumu atstāja atklātu. Salīdzinot Zantes un Svarēnu (Ērberģes) kapulaukos atklātās analogiskās liecības ar visai atšķirīgo Vidzemē zināmo 9.–11. gs. uzkalniņu materiālu, R. Hausmans arī atzīmēja, ka nav pamata Dienvidlatvijā un Ziemeļlietuvā atklātos uzkalniņus saistīt ar vēlā dzelzs laikmeta pieminekļiem.⁵⁹ Pamatojoties uz iepriekšminētajiem senlietu tipoloģijas pētījumiem, R. Hausmans atzina, ka Zantē un Svarēnos sastopamie uzkalniņu kapulauki attiecināmi uz 2.–3. gadsimtu.⁶⁰ Šis viedoklis kļuva par dominējošo daudzu citu autoru turpmākajos pētījumos.⁶¹

Pirmie mēģinājumi apkopot un sistematizēt savākto uzkalniņu kapulauku materiālu saistīti ar Viskrievijas arheologu kongresu norisi. Viļņā 1893. gadā rīkotā IX Viskrievijas arheologu kongresa ietvaros publicēta F. Pokrovska izveidotā visu tolaik zināmo Kauņas guberņas arheoloģisko pieminekļu (to skaitā arī apskatāmo kapulauku) karte, tai pievienots vispārīgs pieminekļu grupu raksturojums un enciklopēdiskas ziņas par katru senvietu.⁶² Tiesa gan, pamatojoties

uz joprojām vēl visai nepilnīgiem Kauņas guberņas uzkalniņu pētījumiem, viņš kļūdains secināja, ka uzkalniņi ar ugunskaņiem (šeit, visticamāk, domājot t.s. Austrumlietuvas uzkalniņu kapulaukus) ir daudz vairāk izplatīti nekā uzkalniņi ar skeletkaņiem, kas savukārt sastopami tikai guberņas rietumu daļā.⁶³ Arī Rīgā 1896. gadā notikušā X Viskrievijas arheologu kongresa ietvaros tika izveidots un publicēts apjomīgs katalogs, kur apkopota informācija par visiem līdz tam pētītajiem Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas guberņas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukiem, kā arī pēc savrupatradumiem zināmajiem šī veida pieminekļiem.⁶⁴ Pieaugot arheoloģisko atradumu materiālam, 1913. gadā to apkopoja, pa hronoloģiskiem posmiem sistematizēja un apskatāmos uzkalniņu kapulaukus vispārīgi raksturoja M. Eberts.⁶⁵

20. GS. DIVDESMITIE GADI – ČETRDESMITO GADU PIRMĀ PUSE

Kopš 20. gs. divdesmito gadu sākuma līdz ar notikušajām politiskajām izmaiņām, kas likumsakarīgi sev nesa līdzīgas arheoloģisko pieminekļu aizsardzības un izpētes organizācijā, kā arī jaunu ideoloģiju, būtiskas pārmaiņas notika arī uzkalniņu ar akmeņu riņķi izpētē.

Noformējoties neatkarīgām Lietuvas un Latvijas valstīm, likumsakarīgi notika jauno nacionālo valstu identitātes meklējumi. Šajā procesā īpaša uzmanība tika pievērsta senvēsturei – laikam, kad teritorijas nebija pakļautas kādai svešai varai. Arheoloģiskā pētniecība pārgāja valsts institūciju un galvenokārt profesionālu arheologu pārziņā. Lietuvā kultūras pieminekļu aizsardzības un pētniecības veicināšanai, kas galvenokārt izpaudās novadu muzeju atbalstā, jau 1919. gadā tika izveidota Valsts arheoloģijas komisija, kuras funkcijas kopš 1936. gada pārņēma Kauņas Vītauta Dižā kultūras muzejs (*Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus*).⁶⁶ Savukārt likuma spēku pieminekļu aizsardzība ieguva ar 1919. gada un 1938. gada pašvaldību un agrārās reformas likumiem, bet 1940. gadā tika pieņemts atsevišķs Kultūras pieminekļu aizsardzības likums.⁶⁷ Latvijā 1923. gadā kultūras vērtību aizsardzībai nodibināja Pieminekļu valdi un šajā pašā gadā pieņēma arī īpašu pieminekļu aizsardzības likumu.⁶⁸ Kā valsts centrālā vēsturiskā materiāla krātuve jau 1920. gadā bija nodibināts Latvijas Etnogrāfiskais muzejs (vēlākais Valsts vēsturiskais muzejs).⁶⁹ Līdz ar to arheoloģiskā pētniecība kļuva strikti reglamentēta. Piemēram, Latvijas pieminekļu aizsardzības likumā bija skaidri noteikts, ka izrakumus var veikt tikai ar Pieminekļu valdes atļauju un saskaņā ar zinātniskiem principiem; pēc izrakumu veikšanas visas senlietas jānodod Pieminekļu valdei un obligāti jāiesniedz izrakumu pārskats. Pateicoties šiem faktoriem,

arheoloģisko darbu metodiskais līmenis gan Lietuvā, gan Latvijā bija samērā līdzvērtīgs, un gandrīz pēc visiem arheoloģiskajiem izrakumiem saglabājusies arī daudzpusīga avotu bāze.

Lietuvā šajā periodā izrakumi veikti 15 uzkalniņu kapulaukos. Sākotnēji arheoloģisko senlietu vākšanā, pieminekļu apzināšanā un atsevišķos gadījumos arī pētniecībā liela nozīme bija reģionu skolām. Stipri postīto Lepšu uzkalniņu vietā jau 1921. gadā izrakumus veica vietējās Panevėžas skolas pārstāvji (vēlāk vairākas sezonas tie tika turpināti), tiesa gan – pašu uzkalniņu liecības tā arī neatklāja.⁷⁰ 20. gs. divdesmitajos gados izrakumi notika vēl tikai Pajostes kapulaukā,⁷¹ bet sistemātiski pētījumi aizsākās trīsdesmitajos gados. Šajā laikā par nozīmīgiem pētniecības centriem bija kļuvuši vairāki reģionālie muzeji. Uzkalniņu izpētē nozīmīgākie bija Šauļu Ausmas muzejs (*Šiaulių Ausros muziejus*) un Kauņas Vītauta Dižā kultūras muzejs. Šauļu muzeja arheologs Balis Tarvīds (*Tarvydas*, 1897–1980) veica izrakumus Pavēķu un Jauneiķu kapulaukos, kā arī, visticamāk, tieši uzkalniņa liecības atklāja Linkaiču kapulaukā.⁷² Savukārt Kauņas muzeja arheologi rīkoja izrakumus astoņos dažādu reģionu kapulaukos.⁷³ Jons Puzins (*Puzinas*, 1905–1978) veica pētījumus Baušišķos, Kokšu un Vaineiķu kapulaukos, Prans Balenūns (*Baleniūnas*, 1900–1965) – Meldiņu, Rinkšēļu, Sandrausišķes un Vaitekūnu kapulaukos, bet Prans Kulikauskis (*Kulikauskas*, 1913–2004) turpināja pētījumus Meldiņu kapulaukā un raka Upītes kapulaukā. Pie 20. gs. trīsdesmito gadu Lietuvas uzkalniņu izrakumiem jāpiemin arī atsevišķu citu pētnieku veiktie arheoloģiskie lauka darbi Skrebišķos, Vabalninkā, iespējams, arī Agelaičos.⁷⁴

Par apjomīgākajiem var uzskatīt arheoloģiskos pētījumus Sandrausišķes un Pavēķu kapulaukos. Abos kapulaukos konstatēts ap 30 uzkalniņu, no kuriem Sandrausišķē izpētīti deviņi, bet Pavēķos – astoņi. Visi četri kapulauka uzkalniņi izpētīti Kokšos. Lielo postījumu dēļ uzkalniņa uzbūves īpatnības un atsevišķus neskartus apbedījumus izdevās atklāt vien Pavēķos un Sandrausišķē, kā arī salīdzinoši neliela apjoma pētījumos Rinkšēļos, kur rakti divi no vairākiem (precīzs skaits nav zināms) kapulauka uzkalniņiem.⁷⁵ Jāpiemin, ka labi saglabājušos agrā dzelzs laikmeta apbedījumus tāpat atsedza Upītes kapulaukā, taču tie galvenokārt saistāmi ar šeit esošo līdzeno kapulauku.⁷⁶ Tomēr, kā liecina kapulauka teritorijā atklātās akmeņu vainagu daļas,⁷⁷ šeit atradies arī kāds uzkalniņš. Tiesa gan, tā hronoloģija ir neskaidra. Iespējams, tas attiecināms uz kādu agrāku posmu,⁷⁸ taču nav uzslēgta arī hronoloģiski vienlaicīgu uzkalniņu un līdzeno kapu pastāvēšana kapulaukā (kā vēlāk varēs redzēt Rūsišu–Debešu kapulaukā).

Pie Lietuvas uzkalniņu kapulauku pētniecības jāpiemin arī B. Tarvīda izrakumi kādreizējā Jakišķu uzkalniņu vietā, taču nekādas tā paliekas netika konstatētas.⁷⁹

Latvijā šajā laikposmā izrakumi notikuši 32 kapulaukos. Arī Latvijā pētījumi pēc valsts neatkarības nodibināšanas aizsākās galvenokārt ar skolu aktivitātēm novadpētniecībā. Saistībā ar uzkalniņu kapulaukiem minams Arnolda Štokmaņa (1895–1970) vadītais Jēkabpils vidusskolas novadpētniecības jeb t.s. Dzimtenes senatnes pētīšanas pulciņš. 20. gs. divdesmito gadu sākumā ar Izglītības ministrijas atļauju A. Štokmanis veica izrakumus septiņos Jēkabpils apkārtnes kapulaukos – Boķos, Gravānos, Plāteros, Priekšānos, Saleniekos, Spietiņos un Vizbuļos (pie Sēlpils baznīcas), iespējams, arī Pāķos.⁸⁰ Tomēr intensīvākais darbs Latvijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi pētniecībā saistās ar Pieminēkļu valdes 20. gs. divdesmito gadu otrajā pusē un trīsdesmitajos gados organizētajiem glābšanas un apzināšanas darbiem. Visvairāk pētījumu veica tolaik Valsts vēsturiskā muzeja arheoloģe Elvira Šnore (1905–1996). Uzkalniņu kapulauki bija paredzēti kā viņas disertācijas tēma.⁸¹ E. Šnore veica izrakumus astoņos Latvijas austrumu daļas kapulaukos – Klētniekos, Ķebēnos, Lejasoķēnos, Melderišķos, Razbukos, Sāvienā, Stūreļos un Zesercelmos.⁸² Gan Latvijas austrumu, gan rietumu daļā uzkalniņu izpētē aktīvi darbojās vēl viens Valsts vēsturiskā muzeja arheologs – Pēteris Stepiņš (1914–1999). Viņa vadībā izrakumi notika Rubiķu sila, Slates, Rūsīšu–Debešu un Īles mežniecības kapulaukos.⁸³ Tāpat jāizceļ Tartu Universitātes arheologa Harija Mooras (*Moora*, 1900–1968) darbība – viņš pētīja Slates, Boķu un Gailīšu kapulaukus.⁸⁴ Vairāku citu arheologu vadībā, aptverot praktiski visu uzkalniņu areālu, izrakumi veikti Asmu, Lejasbitēnu, Midzenīcas, Silu, Slates, Kalnezēnu, Krimuldas Jaunās kapsētas, Simtēnu, Ūsiņu, Andziņu, Gailīšu, Pokaiņu un Jāņogānu kapulaukos.⁸⁵

Kā plašākie neapšaubāmi jāmin izrakumi Slates silā, kur no vairākās grupās konstatētajiem 33 izpētīti 18 uzkalniņi. Ņemot vērā pētīto un konstatēto uzkalniņu skaitu kapulaukā, plaši pētījumi veikti Īles Gailīšos, kur izpētīti trīs no kopumā četriem uzkalniņiem. Visi kapulaukā konstatētie uzkalniņi pētīti Rūsīšos–Debešos (septiņi uzkalniņi), Priekšānos (trīs uzkalniņi), Melderišķos un Ķebēnos (divi uzkalniņi), Plāteros, Gravānos, Vizbuļos, Lejasoķēnos, Razbukos, Zesercelmos, Asmās, Midzenīcā un Kalnezēnos (viens uzkalniņš). Atklājumu ziņā nozīmīgākie bija pētījumi uzkalniņu areāla austrumu daļā – Slatē, kur atklātas dažādas uzkalniņu konstrukcijas īpatnības, kā arī nozīmīgs daudzums saglabājušos apbedījumu.⁸⁶ Savukārt apskatāmo kapulauku areāla rietumdaļā nozīmīgi atklājumi veikti Īles Gailīšos, kur III uzkalniņā atklāja 28 samērā labi saglabājušos kapus, kas ir lielākais zināmais vienā uzkalniņā apbedīto skaits.⁸⁷ Samērā nepostīti bija arī atsevišķi Rūsīšu–Debešu kapulauka uzkalniņi.⁸⁸ Šeit, pētot ap uzkalniņiem lokalizēto vēlāka laika līdzeno kapulauku, pirmo reizi uzkalniņu tiešā tuvumā atklāts uz 2. gs. attiecināms līdzenais kaps.⁸⁹ Tāpat nozīmīgi atklājumi bija arī salīdzinoši neliela apjoma pētījumos Īles mežniecības kapulaukā, kur, izpētot piecus no aptuveni 26 uz-

bērumiem, konstatētas nozīmīgas individuālo uzkalniņu uzbūves un hronoloģijas īpatnības.⁹⁰

Izvērtējot visu šo Lietuvas un Latvijas uzkalniņu pētījumu rezultātus, atkal jāpievēršas izrakumu metodikai. Salīdzinājumā ar iepriekšējo posmu tā bija būtiski mainījusies un attīstījusies. Uzkalniņi lielākoties rakti pa sektoriem, veidojot pilnīgu objekta šķērsriezumu, kas ļāva precīzāk noteikt uzkalniņa uzbūves īpatnības un veidošanās principus. Nozīmīgs fakts, ka lielākoties norakts viss uzkalniņš. Tieši tādēļ arī vairums kapulauku, kur izrakumi veikti visos uzkalniņos, var uzskatīt par pilnībā izpētītiem (protams, jāņem vērā, ka daļa uzkalniņu varēja būt jau nopostīti). Zīmīgi, ka, arī izvēloties pētāmos uzkalniņus, noteicošais faktors vairs nebija tikai to lielākais izmērs. Glābšanas darbos, protams, rakti visvairāk postītie uzbērumi, taču pārbaudes izrakumos noteicošais bija pilnīgākas ainas iegūšana par attiecīgo kapulauku. Piemēram, P. Stepinš Īles meža senkapos ņēma vērā to dažādo formu un lielumu, izpētīja pa vienam uzkalniņam no visiem kapulaukā sastopamajiem to veidiem.⁹¹ Pētniecības gaita un atklājumi tika dokumentēti un papildināti ar ikonogrāfisko materiālu – zīmētiem plāniem un fotoattēliem.

Jāpiemin, ka apbedīšanas tradīciju pētniecībā arvien vairāk tika izmantotas eksaktās zinātnes. Piemēram, H. Moora dažādām laboratorijām nosūtījis Īles Gailišu I uzkalniņa zemes slāņu un audumu paliņu paraugus.⁹² Savukārt no Īles Gailišu kapulauka III uzkalniņa un Rūsīšu-Debešu III uzkalniņa Rauls Šnore (1901–1962) un P. Stepinš Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātei pētījumiem nodeva vairāku kapu antropoloģisko materiālu.⁹³ Tomēr šāda veida pētījumiem joprojām bija gadījuma raksturs.

Kopumā šajā periodā Latvijā un Lietuvā izrakumi veikti 47 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos. Jāpiemin, ka tika izvērsti arī plašs jaunu pieminekļu apzināšanas darbs. Atsevišķos gadījumos organizētas speciālas noteiktu reģionu apzināšanas ekspedīcijas. Kā nozīmīgākās jāmin 20. gs. divdesmitajos gados Pieminekļu valdes darbinieku Hugo Riekstiņa (1904–1998) un Nikolaja Ķaunes (1903–1939) veiktā Latvijas austrumu daļas apzināšanas ekspedīcija un 20. gs. trīsdesmitajos gados B. Tarvida vadītā Lietuvas Šauļu apkaimes ekspedīcija.⁹⁴ Vairāki jauni pieminekļi atklāti, izrakumu laikā apsekojot pētāmā objekta tuvējo apkārtni. Visos šajos pieminekļu apzināšanas darbos ārkārtīgi liela nozīme bija vietējo iedzīvotāju sniegtajām ziņām un visbiežāk lauksaimniecības darbu rezultātā iegūtajām senlietām. Kopumā apskatāmajā posmā bez pētītajiem iegūtas ziņas par vēl aptuveni 110 līdz tam nezināmiem iespējamiem agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukiem.

Pateicoties iegūtajai daudzpusīgajai informācijai, arvien vairāk uzmanība tika pievērsta uzkrātā materiāla apstrādei, detalizētākai analīzei un interpretācijai.

Vairāki darbi veltīti konkrētu kapulauku materiāla apskatam un analīzei. Visu savu izrakumu rezultātus publicējis B. Tarvīds un A. Štokmanis.⁹⁵ Atsevišķos rakstos publicēts Īles Gailišu kapulaukā iegūtais arheoloģiskais materiāls,⁹⁶ kā arī Rūsīšu–Debešu 1938. gada (jeb I un II uzkalniņa, kā arī lidzenā kapulauka) izrakumu rezultāti.⁹⁷ Nelielās monogrāfijās H. Moora publicējis 1925. gada Boķu un Slatessila kapulauka izrakumu rezultātus, bet E. Šnore – 1927. gadā iegūto Slatessila kapulauka materiālu.⁹⁸ Konspektīvi uzkalniņu ar akmeņu riņķi materiāls apskatīts vairākos Lietuvas un Latvijas arheoloģijai veltītos apkopojos darbos. Lietuvā kā nozīmīgākie minami Jona Puzina darbi.⁹⁹ Pavisam īsu, vispārīgu ieskatu uzkalniņu arheoloģiskajā materiālā sniedzis arī Petrs Tarasenska (1892–1962) 1928. gadā izdotajā monogrāfijā, taču šis darbs hrestomātisku vērtību iegūvis ar enciklopēdiskā, bibliogrāfiskā veidā apkopoto informāciju par visiem tobrīd zināmajiem valsts arheoloģiskajiem pieminekļiem (tostarp arī uzkalniņiem).¹⁰⁰ Latvijas teritorijas uzkalniņu materiālu dažādos apkopojos darbos vispārīgi apskatījuši Francis Balodis (1882–1947), H. Moora, Marta Šmīdehelma (*Schmiedehelm*, 1896–1981), Hugo Riekstiņš (1904–1998) u.c.¹⁰¹ Īpaši jāizceļ H. Mooras divās daļās 1929. un 1938. gadā izdotā Latvijas agrarajam dzelzs laikmetam veltītā disertācija, kur sniegta visdetalizētākā visu tobrīd zināmo uzkalniņu materiāla analīze, tajā skaitā visu iegūto artefaktu datējums utt.¹⁰² Jāpiemin arī, ka, līdzīgi kā Lietuvā P. Tarasenska, līdz 20. gs. trīsdesmitajiem gadiem zināmo Latvijas uzkalniņu kapulauku bibliogrāfiju un kartogrāfiju izveidojis R. Šnore.¹⁰³

Interpretējot atklātās uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku liecības, aktuālākie (praktiski vienīgie) jautājumi bija par to izcelšanos un pāreju uz līdzenajiem kapiem, kā arī par etnisko piederību. Jau 1926. gadā pirmajā latviešu valodā publicētajā Latvijas aizvēsturei veltītajā apkopojumā pētījumā (Lietuvā šāda veida darbs vēl nebija tapis) H. Moora un M. Šmīdehelma kā pilnīgi noraidāmu un nepierādāmu kritizēja 19. gs. otrajā pusē izvirzīto tēzi par agrā dzelzs laikmeta kultūras saistību ar ģermāņiem un norādīja, ka uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki Latvijas un Lietuvas teritorijā viennozīmīgi saistāmi ar baltiem – tagadējo latviešu un lietuviešu priekštečiem.¹⁰⁴ Šis kļuva par noteicošo viedokli, uz kā pamata balstījās visas turpmākās diskusijas gan par uzkalniņu izcelsmi, gan to piederību.

Vairums autoru (piemēram, F. Balodis, Fēlikss Jākobsons (1896–1930), J. Puzins) uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku parādīšanos Latvijas un Lietuvas teritorijā saistīja ar austrumbaltu ienākšanu 2. gs. iepriekš somugru un rietumbaltu apdzīvotajā teritorijā.¹⁰⁵ Tādējādi uzkalniņi tika interpretēti kā migrāciju rezultātā no ārienes ienesta parādība. Tas tika pamatots gan ar arheoloģisko materiālu – jaunu artefaktu formu parādīšanos un dzelzs priekšmetu strauju izplatību, gan ar

valodas izcelsmes pētījumiem, kur autoritāte bija lietuviešu valodnieks Kazimiers Būga (1879–1924) ar viedokli par baltu valodu izcelsmi Priepetes upes reģionā. Pie citāda viedokļa 20. gs. trīsdesmito gadu beigās nonāca H. Moora. Viņš norādīja, ka jau pirmsromiešu dzelzs laikmetā bija raksturīgi uzkalniņi, tādējādi arī apskatāmie agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi, visticamāk, skatāmi kā vietējas izcelsmes parādība.¹⁰⁶ Līdzīgā veidā – gan ar jaunu baltu cilšu migrācijas vilni (F. Jākobsons),¹⁰⁷ gan ar citu teritoriju kultūras difūziju, kas notikusi, paplašinoties dažāda veida savstarpējiem sakariem (F. Balodis),¹⁰⁸ tika skaidrota arī uzkalniņu kapulauku izzušana un pāreja uz līdzenajiem kapiem.

Turpinot uzkalniņu piederības jautājumu risināšanu, 20. gs. trīsdesmitajos gados Latvijas arheoloģijā aizsākās plašas diskusijas par uzkalniņu piederību konkrētām baltu ciltīm. Tiesa gan, tās risinātas galvenokārt tikai uz Latvijas uzkalniņu arheoloģiskā materiāla bāzes. Jau M. Šmīdehelma 1926. gadā norādīja uz atšķirībām Latvijas austrumu daļas un rietumu daļas vidējā dzelzs laikmeta pieminekļu (t. sk. arī uzkalniņu) senlietu materiālā, savukārt F. Jākobsons, balstoties uz atšķirībām kapu inventārā, 20. gs. divdesmito gadu beigās Latvijas teritorijā izšķīra divus konkrētus uzkalniņu areālus.¹⁰⁹ Viņš norādīja, ka rietumdaļas uzkalniņos, piemēram, raksturīgi uzmavas cirvji un saktas, turpretī austrumdaļā – šaurasmens cirvji un rotadatas. Pie austrumu grupas tika pieskaitīti kapulauki, kas atrodas Daugavas vidusteces reģionā, bet pie rietumu – Vidzemes daļas un Zemgales uzkalniņi. Ne M. Šmīdehelma, ne F. Jākobsons minētās grupas nesaisīja ar noteiktām etniskām ciltīm, taču viņu pētījumi kalpoja par pamatojumu šādu priekšstatu attīstībai citu Latvijas autoru darbos. Kopš 20. gs. trīsdesmitajiem gadiem, retrospektīvi attiecinot vēlākā laikā izdalāmos kultūrvēsturiskos apgabalus uz agrā dzelzs laikmeta situāciju, dominējošais kļuva viedoklis par uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku saistību ar zemgaļiem, sēļiem un latgaļiem (vai to tiešiem priekštečiem). Attiecībā uz rietumu grupas uzkalniņiem pētnieki bija vienisprātis par to saistību ar zemgaļiem.¹¹⁰ Kā galvenais pamatojums tam tika norādīta uzkalniņu arheoloģiskā materiāla līdzība ar vēlāka laika zemgaļu līdzenajos kapos konstatēto. Turpretī par austrumu grupas etnisko piederību domas dalījās. F. Balodis un, visticamāk, tieši viņa autoritātes ietekmē arī daudzi citi autori (H. Riekstiņš, sākotnēji E. Šnore u.c.) bez sīkāka pamatojuma tos saistīja ar latgaļiem (sēļus kā atsevišķu cilti vispār neminot).¹¹¹ Jau 20. gs. divdesmito gadu beigās F. Jākobsons atzina, ka nav nekāda pamata agrā un vidējā dzelzs laikmeta austrumu grupas uzkalniņus saistīt ar vēlā dzelzs laikmeta latgaļu līdzenajiem kapulaukiem (nav ne artefaktu formu, ne apbedīšanas tradīciju tiešas pēctecības), tādējādi par latgaļiem Latvijas teritorijā var runāt tikai kopš vidējā dzelzs laikmeta.¹¹² Turpinot šo domu, kā arī pamatojoties uz viduslaiku rakstītajos avotos minēto cilšu lokalizāciju,

Eduards Šturms (1895–1959) uzkalniņus ar akmeņu riņķi saistīja jau tieši ar sēļiem.¹¹³ Savukārt H. Moora 20. gs. trīsdesmito gadu beigās puda viedokli, ka austrumu grupas uzkalniņi saistīti gan ar sēļiem, gan latgaļiem.¹¹⁴ Teritorija uz ziemeļiem no Daugavas tika skatīta kā latgaļu, bet uz dienvidiem – kā sēļu apdzīvota.

Pretēji diskusijām Latvijas arheoloģijā Lietuvā pētnieki vairumā gadījumu (Marija Alseikaite-Gimbutiene (*Gimbutienė*, 1921–1994), J. Puzins u.c.) izvairījās uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukus dalīt kādās noteiktās, atsevišķām etniskām ciltīm piederošās grupās; atsevišķos gadījumos vienkārši norādīta to saistība ar protolietuviešiem un protolatviešiem.¹¹⁵ Kā interesants fakts Lietuvas arheoloģijā jāpiemin, ka 20. gs. divdesmitajos gados krievu arheologs Aleksandrs Spicins (*Спицын*, 1858–1931) izdalīja īpašu Raginēnu kultūru, etniski saistot to ar zemgaļiem.¹¹⁶ Pēc būtības tā aptvēra gandrīz visus uzkalniņus ar akmeņu riņķi, kuri neprecīzi datēti ar 6.–8. gadsimtu.

Uzkalniņu izcelsmes un etniskās atribūcijas jautājumi šajā pētniecības posmā neapšaubāmi bija dominējošie, tomēr atsevišķi autori mēģināja uzkalniņus skatīt arī sociālā aspektā. Tieši šajā laikā parādās tēze par uzkalniņu kā dzimtas apbedījumu vietu jeb dzimtas kapsētiņu.¹¹⁷ Piemēram, H. Riekstiņš, balstoties tikai uz trīs kapulauku (Īles Gailišu, Boķu un Slates) publikācijām, izvirza pieņēmumu, ka centrālais un hronoloģiski vecākais apbedījums uzkalniņā vienmēr bija vīrietis, bet atsevišķos gadījumos – vīrietis un sieviete.¹¹⁸ Šis pieņēmums autoram savukārt lika secināt, ka uzkalniņu ierīkoja dzimtas vecākajam, kuram atsevišķos gadījumos nāvē sekoja arī viņa sieva, bet blakus šiem apbedījumiem laika gaitā guldīja pārējos dzimtas locekļus.¹¹⁹

20. GS. ČETRDESMITO GADU OTRĀ PUSE – ASTOŅDESMITIE GADI

Līdz ar jauno politisko situāciju un tai sekojošajiem traģiskajiem vēsturiskajiem notikumiem un ideoloģijas maiņu kopš 20. gs. četrdesmito gadu vidus pārmaiņas skāra arī uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izpēti.

Vēl 20. gs. četrdesmito gadu pirmajā pusē joprojām turpināja darboties tie paši pētnieki un arī vairums pieminekļu aizsardzības u.c. institūciju bija saglabājušās iepriekšējās. Būtiskas pārmaiņas notika pēc 1945. gada. Baīdoties no padomju okupācijas varas terora, trimdā bija devusies virkne 20. gs. divdesmito trīsdesmito gadu ievērojamo pētnieku, bet citi tika represēti. Gan Lietuvas, gan Latvijas arheoloģijā palika darboties tikai atsevišķi zinātnieki. Savu nozīmi zaudēja daudzi iepriekšējie pētniecības centri. Tagad par tādiem kļuva jau 1940. gadā izveidotā Lietuvas PSR Zinātņu akadēmija, kā arī 1946. gadā nodi-

binātā Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Lietuvā kā nozīmīgi izpētes centri izveidojās arī jauni reģionālie muzeji. Pētniecības metodoloģijas aspektā īpašu pārmaiņu nebija. Joprojām valstiskā mērogā turpināja darboties tādas pašas izpētes prasības un dažādi reglamentējoši akti. Pētniekiem, tāpat kā iepriekš, pētījumu veikšanai bija jāsaņem valsts institūciju izdota atļauja un pēc izrakumu beigām jāiesniedz pētniecības dokumentācija, kā arī jānodod senlietu materiāls. Tajā pašā laikā nozīmīgas pārmaiņas uzkalniņu pētniecībā iezīmējās organizatoriskajā un jo īpaši interpretācijas jeb ideoloģiskā aspektā.

Lietuvā šajā periodā arheoloģiski pētīti 30 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki. Pirmie izrakumi pēc 2. pasaules kara notika jau četrdesmitajos gados – 1948. gadā stipri postītajā Sakališķu uzkalniņā raka P. Kulikauskis.¹²⁰ Tomēr, ņemot vērā, ka trūka pētnieku, aktīva arheoloģiskā darbība ne četrdesmitajos, ne piecdesmitajos gados nenotika. Sistemātiski uzkalniņu kapulauku izrakumi atsākās tikai sešdesmitajos gados. Nozīmīgākais pētnieks neapšaubāmi ir Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta, vēlāk Viļņas Universitātes arheologs Mikola Mihelberts (*Michelbertas*, dz. 1939). Laikā no sešdesmito gadu otrās puses līdz deviņdesmitajiem gadiem viņš veica izrakumus astoņos apskatāmā veida pieminekļos – Akmeņu, Berklaiņu, Daujēnu, Kibartišķes, Paļostes, Paragaudes, Perkūnišķu un Vienraģu kapulaukos.¹²¹ Kā jau iepriekš minēts, Lietuvā joprojām aktīva bija dažādu novadpētniecības institūciju darbība. Īpaši jāizceļ Telšu rajona muzeja darbība 20. gs. sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. Šajā laikā muzeja arheologs Vits Valatka (1927–1977) pētīja Vienraģu, Zastauču un Žaduvēnu kapulaukus.¹²² 20. gs. septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados Lietuvas PSR Kultūras ministrijas Zinātnes un kultūras pieminekļu aizsardzības padomes (*Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba*) vadībā septiņos uzkalniņu kapulaukos – Pašiļos, Morišķos, Noruišos, Ņelmīnos, Visderģos, Tiltagaļos un Juljanavā – izrakumus veica Jozs Markelevičs (*Markelevičius*, dz. 1951).¹²³ Bez iepriekšminētajiem arheoloģiskajiem darbiem dažādu pētnieku vadībā izrakumi notika vēl Berčūnu, Drulēnu, Jonelaiču, Kalneļu, Kejēnu, Kiviļu, Nolišķu, Norkūnu, Pažalvaiču, Plaučišķu, Pribitkas, Vaitekūnu un Visētišķu uzkalniņu kapulaukos.¹²⁴

Apjomīgākie pētījumi izvērās Paragaudes kapulaukā, kur vairāku sezonu laikā pētīti 28 no aptuveni 40 uzkalniņiem. Skatoties pēc izpētīto un konstatēto uzkalniņu skaita attiecības kapulaukā, plaši darbi veikti Morišķos un Kibartišķē, kur attiecīgi izpētīti pieci no sešiem un četri no pieciem uzkalniņiem. Visos piecos uzkalniņos izrakumi veikti Daujēnu kapulaukā. Par izpētītu tāpat var uzskatīt Drulēnu kapulauku, kas sastāvēja no viena uzkalniņa. Nozīmīgu informāciju apbedīšanas tradīciju izzināšanā devuši pētījumi Paragaudes kapulaukā. Tas bija viens no pirmajiem tik plaši un metodoloģiski augstā līmenī pētītajiem

kapulaukiem Lietuvas teritorijā. Tajā iegūta nozīmīga informācija gan par hronoloģiski agrāko uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku kopējo uzbūvi, gan par dažādiem apbedīšanas tradīciju elementiem.¹²⁵ Nozīmīgi atklājumi veikti arī Morišķu kapulaukā. Šeit pētītais III un V uzkalniņš bija ar vislielāko apbedījumu skaitu Lietuvas teritorijā – katrā no tiem atklāti 17 kapi.¹²⁶

Jāpiemin, ka izrakumi norisuši arī iespējamās (vai kādreizējās) uzkalniņu vietās. Šādi pētījumi veikti Gēlūvā, Jauneiķos, Jurgaičos, Kaņūkos, Meldiņos, Mairoņos, Pažeros un Vabalninkā, taču nekādas uzkalniņu liecības netika atklātas.

Latvijā šajā periodā pētīti 20 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki. Līdzīgi kā Lietuvā, arī šeit pirmie izrakumi notika jau neilgi pēc 2. pasaules kara. 1948. gadā Kalnabricos postītu uzkalniņu pētīja tolaik jau Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģe E. Šnore, bet Silu kapulaukā raka Madonas muzeja darbiniece Elza Rudenāja (1911–1998).¹²⁷ Arī piecdesmitajos gados arheoloģiskie pētījumi notika tikai dažos pieminekļos – E. Šnore nopostīta uzkalniņa paliekas atklāja Putru kapulaukā, bet Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģe Ieva Cimermane (dz. 1930) veica izrakumus stipri izpostītajā Puigu kapulauka uzkalniņā.¹²⁸ Plašāki arheoloģiskie lauka darbi apskatāmajos uzkalniņu kapulaukos, tāpat kā Lietuvā, atsākās tikai sešdesmitajos gados. Tā noteica gan jaunas zinātnieku paaudzes ienākšana Latvijas arheoloģijā, gan valsts izvērstie plašie saimnieciskie darbi dažādu arheoloģisko pieminekļu zonās. Intensīvākais uzkalniņu izrakumu laiks bija 20. gs. sešdesmito gadu pats sākums un saistījās galvenokārt ar Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecību – tās apbūvējamās un applūdināmās zonas, kā arī tuvākās apkārtnes izpēti. Salīdzinoši neilgā laika posmā no 1960. līdz 1963. gadam šajā reģionā dažādu pētnieku – galvenokārt Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta arheologu vadībā veikti izrakumi Spietiņu, Plāteru, Pāķu, Pungu, Priedaines, Lejasbitēnu un Boķu kapulaukos.¹²⁹ Vēlāk pētīto uzkalniņu skaits bija ievērojami mazāks. Austrumlatvijas uzkalniņu izpētē joprojām turpināja aktīvi darboties E. Šnore. Viņa kopš sešdesmito gadu otrās puses veica izrakumus piecos uzkalniņu kapulaukos – Ķuncos, Lejnīkos, Ratulānos, Salenīkos un Zvanītajos.¹³⁰ Bez minētajiem izrakumi vēl notika tikai Antužu, Melkertu, Liepeņu, Lazdiņu un Priedišu kapulaukos.¹³¹

Kā apjomīgākie jāizceļ Boķu kapulauka izrakumi, kur izpētīti septiņi no aptuveni 13 uzkalniņiem. Par pilnībā izpētītiem uzskatāmi: Pāķu kapulauks ar pieciem uzkalniņiem, Spietiņu kapulauks ar diviem uzkalniņiem, kā arī Antužu, Lazdiņu, Ratulānu, Plāteru, Puigu un Zvanītāju kapulauki ar vienu uzkalniņu. Svarīgi atklājumi veikti Boķu kapulauka izrakumu laikā. Kā īpaši nozīmīgs fakts jāmin blakus uzkalniņiem atsegtais vidējā un vēlā dzelzs laikmeta līdzenais kapulauks,¹³² kas ļauj spriest par apbedīšanas tradīciju nomaiņu reģionā.

Interesanti atklājumi veikti arī Melkertu kapulaukā, kur konstatēja agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi, kas izveidots uz senākā dzelzs laikmeta uzkalniņa.¹³³

Izrakumu metodēs un atklājumu fiksācijā salīdzinājumā ar iepriekšējo laikposmu nekas būtiski nemainījās. Joprojām galvenā izrakumu metode bija ar šķērsriezumiem sadalīt uzkalniņu četrās daļās un beigās norakt arī šķērsprofilus, tādā veidā izpētot pilnībā visu uzkalniņu. Taču uzkalniņu pētniecībā arvien vairāk ienāca eksaktās zinātnes. Īpaši jāizceļ antropologa Gintauta Česņa (*Česnys*, 1940–2009) darbība uzkalniņu osteoloģiskā materiāla izvērtēšanā ar tobrīd aizvien aktuālās fiziskās antropoloģijas metodēm.¹³⁴

Kopumā šai periodā Latvijas un Lietuvas teritorijā pētīti 50 uzkalniņu kapulauki. Arī jaunu pieminekļu apzināšanā tika organizētas plašas ekspedīcijas. Starp tām nozīmīgākās bija E. Šnores vadītā Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta Vidzemes un Latgales apzināšana 1968. gadā, Jēkabpils un Aizkraukles rajona apzināšana 20. gs. septiņdesmito gadu beigās, kā arī šīs pašas institūcijas arheologa Māra Atgāža (dz. 1931) 20. gs. sešdesmitajos gados vadītā Zemgales apzināšana.¹³⁵ Tāpat vairāki kapulauki atklāti pēc vietējo iedzīvotāju iesniegumiem kultūras pieminekļu aizsardzības institūcijās. Šajā periodā bez pētītajiem pieminekļiem tika apzināti vēl apmēram 20 iepriekš nezināmi eventuāli agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki.

Neskatoties uz plašajiem arheoloģiskajiem lauka darbiem, tikai atsevišķu kapulauku materiāls tika izanalizēts un publicēts. Lietuvā plašāks raksts veltīts V. Valatka pētījumu rezultātiem Vienraģu kapulaukā.¹³⁶ Savukārt Latvijā publicēti jau 20. gs. četrdesmito gadu sākumā izrakumos iegūtie Īles mežniecības kapulauka materiāli un Priedaines pētījumu rezultāti.¹³⁷ Kopš piecdesmitajiem gadiem gan Latvijā, gan Lietuvā (katru gadu vai katru otro gadu) notiek arī izrakumu atskaišu sesijas, kurās arheologi konspektīvi iepazīstina ar savu lauka darbu rezultātiem, šo referātu tēzes publicētas atsevišķos izdevumos.¹³⁸ Bez konkrētu kapulauku materiālu publikācijām, līdzīgi kā iepriekšējā laikposmā, uzkalniņu kapulauku arheoloģiskais materiāls skatīts arī dažāda rakstura apkopojošos darbos. Līdz 1976. gadam savāktās ziņas (arhīva materiāli, izrakumu rezultāti, bibliogrāfija u.c.) par 1.–12. gs. kapulaukiem enciklopēdijas veidā apkopotas M. Mihelberta, Adolfa Tautaviča (*Tautavičius*, 1925–2006) u.c. veidotā Lietuvas arheoloģijas atlanta III daļā.¹³⁹ No darbiem, kur uzkalniņu materiāls apskatīts analītiskāk, kā nozīmīgākie jāmin M. Gimbutienes jau 1946. gadā publicētā Lietuvas aizvēstures apbedīšanas tradīcijām veltītā monogrāfija un 1961. gadā iznākušais Lietuvas arheoloģijai veltītais P. Kulikauska, Regīnas Kulikauskienes (*Kulikauskienė*, 1916–2007) un A. Tautaviča kopdarbs.¹⁴⁰ Īpaši jāizceļ M. Mihelberta 1986. gadā publicētā Lietuvas agrajam dzelzs laikmetam veltītā monogrāfija, kur vispilnīgāk un uz

plašākās avotu bāzes vispārīgi raksturotas gan apbedīšanas tradīcijas apskatāmajos uzkalniņos (dēvēti par Žemaitijas un Ziemeļlietuvas uzkalniņu kapulaukiem), gan to senlietu materiāls.¹⁴¹ Viņš pirmais Baltijas agrā dzelzs laikmeta liecības iekļāva Hansa Egersa (*Eggers*, 1906–1975) un Kazimira Godlovskā (*Godłowski*, 1936–1995) izstrādātajā Austrumprūsijas senlietu hronoloģijas sistēmā.¹⁴² Latvijā no šādiem apkopojošā rakstura darbiem kā nozīmīgākie minami divi vispārīgi Latvijas arheoloģijai veltītie pētījumi – 1952. gadā iznākusi H. Mooras monogrāfija un 1974. gadā publicētais kolektīvais darbs, kur uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukus analizējuši Jānis Graudonis (1913–2005) un E. Šnore.¹⁴³ Tomēr uzkalniņu raksturošanai šeit izmantots visai ierobežots avotu klāsts – galvenokārt publicētais materiāls par Zanti, Īles Gailīšiem, Slati un Boķiem, kā arī par Rūsišu-Debešu I un II uzkalniņu.

Uzkalniņu kapulauku arheoloģiskā materiāla interpretācijā joprojām nozīmīgākie bija jautājumi par to izcelšanos un pāreju uz līdzenajiem kapiem. To risināšanā 20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē arī arheoloģijā kā valsts oficiālās ideoloģijas nostādne ienāca marksistiskā pētniecības metodoloģija ar tai raksturīgo sabiedrības vēsturiskās attīstības sociālekonomisko formāciju koncepciju. Pāreja no vienas formācijas uz citu bija saistīta ar ekonomiskajiem faktoriem un ražotājspēku attīstību. Pirmais, kas uzkalniņu kapulauku materiālu iekļāva šajā shēmā, bija H. Moora jau minētajā 1952. gadā publicētajā darbā.¹⁴⁴ Laiks no 1. līdz 4. gadsimtam tajā raksturots kā ģints jeb lielo saimju attiecību sairšanas periods. Mazo saimju atdalīšanas noteica ražošanas spēku pieaugums un līdz ar to – privātu, atsevišķām mazajām saimēm piederošu bagātību uzkrāšanās. Savukārt periods no 5. līdz 9. gadsimtam tika skaidrots kā pārejas laiks uz šķiru sabiedrību, kad, pieaugot mantiskai un sociālai diferenciacijai, radās nevis dzimtu, bet teritoriālas kopienas. Uzkalniņu kapulaukus H. Moora skatīja kā tiešus šo sociālo un ekonomisko norišu atspoguļotājus. Viss kapulauks bija interpretēts kā patriarhālo lielo saimju vai saimju kopienu apbedījumu vieta, savukārt katrs atsevišķs uzkalniņš – kā vienas, daļēji jau atdalījušās mazās saimes kapsētiņa ar centrā guldītu saimes vecāko. Pēc pārejas uz teritoriālām kopienām apbedīšana uzkalniņos pamazām izzuda. Tātad gan uzkalniņu izveidošanās, gan pāreja uz līdzenajiem kapiem bija skaidrota kā vietējas izcelsmes parādība. Šī teorētiskā shēma kļuva par galveno iezīmi uzkalniņu materiāla interpretācijā vismaz turpmākos 30 gadus.¹⁴⁵

Tikai 20. gs. astoņdesmito gadu otrajā pusē M. Mihelberts norādīja, ka kapulauki varētu arī nebūt tiešs sabiedrības sociālo, ekonomisko norišu atspulgs. Viņš uzkalniņus interpretēja kā vietēju, pārmantotu senatnes tradīciju rezultātu.¹⁴⁶ Tajā pašā laikā uzkalniņu nomainītu ar līdzenajiem kapiem M. Mihelberts, tāpat kā H. Moora, skaidroja ar pāreju no dzimtu kopienas uz teritoriālām vienībām.¹⁴⁷

Perioda beigās uzkalniņu izcelsmes skaidrojumos atkal aktuālas kļuva migrāciju teorijas. Vairāki pētnieki (E. Šnore, A. Tautavičs u.c.) atzīmēja, ka uzkalniņu kapulauku izplatība iepriekš mazapdzīvotajā Ziemeļlietuvas un Dienvidlatvijas teritorijā nevarētu būt izskaidrojama bez jaunu iedzīvotāju masu ieplūšanas.¹⁴⁸ Kā ienācēju izcelšanās vieta tika minēts Lietuvas piejūras apgabals, kur līdzīgas konstrukcijas uzkalniņi bija pazīstami jau agro metālu periodā.¹⁴⁹ Izteikta pat hipotēze, ka agrākie uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauki (piemēram, Pavēķi, Visderģi, Akmeņi un Kibartiške) varētu būt agro metālu perioda Lietuvas piejūras kultūras perifērijas pieminekļi.¹⁵⁰ Šāds migrācijas virziens tika pamatots arī antropoloģiskajā materiālā. Raisa Denisova (dz. 1930) secināja, ka tikai Lietuvas ziemeļaustrumu uzkalniņu kapulauku materiālā vērojami ar vietējiem neolīta Narvas kultūras pārstāvjiem saistītā antropoloģiskā tipa komponenti.¹⁵¹ Tātad uzkalniņu areāla izveidošanās lielā mērā bija saistīta ar iedzīvotāju migrāciju, kas notikusi virzienā no rietumiem uz austrumiem. Ar migrāciju teoriju tika pamatota arī līdzeno kapulauku parādīšanās uzkalniņu areālā un to nomaiņa. R. Kulikauskiene pieļāva, ka šī parādība skaidrojama ar Centrālīetuvas līdzeno kapulauku areāla iedzīvotāju virzību uz ziemeļiem, taču R. Denisova norādīja uz antropoloģiskā materiāla atšķirībām starp jaunizveidotajiem līdenajiem kapiem un minētajiem Centrālīetuvas apbedījumiem.¹⁵² Ņemot vērā 5.–7. gs. jaunizveidotajos līdenajos kapulaukos sastopamos dažādos antropoloģiskos tipus, viņa izvirzīja pieņēmumu, ka migrācija saistīta ar plašāku etniski dažādu iedzīvotāju grupu pārvietošanos t.s. Lielās tautu staigāšanas rezultātā.

Lai kādi arī būtu uzkalniņu ar akmeņu riņķi izcelšanās skaidrojumi, joprojām aktuāla bija uzkalniņu etniskās atribūcijas problēma. Latvijas arheoloģijā, tāpat kā iepriekšējā periodā, uzkalniņu areālu dalīja rietumu un austrumu grupā. Par Latvijas rietumu grupas uzkalniņu saistību ar zemgaļiem (vai protozemgaļiem) jautājumi neradās.¹⁵³ Turpretī austrumu grupas uzkalniņu etniskā piederība joprojām bija plašu diskusiju avots. H. Moora tos skatīja kā nediferencētas sēļu–latgaļu kopības atstātus pieminekļus.¹⁵⁴ E. Šnore savukārt šos uzkalniņus saistīja ar diferencētām latgaļu un sēļu ciltīm.¹⁵⁵ Kā galveno argumentu konkrētu pieminekļu atribūcijai vienai vai otrai ciltij E. Šnore izmantoja gan sēliskās kāpjošās intonācijas izplatības areāla datus, gan arī pēcapbedījumu antropoloģisko pētījumu rezultātus (agrā dzelzs laikmeta apbedījumu antropoloģiskais materiāls bija slikti saglabājies). Kopumā ar sēļiem E. Šnore saista Daugavas kreisā krasta, kā arī Vidzemes uzkalniņu kapus, bet ar latgaļiem – Daugavas labā krasta uzkalniņu liecības.

Lietuvas pētnieki vēl aizvien izvairījās uzkalniņu kapulauku areālu dalīt noteiktās grupās. Dominējošais viedoklis bija par uzkalniņiem

kā nenodalāmu žemaišu, zemgaļu un sēļu, latgaļu cilšu apbedījumu vietām, atšķirās tikai dažādu autoru šajā plašajā kopienā ietilpstošo cilšu uzskaitījums. Piemēram, P. Kulikausks, R. Kulikauskiene un A. Tautavičs žemaišus saista tikai ar Viduslietuvas līdzenajiem kapiem, bet sēļus kā cilti vispār nepiemin.¹⁵⁶ Vēlākajos darbos A. Tautavičs apskatāmos uzkalniņus attiecina uz vēl nediferencētu žemaišu, zemgaļu un latgaļu–sēļu kopienu,¹⁵⁷ bet M. Mihelberts tos skata kā vēl nediferencētiem žemaišiem, zemgaļiem un sēļiem piederīgus.¹⁵⁸ Jāpiemin, ka H. Moora 20. gs. piecdesmitajos gados mēģināja Lietuvas uzkalniņus izdalīt kā atsevišķu areāla grupu, kas saistāma ar žemaišiem.¹⁵⁹

20. GS. DEVIŅDESMITIE GADI – 21. GADSIMTS

Pēc Latvijas un Lietuvas neatkarības atgūšanas kopš 20. gs. deviņdesmitajiem gadiem, īpaši to otrajā pusē, atkal notika izmaiņas uzkalniņu ar akmeņu riņķi izpētē. Līdzīgi kā iepriekšējā posmā, izrakumu metodoloģija un fiksācija palika līdzšinējā, bet minētās izmaiņas vērojamas izrakumu organizācijā un arheoloģiskā materiāla interpretācijā. Turklāt – atkal ievērojami atšķiras Lietuvas un Latvijas uzkalniņu kapulauku izpētes situācija.

Šajā laikposmā uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku arheoloģiskā izpēte saistās tikai ar Lietuvas pētnieku darbību savas valsts pieminekļos. Te liels nopelns ir 1990. gadā atjaunotās Viļņas Universitātes Arheoloģijas katedras darbībai un katedras pirmā vadītāja M. Mihelberta personībai un zinātniskai interesei. Latvijas pētnieku uzmanību 20. gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados plaši pētītie agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņi nesaistīja – izrakumi nav veikti nevienā no apskatāmajiem pieminekļiem. Arī arheoloģiskie pētījumi Rūsīšos–Debešos saistīti tikai ar līdzenā kapulauka glābšanas darbiem.¹⁶⁰

Lietuvā šajā periodā izrakumi veikti 15 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos. Aktīva pētniecība atsākās tūlīt pēc valsts neatkarības atjaunošanas, jeb – precīzāk – tā nemaz nebija pārtrūkusi. Savu darbu deviņdesmito gadu sākumā turpināja daudzi iepriekšējā laikā darbojušies pētnieki, taču joprojām vairums arheoloģisko izrakumu uzkalniņu kapulaukos saistās ar M. Mihelberta vārdu. Viņa vadībā plaši, vairāku sezonu izrakumi notikuši trīs pieminekļos – tie tika turpināti un pabeigti Paragaudes kapulaukā, kā arī veikti Paalkšņu un Kuršu kapulaukos.¹⁶¹ Sākot ar deviņdesmito gadu otro pusi, uzkalniņu izpētē aktīvi iesaistījās Lietuvas Vēstures institūta arheoloģe Andra Simniškīte (*Simniškytė*, dz. 1971). Arī viņas vadībā izrakumi notikuši jau trīs pieminekļos – Kaņūku II, Kubilišķu un Vaineiķu kapulaukos.¹⁶² Tāpat atsevišķu pētnieku vadībā izrakumi notikuši Agelaiču, Berčūnu, Dargužu, Miestelišķu, Pažobres, Pliķu, Pribitkas un Raginēnu kapulaukos.¹⁶³

Kā apjomīgākie lauka darbi jāizceļ Berčūnu kapulauka izrakumi, kur izpētīja 20 uzkalniņus; kopumā šajā kapulaukā 19. gs. bija konstatēti apmēram 40 uzbērumi. Arī Paalkšņos izpētīta aptuveni puse kapulauka jeb 13 no 21 uzkalniņa. Nozīmīgākie atklājumi veikti Paalkšņū un Kuršu kapulaukos, kur pirmo reizi konstatēja pie uzkalniņu akmeņu riņķiem no mazāka izmēra akmeņiem veidotus puslokus ar atsevišķiem apbedījumiem.¹⁶⁴

Izrakumos lietotās arheoloģisko darbu metodes palikušas nemainīgas, arvien vairāk palielinās eksakto zinātņu nozīme arheoloģijā. Izmantotas arī citas visai savdabīgas metodes. Piemēram, Raginēnu kapulaukā bija pieaicināts bioloģijas pārzinātnis, kas noteica nopostītā akmeņu riņķa vietu.¹⁶⁵

Jāpiemin, ka, līdzīgi kā iepriekšējā periodā, vairākās vietās – Gēlūvā, Jakišķos, Kejēnos, Linkuvā, Naujasodos un Žagarē – pētītas arī iespējamās vai kādreizējās uzkalniņu vietas, taču to liecības netika konstatētas.

Gan Lietuvā, gan Latvijā reģistrēts ap pieciem jauniem eventuāliem agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukiem, jāpiemin arī jaunu uzkalniņu atklāšana jau zināmajos kapulaukos, piemēram, Slatē.¹⁶⁶ Vairākas apjomīgākas reģionu apzināšanas ekspedīcijas veiktas tikai Lietuvā, Latvijā tāda bijusi tikai Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta organizētā Rietumzemgales apzināšanas ekspedīcija.¹⁶⁷ Šeit uzkalniņu kapulauki galvenokārt atklāti, Valsts kultūras pieminekļu inspekcijas darbiniekiem apsekojot dažāda rakstura saimniecisko darbību zonu utt.

Uzkalniņu kapulauku historiogrāfijā šis posms nozīmīgs ar vairāku pieminekļu izrakumu materiālu publikācijām. Atsevišķi raksti un monogrāfijas veltītas gan iepriekš pētītajiem, gan kopš deviņdesmitajiem gadiem raktajiem pieminekļiem. Par Latvijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukiem līdz šim pirmais un vienīgais plašākais darbs ir E. Šnores 1993. gada izdotā monogrāfija, kurā publicēti visu viņas kopš trīsdesmitajiem gadiem pētīto Austrumlatvijas uzkalniņu kapulauku izrakumu rezultāti.¹⁶⁸ Neliela apjoma darbi veltīti Antužu un Vadakstes Priedišu kapulauka izrakumiem.¹⁶⁹ Lietuvā šādu darbu ir krietni vairāk. M. Mihelberts publicējis monogrāfijas par Paragaudes, Pajostes, Akmeņu un Perkūnišķes kapulaukiem.¹⁷⁰ Atsevišķi raksti veltīti Visētišķu, Daujēnu un Kibartišķes kapulauku izrakumu rezultātiem.¹⁷¹ Konspektīvi ziņojumi publicēti arī ikgadējos pētījumu atskaišu materiālos.¹⁷² Uzkalniņu kapulauku apbedīšanas tradīcijas vispārīgi apskatītas arī vairākos apkopojumos Latvijas un Lietuvas arheoloģijai veltītos darbos. Kā nozīmīgākie minami 2001. gadā izdotais Latvijas aizvēsturei veltītais kopdarbs, kur par uzkalniņu kapulaukiem rakstījis Andrejs Vasks (dz. 1947) un M. Atgāzis, Lietuvas un Latvijas nacionālo vēstures muzeju arheologu kopīgi veidotie sēļiem un zemgaļiem veltītie izstāžu katalogi un populārzinātniskie pētījumi u.c.¹⁷³

Šajos darbos joprojām galvenais pamats ir publicētie avoti, izņēmums ir izstāžu katalogos publicētais senlietu materiāls.

Uzkalniņu arheoloģiskā materiāla interpretācijā sākotnēji dominēja iepriekšējā pētniecības posmā izstrādātās metodes un slēdzieni, no mainījās galvenokārt tikai lietotā terminoloģija.¹⁷⁴ Risinot uzkalniņu izcelsmes jautājumu, tie joprojām skatīti sociāli ekonomiskā aspektā – kā atbildes reakcija uz dažādiem sociāliem un ekonomiskiem faktoriem. Tāpat, skaidrojot pašu kapulauku uzbūvi, tiek pārņemts iepriekšējā periodā izstrādātais modelis par uzkalniņu kā saimes apbedījumu vietu, kur centrā guldīts saimes vadonis. Tomēr, interpretējot uzkalniņu izcelšanos un pašus uzkalniņus sociālā aspektā, radās arī jaunas pieejas un līdz ar to – jaunas atziņas. Valters Langs (*Lang*, dz. 1958) un A. Vasks Latvijas uzkalniņu analizē pirmo reizi izmantoja Skandināvijā jau 20. gs. septiņdesmitajos gados izstrādātās kapulauku (un sabiedrības) sociālās analīzes metodes.¹⁷⁵ Ņemot vērā uzkalniņu izmantošanas laiku, apbedīto cilvēku skaitu un tālaika vidējo dzīves ilgumu, viņi aprēķinājuši, ka uzkalniņus nevar uzskatīt par visas sabiedrības locekļu jeb saimju apbedījumu vietām. Tā agrajā un vidējā dzelzs laikmetā saime sastāvēja vismaz no 5–6 personām, bet, piemēram, Īles Gailišu kapulauka II uzkalniņa analīze rāda, ka vienā paudzē tur apbedītas tikai 2–3 personas. Turklāt šajā gadījumā jāņem vērā, ka analizētais uzkalniņš ir ar vislielāko apbedīto skaitu, kāds vispār šajos kapulaukos konstatēts. A. Vasks gan pieļauj, ka viss kapulauks ar vairākiem uzkalniņiem varētu būt vienas saimes apbedījumu vieta, taču tajā pašā laikā norāda, ka ir pietiekami daudz kapulauku, kur konstatēts tikai viens uzkalniņš.¹⁷⁶ To skaidrojot, izvirzīta tēze, ka uzkalniņi varētu būt kāda augstāka sociālā slāņa pārstāvju apbedījumu vietas.¹⁷⁷ Turpinot šo domu, A. Vasks pašus uzkalniņus jau skata ne tikai kā mirušo apbedījumu vietas, bet gan kā sava veida jaunas sabiedrības manifestācijas zīmi.¹⁷⁸ Ar to izskaidrota arī pāreja uz līdzējumiem kapiem. Sabiedrībām nostiprinoties konkrētā teritorijā, vairs nebija nepieciešamas šādas vizuālas manifestācijas, līdz ar to – mirušo apbedīšana uzkalniņos izbeidzās.¹⁷⁹

Paralēli šīm sociālajām teorijām M. Mihelberts agrā dzelzs laikmeta uzkalniņus ar akmeņu riņķi joprojām skata pamatā kā no Lietuvas piejūras daļas rietumbaltu migrāciju rezultātā ienestu parādību, taču netiek noliegta arī vietējās austrumbaltu kultūras nozīme apskatāmo pieminekļu areāla izveidē.¹⁸⁰ Atspēkojot iepriekš minēto tēzi par uzkalniņiem tikai kā augstākā slāņa pārstāvju apbedījumu vietām, viņš norāda uz vairākiem faktiem.¹⁸¹ Pirmkārt, ļoti daudzi uzkalniņi līdz mūsdienām nav saglabājušies, arī pētītie uzkalniņi ir stipri postīti. Otrkārt, iespējams, bijis daudz vairāk bezinventāra kapu, kas antropoloģiskā materiāla slīktās saglabātības dēļ varētu būt izrakumos nekonstatējami. Un, treškārt, M. Mihelberts norāda uz bērnu apbedījumu lielo skaitu uzkalniņos (piemēram, Daujēnu kapulaukā).

Historiogrāfijā aizvien aktuāls ir arī uzkalniņu etniskās piederības jautājums. Latviešu pētnieki uzkalniņus ar akmeņu riņķi joprojām saista ar vēlākajos rakstītajos avotos minētajām latviešu un lietuviešu ciltīm. Nozīmīgākās diskusijas, līdzīgi kā iepriekšējos pētniecības posmos, saistītas ar austrumu daļas uzkalniņu kapulauku etnisko atribūciju. E. Šnore turpināja aizstāvēt savu iepriekš pausto viedokli par uzkalniņu austrumu grupu kā latgaļu un sēļu priekšteču pieminekļiem.¹⁸² Tomēr vairums pētnieku, piemēram, A. Vasks, M. Atgāzis, Arnis Radiņš (dz. 1951), korelējot arheoloģijas, antropoloģijas un valodniecības datus, piekrīt jau F. Jākobsona un E. Šturma izvirzītajam pieņēmumam, ka uzkalniņu ar akmeņu riņķi austrumu grupas pieminekļi saistāmi ar sēļiem vai protosēļiem, turpretī latgaļi Latvijas teritorijā parādās (formējās uz vietas vai bija ienācēji) tikai vidējā dzelzs laikmetā.¹⁸³ Gan no antropoloģiskā, gan valodniecības viedokļa bija norādītas līdzības starp uzkalniņos ar akmeņu riņķi apbedītajiem un vēlākajiem sēļiem; tāpat tika uzsvērta sēlisko izlokšņu areāla un austrumu grupas uzkalniņu aptuvenā sakritība. Jāpiemin gan, ka atsevišķi Latvijas pētnieki, piemēram, Jānis Ciglis (dz. 1964), kā arī Lietuvas pētnieki aizvien šādam viedoklim nepiekrīt un uzkalniņu materiālu skata kā nesaistītu ne ar vienu no vēlākajām ciltīm, kas formējušās tikai vidējā dzelzs laikmetā.¹⁸⁴

SECINĀJUMI

Vairāk nekā 200 gadu ilgās uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izpētes vēstures laikā uzkrāta nozīmīga avotu bāze. Kopumā arheoloģiski pētīta gandrīz puse no šobrīd zināmajiem šī veida pieminekļiem – izrakumi notikuši ap 140 dažādu reģionu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos, aptverot visu to izplatības areālu. Rezultāti ļāvuši gan raksturot pašas apbedīšanas tradīcijas, gan izvirzīt dažādus pieņēmumus par to izcelšanos, etnisko piederību u.c. sociālajiem un arī simboliskajiem aspektiem.

Uzkalniņu izpēti spēcīgi ietekmēja vēsturiskie faktori un arheoloģijas kā zinātnes attīstības limenis. Līdz pat 20. gs. divdesmitajiem gadiem izrakumu metodika bija stipri nepilnīga un kopumā izrakumi galvenokārt saistījās ar dažādu amatieru veikto senlietu vākšanu privātkolekcijām un jaunizveidoto muzeju krājumiem. Lai arī bija pētīti apmēram 60 apskatāmā veida kapulauki, šos izrakumus var vērtēt kā Lietuvas un Latvijas arheoloģijas attīstībā nozīmīgus, taču turpmākai uzkalniņu pētniecībai maz noderīgus. Lai vai kā – iegūtais arheoloģiskais materiāls jau 19. gs. noveda pie pirmajiem mēģinājumiem kapulauku izcelsmes, hronoloģijas un piederības skaidrošanā. Sākotnēji tie nereti bija kļūdaini (piemēram, priekšstats par mītiskajiem milžu kapiem un t.s. gotu teorija), tikai 19. gs. otrajā pusē un beigās dots

precīzs pieminekļu datējums un vērojami pirmie zinātniski pamatotie uzkalniņu piederības un izcelsmes skaidrojumi. Kopumā pēc būtības šīs interpretācijas atbilda visā Eiropā valdošajām kultūrvēsturiskajām tendencēm, tikai skaidrotas galvenokārt *ienācējs-vietējais* kategorijās.

Laikā no 20. gs. divdesmitajiem gadiem līdz četrdesmito gadu vidum izrakumi notika jau pavisam citā zinātniskā kvalitātē – tika izstrādāti zinātniskās izpētes noteikumi, un tie pārgāja profesionālu arheologu pārziņā. Tieši šo posmu var uzskatīt par intensīvāko uzkalniņu izpētes laiku – salīdzinoši neilgā laikā izrakumi veikti 47 uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulaukos. Uzkalniņu interpretācijās arī šajā periodā valdīja kultūrvēsturiska pieeja. Uzkalniņu izcelsmes un pārejas uz līdenajiem kapiem skaidrošanā galvenās bija migrāciju un kultūras difūziju teorijas. Tikai pieminekļu atribūcijas jautājumos jau meklēta to saistība ar protolatviešiem un protolietuviešiem vai – vēl precīzāk – ar noteiktām latviešu un lietuviešu ciltīm (zemgaļiem, sēļiem vai latgaļiem). Tiesa gan, pēdējā tendence vērojama tikai Latvijas arheologu darbos, Lietuvas arheoloģijā uzkalniņu kapulauku areālu skatīja kā etniski vēl nediferencētu apgabalu.

Periodā no 20. gs. četrdesmito gadu vidus līdz deviņdesmitajiem gadiem arheoloģisko lauka darbu metodika būtiski nemainījās, taču krasi izmainījās pieeja to interpretācijā. Arī izrakumu skaits saruka – gandrīz četrdesmit gadu ilgā laikā arheoloģiski pētīti 50 apskatāmā veida pieminekļi. Tas daļēji skaidrojams ar padomju laiku orientēšanos uz ekonomiskās vēstures izpēti, kur lielākā loma tika piešķirta dzīvesvietām. Uzkalniņu interpretācijās šajā periodā oficiālās valsts ideoloģijas apsvērumu dēļ spēcīgi ienāca sociālais aspekts, tiesa gan – tikai marksismam raksturīgajā ekonomiskajā griezumā. Šajā periodā uzkalniņu kapulauki vairs netika skatīti tikai kā noteiktas kultūrvēsturiskas grupas identifikācijas pazīme, bet gan kā sociālekonomisku norišu tiešs atspulgs. Tomēr arī šajā gadījumā agrais dzelzs laikmets bija noteiktu cilšu formēšanās laiks – tāpat uzkalniņi joprojām saistīti ar žemaišu, zemgaļu, sēļu un latgaļu etnoģenēzi.

Sākot ar 20. gs. deviņdesmitajiem gadiem, atkal lielā mērā izmainījās pieejas arheoloģiskā materiāla skaidrojumos. Izrakumu skaits būtiski samazinājās, un arheoloģiskie lauka darbi uzkalniņos pagaidām notikuši tikai Lietuvā, kur pētīti 15 pieminekļi. Uzkalniņu kapulauku interpretācijā joprojām saglabājas sociālā aspekta nozīme, taču tajā nozīmīgu lomu ieņem ne vien ekonomiskais, bet arī simboliskais un emocionālais faktors. Aktuāls aizvien ir uzkalniņu etniskās atribūcijas jautājums.

Kopumā izvērtējot arheoloģiskās izpētes rezultātus un līdzšinējos teorētiskos pētījumus, jāsecina, ka uzkrātais bagātīgais uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku materiāls joprojām saglabā plašas iespējas tālākām interpretācijām un diskusijām.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Михельбертас М.* Заселение территории культуры курганов Жемайтии Северной Литвы и Южной Латвии в римский период // *Pētījumi zemgaļu senatnē. Latvijas Vēstures muzeja raksti.* Nr. 10. – Rīga, 2004. – 67.–75. lpp.
- ² *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1986. – P. 54–68; Latvijas senākā vēsture 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 217.–219. lpp.
- ³ Latvijas senākā vēsture .. – 219., 279. lpp.
- ⁴ Turpat. – 279.–282., 285. lpp.
- ⁵ Turpat. – 219. lpp.; *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 41. lpp.
- ⁶ *Таумавичус Ф. З.* Восточнолитовские курганы // *Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции.* – Москва, 1959. – С. 128–153; *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius .. – P. 68–73.
- ⁷ Sēļi un Sēlija. – Rīga, 2005. – 35. lpp.
- ⁸ Latvijas senākā vēsture .. – 219. lpp.
- ⁹ *Deiviss N.* Eiropas vēsture. – Rīga, 2009. – 824.–847. lpp.; *Muižnieks V.* 14.–18. gs. apbedīšanas vietu pētniecības vēsture Latvijā // *Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE).* 22. laid. – Rīga, 2005. – 226.–230. lpp.; u.c.
- ¹⁰ *Kulikauskas P., Zabiela G.* Lietuvas archeologijos istorija (iki 1945 m.). – Vilnius, 1999. – P. 97; *Lang V.* The History of Archaeological Research (up to the late 1980s) // *Archaeological research in Estonia 1865–2005. Estonian Archaeology 1.* – Tartu, 2006. – P. 15.
- ¹¹ Atsauce uz īpašnieka atļauju minēta daudzos avotos, piemēram: *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst (turpmāk – Sb. Kurl.)* 1864–1871. – Mitau, 1884. – S. 162; *Hausmann R.* Hügelgräber zu Zanten // *Sb. Kurl.* 1892. – Mitau, 1893; *Hollander B.* Bericht über eine zweite Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau) // *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands (turpmāk – Sb. Rig.)* 1903. – Rīga, 1904. – S. 102; u.c. Zināms, ka Stinku kapulaukā iegūtās senlietas paturējis O. Hernalers, atsevišķos gadījumos tāpat rīkojies arī P. Zelmers u.c. *Šnore R.* Latvijas aizvēstures kartes. 1. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1.–8. gs. pēc Kr.) // *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae*, 19.–23. VIII 1930. Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija (turpmāk – CS). 1. sēj., papild. – Rīga, 1936. – 15. lpp.; u.c.
- ¹² *Kulikauskas P., Zabiela G.* Lietuvas archeologijos istorija .. – P. 19; *Brackel H.* Instruction für Ausgrabungen, entworfen im Auftrag der Allerhöchsten Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Rußlands. – Riga, 1840. – 24 S.
- ¹³ *Majewski E.* Kurhany w Pakalniszkach // *Światowit.* T. II. – Warszawa, 1900. – P. 92–103; *Makarenko M.* Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskie // *Kwartalnik Litewski.* T. I. – Petersburg, 1910. – P. 103–112, tabl. I–VII; u.c.
- ¹⁴ *Kulikauskas P., Zabiela G.* Lietuvas archeologijos istorija .. – P. 20, 56–70, 97–99.
- ¹⁵ Turpat. – 19. lpp.
- ¹⁶ Lietuvas TSR archeologijos atlasas. [Kn.] III. I–XII a. pilkapynai ir senkapiai. – Vilnius, 1976. – P. 19, 20, 39, 51, 59, 94, 117, 118.

- ¹⁷ Turpat. – 43., 44., 72. lpp.
- ¹⁸ *Kulikauskas P.* Raginēņu (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir “Raginēņu kultūros” klausimas // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. Serija A, 1. – Vilnius, 1958. – P. 70–73.
- ¹⁹ *Makarenko M.* Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej. – P. 104, 105.
- ²⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 29, 37, 40, 51, 57, 58, 61, 69, 72–74, 78, 89, 90, 94, 113.
- ²¹ Turpat. – 27., 40., 59., 78., 81., 94., 105., 124. lpp.; *Kulikauskas P., Zabiela G.* Lietuvos archeologijos istorija .. – P. 120; *Kulikauskas P.* Raginēņu (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų .. – P. 74–82.
- ²² Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 94; *Kulikauskas P.* Raginēņu (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų .. – P. 70–82.
- ²³ Lietuvos archeologijos bruožai. – Vilnius, 1961. – P. 160, 161.
- ²⁴ *Stradiņš J.* Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. – Rīga, 2009. – 371.–377., 401.–412. lpp.; *Lang V.* The History of Archaeological Research .. – P. 15.
- ²⁵ *Döring J.* Die Heidengräben bei Ihlen // Sb. Kurl. 1868. – Mitau, 1884. – S. 317–319; *Döring J.* Der Götzenberg und die Heidengräber bei Schlagunnen // Sb. Kurl. 1868. – Mitau, 1884. – S. 320, 321; *Raison A.* Heiden-Gräber beim den Neu-Sessauchen Stinke-Gesin // Sb. Kurl. 1870. – Mitau, 1884. – S. 425–427.
- ²⁶ *Hausmann R.* Hügelgräber zu Zanten. – S. 67–84.
- ²⁷ Sb. Kurl. 1864–1871. – S. 162–164.
- ²⁸ *Богоявленский С. К.* Раскопки в Лифляндской и Курляндской губернияхъ летом 1896 года // Труды десятаго археологического съезда въ Риге 1896. Т. III. – Москва, 1900. – С. 112–115.
- ²⁹ *Atgāzis M.* Sēlpils Spietiņu apmetne un tās laiks // Pētījumi sēļu senatnē. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 11. – Rīga, 2006. – 14. lpp.; *Štokmanis A.* Vecākā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē // Latvijas Saule. – 1927. – Nr. 51/52 (marts/aprīlis). – 563. lpp.; Pieminēkļa pase. – VKPAI PDC Vizbuļu senkapu lieta, inv. Nr. 41.142-3I; Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – S. 25, 26; *V. Kalniņa* ziņojuma noraksts. – VKPAI PDC Jēkabpils raj. Sēlpils pag. lieta, inv. Nr. p. 2319-3; *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 12. lpp.
- ³⁰ Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat (turpmāk – Sb. Estn.) 1874. – Dorpat, 1875. – S. 65; *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I. Teil: Die Funde. – Tartu, 1929. – S. 47, 48, 78, 79; Sb. Estn. 1870. – Dorpat, 1871. – S. 28.
- ³¹ *Ebert M.* Ein Hügelgrab der älteren Eisenzeit unter Meiran, Kirchsp. Lubahn // Sb. Rig. 1913. – Riga, 1914. – S. 231–234; *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I. Teil: Die Funde. – S. 54, 55.
- ³² *Löwis of Menar K.* Bericht über die Ausgrabungen unter Neuhof im Kirchspiel Kremon // Sb. Rig. 1895. – Riga, 1896. – S. 84–87; *Schilling K.* Bericht über eine Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau) // Sb. Rig. 1900. – Riga, 1901. – S. 183–186; *Hollander B.* Bericht über eine zweite Ausgrabung am Assar-See (Kirchspiel Nitau) // Sb. Rig. 1903. – Riga, 1904. – S. 101–108; Sb. Rig. 1903. – Riga, 1904. – S. 98; *Schilling K.* Bericht über die Aufdeckung eines Grabhügels am Ligatflüsschen // Sb. Rig. 1899. – Riga, 1900. – S. 117–119.
- ³³ *Hausmann R.* Hügelgräber zu Zanten. – S. 67–84.
- ³⁴ *Ebert M.* Ein Hügelgrab der älteren Eisenzeit .. – S. 231.
- ³⁵ *Raison A.* Heiden-Gräber beim den Neu-Sessauchen .. – S. 426; *Döring J.* Der Götzenberg und die Heidengräber .. – S. 321; *Löwis of Menar K.* Bericht über die Ausgrabungen .. – S. 85; u.c.

- ³⁶ Ueber alte Gräber und Alterthümer in Polnisch-Livland // Mittheilung aus dem Gebiete der geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der russischen Ostsee-Provinzen, IV. – Riga, 1848. – S. 272–275.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ *Ebert M.* Ein Hügelgrab der älteren Eisenzeit .. – S. 231; *Schilling K.* Bericht über die Aufdeckung .. – S. 117–119.
- ³⁹ *Kulikauskas P.* Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų .. – P. 72, 73.
- ⁴⁰ Latvijas senākā vēsture .. – 219. lpp.; Žiemgalai. Baltų archeologijos paroda. Katalogas. The Semigallians. Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue. – Riga; Vilnius, 2005. – P. 8; u.c.
- ⁴¹ *Bielenstein A.* Bericht über die Steinringe von Grosz-Autz, Elisenhof und den Götzenberg am Sebbeersee // Sb. Kurl. 1965. – Mitau, 1884. – S. 71–73.
- ⁴² Piemēram: *Hollander B.* Bericht über eine zweite Ausgrabung .. – S. 104, 105; *Schilling K.* Bericht über die Aufdeckung .. – S. 117; *Löwis of Menar K.* Bericht über die Ausgrabungen .. – S. 84.
- ⁴³ *Hollander B.* Bericht über eine zweite Ausgrabung .. – S. 107.
- ⁴⁴ *Kulikauskas P.* Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų .. – P. 71, 73.
- ⁴⁵ *Ebert M.* Ein Hügelgrab der älteren Eisenzeit .. – S. 233, 234.
- ⁴⁶ *Jucevičius L.* Raštai. – Vilnius, 1959. – P. 567, 568; *Богоявленский С. К.* Раскопки в Лифляндской .. – С. 112, 114; *Schilling K.* Bericht über die Aufdeckung .. – S. 118; u.c.
- ⁴⁷ *Покровский Ф.* Археологическая карта Ковенской губернии. – Вильна, 1899. – 161 с., I карта.
- ⁴⁸ *Jucevičius L.* Raštai. – P. 565, 567–569.
- ⁴⁹ *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. – Dorpat, 1842. – S. 9, Tab. 59; Ueber alte Gräber und Alterthümer .. – S. 254–261, 267–279.
- ⁵⁰ *Jucevičius L.* Raštai. – P. 567, 568; *Poškas D.* Raštai. – Vilnius, 1959. – P. 489.
- ⁵¹ *Jucevičius L.* Raštai. – P. 568.
- ⁵² Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 42, 49, 78 u.c.
- ⁵³ *Kulikauskas P.* Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų .. – P. 73.
- ⁵⁴ Turpat.
- ⁵⁵ Sb. Kurl. 1850–1937. – Mitau 1850–1937; Sb. Rig. 1874–1936. – Riga, 1874–1936; Sb. Estn. 1861–1923. – Dorpat, 1861–1940.
- ⁵⁶ *Butrymówna M., Majewski E.* Kurhany w Niewieżnikach w pow. Poniewieskim // Światowit. T. IV. – Warszawa, 1902. – P. 150; *Majewski E.* Kurhany w Pakalniskach. – P. 92–103. Arī T. Daugirda pētītajiem kapulaukiem veltītas atsevišķas publikācijas (sk. bibliogrāfiju: Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 163).
- ⁵⁷ *Hausmann R.* Übersicht über die Archäologische Forschung in den Ostsee-provinzen im letzten Jahrzehnt. – Riga, 1908. – S. 44–50.
- ⁵⁸ *Hausmann R.* Hügelgräber zu Zanten. – S. 83, 84.
- ⁵⁹ Turpat. – 73., 74. lpp.
- ⁶⁰ Turpat.
- ⁶¹ *Ebert M.* Ein Hügelgrab der älteren Eisenzeit .. – S. 233; *Покровский Ф.* Археологическая карта .. – С. 16, 17; u.c.
- ⁶² *Покровский Ф.* Археологическая карта .. – 161 с., I карта.
- ⁶³ Turpat. – 15., 16. lpp.
- ⁶⁴ Katalog der Ausstellung .. – 255 S., 1–34 taf.

- ⁶⁵ *Ebert M.* Die Baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland // *Præhistorische Zeitschrift*. Bd. 5, H. 3/4. – 1913. – S. 528–550.
- ⁶⁶ *Tarasenka P.* Lietuvos archeologijos medžiaga. – Kaunas, 1927. – P. 46–52; *Kulikauskas P., Zabiela G.* Lietuvos archeologijos istorija .. – P. 181–187.
- ⁶⁷ *Deveikis S., Naimavičienė J., Sodaitytė I.* Cultural Heritage Inventory in Lithuania – Role of the Surveyor's // *Intercontinental Athenaeum Athens Athens, Greece May 22–27, 2004.* – Athens, 2004. – P. 2. (Darbs pieejams: http://www.fig.net/pub/athens/papers/ts04/ts04_3_deveikis_et_al.pdf; skatīts 20. 04. 2010.)
- ⁶⁸ Latvijas senākā vēsture .. – 11.–12. lpp.; Likums par pieminekļu aizsardzību // *Valdības Vēstnesis.* – 1923. – 26. jūn. – 3. lpp.
- ⁶⁹ Latvijas senākā vēsture .. – 11. lpp.
- ⁷⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 62.
- ⁷¹ *Panevėžus* // *Panevėžio Balsas.* – 1925. – Rugsėjo 3. – P. 2.
- ⁷² *Tarvydas B.* Šiaulių Kraštotyros D-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932. m // Šiaulių metraštis. Nr. 4. – Šiauliai, 1933. – P. 1–17; *Tarvydas B.* Jauneikių (Joniškio valščiaus) senkapis // *Gimtasai kraštas.* Nr. 3–4. – Šiauliai, 1934. – P. 165–167.
- ⁷³ Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 26, 27, 58, 68, 97, 100, 116, 117.
- ⁷⁴ *Kronika* // *Biržų žinios.* – 1932. – Lapkričio 13. – P. 3; Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 117.
- ⁷⁵ Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 86, 87, 97, 100.
- ⁷⁶ *Turpat.* – 116. lpp.
- ⁷⁷ *Turpat.*
- ⁷⁸ *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius .. – P. 44.
- ⁷⁹ *Tarvydas B.* Šiaulių Kraštotyros D-jos archeologiniai .. – P. 1.
- ⁸⁰ *Štokmanis A.* Vecākā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapi pie Boķu mājām, Jēkabpils apkārtnē // *Latvijas Saule.* – 1926. – Nr. 43/44 (jūlijs/avgusts). – 473.–477. lpp.; *Štokmanis A.* Vecākā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē. – 559.–564. lpp.; *Pieminekļa pase.* – VKPAI PDC Jēkabpils raj., Sēlpils pag. mape, inv. Nr. 41.143-3I; Ziņojums. – VKPAI PDC Pāķu kapulauka lieta.
- ⁸¹ *Zariņa A.* No atmiņām par Elvīru Šnori // *Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962).* Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas. – Rīga, 1997. – 114. lpp.
- ⁸² *Šnore E.* Agrā dzelzsl laikmeta uzkalniņi .. – 8.–16., 23.–26., 28.–31. lpp.
- ⁸³ *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Slates sila kapulaukā 1937. gadā. – LNVM AA 157; *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Rubiķu silā 1937. gadā. – LNVM AA 158; *Stepiņš P.* Senkapi “Liepu kalnā” Rubas pag. Rūsīšos–Debešos, Jelgavas apr. // *Senatne un Māksla (turpmāk – SM).* – 1939. – Nr. 1. – 52.–62. lpp.; *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Rubas pag. Rūsīšos–Debešos 1940. gadā. – LNVM AA 280; *Stepiņš P.* Senkapi Īles mežā // *AE.* 11. laid. – Rīga, 1974. – 111.–119. lpp.
- ⁸⁴ *Moora H.* Senā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī // *Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arhaioloģijas raksti.* 1. sēj. 3. daļa. – Rīga, 1928. – 21 lpp., taf. I–XIX; *Moora H.* Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Īle, Kreis Jelgava, Lettland // *CS.* 1. sēj., 1.–2. papild. – Rīga, 1931. – S. 437–460; *Moora H.* Das II. Hügelgrab von Gailiši, Gemeinde Īle, Kreis Jelgava // *SM.* – 1938. – Nr. 2. – S. 64–73.
- ⁸⁵ *Ošs K.* Pārskats par izrakumiem Asmu kapulaukā 1940. gadā. – LNVM AA 236; *Riekstiņš H.* Pārskats par izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā

1931. gadā. – LNVM AA 245; *Šturms E.* Pārskats par izrakumiem Midzenīcu kapulaukā 1935. gadā. – LNVM AA 230; *Jākobsons F.* Pārskats par pārbaudes izrakumiem Silu kapulaukā 1927. gadā. – LNVM AA 147; *Šnore E.* Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā // Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arhαιoloģijas raksti. 1. sēj. 1. daļa. – Rīga, 1933. – 32 lpp., I–XXVIII tab.; *Moora H.* Senā dzelzslaikmeta uzkalniņu .. – 6.–15. lpp.; *Ģinters V.* Pārskats par izrakumiem Kalnezēnu kapulaukā. – LNVM AA 39; *Karnups A.* Pārskats par izrakumiem Krimuldas Jaunās muižas kapulaukā. – LNVM AA 306; *Dzirne R.* Pārskats par izrakumiem Simtēnu kapulaukā. – LNVM AA 293; *Jākobsons F.* Pārskats par pārbaudes izrakumiem Ķeipenes Ūsiņu kapulaukā 1927. gadā. – LNVM AA 128; *Ģinters V.* Pārskats par izrakumiem Andziņu kapulaukā 1931. gadā. – LNVM AA 56; *Šnore R.* Trešais kapu uzkalniņš 2.–6. gs. kapu laukā Īles Gailišos // SM. – 1938. – Nr. 3. – 59.–78. lpp.; *Karnups A.* Pārskats par aizsardzības izrakumiem Jānoganas kapulaukā 1937. gadā. – LNVM AA 126; *Karnups A.* Pārskats par aizsardzības izrakumiem Pokaiņu kapulaukā 1937. gadā. – LNVM AA 127.
- ⁸⁶ *Šnore E.* Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos .. – 32 lpp., I–XXVIII tab.; *Moora H.* Senā dzelzslaikmeta uzkalniņu .. – 6.–15. lpp.; *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Slates sila kapulaukā 1937. gadā. – LNVM AA 157.
- ⁸⁷ *Šnore R.* Trešais kapu uzkalniņš .. – 59.–78. lpp.
- ⁸⁸ *Stepiņš P.* Senkapi “Liepu kalnā” .. – 52.–62. lpp.; *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Rubas pag. Rūšišos–Debešos 1940. gadā. – LNVM AA 280.
- ⁸⁹ *Stepiņš P.* Senkapi “Liepu kalnā” .. – 48. lpp.
- ⁹⁰ *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Īles valsts meža 19. kvartālā 1940. gadā. – LNVM AA 277.
- ⁹¹ *Stepiņš P.* Senkapi Īles mežā. – 111.–119. lpp.
- ⁹² *Moora H.* Das II. Hügelgrab von Gailiši .. – S. 440, 457.
- ⁹³ *Šnore R.* Pārskats par izrakumiem Īles Gailišos 1934. gadā. – LNVM AA 125; *Stepiņš P.* Pārskats par izrakumiem Rubas pag. Rūšišos–Debešos 1940. gadā. – LNVM AA 280.
- ⁹⁴ Ekspedīcijas ziņojumi glabājas LNVM Arheoloģijas departamenta fondos; *Kulikauskas P., Zabiela G.* Lietuvas archeoloģijas istorija .. – P. 210.
- ⁹⁵ *Štokmanis A.* Vecākā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapi pie Božu mājām .. – 473.–477. lpp.; *Štokmanis A.* Vecākā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē. – 559.–564. lpp.; *Tarvydas B.* Šiaulių Kraštotyros D-jos archeologiniai .. – P. 1–17; *Tarvydas B.* Jauneikių (Joniško valščiaus) senkapis. – P. 165–167.
- ⁹⁶ *Moora H.* Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit .. – S. 437–460; *Moora H.* Das II. Hügelgrab von Gailiši .. – S. 64–73; *Šnore R.* Trešais kapu uzkalniņš .. – 59.–78. lpp.
- ⁹⁷ *Stepiņš P.* Senkapi “Liepu kalnā” .. – 52.–62. lpp.
- ⁹⁸ *Moora H.* Senā dzelzslaikmeta uzkalniņu .. – 21 lpp., taf. I–XIX; *Šnore E.* Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos .. – 32 lpp., I–XXVIII tab.
- ⁹⁹ *Puzinas J.* Naujasijų proistorinių tyrinėjimų duomenys. – Kaunas, 1938. – P. 40–67.
- ¹⁰⁰ *Tarassenka P.* Lietuvas archeoloģijos medžiaga. – 358 p.
- ¹⁰¹ Latvijas arhαιoloģija. – Rīga, 1926. – 41.–46. lpp.; *Balodis F.* Latviešu vēsture. – Rīga, 1938. – 104.–107. lpp.; *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas paražas dzelzs laikmetā. – Rīga, 1935. – 6.–19., 29.–39. lpp.; u.c.

- ¹⁰² *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I. Teil: Die Funde. – Tartu, 1929. – 193 S., 3 Tab.; *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. – Tartu, 1938. – 749 S.
- ¹⁰³ *Šnore R.* Latvijas aizvēstures kartes .. – 9.–15., 29.–32. lpp.
- ¹⁰⁴ Latvijas arhaioloģija. – 52., 53. lpp.
- ¹⁰⁵ *Balodis F.* Latviešu vēsture. – 86., 94. lpp.; *Jākobsons F.* Dzelzs laikmets Latvijā // *Jākobsons F.* Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi. Latvijas Vēstures muzeja raksti. Nr. 6. – Rīga, 1999. – 46. lpp.; *Puzinas J.* Naujasīņu proistoriņu tyrinējumu .. – P. 64–67. u.c.
- ¹⁰⁶ *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. – S. 38, 39.
- ¹⁰⁷ *Jākobsons F.* Dzelzs laikmets Latvijā. – 50. lpp.
- ¹⁰⁸ *Balodis F.* Latviešu vēsture. – 119. lpp.
- ¹⁰⁹ Latvijas arhaioloģija. – 67. lpp.; *Jākobsons F.* Dzelzs laikmets Latvijā. – 48., 52. lpp.
- ¹¹⁰ *Balodis F.* Latviešu vēsture. – 104.–107. lpp.; *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi .. – 5.–17. lpp.; *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. – S. 666, 667; u.c.
- ¹¹¹ *Balodis F.* Etnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland // Latvijas Universitātes raksti. Acta Universitatis Latviensis. Filoloģijas un filosofijas fakultāte. Sērija III. 2. – Rīga, 1935. – 18.–20. lpp.; *Balodis F.* Latviešu vēsture. – 99.–104. lpp.; *Šnore E.* 1.–4. gadsimteni // Latviešu kultūra senatnē. – Rīga, 1937. – 19.–38. lpp.; *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi .. – 5.–17. lpp.; u.c.
- ¹¹² *Jākobsons F.* Senlatviešu ienākšana Latvijā // Senatne. – 1929. – Nr. 1. – 2.–10. lpp.
- ¹¹³ *Šturms E.* Sēļi // Latviešu konversācijas vārdnīca. 19. sēj. – Rīga, 1939. – 38062.–38065. sl.
- ¹¹⁴ *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse. – S. 667.
- ¹¹⁵ *Alseikaitė-Gimbutienė M.* Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais // Gimtasai kraštas. – Kaunas, 1943. – P. 13, 14; *Puzinas J.* Naujasīņu proistoriņu tyrinējumu .. – P. 64, 65; u.c.
- ¹¹⁶ *Спицын А.* Литовскія древности // Tauta ir Žodis III. – Kaunas, 1925. – P. 135–141.
- ¹¹⁷ *Jākobsons F.* Dzelzs laikmets Latvijā. – 48. lpp.; *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi .. – 10.–13. lpp.; *Alseikaitė-Gimbutienė M.* Kapų tipai Lietuvoje .. – P. 14.
- ¹¹⁸ *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi .. – 12. lpp.
- ¹¹⁹ Turpat. – 12., 13. lpp.
- ¹²⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 100.
- ¹²¹ *Michelbertas M.* Pilkapių tyrinėjimai Žemaitioje 1968–1969 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968. ir 1969. metais (turpmāk – ATL ..). – Vilnius, 1970. – P. 46–52; *Michelbertas M.* Berklainių pilkapio (Pasvalio raj.) tyrinėjimai 1970 m. // ATL 1970 ir 1971. – Vilnius, 1972. – P. 32, 33; *Michelbertas M.* Daujėnų pilkapio (Pasvalio raj.) tyrinėjimai 1970 m. // ATL 1970 ir 1971. – Vilnius, 1972. – P. 28–32; *Michelbertas M.* Paragaudžio pilkapynas // ATL 1982 ir 1983. – Vilnius, 1984. – P. 58–60; *Michelbertas M.* Tyrinėjimai Kvėdarnos apylinkėse 1985 m. // ATL 1984 ir 1985. – Vilnius, 1986. – P. 61–63; *Michelbertas M.* Tyrinėjimai Paragaudžio pilkapyne // ATL 1986 ir 1987. – Vilnius, 1988. – 55–59; *Michelbertas M.* Tyrinėjimai Paragaudžio pilkapyne // ATL 1990 ir 1991, I. – Vilnius, 1992. – P. 111–114;

- Michelbertas M.* Pajuosčio pilkapių (Panevėžio raj.) tyrinėjimai 1971 m. // ATL 1970 ir 1971. – Vilnius, 1972. – P. 25–28; *Michelbertas M.* Pajuostės (Panevėžio raj.) pilkapių tyrinėjimai 1972 ir 1973 m. // ATL 1972 ir 1973. – Vilnius, 1974. – P. 35–40; *Michelbertas M.* Vienragių (Plungės raj.) pilkapių tyrinėjimai 1977 metais. // ATL 1976 ir 1977. – Vilnius, 1978. – P. 118–122.
- ¹²² *Valatka V.* Vienragių pilkapiai // Muziejai ir paminklai. – Vilnius, 1966. – P. 12–17; *Valatka V.* Zastaučių (Mažeikių raj.) I–IV amžių pilkapiai ir kapinynas // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 72–78; *Valatka V.* Žaduvėnų (Telšių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 79–83.
- ¹²³ *Markelevičius J.* Pašilių (Panevėžio raj.) pilkapių ir kapinyno bandomieji kasinėjimai 1975 metais // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 105–107; *Markelevičius J., Morauskienė E.* Muoriškių (Biržų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 87–93; *Dakanis B.* Bandomieji kasinėjimai Kelmės rajone 1974 metais // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 95–98; *Markalevičius J., Olišauskas R.* Pappelkių–Vizdergių (Šiaulių raj.) pilkapio ir senkapio tyrinėjimai 1973 m. // ATL 1972 ir 1973. – Vilnius, 1974. – P. 101, 102; *Tautavičius A.* Kiti tyrinėti paminklai // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 172.
- ¹²⁴ *Tebelškis P.* Berčiūnų pilkapiai // ATL 1988 ir 1989. – Vilnius, 1990. – P. 68–71; *Juodelis S.* Drulėnų pilkapis // ATL 1980 ir 1981. – Vilnius, 1982. – P. 42, 43; *Urbanavičius V.* Jonelaičių (Šiaulių raj.) Švedkapis // ATL 1972 ir 1973. – Vilnius, 1974. – P. 58; *Salatkienė B.* Kalnelių pilkapiai // ATL 1982 ir 1983. – Vilnius, 1984. – P. 60–64; *Antanavičius J.* Kejėnų (Raseinių raj.) pilkapių ir senkapio kasinėjimai 1970 m. // ATL 1970 ir 1971. – Vilnius, 1972. – P. 51–56; *Cholodinska A.* Kivylių (Akmenės raj.) senkapis // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 145, 148; *Černiauskas M.* Noliškių (Šiaulių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1973 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975. – Vilnius, 1976. – P. 56–60; Lietuvos TSR archeologijos atlasas .. – P. 73, 87; *Patkauskas S.* Plaučiškių pilkapių (Pakruojo raj.) tyrinėjimai 1978 metais // ATL 1979 ir 1979. – Vilnius, 1980. – P. 50–53; *Stankus J.* Pribitkos pilkapiai // ATL 1982 ir 1983. – Vilnius, 1984. – P. 64–66; *Varnas A.* Vaitiekūnų pilkapyno (Radviliškio raj.) 1978 metų tyrinėjimai // ATL 1978 ir 1979. – Vilnius, 1980. – P. 48–50; *Kazakevičius V.* Visėtiškių pilkapynas // ATL 1986 ir 1987. – Vilnius, 1988. – P. 50–55; *Kazakevičius V.* Visėtiškių (Anykščių raj.) pilkapyno tyrinėjimai 1988 m. // ATL 1988 ir 1989. – Vilnius, 1990. – P. 49–52.
- ¹²⁵ *Michelbertas M.* Paragaudžio pilkapynas. – Vilnius, 1997. – 212 p.
- ¹²⁶ *Markelevičius J., Morauskienė E.* Muoriškių (Biržų raj.) pilkapių .. – P. 89.
- ¹²⁷ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 25., 26. lpp.; Silu kapulauka mape. – VKPAI PDC.
- ¹²⁸ *Šnore E.* Pārskats par arheoloģiskajiem pārbaudes izrakumiem Putru kapulaukā 1957. gadā. – VI AA: 948; *Cimermane I.* Pārskats par izrakumiem Puigu kapulaukā 1954. gadā. – LNVM AA 387.
- ¹²⁹ *Atgāzis M., Daiga J.* Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietīņos un Plāteros 1961. gadā // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām (turpmāk – RT ..) 1961. – Rīga, 1962. – 5., 6. lpp.; *Atgāzis M., Daiga J.* Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1963. gadā // RT 1963. – Rīga, 1964. – 6.–8. lpp.; Arheoloģiskie izrakumi Mūkukalna, Oliņkalna un Tērvetes pilskalnos, kā arī Pungu, Jaunpiebalgas un Liepenes kapukalnos 1960. gadā // RT 1960. – Rīga, 1961. – 5., 6. lpp.; *Bresava M.* Uzkalniņu kapulauks Jēkabpils rajona Staburaga c/p

- Pāķos // RT 1961. – Rīga, 1962. – 4., 5. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 99.–104. lpp.; *Urtāns V.* Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos // RT 1961. – Rīga, 1962. – 15.–17. lpp.; *Vankina L.* Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā // RT 1961. – Rīga, 1962. – 13.–15. lpp.
- ¹³⁰ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 16.–23., 26.–29. lpp.
- ¹³¹ *Urtāns J.* Zesas Antūžu senvietu komplekss // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ZASM ..). – Rīga, 1990. – 159.–162. lpp.; *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Melkertu uzkalniņkapos // RT 1970. – Rīga, 1971. – 39., 40. lpp.; *Graudonis J.* Izrakumi Krimuldas Liepeņu “Batariņā” // ZASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 75., 76. lpp.; *Apals J., Apala Z.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā // ZASM 1972. – Rīga, 1973. – 3.–7. lpp.; *Asaris J.* Izrakumi Priedišu senkapos // ZASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 25.–30. lpp.
- ¹³² *Vankina L.* Arheoloģiskie izrakumi Boķu .. – 13.–15. lpp.
- ¹³³ *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Melkertu .. – 39.–40. lpp.
- ¹³⁴ *Česnys G.* II–IV a. Kalnelių žmonės antropologijos požiūriu // ATL 1982 ir 1983. – Vilnius, 1984. – P. 146–148; u.c.
- ¹³⁵ *Šnore E.* Pārskats par Latgales un Vidzemes arheoloģisko pieminekļu apzināšanu 1968. gadā. – VI AA: 1118; *Šnore E.* Apzināšana Jēkabpils un Aizkraukles rajonos 1976.–1980. gadā. – VI AA: 864; *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1967. gadā // RT 1967. – Rīga, 1968. – 53.–55. lpp.; *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1968. gadā // RT 1968. – Rīga, 1969. – 26.–29. lpp.; *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 38., 39. lpp.
- ¹³⁶ *Valatka V.* Vienragiņ pilkapii. – P. 12–17.
- ¹³⁷ *Stepiņš P.* Senkapi Īles mežā. – 111.–119. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 99.–105. lpp.
- ¹³⁸ ATL 1948–1898. – Vilnius, 1949–1992; RT 1959–1971. – Rīga, 1960–1972; ZASM 1972–1989. – Rīga, 1973–1990.
- ¹³⁹ Lietuvas TSR archeologijos atlasas .. – 190 p.; priedas.
- ¹⁴⁰ *Alseikaitė-Gimbutienė M.* Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. – Tübingen, 1946. – S. 19–23, 57–63; Lietuvas archeologijas bruožai .. – P. 158–166, 288, 289.
- ¹⁴¹ *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius .. – P. 54–68.
- ¹⁴² Turpat. – 78.–199. lpp.
- ¹⁴³ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952. – 71.–81. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 103.–106., 147., 149. lpp.
- ¹⁴⁴ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta .. – 64.–66., 71.–81., 89., 90., 98.–110. lpp.
- ¹⁴⁵ *Loze I., Graudonis J.* Apbedīšanas tradīcijas Latvijā pirmatnējās kopienas laikā // AE. 9. laid. – Rīga, 1970. – 45. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – 128. lpp.; u.c.
- ¹⁴⁶ *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius .. – P. 231, 237.
- ¹⁴⁷ Turpat.
- ¹⁴⁸ Lietuvių etnogenezė. – Vilnius, 1987. – P. 108; *Шноре Э.* К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 40, 44, 46; u.c.

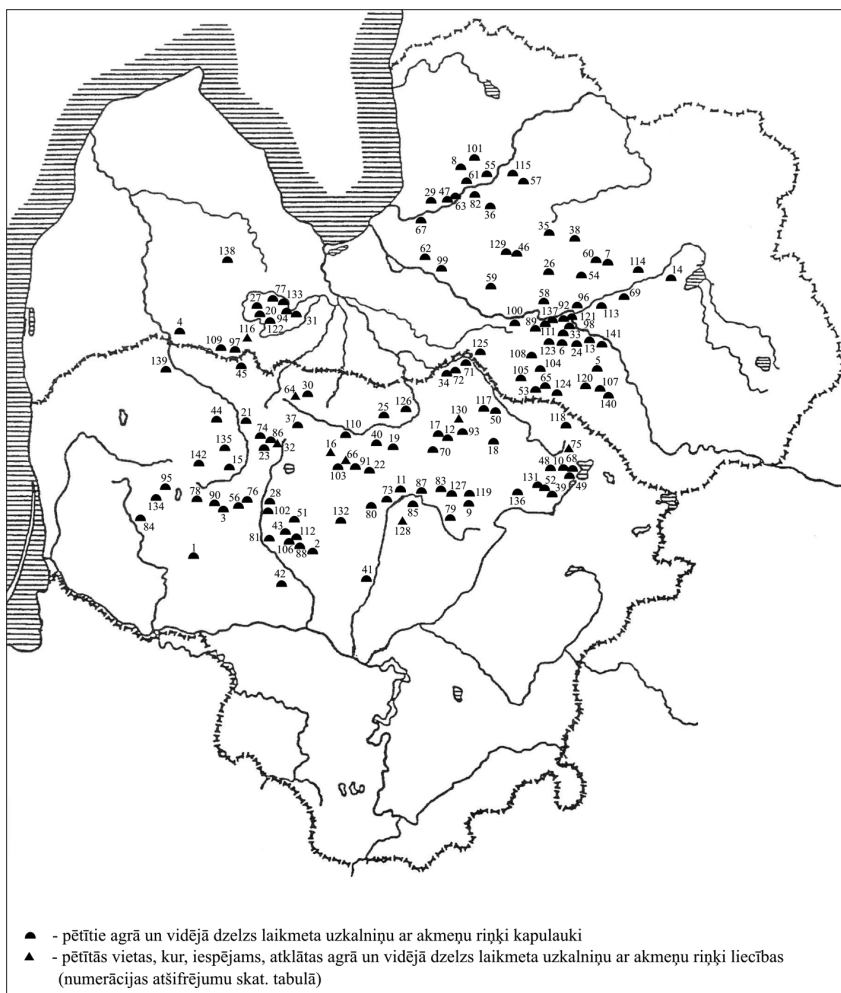
- ¹⁴⁹ Lietuvių etnogenezė. – P. 108.
- ¹⁵⁰ Turpat. – 109. lpp.
- ¹⁵¹ *Denisova R.* Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m. ē. 1. gadu tūkstoši // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1989. – Nr. 12. – 26. lpp.
- ¹⁵² Turpat. – 28.–32. lpp.
- ¹⁵³ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta .. – 71.–75. lpp.; *Amgasuc M. K.* Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории народов. – Рига, 1980. – С. 89–101; Latvijas PSR arheoloģija. – 128., 129. lpp.; u.c.
- ¹⁵⁴ *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta .. – 75.–81. lpp.
- ¹⁵⁵ *Шноре Э.* К вопросу этногенеза латгалов. – С. 39.
- ¹⁵⁶ Lietuvas archeoloģijas bruožai .. – P. 267.
- ¹⁵⁷ *Таумавичус Ф. З.* Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории народов. – Рига, 1980. – С. 82.
- ¹⁵⁸ *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius .. – P. 240.
- ¹⁵⁹ *Moora X. A.* Археологические памятники I–IV вв. в Прибалтике // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры, № 53. – Москва, 1954. – С. 17.
- ¹⁶⁰ *Vilka A.* Izrakumi Rūsišu–Debešu senkapos un Drustos // ZASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 110.–112. lpp.
- ¹⁶¹ *Michelbertas M.* Paragaudžio pilkapytas. – 212 p.; *Michelbertas M.* Paalksnių pilkapiai // ATL 1992 ir 1993. – Vilnius, 1994. – P. 107–110; *Michelbertas M.* Paalksnių pilkapyto tyrinėjimai // ATL 1994 ir 1995. – Vilnius, 1996. – P. 79–82; *Michelbertas M.* Tyrinėjimai Paalksniuose // ATL 1996 ir 1997. – Vilnius, 1998. – P. 145–150; *Michelbertas M.* Paalksnių pilkapyto tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999. – Vilnius, 2000. – P. 195–197; *Michelbertas M.* Kuršių pilkapytas // ATL 2004. – Vilnius, 2006. – P. 85, 86; *Michelbertas M.* Kuršių pilkapytas // ATL 2005. – Vilnius, 2006. – P. 96–98; *Michelbertas M.* Kuršių pilkapytas // ATL 2006. – Vilnius, 2007. – P. 127–129.
- ¹⁶² *Simniškytė A.* Pilkapių vieta Kaniūkų apylinkėse // ATL 2007. – Vilnius, 2008. – P. 167, 168; *Simniškytė A.* Kubiliškio–Radišių pilkapytas // ATL 2003. – Vilnius, 2004. – P. 96–98; *Simniškytė A.* Vaineikių pilkapyto tyrinėjimai 1997 metais // ATL 1996 ir 1997. – Vilnius, 1998. – P. 201, 202; *Simniškytė A.* Vaineikių pilkapyto tyrinėjimai 1998 metais // ATL 1998 ir 1999. – Vilnius, 2000. – P. 155, 156.
- ¹⁶³ *Balčiūnas J.* Agelaičių pilkapiai // ATL 2003. – Vilnius, 2004. – P. 78–80; *Urbanavičienė S., Vaškevičiūtė I.* Berčiūnų pilkapių tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993. – Vilnius, 1994. – P. 113–119; *Urbanavičienė S.* Berčiūnų pilkapių tyrinėjimai 1994 ir 1995 metais // ATL 1994 ir 1995. – Vilnius, 1996. – P. 86–89; *Urbanavičienė S.* Berčiūnų pilkapių tyrinėjimai 1996 metais // ATL 1996 ir 1997. – Vilnius, 1998. – P. 168, 169; *Strazdas A.* Neaiškių archeologijos objektų žvalgomieji tyrinėjimai // ATL 1994 ir 1995. – Vilnius, 1996. – P. 524; *Kraniauskas R.* Žvalgomieji tyrinėjimai prie Pyvesos // ATL 2007. – Vilnius, 2008. – P. 483–484; *Kazakevičius V.* Tyrinėjimai Pažobrio pilkapyto vietoje 1998 m. // ATL 1998 ir 1999. – Vilnius, 2000. – P. 170–172; *Songailaitė R.* Žvalgomoji ekspedicija Biržų rajone // ATL 2000. – Vilnius, 2001. – P. 194; *Dakanis B.* Rietavo apylankių žvalgymas ir žvalgomieji archeologiniai tyrimai // ATL 2002. – Vilnius, 2003. – P. 259, 260; *Baubonis Z., Dakanis B.* Raginėnų 3-jojo pilkapyto tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997. – Vilnius, 1998. – P. 131–135.

- ¹⁶⁴ *Michelbertas M.* Kuršių pilkapynas // ATL 2005. – Vilnius, 2006. – P. 96–98; *Michelbertas M.* Paalksnių pilkapiai. – P. 109; *Michelbertas M.* Tyrinėjimai Paalksniuose .. – P. 145; *Michelbertas M.* Paalksnių pilkapyno .. – P. 196.
- ¹⁶⁵ *Baubonis Z., Dakanis B.* Raginēnu 3-īojo pilkapyno tyrinėjimai // ATL 1996 ir 1997. – Vilnius, 1998. – P. 131.
- ¹⁶⁶ Arheolōģiskā pieminekļa apraksts. – VKPAI PDC Slates senkapu lieta, inv. Nr. 85503-4 I.
- ¹⁶⁷ Lietuvā, piemēram: *Girininkas A., Jarockis R., Zabiela G.* Pakruojo rajono 1991 m. archeolōģinēs žvalģybos rezultatai // ATL 1990–1991, II. – Vilnius, 1992. – P. 107–111; Latvijā: *Atgāzis M., Muižnieks V.* Dzelzs laikmeta senvietu apzināšana Rietumzemgalē // APL 2000 un 2001. – Rīga, 2002. – 69.–79. lpp.; *Atgāzis M., Muižnieks V.* Arheolōģisko pieminekļu apzināšana Rietumzemgalē // APL 2002 un 2003. – Rīga, 2004. – 111.–113. lpp.
- ¹⁶⁸ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 111 lpp.
- ¹⁶⁹ *Urtāns J., Vilka A.* Zasas Antūžu senkapi. – Rīga, 1991. – 12 lpp.; *Asaris J.* Agrākie apbedījumi Vadakstes Priedišu senkapos // Rakstu vainags arheologa Jāņa Siatkovska piemiņai. – Rīga, 1994. – 6.–11. lpp.
- ¹⁷⁰ *Michelbertas M.* Paragaudģio pilkapynas. – 212 p.; *Michelbertas M.* Pajuosģio pilkapynas. – Vilnius, 2004. – 167 p.; *Michelbertas M.* Akmeņu ir Perkūniģskēs pilkapiai. – Vilnius, 2006. – 153 p.
- ¹⁷¹ *Kazakeviģius V.* Visēģiģkiģ pilkapynas // Lietuvos archeologija. T. 20. – Vilnius, 2000. – P. 21–114; *Kazakeviģis V.* Pētģjumi Visēģiģģku uzkalniņķapulauskā Lietuvas Sēlijas daģā // Latvģijas Zinātņu Akadēmģijas Vēstis. – 2001. – Nr. 5/6. – 83.–93. lpp.; *Michelbertas M.* Dauģēnu pilkapiai // Dauģēnai. – Vilnius, 2004. – P. 50–60; *Michelbertas M.* Kybartģiģskēs pilkapynas // Archaeologia Lituana 8. – Vilnius, 2007. – P. 40–69.
- ¹⁷² ATL 1990–2009.
- ¹⁷³ Latvģijas senākā vēsture .. – 217.–219. lpp.; Zemģaģi senatnē. – Rīga, 2003. – 28.–31. lpp.; Sēģi un Sēģija. – 36.–42. lpp.; u.c.
- ¹⁷⁴ Latvģijas senākā vēsture .. – 219. lpp., *Michelbertas M.* Paragaudģio pilkapynas. – P. 31–34.
- ¹⁷⁵ *Lang V.* Die Frūheisenzeitliche Gesellschaft im Gebiet der Estnischen Steingrāber // Archaeologia Baltica / Ed. V. Kazakeviģius, R. Sidrys. – Vilnius, 1995. – S. 107.–109; *Vasks A.* Daģi agrā un vidēģā dzelzs laikmeta uzkalniņķ kapulauku sociālās interpretāģijas jautāģjumi // Cauri gadsimtiem. Rakstu krāģjums veltģts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). Latvģijas Vēstures muzeģa raksti. Nr. 7. – Rģģa, 2000. – 46.–47. lpp.
- ¹⁷⁶ *Vasks A.* Daģi agrā un vidēģā dzelzs laikmeta .. – 47. lpp.
- ¹⁷⁷ *Lang V.* Archaeological cultures and ethnic history: some examples from the east Baltic early Iron age // Interarchaeologia, 1. Culture and Material culture. Paper from first theoretical seminar of Baltic archaeologist (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003. – Tartu; Rģģa; Vilnius, 2005. – P. 20, 21.
- ¹⁷⁸ *Vasks A.* Daģi agrā un vidēģā dzelzs laikmeta .. – 49. lpp.; *Vasks A.* Apdzģvotģba Sēlpģls mikrorajonā bronzas un dzelzs laikmetā // Latvģijas Vēstures Institģta Žurnāls (turpmāķ – LVIģ). – 2001. – Nr. 1. – 44. lpp.
- ¹⁷⁹ *Vasks A.* Daģi agrā un vidēģā dzelzs laikmeta .. – 49. lpp.
- ¹⁸⁰ *Михельбертас М.* Заселение территории культуры курганов .. – С. 70–73.
- ¹⁸¹ *Михельбертас М.* Погребальный обряд селов по данным исследований курганных могильников северо-восточной Литвы // Пētģjumi sēģu senatnē. Latvģijas Nacionālā vēstures muzeģa raksti. Nr. 11. – Rģģa, 2006. – 49., 50. lpp.

¹⁸² Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi .. – 76.–87. lpp.

¹⁸³ Vasks A. Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā (1.–8. gs.) // LVIZ. – 1998. – Nr. 1. – 11., 20. lpp.; Latvijas senākā vēsture .. – 222., 279. lpp.; Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Latvijas Vēstures muzeja raksti. Nr. 5. – Rīga, 1999. – 155.–157., 162.–165. lpp.

¹⁸⁴ Ciglis J. Zemgaļi Vidzemē? // Pētījumi zemgaļu senatnē. Latvijas Vēstures muzeja raksti. Nr. 10. – Rīga, 2004. – 42. lpp.; Kazakevičius V. Sēliu pieminklai Lietuvoje // Lietuvos archeologija. T. 20. – Vilnius, 2000. – P. 20.

Pētīto uzkalniņu ar akmeņu riņķi izplatības karte

Tabula

IZRAKUMI UZKALNIŅU AR AKMEŅU RIŅĶI KAPULAUKOS LATVIJAS UN LIETUVAS TERITORIJĀ

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvijā territ. iedalījumā līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopēja hronoloģija
1.	Adakava (<i>Adakavas</i>)	Taurāģes raj.	D. Poškus (?), 19. gs. sākums	vairāki / ?	D ₂ , V
2.	Agelaiči (<i>Agelaičiai</i>)	Raseiņu raj.	M. Gorodecks, 20. gs. 30. gadi (vairāki); J. Balčūns, 2003 (1)	ap 15 / vairāki	D ₂ -D ₃
3.	Akmeņi (<i>Akmenītai</i>)	Ķelmes raj.	L. Jucevičs, 1836? (?); M. Mišelberts, 1967, 1968 (5)	vairāki / vismaz 5	D ₂ -D ₃ , V- J
4.	Andziņi	Saldus raj., Ezeres pag.	V. Ģinters, 1931	3 / 1	D ₂ -D ₃
5.	Antuži (Franču tranšejas)	Jekabpils raj., Zasas pag.	S. Bogoļavļenskis, 1896; J. Urtāns, A. Vīlka, 1988	1 / 1	D ₂ -D ₃
6.	Arbidāni (<i>Remberge, Renneberg</i>)	Jekabpils raj., Sēlpils pag.	J. Šteins, 1862	1 / 1	D ₂
7.	Asmas (Zviedru kalniņš)	Madonas raj., Mārcienas pag.	K. Ošs, 1940	1 / 1	D ₂ , V
8.	Avaidi	Cēsu raj., Straupes pag.	K. Grēvinks, 19. gs. 70. gadi	1 / 1	D ₂
9.	Bajorišķi (<i>Bajorišķiai</i>)	Kupišķu raj.	S. Masalitinovs, 20. gs. sākums	vairāki / 30	D ₂ -D ₄
10.	Baušišķi (<i>Baušiškiai, Bogušiškės, Piliakalnis</i>)	Rokišķu raj.	J. Puzins, 1939	8 / 2	D ₂

11.	Berčūni (<i>Berčiūnai, Malietīškis, Nausode, Navaršonis</i>)	Panevėžas raj.	I. Abramovs, 1909 (1); P. Tebelškis, 1989 (5); I. Vaškevičūte, 1992; S. Urbanavičiene, 1993–1996 (kopš 1992. – 20)	ap 40 / 26	D ₂ -D ₃
12.	Berkļainī (<i>Berkļainiai</i>)	Pasvales raj.	M. Mišelberts, 1970 (1); P. Tebelškis, 1998 (4)	vairāki / 5	D ₂ -D ₃ , J
13.	Boķi	Jēkabpils raj., Ābeļu pag.	A. Štokmanis, 1922 (1); H. Moora, 1925 (1); L. Vankina, 1961 (7)	ap 13 / 9	D ₂ -D ₄
14.	Cīruļi	Madonas raj., Ošupes pag.	M. Eberts, 1913	1 / 1	D ₂
15.	Čekaiči (<i>Čekaičiai, Ušnėnai</i>)	Ķelmes raj.	Muižas īpašnieks, 20. gs. sākums	vairāki / vairāki	D ₂ ?
16.	Darguži (<i>Dargužiai</i>)	Pakrojas raj.	A. Strazds, 1998	vairāki / ?	D ₂ -D ₃ , J
17.	Daujēni (<i>Daujėnai</i>)	Pasvales raj.	M. Mišelberts, 1970	5 / 5	D ₂ -D ₃
18.	Drulēni (<i>Drulėnai</i>)	Kupišķu raj.	S. Jodelis, 1980	1 / 1	D ₂
19.	Gaiļūpi (<i>Gaiļūnai, Medikoniai, Voverynė</i>)	Panevėžas raj.	L. Kšivickis, 1913	6–8 / 1	D ₂ ?
20.	Gaiļši	Dobeles raj., Īles pag.	H. Moora, 1930 (3); R. Snore, 1934 (1)	4 / 3	D ₂ -D ₃
-	Gēluva (<i>Gėluva</i>)	Raseiņu raj.	V. Urbanavičs, 1974; E. Ivanausks, 1996–1997	vairāki? / –	D ₂ -J
21.	Gergždēli (<i>Gergždėliai</i>)	Šauļu raj.	L. Jucevičs, 1836	vairāki / 2	D ₂

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvija territ. iedalījums līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopēja hronoloģija
22.	Gilboņi (<i>Gilbonys</i>)	Panevēžas raj.	I. Abramovs, 1909	vairāki / 1	D ₂ ?, V
23.	Gilviči (<i>Gilvyčiai</i>)	Šauļu raj.	Rimgaila, 19. gs. beigas (4); T. Daugirds, 1887 (1)	17 / 5	D ₂ -D ₃ , V
24.	Gravāni	Jēkabpils raj., Ābeļu pag.	A. Štokmanis, 1921	1 / 1	D ₂ , D ₄
25.	Grūži (<i>Grūžiai, Kalnelišķiai?</i>)	Jonišķu raj.	M. Balinskis, 19. gs. 50. gadi, 60. gadu sākums	vairāki / visi?	D ₂
26.	Irši (<i>Hirschenhof</i>)	Aizkraukles raj., Iršu pag.	M. Eberts, N. Bušs, 1913	1 / 1	D ₂ -D ₃
27.	Īles mežniecība	Dobeles raj., Īles pag.	P. Stepīņš, 1940	26 / 5	D ₂ , J
28.	Jagminiške (<i>Jagminiške</i>)	Ķelmes raj.	S. Masalitinovs, 1908	vairāki / visi?	D ₂ -D ₃ , V
-	Jakiški (<i>Jakiškiai</i>)	Jonišķu raj.	B. Tarvīds, 1932; E. Vasiļausks, 2008	? / -	D ₂
29.	Jaunāmuīža (<i>Neuhof</i>)	Rīgas raj., Sējas pag.	A. Hofmanis, L. Šrēders, 1890 (1); A. Buhholcs, R. Hausmans, 1895 (2)	3 / 3	B-D ₃
30.	Jauneiķi (<i>Jauneikiai</i>)	Jonišķu raj.	B. Tarvīds, 1934 (1); A. Tautavičs, 1975-1976 (-)	1 / 1	D ₂ , D ₃ ?
31.	Jaņogānas (Priedaiņi)	Dobeles raj., Naudītes pag.	A. Karnups, 1937	2 / 2	D ₂ -D ₃
32.	Jonelaiči (<i>Jonelaičiai</i>)	Šauļu raj.	V. Ūrbanavičs, 1973	vairāki / 1?	D ₂ -D ₄

33.	Jozupji (Alimāni–Altbergi?)	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	P. Zelmers, 19. gs. beigas	1 / 1	D ₂ ?
34.	Juļjanava (<i>Juļjanava, Parupē</i>)	Biržu raj.	J. Markevičs, 1974	3 / 1	D ₂ -D ₃
-	Jurgaīči (<i>Jurgaičiai, Jomantai</i>)	Šilutes raj.	L. Nakajte, 1967	2 / -	D ₂ -D ₄
35.	Kalnabrici	Cēsu raj., Vecpiebalgas pag.	E. Šnore, 1948	2 / 1	D ₂ -D ₄
36.	Kalnasavēļas	Cēsu raj., Nītaures pag.	K. Šillings, B. Holanders, 1900, 1903	ap 7 / 5	D ₂ -D ₃
37.	Kalneļi (<i>Kalneliai</i>)	Šauļu raj.	B. Salatkiene, 1983	vairāki / 7	D ₂
38.	Kalnežēni	Cēsu raj., Vecpiebalgas pag.	V. Ģinters, 1935	1 / 1	D ₂
39.	Kaņuki I, II (<i>Kaniūkai</i>)	Ūtenas raj.	D. Riboks, 1988 (I gr. - -); A. Simnišķite, 2007 (II gr. - ?)	vairāki / ?	D ₂ , V-J
40.	Karpiški (<i>Karpiškiai, Laimučiai</i>)	Pakrojas raj.	F. de Monperē, 19. gs. sāk. (?); J. Basanavičs, 1909 (?)	110 / vairāki	D ₂ -D ₃ , V
41.	Ķēdaiņi (<i>Ķėdainiai</i>)	Ķēdaiņu raj.	S. Masalitinovs, 20. gs. sāk.	vairāki / 6	D ₂
42.	Kejēni (<i>Kejėnai</i>)	Raseiņu raj.	J. Antanavičs, 1970 (2); V. Kazakēvičs, 1999 (-)	17 / 2	D ₂
43.	Ķelmīni (<i>Ķelmynai, Lapučiai</i>)	Ķelmes raj.	J. Markevičs, 1974	vairāki / 2	D ₂
44.	Kibartišķe (<i>Kybartiške</i>)	Šauļu raj.	M. Mišelberts, 1969	5 / 4	D ₂ , V

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvija terit. iedalījums līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopēja hronoloģija
45.	Kivīļi (<i>Kivylīiai</i>)	Akmenes raj.	A. Holodinska, 1975	vairāki / vairāki	D ₂ J
46.	Klētnieki	Ogres raj., Ķeipenes pag.	E. Šnore, 1934	1 / 1	D ₂
47.	Krimuldas jaunā kapsēta	Rīgas raj., Krimuldas pag.	A. Karnups, 1945	2 / 1	D ₁ -D ₂
48.	Kokši (<i>Kuokšiat</i>)	Roķišķu raj.	J. Puzins, 1939	4 / 4	D ₂ , D ₄
49.	Kubilišķi (<i>Kubiliškis, Radīšiat</i>)	Roķišķu raj.	J. Žiogas, 20. gs. sākums (?); A. Simnišķīte, 2003 (2)	ap 20 / vairāki	D ₂ , D ₃
50.	Kupri (<i>Kupriai</i>)	Biržu raj.	S. Kaderis, 1893	vairāki / 3	D ₂
51.	Kurši (<i>Kuršiat</i>)	Ķelmes raj.	T. Daugirds, 1887 (1); M. Mihelberts, 2004–2006 (3)	14 / 4	D ₂
52.	Kusti (<i>Kustos</i>)	Utenas raj.	P. Viļčinskis, 1845	vairāki / ?	D ₂
53.	Ķebēni	Jēkabpils raj., Rītes pag.	E. Šnore, 1940	2 / 2	D ₁ -D ₃ , V
54.	Ķunci	Jēkabpils raj., Ābeļu pag.	E. Šnore, 1981	vairāki? / 1	D ₂ -D ₄ , V
55.	Ķūķis	Cēsu raj., Straupes pag.	K. Zīverss, 1871	1 / 1	D ₂ -D ₃
56.	Lašinski (<i>Lašinskai, Karolīniskē</i>)	Ķelmes raj.	Muižas īpašnieks, 20. gs. sākums?	vairāki / vairāki	D ₂ ?

57.	Lazdiņi	Cēsu raj., Vaives pag.	J. Apals, 1972	1 / 1	D ₂
58.	Lejasbīteni	Aizkraukles raj., Aizkraukles pils.	H. Riekstiņš, 1931; V. Urtāns, 1961 – 1964	2 / 2	D ₂ -D ₄
59.	Lejasoķēni	Ogres raj., Krapes pag.	E. Šnore, 1933	1 / 1	D ₂ -D ₃
60.	Lejnieki	Madonas raj., Mārcienas pag.	E. Šnore, 1983	2 / 1	D ₂
-	Lepši (<i>Lepšīti</i>)	Panevėžas raj.	Panevėžas muzejs un skola, 1921, 1930, 1931, 1934; P. Kulikausks, 1943	vairāki / -	D ₂ , V
61.	Lielgaujmaļi (Kapu kalniņš)	Cēsu raj., Lielstraupes pag.	K. Zīverss, 1872	5 / 5	D ₁ -D ₃
62.	Liepāderi	Ogres raj., Ikšķiles pag.	J. Volfs, 1903	2 / 1	D ₂ , V
63.	Liepenes (Batariņš)	Rīgas raj., Krimuldas pag.	J. Graudonis, 1984	1 / 1	D ₂ -D ₃
64.	Linkaiči (<i>Linkaičīti</i>)	Jonišķu raj.	B. Tarvīds, 1932	vairāki? / ?	D ₂ -D ₃
-	Linkuva (<i>Linkuva, Vaižgantī</i>)	Pakrojas raj.	I. Vaškevičūte, 1999, 2002	? / -	D ₂ , D ₄
-	Mairoņi (<i>Maironīai, Saudimīnkai</i>)	Ķelmes raj.	J. Markevičs, 1974	ap 30 / -	D ₂ , V-J
65.	Melderišķi	Jēkabpils raj., Rītes pag.	E. Šnore, 1933	2 / 2	D ₂ -D ₃
66.	Meldiņi (<i>Meldimīti</i>)	Pakrojas raj.	P. Balepūns, 1939 (?); P. Kulikausks, 1943 (?); E. Buteniene, 1974 (-)	vairāki / ?	D ₂ -D ₄ , J

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvijā terit. iedalījums līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopējā hronoloģija
67.	Melkerti (Batarīņš)	Rīgas raj., Vangažu pag.	J. Graudonis, 1970	4 / 1	D ₁ -D ₃
68.	Mičūpi (Mičiūnāi)	Roķišķu raj.	J. Žiogas, 1906	vairāki / 1	D ₂ , V
69.	Midzenīca	Madonas raj., Ļaudonas pag.	E. Šturms, 1935	1 / 1	D ₁ -D ₃
70.	Miestelišķi (Miestelišķiati)	Pasvales raj.	R. Kranausks, 2007	vairāk nekā 14 / 1	D ₂
71.	Morišķi (Muorišķiati)	Biržu raj.	J. Markelevičs, E. Morauskiena, 1974–1975	6 / 5	D ₂ -D ₃
-	Naujasodi (Naujasodis, Alksnupitū)	Radvilišķu raj.	B. Dakanis, 1999	vairāki / -	D ₂ ?
72.	Nemunēļi-Radvilišķi (Nemunēlio-Radvilišķis, Nemunēlis)	Biržu raj.	E. Tiškevičs, 19. gs. 2. puse	vairāki / visi?	D ₂
73.	Nevēžiniņķi (Nevēžininkai)	Panevėžas raj.	M. Butrimovna, 1901	4 / 4	D ₂ -D ₃
74.	Nolišķi (Nolišķiati)	Šauļu raj.	M. Černausks, 1973, 1975	ap 10 / 2	D ₂ , V-J
75.	Norkūni (Norkūnai)	Roķišķu raj.	J. Žiogas, 1907 (?); A. Krasausks, S. Juodelis, 1948, 1964, 1968, 1970 (8)	ap 50 / vairāk nekā 8	D ₂ ?-D ₃
76.	Noruiši (Noruišiat)	Ķelmes raj.	J. Markelevičs, 1974	vairāki / ?	D ₂ , J
77.	Ozolkalns (Slagūne)	Dobele raj., Anninieku pag.	E. Netelhorsts, A. Rezons, O. HERNERS, 1868	7 / 1	D ₂

78.	Paalkšpi (<i>Paalkšņi</i>)	Ķelmes raj.	M. Mihelberts, 1993–1998	21 / 13	D ₂ V
79.	Pajoste (<i>Pajuostis, Budriņmōys</i>)	Panevėžas raj.	Panevėžas senatnes pētītāju biedrība, 1925 (vairāki); K. Šulga, 1925 (vairāki); M. Mihelberts, 1974 (21)	ap 35 / vairāki	D ₂ -D ₄ J
80.	Pakalniški (<i>Pakalniški</i>)	Panevėžas raj.	R. Svojnicks, 1893–1894 (ap 20); M. Butrimovna, 1897 (13); I. Abramovs, 1909 (1); J. Basanavičs, 1910 (?); S. Masalitinovs, 20. gs. sākums	daudz / vairāki	D ₂ V–J
81.	Pakune (<i>Pakunis, Pakuonis?</i>)	Ķelmes raj.		vairāki / vairāki	D ₂
82.	Paltmale	Cēsu raj., Līgatnes pag.	K. Šillings, 1899	1 / 1	D ₂
83.	Pamarnaki (<i>Pamarnakis</i>)	Panevėžas raj.	I. Abramovs, 1909	7 / 5	D ₂ -D ₃
84.	Paragaude (<i>Paragaudis</i>)	Šilales raj.	V. Statkevičs, 1972 (-); V. Valatka, 1973 (-); M. Mihelberts, 1982, 1985–1987, 1990–1992 (40)	ap 40 / 40	D ₂ D ₄ -V, J
85.	Pašiji (<i>Pāšili</i>)	Panevėžas raj.	J. Markelevičs, 1975	7 / 1	D ₂
86.	Pavėķi (<i>Pavėķiai</i>)	Šauļu raj.	B. Tarvičs, 1933, 1937	ap 30 / 8	D ₂ -D ₃
87.	Pažalvaiči (<i>Pažalvaičiai</i>)	Panevėžas raj.	D. Andrašūnaite, 1959 (1); E. Buteniene, 1961 (1)	vairāki / 2	D ₂ J
-	Pažeri (<i>Paežeris, Požerė</i>)	Šilales raj.	A. Tautavičs, 1966	vairāki / -	D ₂ -D ₃ V–J
88.	Pažobre (<i>Pažobris</i>)	Raseiņu raj.	V. Kazakevičs, 1998	30–40 / vairāki	D ₂

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvijā terit. iedalījums līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopēja hronoloģija
89.	Pāķi	Aizkraukles raj., Staburaga pag. Ķelmes raj.	A. Štokmanis, 20. gs. 20. gadi (?); M. Bresava, 1961 (5) M. Mišelberts, 1968	5 / 5	D ₂
90.	Perkūniške (<i>Perkūniškē</i>)			3 / 2	D ₂
91.	Plaučišķi I, II (<i>Plaučišķiat</i>)	Pakrojas raj.	J. Basanavičs, 1910 (12?); S. Patkauskis, 1978 (7)	32 / 19?	D ₂ -D ₃ , V-J
92.	Plāteri (Lejasplāteri)	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	P. Zelmers, 19. gs. beigas; A. Štokmanis, 1921; M. Atgāzis, J. Daiga, 1961	1 / 1	D ₁ -D ₃ , V
93.	Pliķi (<i>Pliķiat</i>)	Biržu raj.	R. Songailaite, 2000	vairāki / ?	D ₂ ?
94.	Pokaiņi (Metamais kalns)	Dobeles raj., Naudītes pag.	J. Dēriņš, O. Hērners, A. Bilenšteins, 1868; A. Karnups, 1937	3 / 3	D ₂ -D ₃
95.	Pribitka (<i>Pribitka, Vilkieliat</i>)	Pluņģes raj.	J. Stankus, 1982 (4); B. Dakanis, 2002	9 (10?) / vairāki	D ₂
96.	Priedaine	Aizkraukles raj., Klintaines pag.	Ē. Murgurēvičs, 1961	2 / 1	D ₂ -D ₃
97.	Priedīši	Saldus raj., Vadakstes pag.	J. Asaris, J. Urtāns, 1984-1985	1 / 1	D ₁ -D ₃ , V
98.	Priekšāni	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	P. Zelmers, 19. gs. beigas (?); Zilbergs, 19. gs. beigas, 20. gs. sākums (?); A. Štokmanis, 1921 (3)	3 / 3	D ₂ -D ₃
99.	Puigas	Ogres raj., Ogresgala pag.	I. Cimermane, 1954	1 / 1	D ₂ , V
100.	Pungas	Aizkraukles raj., Daudzeses pag.	S. Bogojaļevskis, 1896 (6); M. Bresava, 1960 (1)	ap 20 / 7	D ₂

101.	Pūrcas II (<i>am Ikuļ-see, Ikuļda</i>)	Cēsu raj., Straupes pag.	J. Rozens, 1869, 1872; K. Zīverss, K. Grēvinks, 1871, 1872	1 / 1	D ₁ -D ₄
102.	Pūsdvari (<i>Pūsdvaris, Padubysis</i>)	Ķelmes raj.	S. Masalitinovs, 20. gs. sākums	daudz / vairāki	D ₂
103.	Raginēni I, II, III (<i>Raginēnai</i>)	Radvilišķu raj.	S. Poņatovskis, 18. gs. 2. puse (?); F. de Monperē, 1829 (I gr. – 2); I. Abramovs, 1909 (I gr. – 3); J. Basanavičs, 1910 (I gr. – visi); Z. Baubonis, B. Dakanis, 1996 (III gr. – 1)	ap 23 / ap 21	D ₂
104.	Ratulāni	Jēkabpils raj., Saukas pag.	E. Šnore, 1978, 1979	1 / 1	D ₂ -D ₄ , V
105.	Razbuki	Jēkabpils raj., Saukas pag.	E. Šnore, 1934	1 / 1	D ₂
106.	Rinkšeli (<i>Rinkšēltai</i>)	Raseiņu raj.	P. Baleņūns, 1939	vairāki / 2	D ₂ -D ₃
107.	Rubiņu sils	Jēkabpils raj., Rubenes pag.	P. Baltmanis (2); P. Stepinš, 1937 (4)	29 / 6	D ₂ , D ₄
108.	Ruķi (Rutuļa kalns)	Aizkraukles raj., Sunākstes pag.	J. Šteins, 1862	vairāki / 4	D ₂ -D ₃
109.	Rūsiši-Debeši (Liepu kalns)	Saldus raj., Rubas pag.	P. Stepinš, 1938, 1940 (7); A. Vīlka, 1991 (–)	7 / 7	D ₁ -J
110.	Sakališķi (<i>Sakališķiiai</i>)	Pakrojas raj.	P. Kulikausks, 1948	vairāki / 1	D ₂ -D ₄
111.	Salenieki (Upītes)	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	A. Štokmanis, 1921 (1); E. Šnore, 1966 (1)	2 / 1?	D ₂
112.	Sandrausišķe (<i>Sandrausišķé</i>)	Raseiņu raj.	P. Baleņūns, 1939	ap 30 / 9	D ₂
113.	Sāviena (Vilči)	Madonas raj., Ļaudonas pag.	E. Šnore, 1942	7 / 2	D ₂ -D ₃

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvijā terit. iedalījums līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopējā hronoloģija
114.	Sili (Kapu kalniņš, Sīļi)	Madonas raj., Praulienas pag.	F. Jākobsons, 1928; E. Rudenāja 1948	2 / 1	D ₂ -D ₃
115.	Simtēni	Cēsu raj., Drabešu pag.	R. Dzirne, 1940	1 / 1	D ₃
116.	Skare (Sudrabkalns, <i>Skarre</i>)	Dobeles raj., Lielauces pag.	A. Bilenšteins, A. Rezens, G. Bitners, 1865; A. Rafaels, O. Stavenhagens, 1911	? / ?	D ₂ -D ₄
117.	Skrebišķi (<i>Skrebišķiat</i>)	Biržu raj.	M. Staškevičs, 1932	2 / 2	D ₂
118.	Skrebišķi (<i>Skrebišķis</i>)	Rokišķu raj.	S. Masalitinovs, 20. gs. sākums	? / ?	D ₂ ?
119.	Skverbi (<i>Skverbai</i>)	Kupišķu raj.	I. Abramovs, 1909	11 / 4	D ₂ -D ₃
120.	Slate (Slates sils, Slates mežs, <i>Slotenhof</i>)	Jēkabpils raj., Rubenes pag.	S. Bogoļavļenskis, 1896 (1); H. Moora, 1925 (5); F. Balodiš, 1927 (12); P. Stepinš, 1937 (1)	33 / 19	D ₂ -D ₃
121.	Spietiņi	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	P. Zelmers, 19. gs. beigas (?); A. Stokmanis, 1921 (1); M. Atgāzis, J. Daiga, 1961, 1963 (2)	2 / 2	D ₂ -D ₃
122.	Stinkas	Dobeles raj., Īles pag.	A. Rozens, O. HERNERS, 1868	ap 12 / 5	D ₂
123.	Strubenci	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	Šteins, 19. gs. 2. puse	1 / 1	D ₂ ?
124.	Stūreļi (Ogas)	Jēkabpils raj., Rites pag.	Vāgners, 19. gs. beigas, 20. gs. sākums (?); Žūravskis, 19. gs. beigas, 20. gs. sākums (?); E. Šnore, 1941 (1)	5 / vairāki	D ₂ -D ₃

125.	Svarēni (Ērberģe)	Aizkraukles raj., Mazzalves pag.	F. Hāns, 1867	5 / 5	D ₂
126.	Tetirvini (<i>Tetirvinai</i>)	Pasvales raj.	Muižas īpašnieks, 1898	vairāki / 1	D ₂
127.	Tiltgaļi (<i>Tiltgaļiai</i>)	Panevėžas raj.	J. Markelevičs, 1975	vairāki / 1	D ₂ ?
128.	Upīte (<i>Upytė</i>)	Panevėžas raj.	P. Kulikauskis, 1938	? / 1	D ₂ -D ₃
129.	Ūsiņi	Ogres raj., Ķeipenes pag.	F. Jākobsons, 1927	2 / 1	D ₁ -D ₄
130.	Vabalninka (<i>Vabalninkas</i>)	Biržu raj.	E. Šneideraitis, 1936 (?); J. Markelevičs, 1974 (-); I. Vaskevičūte, 1998 (-)	vairāki / ?	D ₂ D ₄ , J
131.	Vaineiķi (<i>Vaineiķiai</i>)	Rokišķu raj.	P. Viļčinskis, 1844 (vairāki); J. Puzins, 1939 (1); A. Simnišķīte, 1997-1998 (3)	ap 50 / vairāki	D ₂ -D ₃ , V
132.	Vaitekūni (<i>Vaitiekūnai</i>)	Radviļišķu raj.	P. Balepūns, 1940 (?); A. Varnas, 1978 (2)	vairāki / vairāki	D ₂
133.	Vecpokaipi	Dobeles raj., Naudītes pag.	A. Dēriņš, O. Hērners, A. Bīlenšteins, 1868	10 / 6	D ₂ -D ₃
-	Vecsprinkšji	Cēsu raj., Līgatnes pag.	G. Visendorfs, 1904	2 / -	D ₂ D ₄ -V
134.	Vienraģi (<i>Vienraģiai</i>)	Pluņģes raj.	V. Valatka, 1963 (3); M. Mišelberts, 1977 (6-8)	ap 10 / ap 10	D ₂
135.	Visderģi (<i>Visderģiai, Papelkiai</i>)	Šauļu raj.	T. Daugirds, 1884 un 1885 (8); J. Markelevičs, 1973 (1)	ap 25 / 9	D ₂ V-J
136.	Visētišķi (<i>Visētišķes</i>)	Anīkšķu raj.	V. Kazakevičs, 1985-1988	15 / 15	D ₂ -J

Nr. kartē	Nosaukums	Atrašanās vieta (Latvijā territ. iedalījums līdz 2009. g.)	Pētniecības ziņas: izrakumu vadītājs, gads (pētīto uzkalniņu skaits)	Uzkalniņu skaits: kopējais/ pētītie	Kapulauka kopēja hronoloģija
137.	Vizbuļi (Kalniņi, pie Sēlpils baznīcas)	Jēkabpils raj., Sēlpils pag.	P. Zelmers, 1892? A. Štokmanis, 1921	1 / 1	D ₂
138.	Zante	Tukuma raj., Zantes pag.	R. Hausmans, 1892	ap 30 / 3	D ₂
139.	Zastauči (<i>Zastaučiat</i>)	Māžeļu raj.	V. Valatka, 1972, 1974–1975	vairāki / 7–8	D ₂ -D ₃
140.	Zeserelmi	Daugavpils raj., Bebreņu pag.	E. Šnore, 1934	1 / 1	D ₂ -D ₃
141.	Zvanītāji	Jēkabpils raj., Ābeļu pag.	E. Šnore, 1974	1 / 1	D ₂ -D ₃ , V
142.	Žaduvēni (<i>Žaduvēnai</i>)	Telšu raj.	V. Valatka, 1974, 1975	vairāki / vairāki	D ₂ -D ₃
-	Žagare (<i>Žagare</i>)	Jonišķu raj.	E. Vasīlausks, 2007	4 / -	D ₂ -D ₃

Saīsinājumi:

B – bronzas laikmets (1500. g. pr. Kr.–500. g. pr. Kr.)

D₁ – senākais dzelzs laikmets (6. gs. pr. Kr.–1. gs.)D₂ – agrais dzelzs laikmets (1.–5. gs.)D₃ – vidējais dzelzs laikmets (5.–9. gs.)D₄ – vēlais dzelzs laikmets (9.–12./13. gs.)

V – viduslaiki (13./14. gs.–16. gs. vidus)

J – jaunie laiki (16. gs. vidus – 20. gs. sākums)

? – uzkalniņi stipri postīti (atklāti tikai D₂, D₃ savrupatradumi u.c. liecības); to precīzs skaits nav zināms

- - - apskatāmo uzkalniņu liecības netika atklātas

Elīna Guščika

RESEARCH HISTORY
OF THE BARROW CEMETERIES
WITH STONE CIRCLE IN THE TERRITORY
OF LATVIA AND LITHUANIA

Summary

The barrow burial fields with stone circle dating from the Early Iron Age and beginning of the Middle Iron Age (1–6/7th centuries) in the territory of Latvia and Lithuania have always attracted the attention of both ordinary people and scientists due to their surface structure and rich array of archaeological materials. Around 340 barrow burial fields with stone circles have been identified in total. A significant source base has been accumulated during the more than 200 years long research history which has allowed both characterizing the burial traditions themselves and making many assumptions on their social and also symbolic aspects. Basing on the archaeological excavation methods, organization etc., but especially on the tendencies in historiography, the research of the barrow burial fields with stone circle can be divided into four periods.

During the time period from the first known barrow excavations in the second half of the 18th century until the 1920s, excavation works have been identified in around 60 of these monuments. The exact number of monuments studied cannot be determined. Taking into account that the scientific research criteria were not yet developed at that time, the source base is rather fragmentary. Therefore it is hard to assess which had been excavation works of scientific direction and which were merely guided by interest. As far as sources are concerned, the situation was better in Kurzeme and Vidzeme provinces, where archaeological excavations were mostly related to the activities of the scientific societies which regularly published reports on the performed works, including excavations. Therefore a much wider source base has remained from the excavations carried out in these provinces than from the research of Kaunas province. Yet the excavation methods were rather incomplete and these were mostly related to amateur gathering of different artefacts for private collections and funds of the newly created museums. Scientific excavations were carried out under the supervision of T. Dowgird, I. Abramow, R. Hausmann and H. Grewingk. Significant discoveries were made in the burial fields of Raginēnai, Visdergiai and Zante. However, already in the 19th century the accumulated archaeological material led to the first attempts to notice the origins, chronology and attribution of the burial fields. It is true though that at first these attempts sometimes were incorrect (for example, the notion of mystical burials of the giants and the so-called *goth theory*), and only

at the end of the 19th century, thanks to R. Hausmann, an exact dating and explanation of attribution was given. At large these interpretations complied in essence with the cultural-historical tendencies dominating throughout Europe, but they were explained mostly within the categories of *immigrant-local* resident.

The time period from the 1920s until the mid-1940s can be distinguished as a separate research stage of the barrows under study. During this period excavations have been carried out in around 47 of such burial fields, and in a totally different scientific quality. Scientific research conditions were elaborated during this period (the methods and documentation principles were improved) and it was subjected to supervision by professional archaeologists. The activities of B. Tarvydas, J. Puzinas, P. Baleniūnas, E. Šnore, H. Moora and P. Stepīņš should be especially distinguished. The most significant discoveries were made in the burial fields of Pavėkiai, Sandrausiškiai, Rinkšeliai, Īles Gailiši, Īles mežniecība (forestry), Rūsīši–Debeši and Slate. The cultural-historical approach still dominated in the interpretations of the barrow material during this period as well. Explanations of the origins of the barrows and transitions to the level burial fields were dominated by the migration and cultural diffusion theories. Only in the monument attribution issues their relation to the specific proto-Latvian, proto-Lithuanian tribes (Semigallians, Selonians or Latgallians) was already discussed. It is true that the latter tendency can be observed only in the works of the Latvian archaeologists, in Lithuanian archaeology the area of these barrow burial fields is perceived as a unified, ethnically not yet differentiated region.

During the period from the mid-1940s till the 1990s excavations were carried out in around 50 monuments. The methods of the archaeological field works did not change essentially, but the approaches to their interpretations did change significantly. The number of excavations also decreased which can be partially explained by the Soviet orientation to the research of economic history, which attributed a greater role to places of residence. For example, the monuments studied in the territory of Latvia during this time period were mostly the areas of the would-be hydro-electrical station of Pļaviņas which were to be flooded in perspective and the neighbouring territories. M. Michelbertas and J. Markelevičius can be mentioned as the most active barrow researchers of the period, E. Šnore was also still active in this sphere. The most significant discoveries were made in the burial field of Paragaudis, Muoriškiai, Boķi and others. Starting with the mid-1940s due to official state ideology assumptions the interpretations of the barrows in Latvian and Lithuanian archaeology were strongly overwhelmed by the social aspect, although only in the economic section characteristic to Marxism. During this period the burial fields were not perceived as identification sign of a specific cultural-historical group, but more as a direct reflection of the social-economic processes. But still as well the Early Iron Age

was considered the time of the formation of specific tribes, therefore the barrows were still related to the Zhemaitians, Semigallians, Selonian or Latgalian ethno-genesis.

Starting with the 1990s the organization of the barrow burial field research as well as the approaches to the interpretation of the archaeological material was altered again. From this period until nowadays the excavations were carried out only in 15 burial fields, besides they are related only to the archaeological field works in Lithuanian monuments. No excavations took place in Latvia. M. Michelbertas, together with A. Simniškytė, can be mentioned as yet another of the most significant researchers of these monuments. The most significant discoveries were made in the excavations of burial fields of Berčiūnai, Paalksniai and Kuršiai. In the historiography of the barrows this stage is distinguished by the monographs more widely concerned with specific barrow burial fields (main authors: E. Šnore, M. Michelbertas). The interpretation of the barrow burial fields is still concerned with the significance of the social aspect, yet now not only the economic, but also the symbolic and emotional factors gain an essential role in it. The ethnic attribution issue of the barrows is still current.

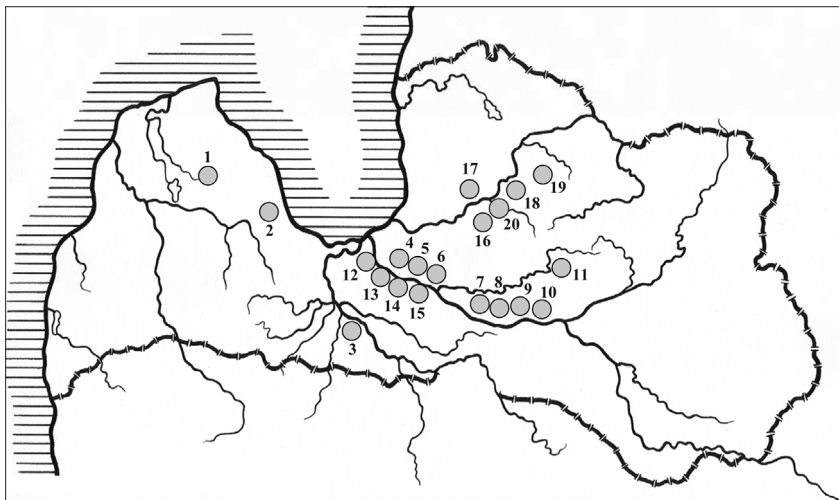
After evaluating the archaeological research results of about 140 barrow burial fields with stone circle and the previous theoretical studies, a conclusion can be made that the rich material accumulated from the burial fields with stone circle still provides wide possibilities for further interpretations and discussions.

Iesniegts 17.02.2011.

Tatjana Berga

BIZANTIJAS MONĒTAS LATVIJĀ

Ziņas par Latvijā atrastajām Bizantijas monētām monogrāfijā par Bizantijas monētu depozītiem pirmais apkopojis krievu numismāts Vladislavs Kropotkins, izmantojot esošās publikācijas un numismātes Rasmus Ceplītes sniegto informāciju.¹ Vēlāk Ēvalda Mugarēviča un Tatjanas Bergas darbos dati par atradumiem tika papildināti un kartografēti.² Pašreiz ir zināms jau par 31 Bizantijas monētu atradumu no 20 arheoloģiskajiem pieminekļiem – kapulaukiem un dzīvesvietām. Agrās Bizantijā kaltās monētas Latvijā zināmas tikai divas – tas ir imperatora Anastasija (491–518) zelta solīds, atrasts Engurē, un imperatora Justiniāna I bronzas pusfollis, kalts Antiohijā 539./40. gadā, atrasts Krapes Rasās Ogres rajonā. Šajā periodā monētas Latvijā varēja ienākt pa tiem pašiem tirdzniecības ceļiem, pa kuriem te ieplūda romiešu monētas. Tomēr lielākā Bizantijas monētu izplatība vērojama vēlāk – 10./11. gadsimtā, un tie pārsvarā ir miliarisiji un vara follisi. Miliarisiji (lat. *miliarensis* – tūkstošais), sākot ar 8. gadsimtu, bija Bizantijas sudraba monētas, 10.–11. gs. to diametrs bija 25 mm un svars 2,5–3 gramu. Galvenā sudraba monētu kaltuve atradās Bizantijas galvaspilsētā Konstantinopolē. Atradumi Latvijā koncentrējas svarīgu tirdzniecības ūdensceļu – Daugavas un Gaujas krastos. No Austrumiem pa Daugavas ūdensceļu Latvijā nokļuva arī nedaudzie te atrastie Bizantijas priekšmeti – stikla krelles un brokāta audumi.³ Daugmales pilskalnā uzietai apzeltītai eņģeļa figūriņai ar nimbu, spārniem, zizli un varas ābolu arheologs Francis Balodis tika atradis paralēles Sv. Sofijas katedrāles mozaikā Konstantinopolē.⁴ Guntis Zemītis uzskata, ka Daugmalē atrastā eņģeļa figūriņa noteikti importēta no Austrumiem, toties citur Latvijā konstatētās eņģeļu figūriņas ir vietējie atdarinājumi.⁵ Senkapos Bizantijas monētas atrod kopā gan ar dirhēmiem, gan arī Rietumeiropas monētām. Iespējams, ka tas netieši liecina par monētu iekļūšanas diviem ceļiem: pa Daugavu no Austrumiem kopā ar dirhēmiem un caur Gotlandi no Rietumiem kopā ar Rietumeiropas denāriem. Par labu pēdējam pieņēmumam liecina arī miliarisiju atradumu koncentrācija Daugavas lejtecē, šeit 11 pieminekļos atrastas divas trešdaļas no Bizantijas miliarisiju kopskaita – 21 monēta (1. att.).

1. att. Bizantijas monētu atradumi Latvijā (5.–12. gs.).

1 – Talsi, 2 – Engure, 3 – Vidučī-Bandāni, 4 – Laukskola, 5 – Rumuļi, 6 – Lipši, 7 – Skrīveri, 8 – Lielrutuļi, 9 – Aizkraukle, 10 – Lejasžagari, 11 – Rāstas, 12 – Vampnieši I, 13 – Vecdole, 14 – Tomes sala, 15 – Daugmale, 16 – Nītaure, 17 – Krimuldas Liepenes, 18 – Cēsis, 19 – Raunas krasts, 20 – Vecsprinkšji

Daudz Bizantijas miliarisiju vienuviet atrasts Skrīveru Aizkraukles kapulaukā – astoņi eksemplāri. 11. gs. otrajā pusē un 12. gs. kalts monētas zināmas tikai Latvijas centrālajā daļā – Salaspils Lipšos un Raunas krastā. Senākie atradumi šajā periodā – divi Konstantīna VII (913–959) miliarisiji no Aizkraukles kapulauka. Visvairāk atrasts Basīlija II un viņa brāļa Konstantīna VIII (977–1025) miliarisiju (tab.). Uz šīm monētām aversā attēlots pakāpienu krusts, tā abās pusēs valdnieku attēli; reversā – uzraksts vairākās rindās – abu valdnieku vārdi un tituli (2. att.: c). Citu valdnieku kalums pārstāvēts tikai ar atsevišķiem eksemplāriem. Latvijā atrasti arī divi vara tā saucamie anonīmie follisi (uz tiem nebija imperatora vārda un attēla). Šos follisus sāka kalt Jānis I Cimisce 976. gadā, un tos turpināja kalt visu 11. gadsimtu. Zināmi vairāki to tipi, Latvijā atrasti B tipa vara follisi, datējami ar 1030./35.–1042. gadu, tāpat kalti Romana III (1028–1034) un Mihaila IV (1034–1041) valdīšanas laikā.⁶ Visjaunākā Bizantijas monēta Latvijā – Manuila I Komnina (1143–1180) vara tertaterons, kalts Tesalonikos, atrasts Cēsu rajonā Raunas krastā. Atšķirībā no Igaunijas un Krievzemes Latvijā Bizantijas monētas zināmas tikai arheoloģiskajos pieminekļos un savrupatradumos, depozītos to nav. Ziņas par Ikšķilē muižas laukos atrastu depozītu, kas it kā sastāvējis no 96 sudraba dirhēmiem un piecām Bizantijas vara monētām, diemžēl nav drošas.⁷

2. att. a – Konstantīna VII un viņa dēla Romāna II (945–959) miliarsisjs, sv. 2,27 g, d. 23 mm, CVVM 229729; b – Jaņa I Cimīscēs (969–976) miliarsisjs, sv. 2,8 g, d. 21 mm, CVVM 197308: 2; c – Basīlija II un viņa brāļa Konstantīna VIII (976–1025) miliarsisjs, sv. 1,96 g, d. 22 mm, CVVM 227011: 1

Austrumeiropā un Skandināvijā Bizantijas monētas nav atrastas tik lielā daudzumā kā arābu kalifātā kaltie kufiskie dirhēmi, jo atšķirībā no dirhēmiem tās galvenokārt bija kaltas Bizantijas iekšējam tirgum. Latvijā zināmi primitīvie atdarinājumi pēc dirhēmiem un Rietumeiropas denāriem, kamēr miliarsiju atdarinājumu nav.⁸ Toties mūsu kaimiņu zemēs, piemēram, Zviedrijā, Somijā, Igaunijā, miliarsiju atdarinājumi bija izplatīti.⁹ 10. gs. beigās – 11. gs. sākumā pēc Bizantijas miliarsiju parauga bija kaltas pirmās Senās Krievzemes monētas – zlatņiki un serebrjaņiki. Latvijā lielākā daļa miliarsiju bija lietota kā monētpiekariņi, jo to forma, izmēri, kalšanas tehnikas mākslinieciskā meistarība un svēto vai valdnieku attēli uz tiem veicināja monētu kā rotaslietu izmantošanu. Naudas apgrozībā Latvijā 11. gadsimtā Bizantijas monētu loma bija nenozīmīga.

Bizantijas monētu atradumu saraksts ģeogrāfiskā kārtībā

1. Talsu pilskalns. Basīlijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarsisjs. Wroth LVI, 11.¹⁰ Svars (sv.) 2,17 g, diametrs (d.) 21 mm. A. Karnupa 1936. g. izrakumi. CVVM 58355.

2. Engure, Marijas kalniņš, Tukuma raj., savrupatradums (s.a.) 1935. (?) g.¹¹ Anastasijs (491–518), zelta solīds. Monēta nav saglabājusies.

3. Viduči–Bandāni, Jaunsvirlauka, kapulauks, s.a. 1914. g. Romāns III (1028–1034), follis. Anonīms, klase B, Wroth LVIII, 3. V. Guruļevas precizējums (Ermitāža, Krievija). Sv. 5,14 g, d. 31 mm. CVVM 114047.

4. Viduči–Bandāni, Jaunsvirlauka, kapulauks, s.a. 1914. g. Mihails IV (1034–1041), follis. Anonīms, klase C, Wroth LX, 6. V. Guruļevas precizējums (Ermitāža, Krievija). Sv. 11,52 g, d. 35 mm. CVVM 114048.

5. Laukskolas kapulauks, 83. kaps. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Wroth VI, 9. Sv. 2,44 g, d. 27 mm. Monētpiekariņš. A. Zariņas 1968. g. izrakumi. VI 128: 803.

6. Lipšu kapulauks, 115. kaps. Mihails VII (1071–1078), miliarijs. Sv. 1,73 g, d. 21 mm. Wroth LXII, 15. Monētpiekariņš, nodilis. Apbedījuma inventārā vēl divi dirhēmi un vācu denārs. J. Daigas 1974. g. izrakumi. VI 185.

7. Rumuļu kapulauks, s.a. Nikifors Foka (963–969), miliarijs. Wroth LIV, 6. Sv. 3,66 g, d. 22 mm. Monētpiekariņš, nodilis, piekniedēta bronzas cilpiņa un sudraba stieplīte tajā. J. Graudoņa 1975. g. izrakumi. VI 203: 20.

8. Skrīveri, s.a. 19. gs. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Fragments. Wroth LVI, 9, 10. CVVM 94963.

9. Lielrutuļu kapulauks, s.a. 1932. g. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Wroth LVI, 9. Sv. 2,46 g, d. 25 mm. Monētpiekariņš. CVVM 101104.

10. Aizkraukles kapulauks, s.a. 1937. g. Četras monētas: viens Konstantīna VII (913–959) miliarijs; trīs Basilija II un Konstantīna VIII (976–1025) miliariji. Monētas nav saglabājušās.

11. Aizkraukles kapulauks. Četras monētas: 1) Konstantīns VII (913–959), miliarijs; 2) Romans II (959–963), miliarijs; 3) Basilijs II (977–1025), miliarijs; 4) Konstantīns VIII (1025–1028), miliarijs. I. Bēra 1849. g. izrakumi. Monētas nav saglabājušās.

12. Lejašzagaru kapulauks, s.a. 1983. g. Jānis I Cimisce (969–976), miliarijs. Wroth LIV, 13. Sv. 2,8 g, d. 21 mm. Monētpiekariņš ar sudraba cilpiņu. CVVM 197308: 2.

13. Lejašzagaru kapulauks, s.a. 1992. g. Konstantīns VII un viņa dēls Romans II (945–959), miliarijs. Wroth LIII, 15. Monētpiekariņš ar diviem kniežu caurumiem un naža caurumu. Sv. 2,27 g, d. 23 mm. CVVM 229729.

14. Krapes Rasas, Ogres rajons. Justiniāna I pusfollis, kalts 539./40. g. Antiohiņā. Wroth IX, 3. Sv. 8,92 g, d. 26 mm. CVVM 112959.

15. Vecdoles pils, s.a. 1989. g. Nikifors Foka (963–969), tertaterons. Sv. 4,21 g, d. 20 mm. Wroth LIV, 8. CVVM 229721.

16. Vampeniešu I kapulauks, 85. kaps. Konstantīns VII (913–959) un Romans II (945–959), miliarijs. Wroth LIII, 15. Sv. 2,66 g, d. 24 mm. Kapā arī trīs dirhēmi un viens angļu denārs. E. Šnores 1967. g. izrakumi. VI 124: 828.

17. Tomes sala pie Tomes skanstis (pie Pantersīļu mājām), 2003. g. apzināšana, s.a. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Sv. 1,96 g, d. 22 mm. Piekariņš ar caurumu. CVVM 227011: 1.

18. Daugmales pilskalns. 10./11. gs. Bizantijas miliarijs, nodilis, monētpiekariņš. Sv. 2,21 g, d. 22 mm. V. Ģintera 1933. g. izrakumi. CVVM 58314.

19. Daugmales pilskalns. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Wroth LVI, 9. Sv. 2,10 g, d. 25 mm. Monētpiekariņš, divas trešdaļas. V. Ģintera 1936. g. izrakumi. CVVM 58115.

20. Daugmales pilskalns, s.a. 1979. g. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Wroth LVI, 11. Sv. 2,38 g, d. 21 mm. Monētpiekariņš ar caurumu. A 12600: 17.

21. Nītaure, Vidzeme, s.a.¹² Jānis I Cimisce (969–976), follis. Monēta nav saglabājusies.

22. Krimuldas Liepenes, apmetne, 2006. g. apzināšana, s.a. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijs. Wroth LVI, 11. Sv. 3,0 g, d. 22,5 mm. CVVM 236738: 1.

23. Cēsu kapulauks, 1. kaps. Divas monētas: Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijsiji. Monētpiekariņi. Kapa inventārā arī divi angļu denāri. E. Šnores 1946. g. izrakumi. VI 1. Monētas nav saglabājušās.

24. Raunas krasts, Cēsu rajons. Manuils I Komnins (1143–1180), tetarterons, kalts Tesalonikos. Wroth II, LXXI, 1. Sv. 5,38 g, d. 22 mm. CVVM 115538.

25. Līgatnes Vecsprinkšļi, Līgatnes pag., Cēsu rajons. G. Visendorfa 1904. g. izrakumi. Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025), miliarijsijs. Piekariņš ar piekniedētu bronzas cilpiņu. D. 22 cm. GIM 44157 B758 Nr. 23.¹³

BIZANTIJAS MONĒTU ATRADUMI LATVIJĀ, HRONOLOĢISKAIS SASTĀVS

Piemineklī	Valdnieki													
	Anastasījs (491–518)	Justiniāns I, 539/40	Konstantīns VII (913–959)	Konstantīns VII un Romāns II (945–959)	Romāns II (945–959)	Nikifors Foka (963–969)	Jānis I Cimisce (969–976)	Basilijs II (977–1025)	Basilijs II un Konstantīns VIII (976–1025)	Konstantīns VIII (1025–1028)	Romāns III (1028–1034)	Mihails IV (1034–1041)	Mihails VII (1071–1078)	Manuils I Komnins (1143–1180)
Talsi									1					
Engure	1													
Vidučī-Bandāni											1	1		
Laukskola									1					
Lipši													1	
Rumuļi						1								
Skrīveri									1					
Lielrutuļi									1					
Aizkraukle			2		1			1	3	1				
Lejasžagari				1			1							
Rasas		1												
Vecdole						1								
Vampenieši I				1										
Tome									1					
Daugmales pilskalns									2					
Nitaure							1							
Krimuldas Liepenes									1					
Cēsis									2					
Rauna														1
Vecsprinkšļi									1					
Kopā	1	1	2	2	1	2	2	1	14	1	1	1	1	1

ATSAUCES

- ¹ *Кропоткин В. В.* Клады византийских монет на территории СССР // Свод археологических источников. – 1962. – С. 39.
- ² *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Рига, 1965. – С. 23–29; *Берга Т.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. – Рига, 1988. – С. 43, 44.
- ³ *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия .. – С. 78.
- ⁴ *Balodis F.* Mākslas pieminekļi latviešu 9.–12. gs. armetnēs un kapos // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 4. – 135.–142. lpp.
- ⁵ *Zemītis G.* Christliche und heidnische Symbole aus Burgen des 9.–12. Jahrhunderts in Zentrallettland (Daugmale, Talsi, Mežotne) // Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenwechsel im Ostseeraum warend des 8.–14. Jahrhunderts. Bd. II / Hrsg. von Michael Muller-Wille. – Stuttgart, 1997. – S. 100, 101.
- ⁶ Monētu datējumu precizēja Bizantijas numismātikas speciāliste V. Guruļeva, Valsts Ermitāža, Krievija. (Lit.: Catalogue of the Bizantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: vol. I / Ed. by A. Bellinger. – Washington, 1966; vol. II / Ed. by Ph. Grierson. – Washington, 1968; vol. III / Ed. by Ph. Grierson. – Washington, 1973; vol. IV / Ed. by M. Hendy. – Washington, 1999; vol. V / Ed. by Ph. Grierson. – Washington, 1999.)
- ⁷ *Riekstiņš H.* 1935. g. ieguvumi numismātikā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 1. – 92. lpp., Nr. 12; *Кропоткин В. В.* Клады византийских монет .. – С. 39, № 306.
- ⁸ *Берга Т.* 11. gadsimta Rietumeiropas monētu atdarinājumi Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 1. – 20.–29. lpp.; *Берга Т.* Dirham imitations as pendants in Latvia // Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe. – Stockholm, 2007. – P. 171–174.
- ⁹ *Malmer B.* Imitations of Byzantine miliaresia found in Sweden // Studies in Northern Coinages of the Eleventh century / Ed. by C. J. Becker. – Kobenhavn, 1981. – (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historiskfilosofiske Skrifter 4:9); *Talvio T.* Three imitations of Byzantine coins found in Estonia // Studia Numismatica Tallinn. – 1995. – P. 178–182.
- ¹⁰ *Wroth W.* Catalogue of the Imperial Bizantine coins in the British Museum. – London, 1908. – Vol. 1–2.
- ¹¹ *Riekstiņš H.* 1935. g. ieguvumi numismātikā. – 85.–98. lpp.; *Кропоткин В. В.* Клады византийских монет .. – С. 39, № 313.
- ¹² *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия .. – С. 23, 29.
- ¹³ *Ciglis J., Rādiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – Rīga: Latvijas vēstures muzejs, 2002. – 345. lpp. Monēta glabājas Maskavā, Valsts vēstures muzejā.

Tatjana Berga

BYZANTINE COINS IN LATVIA

Summary

So far, there is information about 31 Byzantine coins, found at 20 archaeological sites in Latvia. Only two early Byzantine coins are known in Latvia: a gold solidus of Emperor Anastasius (491–518) and a bronze half-follis of Emperor Justinian I, minted in Antioch in 539/40. During this period coins could arrive along the same trade routes by which Roman coinage had reached Latvia. However, the greatest spread of Byzantine coins is observed later – in the 10th/11th centuries, and these are mostly miliaresia and copper folles. These finds are concentrated along the banks of the major waterways used for trade, namely the Rivers Daugava and Gauja. The coins arrived from the East via the Daugava waterway together with dirhams, and also from the West via Gotland together with Western European coins. In Latvia, most miliaresia were used as coin pendants, since their form, size, the artistic mastery of the minting technique and the depictions of saints or rulers on them promoted their utilisation as ornaments. Byzantine coins had an insignificant role in terms of money circulation in Latvia in the 11th century.

Iesniegts 09.05.2011.

Antonija Vilcāne

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ARHEOLOĢIJAS NODAĻA LAIKĀ NO 1995. LĪDZ 2011. GADAM: REORGANIZĀCIJA, PAAUDŽU MAIŅA, PĒTĪJUMI

Kopš Latvijas vēstures institūta pastāvēšanas pirmsākumiem Latvijas senākās vēstures pētniecība bija viens no nospraustajiem institūta darbības virzieniem, ko pildīja izveidotā senvēstures nodaļa profesora Franča Baloža vadībā. Nodaļas pirmo līdzstrādnieku vidū bija Rauls Šnore (1901–1962), Elvīra Šnore (1905–1996) un Eduards Šturms (1895–1959). Diemžēl pēc 2. pasaules kara Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas Vēstures un materiālās kultūras institūta Teodora Zeida (1912–1994) vadītajā Materiālās kultūras sektorā, kas nodarbojās ar arheoloģisko pētniecību, no vadošajiem pirmskara arheologiem strādāt uzsāka vienīgi E. Šnore, kurai vēlāk, lai varētu saglabāt darbu, nācās nosodīt pirmskara latviešu arheologu nepareizo metodoloģisko pieeju senākās vēstures jautājumu pētišanā.¹ Starp pirmajiem sektora darbiniekiem bija Jolanta Daiga (1920–1984); ekspedīciju darbā iesaistījās Milda Bresava (1917–2007) no Latvijas senākās vēstures nodaļas un Anna Zariņa no etnogrāfu grupas, vēlāk abas sāka strādāt pie arheologiem. Sektora ietvaros izveidotajā pieminekļu aizsardzības grupā darbojās Ādolfs Stubavs (1913–1986), Emīlija Brīvkalne (1909–1984), kuri, paplašinoties pieminekļu izpētei, veica arī izrakumus. Sektorā par laborantu strādāt bija sācis Jānis Graudonis (1913–2005), kuram drīz vien kā politiski neuzticamam nācās uz laiku pamest institūtu.

50. gadu otrajā pusē institūtā ienāca pilnīgi jauna arheologu paaudze, tikko Latvijas Valsts universitāti beigušie vēsturnieki – Francis Zagorskis (1929–1986), Ēvalds Mugurēvičs, Jānis Apals (1930–2011), Māris Atgāzis. Jaunie speciālisti studējot bija apguvuši padomju ideoloģiju, bija politiski nosvērti, ar “tīrām” biogrāfijām, enerģiski, centīgi, ar lielu vēlmi sasniegt visas zinātniskās karjeras virsotnes. 50. gadu beigās institūtā atgriezās J. Graudonis, darbu uzsāka Zigrīda Apala un Ļeņingradas (tagad Sanktpēterburga) universitātes Arheoloģijas fakultātes absolvente Ilze Loze. 60. gadu pirmajā pusē pēc LVU Vēstures fakultātes beigšanas darba gaitas institūtā sāka Ilga Zagorska, bet 60. gadu beigās – Andris Caune.

Sakarā ar realizētajiem un plānotajiem hidroelektrostaciju celtniecības darbiem 20. gs. 60.–80. gados arheologi veica apjomīgus

izrakumus Daugavas krastos visā tās garumā līdz pat republikas robežai, turklāt, pateicoties valsts atvēlētajiem līdzekļiem arheoloģiskajai pētniecībai, arheoloģisko pieminekļu apzināšana un arī visai plaša vairāku objektu izpēte bija iespējama visos Latvijas novados. Tie bija vērienīgākie arheoloģiskās izpētes gadi Latvijas arheoloģijas vēsturē. Tik liela apmēra arheoloģisko izrakumu darbi, iespējams, vairs neatkārtosies. Lai gan zinātnisko rakstu un monogrāfiju publicēšanas iespējas nebija tik plašas kā pēc valsts neatkarības atgūšanas, iznāca virkne darbu, kas sekmēja vairāku minēto arheologu izvirzīšanos par vadošajiem speciālistiem Latvijā un labi pazīstamiem pētniekiem kaimiņu republikās un ārzemēs, kas noteica arheoloģiskās pētniecības virzienus Latvijā vairāk nekā pusgadsimtu garā periodā, arī pēc neatkarības atgūšanas. Viņiem joprojām ir iespējas realizēt savu personisko zinātnisko potenciālu. Zinātnieka veikuma nozīmību atspoguļo arī viņa darba novērtējums. Padomju gados vienu no lielākajām atziņībām arheologiem – Latvijas Valsts prēmiju par 1974. gadā publicēto “Latvijas PSR arheoloģiju” saņēma Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore, F. Zagorskis, A. Zariņa.

Pēc valsts neatkarības atgūšanas nodaļas vadošo arheologu darbs augstu novērtēts un atalgots, piešķirot goda nosaukumus, apbalvojumus un prēmijas. Par sasniegumiem zinātniskajā darbībā Ē. Mugurēvičs 1989. gadā ievēlēts par LZA korespondētājlocekli, bet 1992. gadā – par LZA īsteno locekli. A. Caunem minētie nosaukumi piešķirti attiecīgi 1994. un 1995. gadā.

Augsto valsts apbalvojumu – Triju Zvaigžņu ordeni saņēmuši J. Graudonis (1996. g.), A. Caune (1997. g.), J. Apals (2009. g.), A. Zariņa un I. Loze (2011. g.). A. Caunem piešķirts arī Atzinības krusts (2007. g.).

Par nozīmīgiem pētījumiem arheoloģijā J. Graudonis 1992. gadā ievēlēts par LZA goda locekli, 1993. gadā apbalvots ar LZA Lielo medaļu, bet par ieguldījumu kultūras mantojuma saglabāšanā un Latvijas senvēstures izpētē saņēmis LR Ministru kabineta balvu (2003. g.). Atzinīgi novērtēta J. Graudoņa sastādītā “Arheoloģijas terminu vārdnīca”, piešķirot viņam Latvijas Kultūras fonda (LKF) Spīdolas balvu (1994. g.).

LZA īstenajam loceklim A. Caunem piešķirta LZA Lielā medaļa (2001. g.), par pētījumiem Rīgas arheoloģijā un senākajā vēsturē – Rīgas balva (2003. g.), par publicēto viduslaiku piļu leksikonu (līdzautore I. Ose) – LKF Spīdolas balva (2004. g.).

Par izciliem darba rezultātiem akadēmiķis Ē. Mugurēvičs saņēmis Baltijas Studiju balvu (1994. g.), LKF Spīdolas balvu (1994. g.), LZA un “Grindeks” balvu (2004. g.), Baltijas asamblejas balvu zinātnē par Livonijas hroniku tulkojumu un komentāriem (2005. g.), bet par ieguldījumu Salaspils novada senvēstures izpētē viņš 2008. gadā izvēlēts

par “Goda salaspilieti”. 2011. gada februārī Ē. Mugurēvičam par nozīmīgu devumu arheoloģiskajā izpētē un hroniku edīciju LZA Senāts piešķīris LZA Lielo medaļu.

Gandarīts par paveikto – Āraišu ezerpils arheoloģisko izpēti, zinātnisko rekonstrukciju un muzeja izveidošanu varēja justies arī J. Apals. Viņa darba augsto novērtējumu līdztekus valsts augstākajam apbalvojumam apliecina arī LKF Spīdolas balva (1995. g.), LZA goda doktora diploms (1997. g.), Latvijas Kultūrkapitāla fonda (LKKF) mūža stipendija (1999. g.).

Vadošajai akmens laikmeta pētniecei LZA korespondētājloceklei I. Lozei piešķirta Izglītības un zinātnes ministrijas balva (2003. g.), LZA un SIA “Lattelekom” un Latvijas izglītības fonda balva (2003. g.) un LR Ministru kabineta balva par mūža ieguldījumu Latvijas arheoloģijā un akmens laikmeta pētniecību Eiropas kontekstā (2007. g.).

Nodaļas arheoloģe Z. Apala saņēmusi Kultūras mantojuma 2004. gada balvu, par arheoloģisko izpēti Livonijas ordeņa Cēsu pilī ieguvusi goda nosaukumu “Cēsiniece – 2005”, bet par mūža ieguldījumu Latvijas arheoloģijas izpētē 2006. gadā ievēlēta par LZA goda doktori.

Atzinība par darba mūžu, piešķirot emeritētā zinātnieka nosaukumu, izteikta A. Zariņai (1996. g.), J. Graudonim (1997. g.), Ē. Mugurēvičam (2001. g.), A. Caunem (2002. g.).

Emeritētie zinātnieki sakarā ar valsts noteiktajiem ierobežojumiem saņemt atalgojumu no valsts finansētiem projektiem aktīvi vairs neiesaistījās Arheoloģijas nodaļas darbā, bet ir sagatavojuši nozīmīgas publikācijas, saņemot LKKF stipendijas vai atlīdzību no citiem līdzekļiem, vai strādājuši, entuziasma vadīti. 2003. gadā grāmatās iznākuši J. Graudoņa pēdējie pētījumi.² A. Zariņa publicējusi divas monogrāfijas – “Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.” (Rīga, 1999) un “Salaspils Laukskolas kapulauks. 11.–13. gs.” (Rīga, 2006). Pēdējais darbs, kurā apkopotas un analizētas vairāk nekā 600 apbedījumos iegūtās arheoloģiskās liecības, tika iekļauts 2006. gada Latvijas zinātnes sasniegumu sarakstā. Latvijas vēsturei svarīgus senākos avotus tulkojis un komentējis akadēmiķis Ē. Mugurēvičs, tādējādi Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas izdevumiem (Rīga, 1993 un 1998) piepulcinot Vartberges Hermaņa Livonijas hroniku un avotu par notikumiem Livonijā – Franciska no Moliano izmeklēšanas protokolu 1312. gadā (Rīga, 2005 un 2010). 2008. gadā izdota arī Ē. Mugurēviča monogrāfija, kurā izanalizēts Mārtiņsalas arheoloģisko izrakumu materiāls Eiropas krusta karu kontekstā.³

Joprojām ražīgi strādā akadēmiķis A. Caune, kurš organizējis divu jaunu rakstu krājumu izdošanu par Rīgas arheoloģiju un vēsturi un viduslaiku pilīm, izdevis savu dažādos krājumos publicēto rakstu par Rīgas arheoloģiju apkopojumu vienā grāmatā, publicējis jaunus pētījumus par dažādām tēmām.⁴

Arheoloģijas nodaļas vēsturi un arheologu darbu 50 gadu garā posmā (1946.–1995. g.) apkopojis Ē. Mugurēvičs saistībā ar Latvijas vēstures institūta 60. gadskārtu.⁵ Tādēļ šajā Arheoloģijas nodaļas darbības apskatā raksta ierobežotā apjoma dēļ galvenajos vilcienos aplūkoti tikai pēdējie piecpadsmit gadi, kurus raksturo nozīmīgas pārmaiņas nodaļas dzīvē.⁶

1995. gadā nodaļas vadītāja amatu atstāja Ē. Mugurēvičs, kurš bija tās priekšgalā kopš 1971. gada. Par nodaļas vadītāju tiek ievēlēta Dr. hist. Ieva Ose. Nodaļā strādā pieci habilitētie doktori (J. Graudonis, A. Caune, Ē. Mugurēvičs, A. Vasks, I. Loze), viņu vidū trīs LZA īstenie vai goda locekļi, pieci vēstures doktori (J. Apals, V. Bebre, T. Berga, I. Ose, I. Zagorska), trīs asistenti – M. Atgāzis, V. Bērziņš, A. Vilcāne un māksliniece I. Siliņa. Joprojām savu izrakumu materiālu apkopšanu turpina Dr. h. c. E. Šnore un Dr. habil. hist. A. Zariņa. Nodaļā ir Fondu daļa (vad. S. Tilko) un Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratorija (vad. Z. Apala), kur strādā 10 laboranti. Šāds darbinieku skaits ar nelielām izmaiņām saglabājās līdz nodaļas reorganizācijai, kas skāra galvenokārt Fondu daļu un Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratoriju.

Fondu daļā, kas Arheoloģijas nodaļas ietvaros tika izveidota 1991. gadā (no 2002. g. Arheoloģisko materiālu krātuve), bija uzkrājies ap 179 850 senlietu, ap 900 000 keramikas lausku, 64 000 krāsns podiņu, 36 500 dažādu paraugu, 610 400 osteoloģiskā materiāla vienību, kas bija otra lielākā arheoloģisko senlietu kolekcija valstī, bet kopumā fondos glabājās 1,8 miljoni uzskaites vienību – senlietas, keramikas lauskas, krāsns podiņi, dažādi paraugi, plāni, zīmējumi u.c. arheoloģiskās izpētes rezultātā iegūtās liecības.⁷ Fondu daļas 2–3 darbinieki Silvijas Tilko vadībā bija paveikuši lielu darbu, inventarizējot senlietas, sastādot LU Latvijas vēstures institūta un citu organizāciju laikā no 1946. gada veikto arheoloģisko izrakumu sarakstu, reģistrējot arheoloģisko izrakumu zinātniskos pārskatus, kas vēlāk atviegloja senlietu nodošanu muzejiem. Līdztekus krātuves darbinieki izsniedza senlietas dažādu izstāžu un muzeja ekspozīciju noformēšanai, kā arī nepieciešamos materiālus kursa, bakalaura, maģistra un promocijas darbu izstrādei.

Senlietu konservēšanas un restaurēšanas laboratorijā Z. Apalas vadībā ik gadus iekonservēja ap 2500–3000 senlietu, kā arī apguva slapjā koka priekšmetu konservēšanas metodi un uzsāka tās lietošanu. Laboratorijas darbiniekiem izveidojās sadarbība ar Šlēsvīgas muzeja (Vācija) tekstiliju konservācijas un izpētes speciālistiem. Laboratorijā sagatavoja senlietas eksponēšanai gan vietējām, gan starptautiskām izstādēm.

2003. gada beigās un 2004. gada sākums ienesa lielas pārmaiņas Arheoloģijas nodaļā. Arheologi bija spiesti šķirties no telpām Vec-

rīgā, Meistaru ielā 10/12, kur viņi vienkopus mitinājās kopš 50. gadu beigām, kā arī atbrīvot palīgtelpas Raiņa bulvārī 17, kur glabājās izrakumos iegūto paraugu tūkstoši, ekspedīciju inventārs. Katrā ziņā tas bija gan institūta zinātniskā potenciāla, gan arī pierastās vides, ierastā darba ritma, tradīciju un ikdienas savstarpējās ciešās komunikācijas zaudējums, kas visai nospiedoši ietekmēja vecākās paaudzes arheologus, kuru darbadiena pagāja t.s. Kaķu mājā, un tos laborantus, kas gandrīz visu mūžu bija veltījuši arheoloģijai, restaurējot senlietas, kārtojot kolekcijas, apstrādājot ekspedīciju materiālu. Finansējuma samazinājums gadu no gada piespieda pieņemt lēmumu par pēckara gados izrakumos uzkrātā senlietu materiāla nodošanu Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejam. Arheoloģisko materiālu krātuvē, kas 2006. gadā tika izveidota par patstāvīgu institūta struktūrvienību (vad. S. Tilko), pašreiz glabājas tikai arheoloģisko izrakumu pirmdokumentācija, izrakumu plāni, zīmējumi, pārskati, fotonegatīvi un arheoloģiskā literatūra. Taču telpas šiem unikālajiem materiāliem nav piemērotas – pārlīvētas, ar ierobežotām iespējām tos inventarizēt, kārtot un veidot datubāzes samazinātā finansējuma dēļ.

Arheologiem tāpat ir problēmas ar osteoloģiskā materiāla un cita veida paraugu glabāšanu. Šiem paraugiem nav muzejiskas vērtības, taču tiem ir liela zinātniska vērtība. Ierobežotā finansējuma dēļ nav iespējams veikt nepieciešamās analīzes, materiāls jāsauglabā nākotnei cerībā, ka situācija uzlabosies, bez tam zinātne attīstās, rodas jaunas metodes un paveras iespējas veikt aizvien jaunas analīzes un paplašināt informācijas bāzi. Jāpiebilst, ka par šo materiālu pēdējos gados ļoti pieaugusi interese no ārzemju pētnieku puses. Rietumeiropas valstīs arheoloģiskās pētniecības institūcijas finansiāli ir ievērojami labāk nodrošinātas – pētniekiem ir plašas iespējas veikt dažādas analīzes. Organizējot sadarbību ar ieinteresētajiem ārzemju pētniekiem, svarīgi panākt, lai publikācijās neizpaliktu nodaļas arheologu un institūta vārds.

Līdz ar senlietu nodošanu muzejiem tika likvidēta kopš 1956. gada Arheoloģijas nodaļas ietvaros pastāvējusī Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratorija, kuru no 1966. gada vadīja Z. Apala. Kopš 1986. gada laboratorijā darbojās arī dendrohronologs Māris Zunde, kurš veica dendrohronoloģiskos pētījumus, izstrādāja dendrohronoloģisko datu sistemātiskās apstrādes datorprogrammu, iesaistījās Eiropas dendrohronoloģisko datu kataloga izveidē, veica atsevišķu Latvijas kultūrvēsturisko celtnu datēšanu. 2003. gadā M. Zunde aizstāvēja promocijas darbu "Kultūrvēsturisko un dabas objektu dendrohronoloģiskā datēšana un tās perspektīvas Latvijā". Arheoloģijas nodaļas pārkārtojumu rezultātā 2004. gadā izveidoja atsevišķu Dendrohronoloģijas laboratoriju (vad. M. Zunde), kura turpina uzsāktos pētījumus.

Arheoloģijas nodaļas reorganizācijas gaitā tika zaudēti pieredzējuši laboranti. Nodaļa palika arī bez tik ļoti publikāciju sagatavošanā nepieciešamā mākslinieka. Daudzus gadus šo darbu augstā līmenī bija veikusi māksliniece Ilze Siliņa. 2004. gadā arheologi pārcēlās uz jaunām darba telpām LZA Augstceltnē. Nodaļas akadēmiskais personāls saglabājās un turpināja darbu zinātniskajos projektos.

LU Latvijas vēstures institūta arheologu zinātniskā darbība kopš 90. gadu vidus tiek nodrošināta, iesaistoties uz 3–4 gadiem plānotos Latvijas Zinātnes padomes (LZP) fundamentālo pētījumu (grantu) un starpnozaru pētījumu projektos, kā arī valsts pētījumu programmās, kurās tiek finansēti projekti, kas atbilst valsts noteiktajiem prioritārajiem zinātnes virzieniem. Visus projektus izvērtē nozares eksperti.

Nodaļas arheologu izstrādātie projekti ietvēruši gan viena arheoloģiskā perioda problēmas, gan aplūkojuši jautājumus, kas aktuāli no senākā akmens laikmeta līdz jaunajiem laikiem. Risinot projektos pieteiktos uzdevumus, tiek analizēti daudzo gadu gaitā uzkrātie arheoloģisko izrakumu materiāli, kā arī apkopotī jaunāko izrakumu ieguvumi, bet arheoloģiskie izrakumi ir bijuši iespējami, piesaistot papildus finansējumu no valsts fondiem, pašvaldības, komercsabiedrībām. Aplūkotajā Arheoloģijas nodaļas darbības periodā zinātniskā pētniecība norisinājusies vairāku Baltijas reģionā un Eiropas kontekstā nozīmīgu tēmu ietvaros. Tās ir: 1) vide, sabiedrība, demogrāfiskā situācija un iztikas stratēģija akmens laikmetā un metālu periodā; 2) Baltijas reģiona iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras kontakti un kultūru savstarpējā mijiedarbība; 3) Latvijas viduslaiku pilsētu (Rīga, Cēsis, Valmiera, Limbaži), mūra piļu, baznīcu un jaunāko laiku nocietinājumu izpēte; 4) viduslaiku avotu tulkojumi, komentāri un edīcija.

LZP fundamentālo pētījumu projektā 90. gadu otrajā pusē tika pabeigts darbs pie otras apjomīgākās un nozīmīgākās pēckara paudzes arheologu kolektīvās monogrāfijas par Latvijas senvēsturi "Latvijas senākā vēsture 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g." (zin. red. Ē. Mugurēvičs, A. Vasks, autori: Ē. Mugurēvičs, A. Vasks, J. Graudonis, I. Loze, I. Zagorska, M. Atgāzis, J. Apals).⁸

Akmens laikmeta un metālu perioda problēmas vides, sabiedrības un kultūras liecību kopumā pētītas projektos "Saimniecība, sabiedrība un apkārtējā vide Latvijā aizvēstures laikā" (1997.–2000. g., vad. A. Vasks), "Cilvēks mainīgajā vidē akmens un agro metālu laikmetā Latvijā" (2001.–2004. g., vad. A. Vasks), "Cilvēks un kultūra apkārtējās vides kontekstā Latvijas aizvēstures senākajos posmos" (2005.–2008. g., vad. A. Vasks, izpildītāji I. Loze, I. Zagorska, V. Bērziņš, E. Guščika). Projektos izziņāta Latvijas seno iedzīvotāju saimniecība, kultūra, sabiedrības sociālās un etniskās struktūras formas mijiedarbībā ar apkārtējo vidi, pievēršot uzmanību arī iedzīvotāju kontaktiem ar ap-

kārtējām zemēm gan Baltijas jūras, gan lielāko iekšzemes ūdensceļu kontekstā. Iedzīvotāju saimniecisko darbību, vides faktoru īpatnības un izmaiņas ilgākā laika posmā šie pētnieki aplūkojuši viena mikro-rajona un vienas modeļteritorijas ietvaros. Šādā kontekstā analizēts Burtnieku ezera pieminekļu un Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa, Lubāna ezera mitrāja mikroreģiona, Rietumlatvijas neolīta kultūru (Sārnate, Ģipka), pētīto bronzas laikmeta pieminekļu un dzelzs laikmeta Mežītes arheoloģiskā kompleksa izrakumu materiāls. Projektu ietvaros risināti jautājumi par maiņas sakaru modeļiem akmens laikmetā un šo modeļu un mehānismu izmaiņām bronzas laikmetā, pētot gan importa priekšmetu, gan jaunu tehnoloģiju un ideju apgūšanu un piemērošanu attiecīgā teritorijā, kā arī dzelzs laikmeta apdzīvotības centru veidošanās problēmas un iedzīvotāju saimniecības raksturu. Nozīmīgākie pētījumi skar arī sociālo attiecību un simbolikas atspoguļojumu akmens laikmeta apbedījumos, dzintara resursu un tā apstrādes tehnoloģiju ieviešanu neolītā, neolīta keramikas tehnisko un funkcionālo analīzi, akmens laikmeta kaulu rīku inventāra izpēti. Uzmanības lokā tāpat ir pāreja no senākā uz vidējo akmens laikmetu, tiek risināti jautājumi par vides, klimata ietekmi mednieku–zvejnieku–savācēju sabiedrības attīstībā, kultūras veidošanos, izplatību un hronoloģiskajām robežām – tie ir jautājumi, kuriem pēdējos gados pievērsta liela uzmanība Ziemeļeiropā.

Šo projektu ietvaros atzīmējams I. Lozes veikums – monogrāfija “Senais dzintars Austrumbaltijā” un multidisciplinārais pētījums par sezonālajām neolīta apmetnēm Ģipkas lagūnā Ziemeļkurzemē, kā arī A. Vaska (līdzautors A. Vijups) pētījums “Staldzenes bronzas laikmeta depoziāts”.⁹ Papildināta ar bioarheologu atziņām, angļu valodā tulkota un izdota F. Zagorska monogrāfija “Zvejnieku akmens laikmeta apbedījumi” (atb. red. I. Zagorska). Zvejnieku kapulauka un Burtnieku ezera apkārtnes pieminekļu arheoloģiskās liecības no jauna izvērtētas, balstoties uz mūsdienu zinātnes iespējām, jaunām atziņām un pieredzi, veicot atkārtotus izrakumus un analīzes. Šie pētījumi iznākuši 2006. gadā Lundas universitātes rakstu krājumā.¹⁰ I. Zagorska sagatavojusi arī monogrāfiju par vēlā paleolīta ziemeļbriežu medniekiem Latvijas teritorijā, kas nodota izdevniecībā.

Iepriekš minēto jautājumu detalizēta izpēte tiek turpināta grantā “Sabiedrība un materiālā kultūra mijiedarbībā ar apkārtējo vidi akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā”, kurš uzsākts 2009. gadā un plānots realizēt līdz 2012. gadam (vad. A. Vasks, izpildītāji: I. Loze, I. Zagorska, V. Bērziņš, E. Guščika, I. Lazdiņa, R. Spirģis).

Baltijas jūras zemju iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras kontakti un kultūru savstarpējā mijiedarbība pētīta Ē. Mugurēviča vadīto divu LZP fundamentālo pētījumu projektu ietvaros: “Latvija kā kontaktzona ekonomiskajos un kultūras sakaros starp Austrum- un

Rietumeiropu senatnē un viduslaikos” (1997.–2000. g.) un “Kurzeme un Daugavas baseins dzelzs laikmetā” (2001.–2004. g.). Projektu izpildītāji izsekoja Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidam, ekonomiskajiem un kultūras sakariem plašā laika posmā – no akmens laikmeta līdz jauno laiku sākumam. Ar doktora disertācijas “Tuvciņas ieroči senajā Latvijā 10.–13. gs.” aizstāvēšanu 1998. gadā vairāku desmitu gadu pētījumus par šo tēmu noslēdza M. Atgāzis. 2001. gadā promocijas darbu “Latgaļu kultūras veidošanās dzelzs laikmetā 1.–12. gs. (pēc Dubnas baseina arheoloģiskā materiāla)” sekmīgi aizstāvēja un doktora grādu ieguva A. Vilcāne. G. Zemītis vairāku gadu atsevišķus padziļinātus pētījumus par ornamentu un simboliem apkopojis grāmatā “Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē”, savukārt 15 sezonu arheoloģisko izrakumu rezultāti publicēti A. Vilcānes grāmatā “Senā Jersika”.¹¹

Latvijas 9.–13. gs. vēstures izpēte, balstoties uz arheoloģiskajiem un rakstītajiem avotiem, veikta LZP projektā “Latvijas iedzīvotāju kultūra 9.–13. gs. Baltijas ekonomisko un politisko notikumu kontekstā” (vad. Ē. Mugurēvičs, G. Zemītis, 2005.–2008. g., izpildītāji: T. Berga, R. Spirģis, A. Vilcāne). Projekta izpildītāji uz minēto avotu bāzes risinājuši jautājumus par sabiedrību un varu, par varas centriem un to veidošanās svarīgākajiem faktoriem, Daugavas ūdensceļa nozīmi kultūru mijiedarbībā, kultūras vērtību apmaiņā un jaunu iemaņu apgūšanā, risinātas arī tirdzniecības un naudas apgrozības problēmas. Līdztekus minētajiem jautājumiem pētīta Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu tautu (latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu) un Baltijas somu tautu (lībiešu, vendu) materiālā un garīgā kultūra un sabiedrība. Vēlā dzelzs laikmeta materiālās un garīgās kultūras dinamikas jautājumiem uzmanība pievērsta, realizējot projektu “Materiālās un garīgās kultūras attīstības tendences Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā” (vad. A. Vilcāne, 2009. g., izpildītāji: G. Zemītis, N. Jērums, S. Tilko, I. Lazdiņa) un “Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos” (vad. A. Vilcāne, 2010.–2012. g., izpildītāji: G. Zemītis, I. Ose, N. Jērums, R. Brūzis, S. Tilko, Z. Apala, I. Lazdiņa).

Padomju periodā izvērsto arheoloģisko izrakumu rezultātā iegūtā plašā avotu bāze par 13.–18. gs. ļauj daudzpusīgi pētīt viduslaiku cilvēku dzīvi, sabiedrību, kultūru. Šī problemātika mērķtiecīgi risināta LZP fundamentālo pētījumu projektos: “Pētījumi Latvijas viduslaiku arheoloģijā – pilis, pilsētas un kapsētas” (vad. I. Ose, 2001.–2004. g.), “Pētījumi Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā” (vad. I. Ose, 2005.–2008. g., izpildītāji: Z. Apala, M. Atgāzis, V. Bebre, R. Brūzis, V. Muižnieks) un “Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālās problēmas” (vad. I. Ose, 2009. g., izpildītāji: R. Spirģis, Z. Apala, R. Brūzis). Nosauktajos projektos aplūkoto jautājumu spektrs visai daudzveidīgs, to vidū nozīmīgākie – viduslaiku mūra piļu, citu aizsargbūvju un celtnu arheoloģisko izrakumu materiāla un arhitek-

toniskā izpēte, arhīvu materiālu apzināšana un publicēšana.¹² Latvijas viduslaiku piļu izpēte projektu ietvaros vainagojusies ar diviem apjomīgiem darbiem. I. Ose sagatavoja monogrāfiju par Latvijas piļu izpētes historiogrāfiju, bet A. Caunes un I. Oses kopdarba rezultātā tapis Latvijas 12. gs. beigu – 17. gs. vācu piļu leksikons.¹³

Veikti arī padziļināti pētījumi par vairākām senlietu grupām (ādas izstrādājumiem, iedzīves priekšmetiem, krāsns keramiku, ieročiem u.c.), kas paplašina priekšstatus par viduslaiku materiālo kultūru, amatniecības prasmēm, tirdzniecību. Projektu ietvaros uzsākta ļoti apjomīga viduslaiku un agro jauno laiku apbedījumu vietās iegūtā arheoloģiskā materiāla sistematizēšana un risinātas agrāk mazpētītas problēmas par apbedīšanas tradīcijām viduslaikos, analizētas liecības par pirmskristīgās un kristīgās ticības reliģisko priekšstatu sinkrētisma atspoguļojumu arheoloģiskajā materiālā. Šos pētījumus veica V. Muižnieks, strādājot pie doktora disertācijas “Arheoloģiskās liecības par 14.–18. gs. apbedīšanas tradīcijām Latvijas teritorijā”. Vēl jāatzīmē T. Bergas monogrāfija par Livonijas perioda monētām un grāmata par Valmieras pils arheoloģisko izpēti, kā arī J. Apala un Z. Apalas populārzinātnisks darbs “Āraiši senlaikos”.¹⁴

Turpinājusies Vecrīgas izrakumos iegūtā arheoloģiskā materiāla padziļināta izpēte, notikuši arī jauni izrakumi. Rīgas arheoloģijas problemātika, kā arī vēsturiski pētījumi par Rīgas tuvāko apkārtni risināti akadēmiķa A. Caunes vadītajā “Letonikas” apakšprogrammā “Kultūrvēsturiskie pētījumi par Rīgu, veltīti Rīgas 800 gadu jubilejai” (1997.–2005. g.). Projekta nozīmīgākais devums ir rakstu krājumu sērijas “Senā Rīga” izdošana un vairākas A. Caunes grāmatas.¹⁵

Daži arheologi iesaistījās arī “Letonikas” apakšprogrammas “Etnokulturālie procesi Baltijā: baltu un Baltijas somu etniskā vēsture un kultūras vēsture (no senvēstures posma līdz 20. gs.” (vad. S. Cimermanis) jautājumu izpētē, sagatavojot rakstus par lībisko apvidu etniskās un kultūras vēstures un sēļu kultūrvēstures jautājumiem.

Izmantojot starpdisciplināros pētījumus, risinātas dažas akmens laikmeta un metālu perioda tēmas apakšprogrammā “Mazpētītās senākās vēstures problēmas Rietumlatvijā” (vad. A. Vasks). Nodaļas darbinieki iesaistījās arī starpdisciplinārā sadarbības projekta “Latvijas kultūrtelpa Eiropas kontekstā” (2006.–2009. g.) apakšprojektā “Etnokulturālie procesi Baltijā. Latvijas pilsētas un reģioni no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām” (vad. G. Zariņa), risinot tēmas “Akmens laikmeta un agro metālu perioda sabiedrības Rietumlatvijā un Lielupes baseinā: saimniecība, kultūra un dzīves veids” (vad. A. Vasks) jautājumus. Minēto mikroreģionu paleovide – dabas un ģeogrāfiskie apstākļi, dzīvnieku valsts un senā cilvēka vieta tika izziņāta ciešā sadarbībā ar dažādu nozaru speciālistiem – ģeologiem, palinologiem, bioloģiem, ķīmiķiem.

Savukārt no 2010. līdz 2013. gadam starpdisciplinārā projektā "Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini" noris arheoloģijas terminu un jēdzienu sagatavošana virtuālajai enciklopēdijai (vad. G. Zariņa, izpildītāji: G. Zemītis, V. Bebre, A. Vilcāne, I. Loze, I. Zagorska, N. Jērums, A. Vasks, V. Bērziņš, M. Zunde).

2005.–2009. gadā tika realizēts Valsts pētījumu programmas "Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru" projekts "Letonikas avotu izpēte un datorizācija" (vad. I. Ose, galvenie izpildītāji: A. Caune, Ē. Mugarēvičs, I. Loze, T. Berga, R. Spirģis, A. Vilcāne, I. Zagorska, G. Zemītis). Projekta ietvaros publicētas A. Caunes, I. Oses, Ē. Mugarēviča, I. Lozes, R. Spirģa monogrāfijas, Rīgas arheoloģiskās izpētes 70 gadiem veltītās starptautiskās konferences materiāli, arheoloģei A. Zariņai veltīts rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" laidieni, kā arī A. Caunes un I. Oses sastādītā enciklopēdija par Latvijas viduslaiku mūra baznīcām.¹⁶

2010. gadā uzsākta jaunas Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)" projekta "Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti" (vad. G. Zemītis) īstenošana, kuras ietvaros arheoloģisko izrakumu liecības tiek analizētas Rīgas iedzīvotāju identitātes aspektā.

Bez jau minētajiem darbiem projektu ietvaros sagatavoti vēl citi tematiski krājumi un monogrāfiski pētījumi. Par etniskajiem jautājumiem kopā ar antropologiem sagatavots krājums sērijā "*Humanities and Social Sciences, Latvia: Latvian Ethnic History*" (zin. red. I. Loze).¹⁷ T. Berga izdevusi katalogu par Britu monētām Latvijā un apkopojusi arheoloģiskās liecības par Augšdaugavas 14.–17. gs. senvietām.¹⁸ 1997. gadā triju autoru (A. Vasks, B. Vaska, R. Grāvere) kopdarba rezultātā tapusi mācību grāmata "Latvijas aizvēsture, 8500. g. pr.Kr. – 1200. g.", savukārt G. Zemītis sagatavojis mācību grāmatu ārvalstu valsts un tiesību vēsturē.¹⁹ Atzīmējami arī J. Apala darbi – pētījums par celtniecību senajā Latvijā un populārzinātniskā grāmata par Āraišu ezerpili.²⁰ Izdotas arī biobibliogrāfijas: arheologiem Raulam un Elvīrai Šnorēm, A. Zariņai, J. Apalam, I. Lozei, kā arī veltījums Rīgas vēstures un arheoloģijas pētniekam A. Caunem un arheoloģei E. Brīvkalnei.²¹

Katra projekta ietvaros ik gadus tiek publicēti 30–50 dažāda veida raksti (zinātniskie, populārzinātniskie raksti, konferenču tēzes, grāmatu un konferenču apskati). Arheologu darbu bibliogrāfija kopš 1998. gada atrodama "Zinātniskās sesijas materiālos par pētījumu rezultātiem". Pēdējā desmitgadē ievērojami pieaudzis ārzemju izdevumos publicēto rakstu skaits, kas saistīts ar nodaļas zinātnieku aktīvu piedalīšanos zinātniskajās konferencēs ārpus valsts robežām. Šo konferenču materiāli tiek publicēti anonīmi recenzētos rakstu krājumos vai izdevumos, kas ir ietverti starptautiskajās datubāzēs. Vairāku nodaļas zinātnieku publikācijas atrodamas vienā no starp-

tautiski nozīmīgākajām datubāzēm *ISI Web of Science* (I. Zagorska, A. Vasks, V. Bērziņš, I. Loze, R. Spirģis). Prestižajā izdevumā *British Archeology Reports* (BAR) raksti publicēti A. Vaskam un I. Lozei. Anonīmi recenzētos ārzemju izdevumos un citās datubāzēs (ERIH, REFDOC, EBSCO) publikācijas iekļautas I. Zagorskai, I. Lozei, V. Bērziņam, A. Vaskam, G. Zemītim, A. Vilcānei, R. Spirģim, D. Svarānei, I. Osei. Vairāku nodaļas pētnieku monogrāfijas un krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" atsevišķi laidieni atrodami ASV Kongresa bibliotēkas datubāzē. Tas rāda nodaļas zinātnieku sagatavoto publikāciju augsto zinātnisko līmeni. Bez tam publikācijas, kas iekļautas starptautiskajās datubāzēs, ir svarīgas katra zinātnieka un institūta zinātniskās darbības novērtējumam. Šīs publikācijas dod nozīmīgu pienesumu institūtam piešķirtā bāzes finansējuma apjomā.

Nodaļas zinātnieku konferenču ģeogrāfija ar katru gadu paplašinās. Arheologi devušies uz zinātniskajām konferencēm, kongresiem un semināriem Baltijas, Skandināvijas valstīs, Čehijā, Vācijā, Polijā, Francijā, Spānijā, Portugālē, Grieķijā, Itālijā, Izraēlā, bijuši arī attālākās zemēs – Japānā (I. Zagorska), Dienvidāfrikā (I. Loze), ASV, Meksikā, Austrālijā. Nav apsiķuši arheologu sakari ar Krievijas zinātniekiem, pēc ilgāka pārtraukuma atjaunojušies kontakti ar Baltkrievijas arheologiem. Ik gadus arheologi ar ziņojumiem uzstājušies arī pašmāju zinātniskajās konferencēs, organizējuši arheoloģisko ekspedīciju noslēguma skates, piedalījušies kultūras mantojuma dienās, muzeju nakts pasākumos.

Līdztekus darbam projektos nodaļas arheologi veikuši arī arheoloģiskos izrakumus.²² Lai gan kopumā izrakumu uzskaitījums ir visai garš, tomēr kopš 90. gadu pirmās puses institūta arheologu izpildīto izrakumu skaits pakāpeniski samazinājies, kas daļēji saistīts gan ar ekonomiskajiem apstākļiem, gan ar citu institūciju iesaistīšanos arheoloģiskajos lauka darbos, gan arī ar nodaļā izvirzīto prioritāti sistematizēt un publicēt padomju periodā uzkrāto apjomīgo avotu materiālu. Iespējams, lietderīgi būtu bijis vēl 90. gados, piesaistot jaunus speciālistus, organizēt institūtā Arheoloģijas nodaļas ietvaros atsevišķu lauka darbu grupu, kas pieredzējušu speciālistu virsvadībā turpinātu veikt arheoloģiskos izrakumus, tādējādi nodrošinot arheoloģiskās izpētes zinātnisko līmeni, plašāku jauniegūtā materiāla zinātnisko apriti un uzlabojot institūta finansiālo situāciju, bez tam ekspedīcijās izaugtu potenciālie jaunie pētnieki.

Nozīmīgi ir izrakumi un apzināšanas darbi Rietumlatvijā, kas mazāk pētīta salīdzinājumā ar pārējo Latvijas teritoriju. Padomju periodā Rietumlatvijas izpēti kavēja divi apstākļi: apjomīgie izrakumu darbi hidroelektrostaciju celtniecības zonās un šī reģiona ciešie kultūrvēsturiskie sakari ar rietumiem, kuru izpēte tolaik nebija vēlama. Atsevišķi no šiem pētījumiem organizēti, lai iegūtu papildus

materiālus pētāmās tēmas interpretācijai, nevis saistīti ar izvērstajiem celtniecības darbiem. I. Lozes vadībā jau no 1993. gada līdz 2001. gadam ar pārtraukumiem norisinājās izrakumi Ziemeļkurzemes piejūras kāpās Pūrciema–Ģipkas neolīta apmetņu kompleksā, kur iegūtas svarīgas liecības par sezonālajām jūras piekrastes apmetnēm un neolīta iedzīvotāju rituālajām darbībām. V. Bērziņš pētījis Vendzavas mezolīta apmetni (1998. g.), organizējis apmetņu apzināšanu Ventspils un Kuldīgas (2004. g.) rajonā. Jāatzīmē arī 1999. gada arheoloģiskie izrakumi bronzas laikmeta apbedījumu vietā – Bilavu velna laivā Talsu rajonā (vad. A. Vasks). Šī pieminekļa izpēte noslēdzās ar tā rekonstrukciju brīvā dabā, kas ir ne tik bieži piekopta prakse. Baltijas somu un kuršu apbedīšanas tradīcijas izsekotas Ābelnieku akmeņu krāvuma un līdzenajā kapulaukā 2005.–2007. gada izrakumos A. Vaska vadībā. Baltijas somu apbedījumi pētīti arī Lielrendā (2000. g., vad. A. Vasks). Vairākus gadus norisinājušies izrakumi nozīmīgā dzelzs laikmeta saimnieciskā centrā – Mežītes arheoloģiskajā kompleksā (2008.–2010. g., vad. E. Gusčika, A. Vasks), Puzes Lejaskroga kapsētā un Puzes pilskalnā (2001.–2002. g., vad. A. Vasks, A. Vijups).

Zemgalē 1998.–1999. gadā I. Zagorska organizējusi Lielupes baseina akmens laikmeta apmetņu arheoloģisko apzināšanu un ģeomorfoloģisko izpēti. 2001. gadā arheoloģiskā apzināšana norisinājusies Rietumzemgalē (M. Atgāzis, V. Muižnieks). Šajā reģionā notikuši izrakumi Ziedoņskolas arheoloģiskajā kompleksā (1998. g., vad. I. Zagorska, M. Atgāzis), Gaideļu–Viduču (2002.–2003. g., vad. G. Zemītis) un Tērvetes Ķūru senkapos (2007. g., vad. V. Muižnieks, N. Jērums), Jelgavas pili (2001. g., G. Zemītis).

Apskatāmajā laika posmā turpinājušies izrakumi Cēsu viduslaiku pilsdrupās, kur sistemātiski izrakumi Z. Apalas vadībā notiek jau kopš 1974. gada. Līdztekus darbiem pili paplašinājušies izrakumi un uzraudzības darbi Cēsu vecpilsētas daļā, un to gaitā iegūtas unikālas liecības par pilsētas veidošanās pirmsākumiem. Atkārtoti izrakumi veikti Cēsu Riekstu kalnā (2009. g., vad. Z. Apala), kur iegūtas papildus liecības gan par vendiem 11.–12. gs., gan vēl senāku pilskalna apdzīvotību. Jāatzīmē arī Āraišu ezerpils arheoloģiskās rekonstrukcijas darbi, kuri veikti J. Apala vadībā.

Nodaļas arheologi iesaistījušies arī citu viduslaiku piļu un vecpilsētu uzraudzības darbos. Vairākus gadus norisinājušies darbi Valmieras pilsdrupās un vecpilsētā (1999., 2001., 2004., 2005., 2008. g., vad. T. Berga). 1999. gadā noslēdzās vairāk nekā divdesmit piecus gadus ilgušie sistemātiskie izrakumi Turaidas pili (vad. J. Graudonis). I. Ose veikusi viduslaiku mūra piļu apsekošanu un uzmērošanu (1997., 1998., 2003. g.).

Jauni pētījumi norisinājušies Burtnieku ezera baseinā (I. Zagorska, V. Bērziņš), t.sk. pirmoreiz zemūdens apzināšana Salacas upē starp

Riņņukalna un Kaulēnkalna neolīta apmetnēm (2008. g.). Savukārt Lubāna mitrājā akmens laikmeta apmetnes piesaistītas ģeogrāfisko koordinātu tīklam, kā arī veikti atkārtoti pārbaudes izrakumi, lai iegūtu materiālus apmetņu slāņu hronoloģijas precizēšanai (2008. g., I. Loze).

R. Spirģa un R. Brūža vadībā 2007. un 2008. gadā norisa vieni no pēdējos 15 gados vērienīgākajiem izrakumiem (izpētīti 7000 m²) Ogresgala Čabu lībiešu kapulaukā un ciema vietā. Jaunas liecības iegūtas arī par Gaujas lībiešiem, veicot izrakumus Satezeles pilskalnā (2006. g., G. Zemītis).

Latgalē vairākos pieminekļos izrakumi izdarīti A. Vilcānes vadībā. 2003. gadā noslēdzās 14 sezonas ilgušie izrakumi Jersikas pilskalnā. 2006.–2007. gadā veikti pētījumi Šķeltovas Brīveru senkapos, izrakumi rīkoti arī Anspoku pilskalnā (2000. g.), Dinaburgas pili un pilsapmetnē (2000., 2008. g.). T. Berga apzinājusi arheoloģiskos pieminekļus Krāslavas rajonā un Naujenes pagastā Daugavpils rajonā (2002., 2003. g.).

Ik gadus nodaļas arheologi izpildījuši uzraudzības un izpētes darbus arī Vecrīgā. Plašākie no tiem bijuši Rātslaukumā (A. Caune, V. Bebre, S. Tilko, R. Spirģis, I. Ose, 1998., 1999., 2000. g.), pie Pēterbaznīcas (R. Spirģis, 2004. g.), Vaļņu ielā (V. Bebre, 1998., 2001., 2003. g.), Galerijas “Centrs” būvlaukumā (sadarbībā ar “AIG” A. Vilcāne, S. Tilko, 2005. g.).

Īsa informācija par nozīmīgākajiem arheoloģiskajiem izrakumiem apkopota “Zinātniskās sesijas materiālos par pētījumu rezultātiem” (kopš 2000. gada “Arheologu pētījumi Latvijā”), kas iznāca ar iepriekšējo regularitāti. No 2006. gada šajā krājumā tiek publicētas visas Valsts kultūras pieminekļu inspekcijas izsniegtās arheoloģisko izrakumu atļaujas.

Pēdējos gados sekmīgi attīstījusies Arheoloģijas nodaļas speciālistu starptautiskā sadarbība. 2005.–2006. gadā norisa starptautiska ekspedīcija Zvejnieku kapulaukā, kurā piedalījās Lundas universitātes profesors L. Larsons ar saviem studentiem un institūta speciālisti I. Zagorska, V. Bērziņš, G. Zariņa. Sadarbības rezultātā iznāca rakstu krājums, kurā apkopotas jaunākās atziņas par Zvejnieku mezolīta un neolīta kapulauku un apkārtnes pieminekļiem.²³ 2009. gadā izrakumi pie Burtnieku ezera turpinājās, kopā ar profesoru L. Larsonu tika noorganizēta starptautiska vasaras skola par akmens laikmeta pieminekļu izpētes problēmām.

2009. gadā V. Bērziņš sadarbībā ar Vācijas Arheoloģijas institūta Romiešu–ģermāņu komisijas (Frankfurtē pie Mainas) pētnieku K. Rasmanu veica Zvejnieku akmens laikmeta pieminekļu kompleksa un jaunatklātās Slocenes apmetnes magnetometrisko izpēti. V. Bērziņš apgūst pieredzi aplūstošo akmens laikmeta pieminekļu atrašanās un

izpētē, iesaistoties ES COST programmas akcijā “Mūsdienās applūdušās arheoloģiskās liecības uz kontinentālā šelfa” (*Submerged Prehistoric Archeology and Landscapes of Continental Shelf*, 2009.–2013. g.).

Arī dzelzs laikmeta pētniekiem bijuši atsevišķi sadarbības projekti ar ārvalstīm. 2007. gadā A. Vilcāne veikusi arheoloģiskos izrakumus Drusku (Kornetu) pilskalnā sadarbībā ar Tartu universitātes arheoloģisko ekspedīciju Heiki Valka vadībā, ko finansēja Igaunijas Zinātnes fonds (*Estonian Science Foundation, grant 6119*).

2008. gadā Latvijas vēstures institūta arheologi piedalījās trīspuņīgā (Zviedrija, Latvija, Baltkrievija) sadarbības projekta “*Panorama Dvina/Daugava*” apakšprojektā “Vēsture vieno tautas” (*History uniting peoples*), kurā bija iesaistīta Gotlande, Daugavpils un Vitebskas reģions un kuru finansēja Zviedrijas puse. Projekta ietvaros veikta Dinaburgas pilsapmetnes arheoloģiskā izpēte (ekspedīcijas vad. A. Vilcāne, koordinatore I. Lazdiņa) un rīkots starptautisks seminārs. Projekta vadītāji Nils Blomkvists (Gotlandes universitāte) un Lennarts Edlunds (Gotlandes apgabala administratīvā pārvalde).²⁴

Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskajos izrakumos starptautiska projekta “REACH” ietvaros Z. Apalas vadībā no 1995. līdz 2000. gadam lauka arheoloģisko praksi veica Gotlandes augstskolas studenti, bet 2003.–2009. gadā starptautiskās apmaiņas programmas “Leonardo da Vinči” ietvaros strādāja dažādu Lielbritānijas augstskolu studenti. Z. Apala iesaistījies arī Redingas universitātes (Anglija) starptautiskajā projektā “Ekoloģija un krustakari” (*Ecology of the Crusading*, 2010.–2014. g.), kuru finansē Eiropas Savienības Pētījumu Padome (*EU Research Council*).

Veiksmīgi izvēršas sadarbība ar Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centru Šlēsvīgā (Vācija). Institūts ar šo institūciju 2010. gadā noslēdza sadarbības līgumu. Jau 2010. gadā notikuši vairāki kopīgi pasākumi: sadarbības seminārs Šlēsvīgā, seminārs par akmens laikmeta krama apstrādes tehnikām, zemūdens objektu apsekošana Užavas un Salacas upēs. 2011. gadā ar Baltijas–Vācijas Augstskolu biroja finansiālu atbalstu norisināsies Riņņukalna akmens laikmeta apmetnes ģeofizikālā izpēte un arheoloģiskie izrakumi, kā arī lauka seminārs par mūsdienīgu metožu izmantošanu dzelzs laikmeta dzīvesvietu pētniecībā (projekta aktivitāšu vadītāji V. Bērziņš, I. Zagorska, A. Vilcāne, A. Vasks, G. Zemītis, M. Zunde).

2010. gada rudenī LU Latvijas vēstures institūts iesaistījās Eiropas Savienības finansēto projektu konkursā “Latvijas–Igaunijas–Krievijas sadarbības programma Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007.–2013. gadam”. Projekta galvenie partneri – Tartu universitātes Arheoloģijas centrs, Pleskavas apgabala Arheoloģijas centrs, kā arī citas ar arheoloģisko pētniecību saistītas iestādes un vietējās pašvaldības. Sadarbojoties triju valstu institūci-

jām, tika sagatavots un iesniegts projekts *“Archaeology, authority & community: cooperation to protect archeological heritage”*. No Latvijas vēstures institūta puses projekta sagatavošanā piedalījās A. Vilcāne un G. Gerhards. Projekta sagatavošanas gaitā tika iegūta vērtīga pieredze, stiprināti kontakti starp dažādām ar arheoloģisko pētniecību saistītām institūcijām, izzinātas arheoloģiskās izpētes un arheoloģisko pieminekļu aizsardzības problēmas. Projekta konkursa rezultāti būs zināmi 2011. gada vasarā.

Aplūkojamajā laika periodā turpināja iznākt krājums “Arheoloģija un etnogrāfija”, kas tiek izdots kopš 1957. gada. Pēdējie izdotie seši sējumi (18.–24. laidieni) veltīti dažādām aktuālām arheoloģijas problēmām no vissenākajiem laikiem līdz agrajiem jaunajiem laikiem. 20. laidienā (atb. red. Ē. Mugurēvičs) apkopoti raksti par Kurzemes un Zemgales arheoloģijas problēmām, 21. laidienā (atb. red. A. Vasks) publicēti pētījumi par akmens laikmetu un agro metālu periodu. Trīs sējumi (18., 22., 23.) ir veltījumi arheologiem viņu nozīmīgajās jubilejās – LZA īstenajam loceklim Ē. Mugurēvičam 65 gadu jubilejā, emeritētajai zinātniecei A. Zariņai 85 gadu jubilejā un LZA goda doktorei E. Šnerei 100. gadskārtas atcerei. Šie sējumi ietver minēto arheologu dzīves gājuma, zinātniskās darbības izvērtējumu un bibliogrāfiju, kā arī kolēģu jaunākos pētījumus. Institūta jubilejas kontekstā nozīmīgs ir E. Šnerei veltītajā krājumā ievietotais Ē. Mugurēviča raksts “Arheoloģei Elvīrai Šnerei – 100”, kurā aplūkota arheologu zinātniskā darbība padomju varas apstākļos pēckara periodā, īpaši iztīrējot ideoloģiskās nostādnes, kas bija aktuālas Padomju Savienībā un kas bija jāapgūst Latvijas arheologiem.²⁵ Savukārt 24. sējumā apkopoti Latvijas nacionālās arheoloģijas pamatlicējam F. Balodim veltītās starptautiskās konferences “Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Profesoram F. Balodim – 125” materiāli. F. Balodis bija saistīts ar Latvijas vēstures institūta dibināšanu, ieņēmis institūta vicedirektora posteni un, kā jau minēts, bijis arī Senvēstures nodaļas vadītājs un devis nozīmīgu ieguldījumu Latvijas nacionālās arheoloģijas attīstībā, kas padomju periodā nepamatoti tika noklusēts.

Jāpiebilst, ka krājums “Arheoloģija un etnogrāfija” savulaik bija iecerēts kā ikgadējs izdevums, kas nav istenojies. Būtu lietderīgi šo ieceri realizēt tuvākajos gados, vienlaikus panākot krājumā ievietoto rakstu anonīmu recenzēšanu, lai varētu iekļaut šo izdevumu starptautiskā datubāzē, kas ievērojami celtu institūta arheologu darba novērtējumu starptautiskā līmenī.

Kopš 1998. gada sadarbībā ar Rīgas vēstures un kuģniecības muzeju tiek izdots rakstu krājums “Senā Rīga” (atb. red. A. Caune), kurā ietverti pētījumi Rīgas arheoloģijā un vēsturē (iznākuši 6 sējumi).

1999. gadā savu gaitu uzsāka vēl viena jauna sērija – “Latvijas viduslaiku pilis” (atb. red. A. Caune). Iznākušajās 6 grāmatās ietverti

dažādu autoru pētījumi par piļu arheoloģisko, arhitektonisko izpēti, vēsturi, publicēti vēsturiskie dokumenti (piļu plāni, revīzijas materiāli), risināti piļu izpētes metodikas, terminoloģijas u.c. jautājumi. Atsevišķos sējumos publicēti monogrāfiski pētījumi – 2. sējumā I. Oses monogrāfija “Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā”, 4. sējumā – A. Caunes un I. Oses sastādītais “Latvijas 12. gs. beigu – 17. gs. vācu piļu leksikons”.

Pārskata periodā ik pārgadus turpināja iznākt arheologu ikgadējo pētījumu atskaišu krājumi. Izdevumam apritējis pusgadsimts. Kopš 90. gadu sākuma līdz ar neatkarības atjaunošanu iespējas nodarboties ar arheoloģiskajiem izrakumiem pavērās arī citām institūcijām. 2009. gada nogalē atskaišu krājuma sagatavošana tika uzticēta Latvijas Arheologu biedrībai, kurā apvienojušies speciālisti no dažādām institūcijām, kas šī brīža grūtajos finansiālajos apstākļos varētu būt pamats lielākai ieinteresētībai apvienot kopīgus pūliņus šī izdevuma turpmākai saglabāšanai.

Neskatoties uz nepietiekamu finansējumu, arheologiem sadarbībā ar dažādiem muzejiem, pašvaldībām ir izdevies piesaistīt papildus līdzekļus un noorganizēt vairākas starptautiskas konferences. Viens no nozīmīgākajiem un vērienīgākajiem starptautiskajiem pasākumiem, kura sarīkošanu Rīgā sekmēja J. Graudoņa organizatoriskais talants un iedvesmojošais personības spēks un kura organizatoriskajā darbā iesaistījās nodaļas arheologi, bija Eiropas arheologu asociācijas kongress 1996. gadā. Kongresā piedalījās 200 viesu no 25 Eiropas valstīm, ASV un Japānas, kā arī 50 pašmāju dalībnieku. Kopumā kongresā 22 sekcijās tika nolasīti 135 referāti. Kongresā ar referātiem uzstājās J. Graudonis, J. Apals, D. Svarāne, A. Vilcāne, V. Bebre, vienas sekcijas darbu vadīja Ē. Mugerēvičs.²⁶

2001. gadā I. Loze sadarbībā ar Starptautiskās aizvēstures un senākās vēstures zinātņu asociācijas Dzintara komiteju un ar Baltijas studiju veicināšanas apvienības atbalstu Latvijā noorganizēja starptautisku zinātnisku konferenci par senā dzintara izpētes problēmām, tika izdots arī konferences materiālu krājums.²⁷ Šajā pašā gadā Latvijas vēstures institūta arheologi un Ventpils muzejs sarīkoja arī starptautisku konferenci “Kurzeme un kuršu arheoloģija”. 2005. gadā sadarbībā ar Turaidas muzejrezervātu tika noorganizēta cikla “*Castella Maris Baltici*” 8. konference ar 38 zinātnieku piedalīšanos no 11 valstīm. Konferencē tēma bija “Pilis agro uguns šaujamo ieroču laikā 15. un 16. gs.”.²⁸

2007. gadā, iesaistot Latvijas Nacionālo vēstures muzeju, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju, Valmieras novadpētniecības muzeju un Valmieras novada pašvaldību, norisinājās starptautiska konference “Francis Balodis. Arheoloģija un laiks. Prof. F. Balodim – 125”, kurā pulcējās speciālisti no Krievijas, Zviedrijas, Igaunijas, Lietuvas un Latvijas. Konferencē 23 priekšlasījumi un viens stenda referāts

iepazīstināja klausītājus ar mazāk pazīstamām F. Baloža dzīves un zinātniskās darbības lappusēm, izvērtēja profesora atziņas jaunāko arheoloģijas sasniegumu gaismā.²⁹

Atzīmējot Rīgas arheoloģiskās izpētes aizsākuma 70. gadskārtu, 2008. gadā sadarbībā ar Rīgas vēstures un kuģniecības muzeju tika sarīkota starptautiska zinātniska konference “Hanzas pilsēta Rīga kā starpniece starp austrumiem un rietumiem”, kurā piedalījās septiņu Baltijas jūras piekrastes valstu pārstāvji, nolasot 22 referātus, kuros tika iztirzāts plašs problēmu loks par pētījumiem kādreizējās Hanzas savienības pilsētās.³⁰

Līdztekus starptautiskajiem pasākumiem Arheoloģijas nodaļa ik pēc diviem gadiem organizēja tradicionālās arheologu atskaites sesijas, kurās dažādu Latvijas institūciju arheologi iepazīstināja ar savu pētījumu rezultātiem. Dažās no šīm sesijām tika pieaicināti pārstāvji arī no Lietuvas un Igaunijas. Jāatzīmē 2008. gadā notikusī atskaites sesija, kuras noslēgumā arheologi pieņēma aicinājumu Latvijas Republikas Saeimai un kultūras ministrei Helēnai Demakovai. Aicinājumā tika sniegti ierosinājumi, kas veicinātu sekmīgu arheoloģiskā mantojuma aizsardzību, jo pēdējos gados izvērsta mantraču darbība nopietni apdraud Latvijas arheoloģiskos pieminekļus. Aicinājums tika balstīts uz gadu iepriekš notikušajā konferencē “Rakt vai nerakt” pieņemto un LR Saeimā iesniegto rezolūciju par kultūras pieminekļu aizsardzību.³¹ 2010. gadā institūta un nodaļas vadības parakstītas vēstules ar aicinājumu veikt darbības mantraču postošās rakšanas ierobežošanai tika nosūtītas LR Saeimas Izglītības un zinātnes komisijai, Valsts muitas un Valsts robežsardzes pārvaldei. Diemžēl nav jūtama attiecīgo institūciju aktīva rīcība jautājuma risināšanā – un mantraču patvaļa joprojām turpinās lielos apmēros.

No vietējā mēroga pasākumiem jāmin sadarbībā ar Rīgas vēstures un kuģniecības muzeju 1999. gadā sarīkotā konference “Alberts no Brēmenes – bīskaps un valstsvīrs” un I. Lozes sadarbībā ar LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāti, Latvijas Lauksaimniecības universitāti, Latvijas Nacionālo vēstures muzeju un Latvijas Dabas muzeju 2005. gadā organizētā konference “Multidisciplinārie pētījumi Lubāna ezera mitrājā” un izstāde “Akmens laikmets Lubāna ezera mitrājā”.

Atsevišķi nodaļas darbinieki piedalījās Letonikas kongresu organizatoriskajā darbā un nolasīja arī referātus Letonikas II kongresā (2007. g.) un III kongresā (2009. g.), kas publicēti krājumos.³²

Sekmīgi un aktīvi nodaļas dzīvē iesaistās jaunā arheologu paaudze. 1998. gadā institūtā darbu uzsāka Roberts Spīrgis, kurš pabeidzis doktorantūru un 2006. gadā aizstāvējis disertāciju “Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gs.” un izdevis to kā monogrāfiju (Rīga, 2008). Pētījumā risinātas lībiešu kultūras veidošanās problēmas.

Arī Valdis Bērziņš sekmīgi pabeidzis doktorantūru Oulu universitātē Somijā un tur 2008. gadā aizstāvējis doktora disertāciju “Sārnatē: dzīve piejūras ezera krastā Austrumbaltijas neolīta laikā”, tā publicēta kā monogrāfija un pieejama arī internetā.³³ Disertācijā, izmantojot mūsdienu pieeju, no jauna izanalizēts jau publicētais Sārnatē neolīta apmetnes arheoloģiskais materiāls un izstrādāts šī perioda iedzīvotāju saimniecības modelis Austrumbaltijas piejūras zonā, kas turpmāko pētījumu gaitā pavērs iespējas risināt arī ideoloģiskos, sociālos u.c. neolīta kopienas dzīvesveida aspektus.

2010. gadā doktorantūru pabeidza Rūdolfs Brūzis, drīzumā doktorantūru pabeigs arī Elīna Guščika. E. Guščikas zinātniskās intereses saistās ar dzelzs laikmeta sākuma posmu, viņas disertācijas tēma “Apbedīšanas tradīcijas uzkalniņkapulauku areālā (Dienvidlatvija–Ziemeļlietuva) 1.–5. gs.” ļoti pozitīvi vērtējama no tā viedokļa, ka Arheoloģijas nodaļā veidojas pētnieks, kas līdztekus A. Vaskam nodarbosies ar šī mazpētītā perioda problēmām. R. Brūzis pievērsies viduslaiku problemātikai un doktora darbā pēta jautājumus par tuvciņas ieročiem Livonijas periodā (13.–16. gs.), kas veicinās izpratni par kara mākslu un karošanu viduslaikos.

2010. gada rudenī doktorantūrā iestājās Inna Lazdiņa, kura strādā pie tēmas par Austrumlatvijas jostu sprādzēm dzelzs laikmetā. 2008. gadā nodaļā darbu sāka vēstures maģistrs Normunds Jērums, kura interešu lokā zemgaļi un viņu kultūras veidošanās jautājumi. Nepieciešamība pēc skolniekiem ir vecākās paaudzes akmens laikmeta pētniekiem, tikpat kā netiek pētīta vidējā dzelzs laikmeta problemātika, arī citos periodos maz pētīti aktuāli jautājumi, nepietiekami arheoloģiski pētīti atsevišķi Latvijas reģioni (piem., ziemeļu un ziemeļaustrumu novadi), bet pašreizējā finansējuma apstākļos nav iespējams pieņemt darbā jaunus speciālistus un organizēt izrakumus saistībā ar pētāmo tēmu.

2011. gadā – Latvijas vēstures institūta jubilejas gadā Arheoloģijas nodaļā, kuru kopš 2007. gada vada A. Vilcāne, strādā 16 darbinieki, viņu vidū ir 7 vadošie pētnieki (G. Zemītis, A. Vasks, I. Loze, I. Ose, T. Berga, A. Vilcāne, I. Zagorska), 3 pētnieki (V. Bērziņš, R. Spirģis, V. Bebre), 5 zinātniskie asistenti (E. Guščika, I. Lazdiņa, N. Jērums, R. Brūzis, D. Svarāne) un krājuma glabātāja (Z. Apala). Nodaļā ir 2 habilitētie vēstures doktori (A. Vasks, I. Loze), 8 doktori, 4 vēstures maģistri. I. Loze 1997. gadā un G. Zemītis 2008. gadā ievēlēti par LZA korespondētājlocekļiem, bet I. Ose 2006. gadā – par LZA īsteno locekli.

Jāatzīmē arī nodaļas arheologu darbība starptautiskās organizācijās. Daļa nodaļas arheologu ir Eiropas arheologu asociācijas biedri. I. Loze ir Starptautiskās aizvēstures un senākās vēstures zinātņu asociācijas Dzintara komitejas locekle, I. Zagorska – Starptautiskās

aizvēstures un senākās vēstures zinātņu asociācijas XXXII komisijas “Vēlais paleolīts Lielajā Eiropas līdzenumā” komitejas locekle, T. Berga – Baltijas numismātikas asociācijas locekle. I. Ose no 1993. gada ir koordinācijas padomes locekle Baltijas jūras zemju piļu pētnieku apvienībā “*Castella Maris Baltici*”, bet 2010. gadā ievēlēta par Vācu piļu apvienības (*Deutsche Burgenvereiningung*) zinātniskās padomes locekli, kā arī darbojas Vācijas un Centrāleiropas piļu pētnieku apvienībās.

Līdztekus vecākās paaudzes zinātniekiem pamanīts un novērtēts arī citu nodaļas arheologu darbs. Izglītības un zinātnes ministrijas balva piešķirta T. Bergai (2004. g.) un G. Zemītim (2005. g.). 2001. gadā I. Osei pasniegta Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmijas Fēliksa balva. Viņa saņēmusi Kultūras mantojuma veicināšanas balvu par piļu leksikonu (2005. g.) un Rīgas balvu (2007. g.). V. Bebrei un R. Spirģim piešķirta Rīgas balvas veicināšanas prēmija (2002. g.). T. Berga par ieguldījumu Valmieras pilsētas vēstures izpētē un popularizēšanā ieguva titulu “Gada valmierietis 2005”. A. Vilcāne par ieguldījumu Latgales vēstures izpētē, kultūras mantojuma popularizēšanā 2006. gadā saņēma Preiļu rajona padomes iedibināto Bronīslava Spūļa prēmiju, bet 2008. gadā – Daugavas savienības balvu par senās Jersikas izpēti.

Kopumā nodaļas arheologu zinātniskās aktivitātes pēdējos piecpadsmit gados bijušas ļoti rezultatīvas un daudzpusīgas, tiek turpinātas gan gadu desmitus iedibinātās tradīcijas, gan arī nospraustas jaunas darbības vadlīnijas atbilstoši Eiropas arheoloģiskās pētniecības virzieniem un pasaulē vispārpieņemtajiem zinātniskās darbības novērtējuma kritērijiem. Arheoloģijas nodaļā paaudžu maiņa sakritusi ar vairākiem šim procesam nelabvēlīgiem apstākļiem – zinātnes atīstību neveicinošu valsts politiku – nepietiekamu finansējumu, valsts izdotajiem normatīvajiem aktiem, kas liedza saņemt atalgojumu valsts finansētos projektos emeritētajiem zinātniekiem. Ierobežotais finansējums nenodrošina pētnieku paaudžu harmonisku maiņu – liedz piesaistīt jaunus zinātniekus vienlaicīgi ar sekmīgi strādājošiem vecākās paaudzes pētniekiem un rada psiholoģisku spriedzi. Taču, neskatoties uz visu, Arheoloģijas nodaļas nākotne ir cerīga. Pateicoties Eiropas Savienības piešķirtajām stipendijām, labvēlīgākos apstākļos var strādāt nodaļas zinātniskie asistenti, kas studē doktorantūrā. Neskatoties uz zemo atalgojumu institūtā, studentu interese par arheoloģisko pētniecību ir pietiekami liela. Pozitīvais moments, ka LU Vēstures un filozofijas fakultātē Arheoloģijas un vēstures palīgzinātņu katedra profesora A. Vaska vadībā organizē studentiem arheoloģisko lauka darbu praksi, bet kopš 2008. gada nodrošina arī maģistra programmā specializācijas “Kultūras mantojums” apguvi.

ATSAUCES

- ¹ Šnore E. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā // Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji. – Rīga, 1952. – 31.–39. lpp. *Piezīme*: raksta autorei 90. gadu sākumā bija iespēja iepazīties ar E. Šnores raksta tekstu mašīnrakstā, ko kāds ar sarkanu tinti bija pārlabojis atbilstoši padomju ideoloģijai un metodoloģijai.
- ² Graudonis J. Turaidas pils. Arheoloģiskā izpēte. – Rīga, 2003; *Graudonis J.* Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā. – Rīga, 2003.
- ³ Mugurēvičs Ē. Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008.
- ⁴ Senā Rīga, I–V. – Rīga, 1998–2005; Latvijas viduslaiku pils, I–VI. – Rīga, 2001–2009; *Caune A.* Riņķa krusti Latvijā. – Rīga, 2008; *Caune A.* Pētījumi Rīgas arheoloģijā. Rakstu izlase. – Rīga, 2007.
- ⁵ Mugurēvičs Ē. Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 1995. – Nr. 4. – 48.–86. lpp.
- ⁶ Rakstā izmantoti arī zinātniskās sekretāres I. Bērziņas (no 1996. līdz 2002. gadam) un V. Bēbres (no 2003. gada) sagatavotie institūta zinātniskās darbības pārskati, kas publicēti “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.
- ⁷ Tilko S. Latvijas vēstures institūta arheoloģisko kolekciju nodošana muzejiem // LVIŽ. – 2004. – Nr. 3. – 166.–170. lpp.
- ⁸ Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. / Zin. red. Ē. Mugurēvičs, A. Vasks. – Rīga, 2001.
- ⁹ *Loze I.* Senais dzintars Austrumbaltijā = Prehistoric Amber in the Eastern Baltic. – Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2004; *Loze I.* Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās. – Rīga, 2006; *Vasks A., Vijups A.* Staldzenes bronzas laikmeta depozi = Staldzene Bronze Age Hoard. – Rīga, 2004.
- ¹⁰ *Zagorskis F.* Zvejnieki (Northen Latvia) Stone Age Cemetery / Transl. by V. Bērziņš. – Oxford: Archaeopress, 2004. – (BAR International Series; 1292); Back to the Origin. New research in the Mesolithic–Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia. – Lund, 2006. – (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, no. 52).
- ¹¹ *Zemītis G.* Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē. – Rīga, 2004; *Vilcāne A.* Senā Jersika. – Rīga, 2004.
- ¹² *Ose I.* Pētījumi Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā // LZP ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2007. gadā. – Nr. 13. – Rīga, 2008. – 218., 219. lpp.; Nr. 14. – Rīga, 2009. – 206.–208. lpp.; *Ose I.* Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas // LZP ekonomikas, juridiskās un vēstures zinātnes galvenie pētījumu virzieni 2009. gadā. – Nr. 15. – Rīga, 2010. – 195., 196. lpp.
- ¹³ *Ose I.* Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā. – Rīga, 2001. – (Latvijas viduslaiku pils, II); *Caune A., Ose I.* Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons. – Rīga, 2004. – (Latvijas viduslaiku pils, IV).
- ¹⁴ *Berga T.* Rīgas monētu kolekcija Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā: Livonijas periods (13.–16. gs.). – Rīga, 2003; *Berga T.* Valmieras pils: arheologa stāsts: veltījums Valmieras pilsētas 720 gadiem. – Valmiera, 2003; *Apala Z., Apals J.* Āraši senlaikos. – Rīga, 2005.

- ¹⁵ *Caune A.* Rīgas libieši un viņu īpašumzīmes. – Rīga, 1998; *Caune A.* Pārdaugava pirms 100 gadiem: Pārdaugavas iedzīvotāji 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma atklātnēs. – Rīga, 1998.
- ¹⁶ Letonikas pētījumi, 2005–2009. – Rīga, 2009. – 24.–27. lpp.; *Caune A.* Riņķa krusti Latvijā. – Rīga, 2008; *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008; *Ose I.* Daugavgrīvas cietokšņa būvēsture. – Rīga, 2007; *Ose I.* Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma. – Rīga, 2008; *Spirģis R.* Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un libiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. – Rīga, 2008; *Loze I.* Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās. – Rīga, 2006; *Loze I.* Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas. – Rīga, 2008; Arheoloģija un etnogrāfija. 23. laid. / Sast. I. Ose. – Rīga, 2006; *Caune A., Ose I.* Latvijas viduslaiku mūra baznīcas. 12. gs. beigas – 16. gs. sākums. – Rīga, 2010.
- ¹⁷ Art, Applied Art and Symbols in Latvian Archaeology // Humanities and Social Sciences, Latvia: Latvian Ethnic History. Vol. 2 (39) / Editor of issue I. Loze. – Rīga: University of Latvia, 2003.
- ¹⁸ *Berga T.* Latvian Collections: Anglo-saxon and Later British Coins. – Oxford, 1996. – (Sylloge of Coins of the British Isles. No. 45); *Berga T.* Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: no Krāslavas līdz Slutišķiem. – Rīga, 2007.
- ¹⁹ *Vasks A., Vaska B., Grāvere R.* Latvijas aizvēsture, 8500. g. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 1997; *Zemītis G.* Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. – Rīga, 2003.
- ²⁰ *Apals J.* Senie mājokļi Latvijā: No vissenākajiem laikiem līdz 13. gs. – Rīga, 1996; *Apals J., Zelmenis M.* Āraišu ezerpils: teikas un vēsture. – Rīga, 1998.
- ²¹ Arheologi Elvīra Šnore (1905–1996) un Rauls Šnore (1901–1962): Biobibliogrāfija, vēstules, laikabiedru atmiņas / Apkopojis A. Caune. – Rīga, 1997; Arheoloģe Dr. habil. hist. Anna Zariņa: Biobibliogrāfija. – Rīga, 1998; Arheologs Dr. hist., Dr. hist. h.c. Jānis Apals: Biobibliogrāfija. Darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000; Arheoloģe Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle Dr. habil. hist. Ilze Biruta Loze: Biobibliogrāfija. – Rīga, 2011; Civitas et castrum ad Maris Baltici: Baltijas arheoloģijas un vēstures problēmas dzelzs laikmetā un viduslaikos. Veltījums LZA īstenajam loceklim, prof. Dr. habil. hist. Andrim Caunem 65 gadu dzīves jubilejā / Sast. Ē. Mugurēvičs un I. Ose. – Rīga, 2002; *Brīvkalne E.* Mežotnes pilskalna depoziāts / Zin. red. A. Vilcāne. – Rīga, 2009.
- ²² Sk. Arheoloģisko materiālu krātuvē iesniegto pārskatu sarakstu – <http://www.lvi.lv/lv/arhkratuve.htm>
- ²³ Back to the Origin. New research in the Mesolithic–Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia / L. Larsson, I. Zagorska, eds. – Lund, 2006. – (Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, no. 52).
- ²⁴ *Lazdiņa I.* Starptautisks projekts “Vēsture vieno tautas” un atskaites seminārs Daugavpils rajonā // LVIŽ. – 2008. – Nr. 4. – 165.–167. lpp.
- ²⁵ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģei Elvīrai Šnorei – 100. Zinātniskā darbība padomju varas apstākļos pēckara periodā // Arheoloģija un etnogrāfija. – 22. laid. – Rīga, 2005. – 9.–15. lpp.

- ²⁶ Vasks A. Eiropas arheologi tiekas Rīgā // LVIŽ. – 1996. – Nr. 4. – 152.–157. lpp.; 2nd Annual Meeting. – Rīga, 25th–29th September 1996. Programme and Abstracts. – Rīga, 1996.
- ²⁷ Amber in Archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology, Talsi, 2001 / C. W. Beck, I. B. Loze, J. M. Todd, eds. – Rīga, 2003.
- ²⁸ Ose I. Viduslaiku pilīm veltīta starptautiska konference Turaidā // LVIŽ. – 2005. – Nr. 4. – 155.–157. lpp.
- ²⁹ Vilcāne A. Profesoram Francim Balodim veltīta konference // LVIŽ. – 2007. – Nr. 4. – 144.–146. lpp.
- ³⁰ Ose I. Rīgas arheoloģijas septiņdesmitgādei veltīta konference // LVIŽ. – 2008. – Nr. 4. – 162.–165. lpp.
- ³¹ Arheologu atskaites sesijas – konferences dalībnieku aicinājums Latvijas Republikas Saeimai un kultūras ministrei Helēnai Demakovai // Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā. – Rīga, 2008. – 202., 203. lpp.
- ³² Letonikas avoti: Latvijas piekraste. Arheoloģija, etnogrāfija, vēsture. – Rīga, 2008; Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti. – Rīga, 2009.
- ³³ Bērziņš V. Sārnate: living by a coastal lake during the East Baltic Neolithic. – Oulu, 2008 (Acta Universitatis Ouluensis. Series B, 86); <http://herkules oulu.fi/isbn9789514289415/>

Antonija Vilcāne

THE DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY OF THE INSTITUTE OF THE HISTORY OF LATVIA AT THE UNIVERSITY OF LATVIA FROM 1995 TO 2011: REORGANIZATION, CHANGE OF GENERATIONS, RESEARCHES

Summary

This article was prepared in honour of the 75th anniversary of the Institute of the History of Latvia. Since establishment of the above Institute in 1936, research into the early history of Latvia has been one of the established directions of operation of the Institute. After World War II only two prewar archaeologists, namely Elvīra Šnore and Emīlija Brīvkalne came back to work at the Institute of History of the Latvian Academy of Sciences. In the second half of the 1950s–60s an absolutely new generation of archaeologists came to work at the Institute (Ēvalds Mugurēvičs, Francis Zagorskis, Jānis Apals, Māris Atgāzis, Jānis Graudonis, Ilze Loze, Andris Caune). They were just graduated historians who established directions of archaeological research in Latvia during a period of half a century, as well as after regain of the independence of Latvia in 1990.

The article deals with the last fifteen years of the Department of Archaeology. These years involve significant structural changes such as reorganization of departments and a change of generations. In circumstances of decreased funding of science in general and of the Institute as well, the Institute had to make a decision to hand over accumulated ancient material of Funds division of the Department to the National History Museum of Latvia and Museum of the History of Riga and Navigation, as well as to close the Conservation and Restoration laboratory of antiquities which had existed since 1956. It was a loss of scientific potential of the Institute, as well as of experienced laboratory assistants, everyday working schedule and close mutual everyday communication.

Change of generations in the Department of Archaeology coincided with circumstances unfavourable to this process, i.e. State politics not encouraging development of science, insufficient funding, laws and regulations proclaimed by the State that prohibited recompense of emeritus scientists engaged in State-funded projects. Limited funding did not provide a harmonious change of researchers generations, as it did not allow employment of new scientists and successfully working researchers of senior generation at the same time and caused psychological tension.

Since mid-1990s scientific work of archaeologists of the Institute of the History of Latvia at the University of Latvia is being provided by participation in fundamental research projects of the LCS (Latvian Council of Science) (grants) and interdisciplinary research projects planned for 3–4 years, as well as in research programmes that involve funding of projects meeting priority science directions established by the State.

During the above period of operation of the Department of Archaeology scientific research has taken place within several important issues in the context of the Baltic region and Europe. The issues are as follows: 1) environment, society, demographical situation and living strategy in the Stone Age and Metal Period; 2) economical and culture contacts of the inhabitants of the Baltic region and interchange of cultures; 3) research of medieval cities in Latvia (Rīga, Cēsis, Valmiera, Limbaži), stone castles, churches and Early Modern period fortifications; and 4) translations of medieval sources, comments and edition.

Overall scientific activities of archaeologists of the Department of Archaeology have been very fruitful and many-sided; the traditions established within many years are followed, as well as there are new guidelines determined according to research directions of European archaeology and worldwide conventional evaluation criteria of scientific work.

Mariušs Balcereks

POĻU VIDZEMES JEB INFLANTIJAS IZVEIDES PRIEKŠVĒSTURE. CĪŅAS PAR DAUGAVPILI 1625.–1627. GADĀ

Runājot par Inflantijas (mūsdienu Latgales) izveidošanos, visbiežāk domājam Olivas miera līguma noteikumus 1660. gadā, kas Žečpospolitai (apvienotajai Polijas–Lietuvas valstij) atstāja Vidzemes dienvidaustrumu daļu starp Daugavu un Aivieksti.¹ Tomēr minētais līgums vienīgi apstiprināja stāvokli, kāds Vidzemē pastāvēja jau vairāk nekā 30 gadu. Jo tieši tad, poļu-zviedru cīņu laikā, Žečpospolita zaudēja lielāko daļu teritoriju, kas atradās uz ziemeļiem no Daugavas. Poļu-lietuviešu varā palika vienīgi teritorijas, kuras vēlāk tika nosauktas par poļu Vidzemi jeb Inflantiju.

Varas saglabāšana pār šo teritoriju bija Inflantijas izveidošanās *sine qua non*, t.i., obligāts priekšnoteikums. Tādējādi, vēloties tuvāk aplūkot tās izveidi, ir jāatkāpjas līdz 17. gadsimta 20. gadiem un rūpīgi jāizanalizē tālaika notikumi. Tas ļaus atbildēt uz vairākiem jautājumiem. Kāpēc Žečpospolita saglabāja kontroli pār teritoriju starp Daugavu un Aivieksti? Vai tas bija poļu-lietuviešu karaspēka vienību sīvas aizsardzības vai varbūt pretinieka aizstāvēšanās vēlmes trūkuma rezultāts? Kādi faktori iespaidoja abu pušu nostāju? Atbildes uz šiem jautājumiem ļaus mums izprast Inflantijas izveides procesu.

Viss aizsākās 1625. gada vasarā, kad Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs devās iekarot Vidzemi. Pirms četriem gadiem šis valdnieks bija ieņēmis Rīgu – lielāko Vidzemes pilsētu, šīs zemes centru un vienlaikus tās atslēgu no jūras puses.² Tagad – 1625. gadā Gustavs izlēma pabeigt pie Daugavas esošās teritorijas ieņemšanu. Nesastapdams nekur nopietnākus šķēršļus, viņa karaspēks vasarā un agrā rudenī ieņēma gandrīz visu Vidzemi un ievērojamu Kurzemes un Zemgales hercogistes daļu. Vienīgi teritorija starp Daugavu un Aivieksti, ieskaitot Daugavpili, netika ieņemta.³

Pirmās darbības ar mērķi ieņemt vēlāko poļu Vidzemi (Inflantiju) tika uzsāktas septembra vidū. Zviedru komandieris Hanss Vrangels (*Wrangel*) tika nosūtīts no Alūksnes uz dienvidaustrumu Vidzemi, lai ieņemtu Ludzu un Rēzekni. Vienība, kurā bija vairāki simti cilvēku (Kirumpē, Vastselīnas un Alūksnes garnizonu daļas, 50 somu jātnieku, kā arī smago dragūnu kornets Ādama Rikarda de la Šapela (*Chapelle*))

vadībā), izrādījās pilnīgi pietiekama, lai izpildītu tai uzticēto uzdevumu.⁴ Ludzas un Rēzeknes ieņemšana nodrošināja jaunus zviedru ieguvumus Vidzemē, vienlaikus izveidojot priekšposteņus pārējo Žečpospolitas teritoriju ieņemšanai uz ziemeļiem no Daugavas.

Kārtējiem soļiem teritoriju starp Daugavu un Aivieksti ieņemšanai laiks pienāca brīdī, kad septembra otrajā pusē Gustavs II Ādolfs devās iekarot Kurzemi, kurai bija jāpilda Zviedrijas Vidzemes priekšmūra nocietinājuma loma. Zviedru puse, rēķinoties ar varbūtēju referendārija Aleksandra Korvina Gosevska (*Gosiewski*) palēnām vāko lietuviešu spēku uzbrukumam no aizmugures, izlēma neitralizēt šo draudu. Labākais veids, kā to paveikt, bija iesaistīt lietuvieša vadītās vienības kaujā. Lai to panāktu, tika nolemts dot triecienu pēdējam poļu bastionam Vidzemē – Daugavpilij. Šim uzdevumam tika izdalīti spēki Jēkaba de la Gardijas un Gustava Hurna (*Horn*) vadībā (vienības, kas sastāvēja no Aleksandra fon Esena (*Essen*) somu pulka, Okes Hansona (*Hansson*) rotas, 50 smagajiem vācu kājniekiem no Tartu, kā arī kavalērijas), kuri gan spēja vienīgi padzīt lietuviešus no Krustpils pie Daugavas, jo Gustavs mainīja viedokli un lika uz laiku apturēt karadarbību šajā iecirknī. Pēc Kurzemes hercogistes galvaspilsētas Jelgavas ieņemšanas 3. oktobrī/23. septembrī uzbrukuma plāns augšup pa Daugavu atkal kļuva aktuāls. Zviedru vēsturnieki uzskata, ka to iespaidoja galvenās armijas nogurums – bija nepieciešama atpūta. Turklāt karalim bija jādodas uz Igauniju uz sarunām ar turienes kārtām un tikties ar savu sievu Mariju Eleonoru.⁵

Pavēli ieņemt Daugavpili saņēma Hurns, kurš 7. oktobrī/27. septembrī izgāja no Krustpils ar apmēram 1200 vīriem (180 musketieriem un 10 kornetiem somu jātnieku, kopā – 1270 cilvēku).⁶ Turklāt viņš uzskatīja, ka atbalstu sniegs apmēram 500 vīru lielā Hansa Vrangela grupa, kura, kā jau minēts, septembra vidū bija ieņēmusi Ludzu un Rēzekni. Šajā laikā pie Daugavpils atradās vienīgi trīs kazaku vienības, taču Gosevskis ar lielākiem spēkiem jau tuvojās pilsētai.⁷ Zviedru izlūki zināja, ka referendārijs plāno ar 1200 vīru lielu nodaļu šķērsot Daugavu pie Daugavpils un doties tālāk Vidzemes iekšienē.⁸

Jau pirmajā gājiena dienā uz Daugavpili Hurns sastapās ar kazaku vienībām, kuras mēģināja gājienam traucēt. Neraugoties uz to, jau 8. oktobrī/28. septembrī viņš sasniedza pilsētu. Izlūkošana deva ziņas par vājiem cietokšņa nocietinājumiem, ko aizstāvēja trīs kazaku vienības un nezināms skaits haiduku. Artilērijas trūkums un kājnieku nelielais skaits neļāva zviedriem uzsākt regulāru aplenkumu. Ziņas par Gosevska tuvošanos ar apmēram 1200 vīru lielu karaspēku rosināja Hurnu atkāpties uz Līksnas muižu, kas atradās apmēram 20 kilometru uz ziemeļrietumiem no Daugavpils.⁹

Gosevski uz apdraudēto Daugavpili bija nosūtījis Lietuvas lielhetmanis Ļevs Sapeha (*Leo Sapieha*), kurš pagaidām pulcināja savus

spēkus. Referendārija vienībā bija apmēram 200 huzāru, vairāki simti kazaku un 100 kājnieku. Vēloties paātrināt savu gājienu, viņš pameta vezumus un pēc pārceļšanās pāri Daugavai nostājās pie Daugavpils 9. oktobrī. No turienes devās pakaļ Hurnam uz Liksnu. *Uzbruka tiem naktī [no 11. uz 12. oktobri], kaut arī tie bija izlikuši sardzes un uzmanījās, ar mazu sauju, ar Dieva palīgu laimīgi, jo ne tikai ienaidnieks līdz diviem simtiem krita, kas skaidri redzams bija no divām lielajām un platajām bedrēm, kurās nosistos zviedrus apglabāja, bet arī pats pulkvedis Hurns tika sašauts, turklāt tas im metum tā uz viņu iedarbojās, ka no savas pozīcijas, kur bija stipri un aizsardzībai labā vietā nocietinājušies, ātri aizbēga.*¹⁰

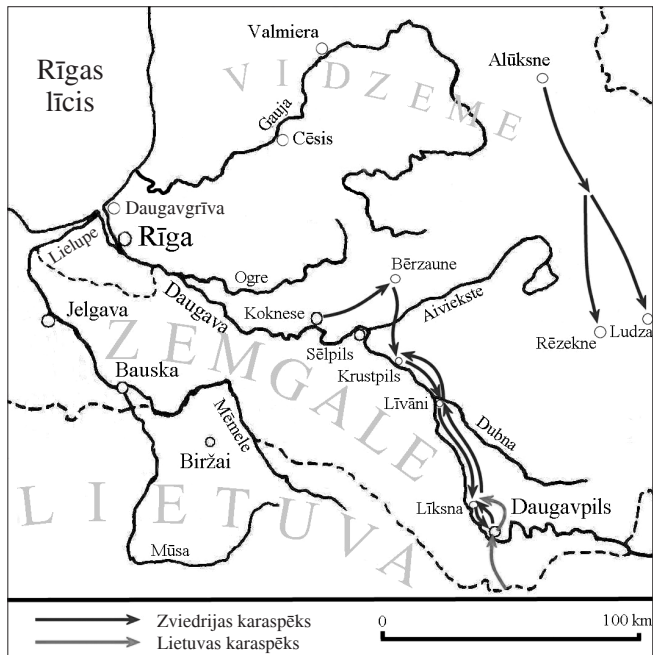
Zviedri atkāpās gar Daugavu līdz Līvānu muižai – apdzīvotajai vietai pusceļā no Daugavpils uz Koknesi. Gustavs II Ādolfs, neraugoties uz neveiksmi šajā iecirknī, neatteicās no Daugavpils ieņemšanas plāna. Tika cerēts uz zināmu papildinājumu palīdzību (Esena pulks, daļa Sēlpils un Kokneses garnizona, divi korneti somu jātnieku, artilērija un daļa Hansa Vrangela grupas). Hurnu gājiena komandiera amatā bija jānomaina Kristoferam Aseronam, jo Hurns bija ievainots, tāpēc nevarēja turpināt darbību.¹¹

Starplaikā Daugavpili sapulcējās lietuviešu vienības. 17. oktobrī pie pilsētas ieradās pats lielhetmanis un, kaut arī viņa rīcībā bija tikai apmēram 600 vīru, uzreiz sāka uzbrukumu. Viņa izsūtītie priekšposteņi sakāva mazākas zviedru vienības, kas darbojās teritorijā starp Daugavu un Aivieksti. Viena tāda gājiena laikā izdevās pilnībā iznīcināt Ādama Rikarda de la Šapela grupu, pašu komandieri saņemot gūstā.¹² Lietuviešu puses darbība galu galā noveda pie tā, ka nocietinājumos (blokhauzā) pie Līvāniem tika atstāti nelieli spēki (300 kājnieku un divi korneti jātnieku), bet lielākā daļa atkāpās uz Krustpili, kur acīmredzot jutās drošāk.¹³ Drīz pēc tam arī līdz turīenei nonāca lietuviešu priekšposteņi, sakaujot lielu grupu zviedru kājnieku un kavalērijas.

Tas tomēr bija vienīgi lietuviešu uzbrukuma akciju sākums. Lielhetmanis Ļevs Sapeha pēc lielāku spēku sapulcināšanas novembra sākumā devās uz rietumiem.¹⁴ Viņa rīcībā šajā laikā bija krietni lielāki spēki, kas ļāva vismaz aizstāvēt Daugavpili¹⁵ (zviedri oktobra otrajā pusē novērtēja Sapehas spēkus uz apmēram 6 tūkstošiem vīru).¹⁶ Gājiena mērķis bija Sēlpils Kurzemē Daugavas dienvidu krastā. Tas, protams, bija saistīts ar starp Daugavu un Aivieksti esošo teritoriju attīrīšanu no ienaidnieka vienībām un nocietinātiem punktiem.¹⁷

Lietuvieši devās Sēlpils un Kokneses virzienā divās grupās. Grupu, kura virzījās gar Daugavas ziemeļu krastu, vadīja Gosevskis, bet gar dienvidu krastu – pats hetmanis. Ceļā abas grupas sadūrās ar ienaidnieku un ieņēma nocietinātos punktus pie Daugavas. Lielas kaujas notika pie Aiviekstes, kur pretinieks bija uzcēlis vairākus blokhauzus. Kaujas beidzās ar pilnīgu lietuviešu puses uzvaru, lietuvieši, pateico-

Gustava Hurna gājiens uz Daugavpili 1625. gada rudenī (pēc: *Sveriges krig. 1611–1632*, Bd. 2: *Polska...*, s. 181)

ties upes līnijas ieņemšanai, varēja pārcelt darbību uz zviedru ieņemto Vidzemi un mēģināt atgūt dažas pils.¹⁸

To nevarēja pieļaut Gustavs II Ādolfs. Zviedrijas karalis, izprotot situācijas nopietnību, lika sakoncentrēt savus spēkus pie Kokneses – pils Daugavas labajā krastā. Ievainotajam Hurnam karalis uzdeva noturēt Aiviekstes upes līniju, nosūtot viņa rīcībā papildspēkus. 16./6. novembrī Zviedrijas karalis kopā ar Jēkabu de la Gardiju nelielas vienības priekšā (eskorts un divi kirasieru korneti) izgāja no Rīgas.¹⁹ Pēc ierašanās Gustavs pastiprināja savus spēkus ar kontingentiem no apkārtējiem garnizoniem.²⁰

Šajā laikā lietuviešu karaspēks joprojām bija sadalīts divās grupās (Lietuvas un Kurzemes pierobežā operēja arī Lietuvas lauka hetmanis Kristofs II Radzivils). Pirmā grupa, ko vadīja lielhetmanis, atradās Daugavas kreisajā jeb Zemgales krastā, bet otra Gosevska vadībā darbojās ziemeļu krastā. No zviedriem Gosevski atdala vēl arī Aiviekste.

Kopumā lietuviešu spēkos tolaik bija apmēram 5000 karavīru.²¹

Zviedrijas karalis, vēloties izmantot ienaidnieka spēku sašķeltību, drīz pēc ierašanās Koknesē deva triecienu skaitliski vājākajiem Gosevska spēkiem. Diemžēl šķērslis – Aiviekstes upe neļāva Gustavam II Ādolfam panākt kaujas uzsākšanu. Rezultātā bija vienīgi apmainīšanās ar šāvieniem pāri upei, kam pievienojās arī lielhetmanis no Daugavas

otra krasta. Savstarpējā apšaude turpinājās visu nakti un beidzās ar nelieliem zaudējumiem abās pusēs.²²

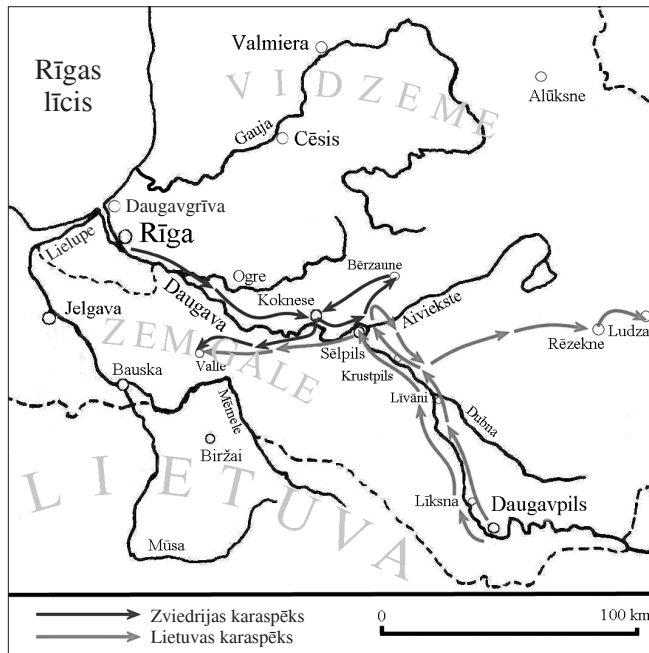
Pēc šim cīņām karalis atkāpās uz Bērzauni Vidzemē, bet pēc tam – uz Koknesi, kur atradās līdz nākamā gada janvāra sākumam. Turpretī galvenie lietuviešu spēki atkāpās uz Zemgali. Lielhetmanis izveidoja nometni pie Valles, bet pēc tam devās uz Polijas–Lietuvas Seimu. Komandiera amatā viņš atstāja savu dēlu Lietuvas lielmaršalu Janu Staņislavu Sapehu, kurš nevarēja tikt galā ar nometnē izveidojušos stāvokli.²³ Vienlaikus vēl 1625. gada beigās Jana Meščina (*Meszczyn*) nodāļa, kas bija nosūtīta uz dienvidaustrumu Vidzemi kā priekšpostenis, ieņēma Rēzekni un Ludzu, kas deva papildus nodrošinājumu teritorijām starp Daugavu un Aivieksti.²⁴

Vēlākās poļu Vidzemes likteni tomēr izšķīra notikumi Zemgalē, kur atradās galvenie lietuviešu spēki. Gustavs II Ādolfs, pēdējo neveiksmju nokaitināts, gatavojās pretuzbrukumam, kuram vajadzēja atdot zviedriem kontroli pār Daugavu. Viņš gribēja izmantot situāciju, ka pretinieks bija atdevis iniciatīvu, un uzbrukt militāri nepieredzējušā, jaunā Sapehas vadītajiem spēkiem. Lai to izdarītu, zviedru karalis, sapulcinājis gandrīz 5000 vīru lielu spēkus (38 kājnieku rotas un 23–24 jātnieku korneti) ar 6 lielgabaliem, 15./5. janvāra rītā izgāja no Kokneses lietuviešu nometnes virzienā. Galamērķi viņš sasniedza naktī no 16./6. uz 17./7. janvāri, tādā veidā pārsteidzot lietuviešus,²⁵ kuru spēkos bija tikai 1500 karavīru (pēc zviedru aprēķiniem – vairāk nekā 4000 karavīru) un daži vieglie lielgabali.²⁶

Sagādātais pārsteiguma moments un jaunā Sapehas pieredzes trūkums noveda pie smaga un kompromitējoša, jo pirmā, Žečpospolitas karaspēka zaudējuma cīņā ar nenovērtētu pretinieku, kādi līdz tam bija zviedri. Tiešs kaujas rezultāts bija vairāku simtu cilvēku, vienību karogu, lielgabalu un karamateriālu zaudējums Sapehas spēkos.²⁷ Tiesa, daļu laupījuma uzvarētājiem atņēma lauka hetmanis Kristofs II Radzivils, kurš, uzzinājis par pretinieku, steigšus devās uz Valli, taču tas tikai nedaudz samazināja zaudējumus.²⁸ Pēc galvenās lietuviešu armijas iznīcināšanas Lietuva un teritorijas starp Daugavu un Aivieksti tagad bija atvērtas Gustava priekšā, kas izraisīja bailes Žečpospolitā.²⁹ Tomēr Zviedrijas karalis negrasījās doties tik tālu uz dienvidiem un dienvidaustrumiem. Viņam pietika, ka bija sakāvis pretinieka galveno armiju un nodrošinājis savu līdzšinējo ieguvumu drošību.³⁰

Tiesa, pirms kaujas pie Valles Gustavs apsvēra uzbrukuma plānu Lietuvai, taču pēc uzvaras panākšanas sāka nopietni domāt par karadarbības pārņemšanu uz Rietumpomerāniju vai Prūsiju.³¹ Protams, ka, turpinot gājienu uz dienvidiem, nepieciešamība nodrošināt kreiso flangu piespiestu zviedrus ieņemt teritorijas starp Daugavu un Aivieksti līdz ar Daugavpili. Tomēr tā nenotika, jo 1626. gada vasarā zviedru galvenā armija sāka darbību Prūsijā. Kaujas Vidzemē turpinājās, kaut

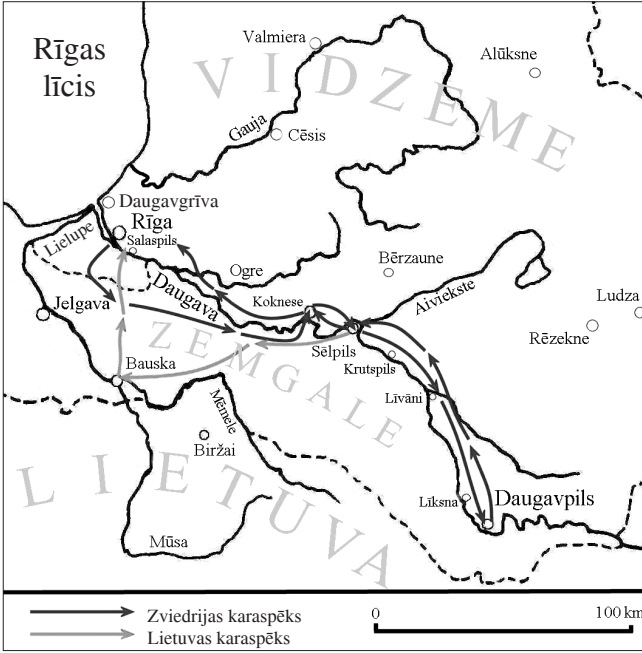
Karadarbība
1625. un 1626.
gada mijā (pēc:
Sveriges krig.
1611–1632, Bd. 2:
Polska..., s. 181)

arī tām vairs nebija tādas nozīmes kā pirms tam. Daugavas krasti Polijas–Zviedrijas karā kļuva par otršķirīgu fronti, bet teritorija starp Daugavu un Aivieksti – par parastu perifēriju. Pie Daugavas zviedriem bija vienīgi nodoms aizstāvēt savus ieguvumus. Lai sasniegtu šo mērķi, viņiem varēja palīdzēt pamiera noslēgšana ar Lietuvu un Kurzemes–Zemgales hercogistes neitralitātes garantēšana.³²

Minētā apstiprinājums ir notikumi 1627. gada otrajā pusē. Togad augustā Jēkabs de la Gardija sakāva hetmaņa Ļeva Sapehas lietuviešu armiju pie Sēlpils.³³ Pateicoties šai uzvarai, zviedri atjaunoja šajā reģionā *status quo*, kurš tiem nodrošināja kundzību Vidzemē, kas tiem bija svarīgākais.³⁴ Turpmāk viņi vairs neplānoja ofensīvas darbības. Neraugoties uz to, izmantojot sapulcināto karaspēku (apmēram 4000 vīru) un uz dienvidiem atkāpušos pretinieka vājumu, de la Gardija nolēma turpināt uzbrukumu lietuviešiem. Par viņa mērķi kļuva pēdējais svarīgais poļu punkts Vidzemē – Daugavpils.³⁵

Par zviedru plāniem attiecībā uz Daugavpils ieņemšanu lietuviešu karaspēka vadība zināja jau agrāk, taču neuzsāka nopietnāku darbību.³⁶ Šajā virzienā darbojās vienīgi skaitliski nelielais Nikolaja Korfa pulks.³⁷ Neraugoties uz to, vēl 1627. gada septembrī Daugavpilī netika izjūsts nekāds satraukums par pretinieka uzbrukumu.³⁸ Un nav nekāds brīnums, jo tur saskaņā ar dažādiem avotiem uzturējās

Zviedru uzbrukums Daugavpilij 1627. gada rudenī un atteikšanās no ieņemtās pils (pēc: *Sveriges krig. 1611–1632, Bd. 2: Polska...*, s. 475)

no 250 līdz 500 karavīriem, kuru rīcībā bija 18 lielgabalu. Tas deva ilgas aizstāvēšanās iespējas garantiju.³⁹ Neraugoties uz to, ienaidnieks pēc izlūkošanas ieradās pie pils 4. oktobra/24. septembra vakarā un ieņēma to rīta uzbrukumā 9. oktobrī.⁴⁰ Vienīgais lietuviešu ieguvums bija zviedru lielgabalniēka nogalināšana.⁴¹

Daugavpils zaudēšanai bija milzīga nozīme poļu varai Vidzemē. Pils nonākšana zviedru varā nodeva viņu rokās praktiski visu pārējo teritoriju ziemeļos no Daugavas. Pretinieks, turpinot virzību augšup pa upi, varēja tagad apdraudēt ziemeļaustrumu Lietuvu.⁴² Apdraudēta bija arī Austrumzemgale (Augšzeme), kur līdz šim vienīgo aizsegu zviedru priekšā nodrošināja Daugava. Par laimi Lietuvai un Zemgalei, ienaidnieks pēc Daugavpils ieņemšanas un nodedzināšanas atkāpās uz rietumiem. Kāpēc zviedri atteicās no lieliskā priekšposteņa tālākiem iekarojumiem? Galvenais karadarbības teātris tolaik bija Prūsija. Kurzemes–Vidzemes frontē zviedru mērķis bija, kā jau pieminēts, vienīgi Daugavas līnijas aizsardzība, tādējādi nodrošinot ieguvumus Vidzemē.

Tieši vēlēšanās aizstāvēt Daugavas līniju un ieguvumus Vidzemē piespieda zviedrus pieņemt lēmumu par ātru atkāpšanos no Daugavpils. To apdraudēja lietuviešu karaspēka darbība. Šis karaspēks pēc atkāpšanās no Sēlpils devās Rīgas virzienā. Pretī Salaspilij Aleksan-

dram Korvinam Gosevskim izdevās šķērsot Daugavu, kas ļāva viņam pārcelt darbību uz zviedru kontrolētajām teritorijām.⁴³ Jāatzīmē, ka šīs teritorijas pašiem zviedriem bija svarīgākas par Daugavpili un viņi bija spiesti domāt par Rīgas aizsardzību, pametot tās priekšposteni dienvidos. Tāpēc nav jābrīnās par raksta sākumā izvirzītajiem jautājumiem.⁴⁴

Pārejot pie secinājumiem, var atbildēt, kāpēc Žečpospolita saglabāja varu pār teritorijām starp Daugavu un Aivieksti. Vai tas bija poļu-lietuviešu vienību smagu aizsardzības kauju vai pretiniekam to ieņemšanai nepieciešamas vēlmes trūkuma rezultāts? Kādi faktori iespaidoja abu pušu nostāju?

Kauju analīze par Inflantiju rāda, ka 1625. gadā zviedriem bija svarīgi ieņemt teritoriju starp Daugavu un Aivieksti. Vienīgi lietuviešu puses pretestība toreiz novērsa to, ka Gustavs II Ādolfs ieņemtū visu Vidzemi. Pagrieziena punkts zviedru plānos par Daugavai pieguļošo zemju ieņemšanu bija kauja pie Valles 1626. gada janvārī. Tajā gūto panākumu rezultātā zviedru karalis atteicās no iecerētā gājiena Lietuvas iekšienē, kam bija nepieciešams pabeigt Vidzemes ieņemšanu. Protams, šo lēmumu iespaidoja finansiāli apsvērumi, jo kontrole pār Vislas grīvu deva daudz lielākas priekšrocības un ieguvumus nekā vara pār Daugavas augšteci un centrālo daļu.

No uzvaras brīža pie Valles teritorijām starp Daugavu un Aivieksti zviedru plānos bija otršķirīga loma. Tieši tāpēc Žečpospolitai izdevās saglabāt varu pār šo Vidzemes daļu. Minēto apstiprināja notikumi 1627. gada rudenī, kad zviedri atteicās no jau ieņemtās Daugavpils, vēloties pirmkārt aizsargāt 1625. gada vasarā un rudenī ieņemtās zemes. Tas, ka Jēkabs de la Gardija atstāja pilsētu pie Daugavas, izglāba poļu-lietuviešu varu Vidzemē, lielā mērā veicinot poļu Vidzemes izveidošanos.

No poļu valodas tulkojis Ēriks Jēkabsons

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ *Pacta Olivensia Anni 1660*, [in:] *Volumina legum*, T. 4, Petersburg 1859, s. 346–347.

² Par Rīgas aplenkšanu un ieņemšanu sk.: A. Nordenskjöld, *Studia över belägringen av Riga 1621* (mašīnraksts), Kungl. Krigsarkivet i Stockholm (turpmāk: KKS), Gustav Adolfsverket (turpmāk: GA), U 113, vol. 27; A. Cronholm, *Sveriges historia under Gustaf Adolfs regering*, Del. 1–2, Stockholm 1857; A. Poelchau, *Rigas Belagerung durch Gustav Adolf im Jahre 1621*, Baltische Monatsschrift, Bd. 27: 1880, S. 679–689; K. Górski, *Wojna Rzeczypospolitej ze Szwecją za panowania Zygmunta III-go od roku 1621-go do 1629-go*, Biblioteka Warszawska, R. 47: 1887, t. 3, s. 379–406; L. Munthe, *Kongl. fortyfikationens historia*, Stockholm 1902; T. Korzon, *Dzieje wojen i*

- wojskowości polskiej, T. 2, *Epoka przedrozbiorowa*, Lwów 1912 [repr. Poznań 2003]; E. Zeeh, *Gustav Adolf und die Belagerung Rigas im Jahre 1621*, [in:] *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference, Rīgā, 16.–20.VIII.1937. Runas un referāti*, Rīga 1938, 401.–409. lpp.; *Sveriges krig. 1611–1632*, Bd. 2: *Polska kriget*, Generalstaben, Stockholm 1936; B. Barkman, S. Lundkvist, *Kungl. Svea livgardes historia*, Bd. 3:1: *1611–1632*, Stockholm 1963, s. 329–359; E. Kaczorowski, *Flota polska w latach 1587–1632*, Warszawa 1973; H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622*, *Zapiski Historyczne*, T. 56: 1991, z. 4, s. 45–69; Z. Anusik, *Gustaw II Adolf*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996; Ē. Jēkabsons, *Rīgas pilsēta un Daugavgrīvas cietoksnis poļuzviedru kara laikā 1600.–1621. g.*, Latvijas Arhīvi, 1997, nr. 1, 19.–25. lpp.; E. Jēkabsons, *Miasto Ryga i twierdza Dzwinoujście w czasie wojny polsko-szwedzkiej 1600–1621*, *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska*, T. 12: 1998, s. 30; M. Balcerek, *Zdobycie Rygi w 1621 roku – rewanż za Kircholm?* [in:] *Wojny północne w XVI–XVII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, Toruń 2007, s. 81–92; idem, *Oblężenie Rygi w 1621 roku*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, T. 45: 2008, s. 14–39; A. Ziembewska, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2009.
- ³ Par poļuzviedru karu Vidzemē 1621.–1625. gadā sk.: *Sveriges krig...*; B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit.; H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, T. 16: 1970, cz. 1, s. 27–93; idem, *Wojna polsko-szwedzka...*, s. 45–69; A. Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłł, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, cz. 1–2, *Czasy Nowożytny*, T. 15 i 20: 2003 i 2007, s. 107–175, 67–101.
- ⁴ *Sveriges krig...*, s. 181, 199.
- ⁵ *Ibidem*, s. 202–203, 207.
- ⁶ Gustavs Hurns Akselam Uksensērnām (*Oxenstiern*), 30.IX.1625, Liksna, *Fältmarskalken Gustaf Horns bref till Rikskansleren Axel Oxenstierna*, [in:] *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling* (turpmāk: RAOSB), Afd. 2, Bd. 8, red. P. Sondén, Stockholm 1897, s. 1; Gustavs Hurns Gustavam II Ādolfam, 30.IX.1625, Liksna, *ibidem*, s. 1; *Sveriges krig...*, s. 208; sk.: B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 447.
- ⁷ *Sveriges krig...*, s. 208.
- ⁸ Gustavs Hurns Gustavam II Ādolfam, 30.IX.1625, Liksna, *Fältmarskalken...*, s. 2.
- ⁹ *Ibidem*, s. 2–3; *Sveriges krig...*, s. 208–209; sk.: B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 447.
- ¹⁰ *Compendium Diariussu Expeditiey Je[go] M[oš]ci Pana Hetmana Wielkiego do Inflant w Roku 1625*, [in:] Z. Bruliński, *Diariusze wyprawy hetmana litewskiego Lwa Sapiiehy do Inflant w 1625 r.*, [in:] *Studia historyczno-wojskowe*, T. 2: 2007, red. K. Bobiatyński, P. Gawron, M. Nagielski, Zabrze 2008, s. 72–92; par palīdzību šī materiāla iegūšanā autors izsaka pateicību Mihalam Paradovskim.
- ¹¹ *Sveriges krig...*, s. 209–210; sk.: B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 447.
- ¹² *Compendium...*
- ¹³ *Sveriges krig...*, s. 210.
- ¹⁴ *Compendium...*

- ¹⁵ Lietuvas karaspēka saraksts, 17.XI.1625, Kungl. Riksarkivet i Stockholm (turpmāk: KRS), Militāra ämnessamlingar (turpmāk: MÄ), Krigshistoriska samlingen (turpmāk: KS), M. 1290, bp; *Comput Wojaska Je[go] Kr[ólewskiej] M[ości] do Inflant za listami Je[go] Kr[ólewskiej] M[ości] Je[go] M[ości] P[ana] Hetmana W[ielkiego] Ks[ięstw]a L[itewskiego]o, przy-powiednymi na ćwierć pirszą zaciągnione*, [1625], Rossiiskaia Nacionalnaia Biblioteka (turpmāk: RNB), Avtografy Dubrovskogo (turpmāk: AD), fond 321/2, k. 1–2; *Regestr towarzystwa którzy u mnie pieniądze brali na służbę JKM i RP którym służba ma się zacząć od dnia ósme[go] septembra w roku terażniejszym 1625*, Archiwum Główne Akt Dawnych (turpmāk: AGAD), Archiwum Radziwiłłów Dział VII (turpmāk: AR), pudło 22, nr 258, s. 1; B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 450; A. Czwołek, *Konflikt...*, cz. 1, Czasy Nowożytnie (turpmāk: CN), T. 15: 2003, s. 123.
- ¹⁶ *Sveriges krig...*, s. 210.
- ¹⁷ *Compendium...*
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ *Sveriges krig...*, s. 212–213; B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 449; pēc lietuviešu ziņām viņi veda četrus kājnieku pulkus un divus kirasieru kornetus (apmēram 5000 vīru), *Compendium...*
- ²⁰ B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 449.
- ²¹ *Compendium...*; ziedri novērtēja lietuviešu spēkus uz apmēram 6700–6800 vīriem, B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 450.
- ²² *Compendium...*; *Diariusz drugi wyprawy Lwa Sapiehy do Inflant w 1625 r.*, [in:] Z. Bruliński, *Diariusze wyprawy hetmana litewskiego Lwa Sapiehy do Inflant w 1625 r.*, [in:] *Studia...*, s. 72–92; B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 451.
- ²³ Piezīme, [XII.1625], AGAD, AR II, nr 546, s. 207.
- ²⁴ *Compendium...*
- ²⁵ Gustavs II Ādolfs Akselam Uksenšērnā, 5.I.1626, Koknese, [in:] RAOSB, Afd. 2, Bd. 1, s. 301–302; Gustavs Ādolfs Karaļa padomei, 15.I.1626, no-metne pie Valles, KRS, Riksregistratur, vol. 152, k. 11; *Sveriges krig...*, s. 223–224, 228; B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 453–456. Pārsteigums šķiet nedaudz dīvains, jo lietuviešu pavēlniecībai bija ziņas par zviedru gatavošanos un uzbrukumu, kuram bija jāsākas jaunā gada sākumā, Klaus Hartuers (*Hartuer*) Karolam Kagam (*Kagg*), 21.XII.1625, Rīga, AGAD, AR II s, nr 401, s. 1; Balcers Feizaks (*Feisak*) Ernestam Kreucam (*Kreuz*), 29.XII.1625, Koknese, AGAD, AR II s, nr 401, s. 2; Nikolajs Korfs Kristofam II Radzivilam, XII.1625, Bārbeles muiža, AGAD, AR II, nr 546, s. 148; Hermans Bullingshauzens (*Bullingshausen*) Janam Evertam Bullingshauzenam, [XII.1625], bez vietas, AGAD, AR II s, nr 401, s. 1; Piezīme, [XII.1625], AGAD, AR II, nr 546, s. 207; NN Kristofam II Radzivilam, 7.I.1626, Bal-denmoja [nav izdevies precizēt muižas nosaukumu. – *Red. piez.*], *ibidem*, s. 151; Samuels Pacs Kristofam II Radzivilam, 19.I.1626, bez vietas, AGAD, AR II s, nr 404, s. 1–2; sk. arī: AGAD, AR II s, nr 405, s. 1–3.
- ²⁶ Kristians Kelhs raksta par vairākām kazaku vienībām, 2 jātnieku pul-kiem, 15 huzāru vienībām, 6 vācu kājnieku vienībām un 13 haiduku vienībām, C. Kelch, *Liefländische Historia oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friends- Geschichte Esth- Lief- und Lettlan-des*, Revall 1695, s. 536; *Sveriges krig* autori raksta par 2600 jātniekiem un

- 1600 kājnikiem, *Sveriges krig...*, s. 227; Barkmans un Lundkvists uzskatīja, ka Sapehas rīcībā bija 14 huzāru, 2 kirasieru, 4 kazaku, 3 haiduku, 3 vācu kājnietu vienības, B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 454; noņemne it kā bija 9 lielgabali, Piezīme, [XII.1625], AGAD, AR II, nr 546, s. 207; H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629...*, s. 63; Nikolajs Korfs novembra sākumā rakstīja, ka noņemne atrodas 4000 vai vairāk karavīru, Nikolajs Korfs Kristofam II Radzivilam, 2.XI.1625, Dinaboiza [nav izdevies precizēt muižas nosaukumu. – *Red. piez.*], RNB, AD, fond 96, k. 71.
- ²⁷ Kaujas apraksts: Samuēls Pacs Kristofam II Radzivilam, 19.I.1626, bez vietas, AGAD, AR II s, nr 404, s. 1–3; sk. arī: AGAD, AR II s, nr 405, s. 1–3; *Relatio*, KRS, MĀ, KS, M. 1290, bp; Gustavs II Ādolfs Jēkabam de la Gardijam, 8.I.1626, bez vietas, ibidem, bp; Gustavs II Ādolfs Akselam Uksensērnā, 11.I.1626, noņemne pie Smellstradh [nav izdevies precizēt vietas nosaukumu. – *Red. piez.*], [in:] RAOSB, Afd. 2, Bd. 1, s. 302–303; C. Kelch, op. cit., s. 537; *Förtækning på efterföljande Occasioner, handelser, Krigs-tog och resor, som Hans Kongl. Maj:t till Swerige GUSTAVUS ADOLPHUS, min Rådige Konung och Herre Högstsalig i äminnelse, genom Guds Rådiga skickelse inckeligen gjordt och med tillsättande af Blod och Gods Ridderligen förrättat; jag ock Deß underdånigste tiänare, förordnad Hof- och Fält-Trompetare Jöns Månsson Thet benämnd, med och wid warit ifrån början och til Deß saliga ändalykt*, [in:] *Historiskt archivum, innehållande möekwardigheter uplysningar och anecdoter i svenska historien*, red. A. Salvius, Del. 1, Stockholm 1774, s. 29; *Bodeckers...*, s. 96; Gustavs II Ādolfs Akselam Uksensērnā, 11.I.1626, noņemne pie Smellstradh, [in:] RAOSB, Afd. 2, Bd. 1, s. 302–303; *Wallhof 1626. Preliminär redogörelse efter slagfältsrekognosceringen i augusti 1929* (melnraksts), KRS, GA, U 113, vol. 27; A. Cronholm, *Sveriges historia under Gustaf Adolfs regering*, Del. 1, s. 475–476; *Sveriges krig...*, s. 223–232; B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 453–463; H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629...*, s. 63.
- ²⁸ Kristofs II Radzivils Pinskiņas apriņķa iedzīvotājiem, 19.I.1626, pozīcijas pie Ņemenekas, AGAD, AR IV, teka 23 koperta 314, s. 48; atvairīta tika, piemēram, Samuēla Paca huzāru vienība, Piezīme, I.1626, bez vietas, AGAD, AR II s, nr 404, s. 2.
- ²⁹ Viļņas pilsēta Ļevam Sapeham, I.1626, Viļņa, BR rkps 88, k. 34; Mikolaĵs Hļebovičs Janam Staņislavam Sapeham, 3.II.1626, Viļņa, ibidem, k. 38; Lietuvas lielkņazistes iedzīvotāji Sigismundam III, 3.II.1626, Viļņa, Biblioteka XX. Czaratoryskich, Teki Naruszewicza, T. 118, s. 49; Viļņas vojevodistes pilsoņi saviem sūtņiem, 3.II.1626, Viļņa, ibidem, s. 51; Viļņas vojevodistes iedzīvotāji Kristofam II Radzivilam, 3.II.1626, Viļņa, ibidem, s. 53; Viļņas pilsēta Janam Staņislavam Sapeham, 7.II.1626, Viļņa, ibidem, k. 43; Viļņas pilsēta Janam Staņislavam Sapeham, 3.III.1626, Viļņa, ibidem, k. 43.
- ³⁰ *Sveriges krig...*, s. 234.
- ³¹ Aksels Uksensērna S. Gecenam (*Götzen*) (melnraksts), 5.VIII.1625, noņemne pie Ķeguma, [in:] RAOSB, Afd. 1, Bd. 3, s. 136; N. Ahnlund, *Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626*, *Historisk Tidskrift*, Del. 38: 1918, H. 2, s. 79–82, 87; W. Tham, *Den Svenska utrikes politikens historia*, Bd. I: 2: 1560–1648, Stockholm 1960, s. 162.
- ³² W. Tham, op. cit., s. 160. Tiesa, vēl 1626. gadā Zviedrijas karalis, rakstot Jēkabam de la Gardijam, apsvēra iespēja uzbrukt Lietuvai un Kurzemei.

- A. Norberg, *Polen i svensk politik 1617–1626*, Stockholm 1974, s. 276–277.
- ³³ Nikolajs Korfs Kristofam II Radzivilam, 22.VI.1627, nometne bez vietas norādes, Lietuvas Mokslu Akadēmijas Bibliotēka (turpmāk: LMAB), fondas 139, nr 2212, k. 1; Aleksandrs Korvins Gosevskis Kristofam II Radzivilam, 23.VII.1627, Pūnie [nav izdevies precizēt vietas nosaukumu. – *Red. piez.*], AGAD, AR V, nr 4560/IV, s. 3; Nikolajs Korfs Kristofam II Radzivilam, VIII.1627, nometne pie Sēlpils, AGAD, AR V, nr 7232, s. 61; NN Kristofam II Radzivilam, [VIII.1627], bez vietas, AGAD, AR II, nr 546, s. 178; *Fälttågen i Livland och Kurland 1627*, KKS, GA, B 24–26, vol. 75e, s. 29, 31–32, 40, bil. 3; A. Cronholm, *Sveriges historia under Gustaf Adolphs regering*, Del. 2..., s. 536–538; *Sveriges krig...*, s. 474–477; H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629...*, s. 84–85; A. Czwołek, *Konflikty i spory wśród dowódców litewskich w czasie wojny w Inflantach w latach 1625–1629 i ich wpływ na przebieg działań militarnych*, [in:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 100–101; A. Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłł, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, cz. 2, CN, T. 20: 2007, s. 72–73.
- ³⁴ Sēlpils pils stāvoklis bija tik slikts, ka pili nevarēja izvietot garnizonu, *Sveriges krig...*, s. 474–477; H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629...*, s. 84–85.
- ³⁵ *Fälttågen i Livland och Kurland 1627...*, s. 55–56; *Sveriges krig...*, s. 477.
- ³⁶ *Powieść P. Kreyca porucznika pana Zolderbacha, który z więzienia nieprzyjacielskiego przez odmiannę wypuszczony 18 7bris 1627 i inszych języków zgodnych z nim*, AGAD, AR II s, nr 413, s. 1–2; Aleksandrs Korvins Gosevskis Sigismundam III, 9.X.1627, starp Salaspili un Rīgu, AGAD, AR II s, nr 421, s. 1.
- ³⁷ H. Wisner, *Wojna inflancka 1625–1629...*, s. 86–87.
- ³⁸ Adams Kazimirs Gojcevsķis (*Kazimierz Goyzewski*) Janam Staņislavam Sapeham, 23.IX.1627, Druja, LMAB, fondas 139, nr 1151, k. 1.
- ³⁹ *Bodeckers...*, s. 107; saskaņā ar Arkadiuša Čvoleka ziņām Daugavpili vajadzēja būt izvietotiem 250 karavīriem, A. Czwołek, *Konflikty...*, s. 100–101; A. Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłł, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, cz. 1..., s. 125; saskaņā ar zviedru puses ziņām Daugavpili bija 500 karavīru, *Sveriges krig...*, s. 478.
- ⁴⁰ Nikolajs Korfs Kristofam II Radzivilam, 26.IX.1626, Nereta, AGAD, AR V, nr 7232, s. 75; *Bodeckers...*, s. 107; A. Cronholm, *Sveriges historia under Gustaf Adolphs regering*, Del. 2..., s. 540; *Sveriges krig...*, s. 478; vēl pēc 10 dienām Gosevskis satrauksies par Daugavpils likteni, Aleksandrs Korvins Gosevskis Kristofam II Radzivilam, 19.X.1627, pie Doles aiz Daugavas, AGAD, AR V, nr 4560/IV, s. 14.
- ⁴¹ Aleksandrs Korvins Gosevskis Kristofam II Radzivilam, 14.X.1627, pie Doles, AGAD, AR V, nr 4560/IV, s. 12.
- ⁴² Par to ļoti satraucās Gosevskis, Aleksandrs Korvins Gosevskis Kristofam II Radzivilam, 19.X.1627, pie Doles, AGAD, AR V, nr 4560/IV, s. 14.

⁴³ Aleksandrs Gosevskis Sigismundam III, 9.X.1627, starp Salaspili un Rīgu, AGAD, AR II s, nr 421, s. 1–3; A. Gosevskis Kristofam II Radzivilam, 14.X.1627, pie Doles, AGAD, AR V, nr 4560/IV, s. 12; A. Gosevskis Kristofam II Radzivilam, 19.X.1627, pie Doles, AGAD, AR V, nr 4560/IV, s. 14; *Rejestr więźniów 19. 8bra pod Rygą wziętych*, AGAD, AR V, nr 7232, s. 79–80.

⁴⁴ *Sveriges krig...*, s. 478–479.

Mariusz Balcerek

THE BIRTH OF THE POLISH LIVONIA. THE BATTLES OF DAUGAVPILS IN THE YEARS 1625–1627

Summary

How did it happen that Rzeczpospolita (Polish-Lithuanian State) kept holding the power over the regions between the Rivers Daugava and Aiviekste? Was it the implication of stiff defense of the Polish-Lithuanian units or rather lack of sufficient desire of the opponent to occupy this area? What factors influenced attitudes presented by both sides?

Analysis of the battles of the Polish Livonia showed that in 1625 Swedes wanted to take control of the lands between the Rivers Daugava and Aiviekste. Resistance of Rzeczpospolita was the only reason why the Swedish King Gustav II Adolf did not seize the whole area of Livonia. The battle of Valle in January 1626 was the turning point in the Swedish plans connected with occupying the Daugava basin. Having won the battle, the Swedish King resigned from the march far into Lithuania which required the conquest of Livonia. Obviously, this decision was made due to financial factors because the power over the mouth of the Vistula gave much more benefits than the control of the upper and middle basins of the Daugava.

Since the victory at Valle the regions between the Daugava and the Aiviekste were to perform a minor role in the plans of the Swedish side. That was the reason why Rzeczpospolita was able to keep holding the power over that part of Livonia. An excellent conformation of this situation were events taking place in the autumn of 1627 when the Swedes resigned from previously conquered Daugavpils. Most of all they wanted to defend the areas occupied in the summer and autumn of 1625. Marshal Jacob de la Gardie left the city on the River Daugava, thus saving Polish-Lithuanian power over Livonia and contributing to the birth of the Polish Livonia.

Jānis Bērziņš

VIDZEMES SABIEDRĪBAS DALĪBA II VALSTS DOMES VĒLĒŠANĀS

Daudzu Latvijas teritorijas iedzīvotāju līdzdalība un politiskais noskaņojums 1905. gada revolūcijā mainījās atkarībā no revolucionārās kustības vēriena. Sabiedrības daļa, kas revolūcijā piedalījās un to atbalstīja tās atkāpšanās laikā, iebiedēta no soda ekspedīciju nežēlības, mazinājās, bet palikušie vēl turpināja atbalstīt revolūcijas ideju. Atkritēji pārgāja tās sabiedrības pusē, kas savu dzīvi saistīja ar mierīgu valsts politisko un ekonomisko attīstību, paļaujoties uz to, ka valdība pati veiks nepieciešamās politiskās un ekonomiskās reformas. Liela daļa revolūcijas pretinieku nekādas politiskas pārmaiņas negribēja, samierinājās vai pat bija apmierināta ar jau pirms revolūcijas pastāvošo valsts iekārtu un tās piešķirtajām dzīves iespējām, baidoties tās zaudēt, revolūcijai attīstoties vēl tālāk. Revolūcija un tās atkāpšanās sabiedrību bija sašķēlusi vairākos slāņos ar dažādiem uzskatiem. Politiskajos uzskatos sastopams ultrakonservatīvisms, konservatīvisms, liberālisms un radikālisms.

Pirmo divu Valsts domju vēlēšanas notika 1905. gada revolūcijas laikā. Krievijas impērijas valsts monarhistiski konstitucionālajiem pārkartojumu aizsākumiem Valsts domes veidolā, kurus bija izcīnījusi revolūcija, vajadzēja sabiedrību nomierināt, panākt, lai tā iestātos par mierīgu turpmāko valsts dzīves attīstību. I Valsts domes vēlēšanu laikā vēl vairākums aktīvāko revolūcijas dalībnieku ticēja, ka revolūcija atgūs bijušo spēku. Vietējās varas pārstāvjus revolūcija bija iebiedējusi, un bieži vien viņi savā darbībā bija nenoteikti. Latvijas laukos savu asiņaino zīmogu I Valsts domes vēlēšanām uzspieda soda ekspedīcijas. Avīze "Patiesība" vēlāk atzīmēja, ka vēlēšanas Baltijā notika "pārāk nedzīvi, tās bija vēlēšanas, kādām tām nebūs būt! Iemesls bija tas, ka sikgruntnieku politiskā apziņa un enerģija no soda ekspedīciju briesmām bija visai satricināta, bezzemnieki un vispār progresīvās lauku aprindas pavisam atrāvās no vēlēšanām."¹

II Valsts domes vēlēšanu sagatavošanas un norises laikā 1906. gada pēdējos mēnešos un 1907. gada sākumā revolūcija turpinājās, taču bija skaidrs, ka tā vairs bijušo vērienu nesasnies. Kaujinieku un mežabrāļu kustība Vidzemē bija apklususi. Revolūcijas atbalstītāju

skaits strauji saruka. Revolūcijas vēriena samazināšanās bija ieguvusi neatgriezenisku raksturu. Sociāldemokrātu piedalīšanās Valsts domes vēlēšanās, lai cīnītos par saviem politiskajiem mērķiem, daļā sabiedrības izsauca apmulsumu, bet citus ievērojami aktivizēja piedalīties vēlēšanu kampaņā.

II Valsts domes vēlēšanu gaitas izpēte Latvijas teritorijas sabiedrībā aprobežojusies ar LSD politisko aktivitāšu atsegšanu.² Taču sabiedrības dalība Valsts domes vēlēšanās bija daudz plašāka. Būtisks ir jautājums, kā šos procesus atļauj parādīt pieejamie vēstures avoti. Sabiedrības aktivitātes atsedza latviešu, vācu un krievu prese. Saprātams, ka šis avots ir nepilnīgs, bet cita diemžēl par šo problēmu mūsu rīcībā pagaidām nav. I Valsts domes vēlēšanās tā sauktais Progresīvais bloks, kura galveno dalībnieku skaitu, neskatoties uz dažādām pretrunām, galvenokārt veidoja visi latviešu balsstiesīgie vēlētaji, uzvarēja savus nozīmīgākos konkurentus – baltvāciešus. Šī uzvara veicināja sevišķi latviešu sabiedrības pašapziņas pieaugumu. Strauji turpināja veidoties dažādi interešu un politiskie grupējumi. Dažos politiskajos grupējumos nacionālais noskaņojums pret baltvāciešiem mazinājās, bet citos joprojām saglabājās. Reizē tas arvien mazāk bija šaus "tautiskais šovinisms", vairāk gan pārlicība, ka "katrs privileģēts vāciets pie mums Baltijā reprezentē visapsūņojošāko reakcionāru".³ Baltvācieši balsstiesīgās un pārējās sabiedrības negatīvo noskaņojumu pret viņiem skaidroja pavisam atšķirīgi, sakot, ka latvieši un igauņi ir ne tikai naidīgi pret vāciešiem, bet arī naidīgi pret valdību, tie ir ne tikai nacionālistiski noskaņoti, bet arī revolucionāri.⁴

Krievijas impērijas patvaldnieks un valsts vadība bija neapmierināta ar I Valsts domes darbību, un Nikolajs II domi atlaida, taču mainīt Valsts domes vēlēšanu likumu neiedrošinājās: revolūcija vēl nebija pilnībā apspiesta, un valdošajiem politiķiem bija skaidrs, ka valsts pārvaldē nepieciešamas pārmaiņas. Arī II Valsts domes vēlēšanām bija jānotiek četrās kūrrijās. Vēlēšanas bija daudzpakāpju. Četrpakāpju vēlēšanas zemnieku kūrrijā: vēlētajū, pilnvarnieku, balsotāju un dalība domes deputāta ievēlēšanā. Trīspakāpju – strādnieku kūrrijā: pilnvarnieku, balsotāju un dalība domes deputāta ievēlēšanā. Divpakāpju – pilsētnieku un zemespašnieku kūrrijās: balsotāju un deputāta vēlēšanas. Vēlēšanas saistījās ar mantas cenzu, vēlētajā kārtu un dzimumu. Vēlēšanas nebija tiešas, vispārējās un vienlīdzīgas.⁵ Bija realizēti centieni ierobežot II Valsts domes vēlētajū sociālo sastāvu, un par to ziņoja prese: "Valdība nekautrēdamās izlieto savu iespaidu, rada aprobežojumus un kavēkļus."⁶ Ievērojami tika ierobežotas strādnieku vēlēšanu tiesības, jo strādnieki bija aktīvākie revolūcijas atbalstītāji. Šajā sakarā jāpiemin 1906. gada 7. oktobra Senāta skaidrojumi. Strādniekiem tika atņemtas tiesības piedalīties vēlēšanās kā dzīvokļu īrniekiem, kas bija atļauts I Valsts domes vēlēšanās.⁷ Viņi

varēja vēlēt tikai īpašā strādnieku kūrijā fabrikās un rūpnīcās, kurās nodarbināts ne mazāk kā 50 vīriešu kārtas strādnieku. Ar 14. oktobra Senāta skaidrojumiem vēlēšanu tiesības tika atņemtas vairākumam dzelzceļa strādnieku: ceļu un tiltu meistariem, mašīnistiem, viņu palīgiem, kurinātājiem, vagonu riteņu smērētājiem, pārmiņniekiem utt.⁸

Iekšlietu ministrijas cirkulārs noteica, ka īrniekiem pašiem jāpiesakās, lai tos uzņemtu vēlētāju sarakstos. I Valsts domes vēlēšanās tos pieteica policija. Daudzi balsstiesīgie ar jauno kārtību nebija iepazīšies. Šo grozījumu rezultātā, piemēram, Rīgā vien vēlētāju skaits bija samazinājies līdz apmēram 7000 personām.⁹ Baltijā, pateicoties zemnieku lietu komisāru patvaļīgajiem vēlēšanu noteikumu skaidrojumiem, pie pilnvarnieku vēlēšanām nepielaida bezzemniekus, respektīvi, kalpus un māju īpašniekus, kas nedzīvoja pagastos.¹⁰ Vietējās administrācijas pārstāvji drošības pēc burtiski tulkoja Iekškrēvijai paredzētos noteikumus.¹¹ Netika ņemtas vērā juridiskās normas, kas bija spēkā Baltijā. Senāta skaidrojumos jau arī nekas par atšķirīgajiem likumiem Baltijas agrarajās attiecībās netika atrunāts. Vidzemē sastopami fakti, kas liecina, ka bezzemnieki, t.i., desmitdaļcilvēki, bija neapmierināti ar šādu negaidītu pavērsienu vēlēšanu gaitā. Piemēram, Cēsu apriņķa Gaujienes pagastā bezzemnieki pieprasīja, lai uzrāda tādu likumu, kas nosaka, ka vēlēt drīkst tikai saimnieki. Viņi bija pārliecināti, ka vēlēt var arī kalpi un vaļinieki. Līdzīgu neapmierinātību izteica arī Bilskas pagasta bezzemnieki u.c.¹² Cēsu apriņķī no pilnvarnieku sarakstiem izsvītvoja tos, kas pastāvīgi nedzīvoja uzrādītajos pagastos.¹³

No Baltijas ienākušās sūdzības par šo patvaļu Senāts atzina par pamatotām, taču vēlēšanu rezultāti palika nemainīgi.¹⁴ Sūdzības par nelikumību pieļaušanu vēlēšanās tika iesniegtas arī II Valsts domē. Kā parādīja Valsts domju darbības prakse, apstrīdētie notikušo vēlēšanu rezultāti tika atcelti ļoti reti. II Valsts domē vispār nebija neviena šāda gadījuma.¹⁵

Latvijā II Valsts domes vēlēšanu kampaņā noteicošā loma bija vietējām politiskajām partijām un dažādiem politisko interešu grupējumiem. Tā kā legālās partijas sāka veidoties tikai revolūcijas laikā, tās bija vājas, mazskaitlīgas un bieži vien maz atšķirās no dažādiem politiskajiem grupējumiem. Visaktīvāk II Valsts domes vēlēšanu kampaņa norisa Rīgā. Rīgas balsstiesīgos vēlētājus centās vadīt vairāki politiskie veidojumi: 1. Progresīvi demokrātiskais bloks; 2. Latviešu reformu partija; 3. Baltijas konstitucionālā partija; 4. Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa; 5. Krievu mierīgās atjaunotnes partija.

I un II Valsts domes vēlēšanās politiski komplicēta balsstiesīgo taktiska apvienība bija tā sauktais Progresīvais bloks. I Valsts domes vēlēšanās tas uzvarēja. Šo apvienību veidoja plašas vēlētāju masas. Tajās valdīja politisko uzskatu dažādība un to brieduma trūkums.

Sociāldemokrātiskās partijas, kurām bija noteikta programma un politiskās cīņas pieredze, vēlēšanās nepiedalījās. Progresīvajā blokā piedalījās dažādu tautību un politisko ideju piekritēji: latvieši, ebreji, krievi, poļi, lietuvieši u.c.; viņi pauda negatīvu nostāju pret ultra-konservatīvo baltvācu virskundzību Baltijā un bija pret revolūcijas turpināšanu. Tā kā latviešu balsstiesīgo vēlētajū skaits procentuāli bija lielākais, tad par šī pasākuma praktisko vadītāju izvirzījās latvieši. No latviešu vēlētajū puses I Valsts domes vēlēšanu kampaņa ieguva atklāti nacionālu atbrīvošanās raksturu: latvieši cīnījās pret savu gadsimtu ilgo apspiedēju – baltvāciešiem, kas grupējās ap Baltijas konstitucionālo partiju. Latviešus ar visām viņu savstarpējām pretrunām I Valsts domes vēlēšanās apvienoja “tautiskais karogs”.¹⁶

Revolūcijas klātesamība piedeva šim procesam savu specifiku. Krievijas Tautas brīvības partija (kadetu partija) neuzstājās par revolūcijas turpināšanu, bet centās izmantot revolucionāru masu noskaņojumu savu politisko mērķu sasniegšanai. Kadetu partijas plāni par Krievijas monarhijas pārveidošanu par konstitucionālo monarhiju plašās masās izsauca simpātijas. Arī latviešu politiski vispieticīgākie un mērenākie vēlētajū slāņi, kas pulcējās ap Rīgas un Jelgavas latviešu biedrībām, sevišķi neiedziļinoties politiskajā būtībā, populāro kadetu vārdu centās izmantot, lai uzstātos par latviešu tautas tiesībām. I Valsts domes vēlēšanās zem latviešu kadetu partijas nosaukuma uzstājās sabiedrībā pazīstami cilvēki (F. Grosvalds, J. Čakste, A. Krastkalns, J. Purgals, F. Alberts u.c.). Latviešu kadeti nebija nopietnu sakaru ar Krievijas kadeti. To darbība arī nesaskanēja ar Krievijas kadetu galvenajām aktivitātēm.¹⁷ Ne bez pamata vairāki vietējie laikraksti latviešu kadetus dēvēja par pseidokadeti vai par tādu politisku grupējumu, kas tikai “uz laiku bija pieņēmuši kadetu nokrāsu”.¹⁸ Arī revolūcijai simpatizējošam vēlētajam, ja tas tomēr nebija sociāldemokrāts un nepakļāvās sociāldemokrātu izsludinātajam I Valsts domes vēlēšanu boikotam, nebija cita varianta kā pulcēties ap Progresīvo bloku un tā organizatorisko centru – Vēlētajū komiteju. Latviešu vēlētaji kopā ar citu tautību vēlētajiem, kurus baltvācieši ar savas virskundzības centieniem bija saliedējuši ap Progresīvo bloku, I Valsts domes vēlēšanās uzvarēja. Progresīvais bloks uzvaru guva ne tikai Rīgā: neviens baltvāciešu deputāts I Valsts domē netika ievēlēts. Visi Latvijā ievēlētie domnieki bija pret revolūcijas tālāko attīstību un “atklāti sociāldemokrātu un demokrātu pretinieki”, bet tiem bija progresīvi uzskati agrārā jautājuma risināšanā.¹⁹

Progresīvais bloks bija taktiska un reizē tehniska vienošanās uz I Valsts domes vēlēšanām. Daudzi tā dalībnieki vēlējās bloku izmantot ne tikai kā taktisku ieroci Valsts domes vēlēšanās un baltvācu varas mazināšanai, bet arī grupu politisko mērķu sasniegšanai. Tā radās neuzticība un nesaskaņas bloka locekļu starpā, un I Valsts domes laikā

izveidotais Progresīvais bloks izjuka.²⁰ II Valsts domes vēlēšanu centrs Latvijas teritorijā joprojām palika Rīga. Ar nosaukumu Progresīvais bloks savas aktivitātes izvērta sabiedriska veidojums, arī sākoties II Valsts domes vēlēšanu maratonam. Vēlēšanu apvienības nosaukums bija palicis vecais, taču tā būtība bija atšķirīga. Tagad bloku veidoja dažādu tautību relatīvi radikāli noskaņotie vēlētāji. No I Valsts domes vēlēšanām bija pagājis neilgs laiks, taču sabiedrības politiskajā dzīvē bija notikušas izmaiņas: sociāldemokrāti atteicās no vēlēšanu boikota, bet bijušo latviešu kadetu labējais grupējums, kam kadetu nosaukums sāka šķist pārāk liberāls vai pat revolucionārs, nodibināja liberālu buržuāzisku organizāciju – Latviešu reformu partiju. II Valsts domes vēlēšanu laikā kadetu vārds Latvijā vairs nebija sevišķi populārs, lai gan Krievijā kadetu partija, lai arī salīdzinoši ciešot zaudējumus, joprojām palika valsts politiskajā zvaigznājā. Latviešu kadetu raksturojumu deva bijušo kadetu nodibinātās Latviešu reformu partijas avīze “Latvija”: “Pēc 17. oktobra manifesta mēs bijām pastāvīgi priekš visstingrākās likumības ieturēšanas, tās pašas, kuru tagad atklāti atzīst par vienīgo pareizo arī lielās kadetu partijas vadoņi. Mēs nepiekrītam joprojām arī kadetu partijas programmai dažā labā ziņā, un sevišķi mēs aizstāvam patstāvīgas prasības Baltijas agrārlietā.”²¹

Kreisāk noskaņotie nedaudzie latviešu kadeti, kas nepārgāja uz Latviešu reformu partiju, turpināja darboties Progresīvajā blokā F. Alberta un V. Zamuela vadībā.²²

Blokā iegāja progresisti un demokrāti. Ievērojamākie latviešu demokrātu pārstāvji – A. Bergs, A. Sumbergs. Sarežģīti sniegt šo abu grupējumu politisko raksturojumu. Avīze “Latvija”, apkopojot balsotāju vēlēšanu rezultātus Rīgā, atzina, ka, “pateicoties neskaidrībām par tādu ļoti staidīgu jēdzienu “demokrāti”, “progresisti” vērtību, īsti ņemot, pat lielākai bloka piekritēju pusei nemaz nav zināms, cik liela starpība uzskatu ziņā pastāv starp šīs vai tās bloka daļas piekritējiem”.²³ Baltvācu prese atzīmēja, ka mūsu progresistiem pašiem nav skaidrs par “viņu progresa saturu un krāsojumu”. Nav skaidrs, kā demokrātus atšķirt no sociāldemokrātiem. Zināms, ka demokrātus ir ietekmējuši sociāldemokrāti un tāpēc tie savā programmā ir uzņēmuši prasību pēc Satversmes sapulces. Vēlētāju priekšā demokrāti vēl lietoja kadetu karogu. Jeb, kā norādīts presē, “sedzās ar kadetu mēteli”.²⁴

Progresistu un demokrātu vienotājs bija prese. Progresisti pulcējās ap laikrakstu “Mūsu Laiki”, demokrāti – ap laikrakstu “Balss”. Lai gan “Balss” gribēja būt ne tikai progresīvi demokrātiska, bet, lai pievilktu lasītājus, arī nacionāla avīze, vēlēšanu laikā tā vairāk bija izšķīrusies par internacionālo demokrātismu.²⁵

Progresīvajā blokā bez latviešu kadetiem iegāja neliela krievu kadetu grupa: virsskolotājs Fjodors Ernš (presē saukts arī par Teodoru Oernu), “Рижская мысль” redaktors L. Vitvickis, miertiesnesis

M. Zolotarevs, kņazs Mansirevs, N. Vtorihš, P. Ruckojs, I. Utehins, V. Rudņevs u.c.²⁶ Prese atzīmēja, ka Rīgas krievu kadeti vairs neturējās pie tautas brīvības karoga, bet pieslējās sociāldemokrātiem, tas ir, Demokrātiskajai darba grupai.²⁷

Tai pašā laikā jāatzīmē, ka Krievijas kadeti un sociāldemokrāti atradās idejiskās cīņas pretējās pozīcijās. Progresīvajā blokā atrodošies "Balss" demokrāti, ejot vēlēšanās uz II Valsts domi, cerēja panākt Saveršmes sapulces sasaukšanu. Tas bija sociāldemokrātu uzstādījums un domes vēlēšanu laikā skaitījās revolucionāra prasība. Ne velti prese atzīmēja, ka demokrāti gāja uz Valsts domes likumīgo tiesību pārkāpšanu un bija ar sociāldemokrātiem vienotos uzskatos, ka Valsts domei jābūt "kaujas domei".²⁸

Blokā darbojās arī ebreju vēlēšanu grupa, kuru vadīja ārsts M. Šēnfelds un advokāts P. Mincš. Aktīvi darbojās ārsts Elisbergs, S. Gurevičs u.c. Šī grupa nāca no 1906. gadā izveidojušās Rīgas ebreju konstitucionāli demokrātiskās partijas, kuras politiskā virzība bija uz kadetiem.²⁹

Latviešu reformu partija savu darbību uzsāka 1907. gada janvārī. Latvijas sabiedrības politiskajā spektrā šī partija virzījās pa labi no kadetiem. Latviešu reformu partija norobežojās no ultrakonservatīvi noskaņotās latviešu tautībnieku grupas, kas vēl I un II Valsts domes vēlēšanās nebija paspējusi oficiāli noformēties par politisko partiju. Šī grupa pulcējās ap laikrakstu "Rīgas Avīze", un tikai 1907. gada 16. septembrī grupa sanāca uz pirmo oficiālo partijas sapulci. Šis grupējums uzstājās pret revolūciju, konstitūciju, pret politisko partiju dibināšanu un pret kosmopolītisko sociāldemokrātiju. Mērķis – neņemot vērā šķiru pretrunas, apvienot latviešu tautu uz nacionālo interešu bāzes.³⁰ Latviešu reformu partija savā programmā un darbībā pauda pamatnostādnes, kas bija līdzīgas Krievijas oktobristu partijai, izvirzot centrālajā vietā nacionālo jautājumu. Par partijas orgānu uzskatāms laikraksts "Latvija".³¹ Latviešu reformu partijai bija ideoloģiski neiespējama sadarbība ar sociāldemokrātiem, tāpēc tā izstājās no Progresīvi demokrātiskā bloka. Ar šo vēlēšanu bloku nekāda sadarbība nevarēja būt arī ultrakonservatīvajai latviešu grupai. Janvāra otrajā pusē un februāra sākumā Latviešu reformu partijas vadītāji Rīgas vēlēšanu iecirkņos rīkoja plašas vēlēšanu sapulces, kurās piedalījās līdz 500 cilvēkiem un atsevišķos gadījumos pat vairāk.³² Sapulcēs dalībniekus iepazīstināja ar partijas programmu, sniedza dažādus norādījumus par Valsts domes vēlēšanām un centās atspēkot politisko pretinieku izvirzīto jaunās partijas kritiku. Latviešu reformu partija uzstājās kā vienīgā līdz šim reģistrētā liberāļu partija, kam būtu pa spēkam apvienot visas latviešu atsevišķās vēlēšanu grupas un vienoties kopējai rīcībai ar citām tautībām, izņemot baltvāciešus.³³ Taču, kā rādīja Rīgas II Valsts domes balsotāju vēlēšanas, Latviešu reformu partija nesaņēma cerēto vēlēšanu atbalstu.

Baltvāciešu Baltijas konstitucionālā partija revolūcijas laikā Latvijas teritorijā uzskatāma par vienu no spēcīgākajām legālajām partijām. Tā nodibināta 1906. gadā Rīgā. Baltijas konstitucionālās partijas pārstāvji savus uzskatus galvenokārt puda avīzēs “Düna Zeitung”, “Rigaer Tageblatt”, “Rigasche Zeitung” un “Rigashe Rundschau”. 1906. gada beigās no Baltijas konstitucionālās partijas atdalījās Kurzemes monarhistiski konstitucionālā partija ar centru Jelgavā un Kurzemes liberāli konstitucionālā partija, kuras centrs atradās Liepājā. Pēc satura partijas programma bija oktobristiska. Taču galveno uzmanību partija veltīja cīņai par baltvācu lielburžuāzijas un muižniecības ekonomisko pozīciju nosargāšanu Baltijā. Baltijas konstitucionālā partija bija izteikti nacionāla, taču, lai demonstrētu, ka tās sludinātās idejas kalpo it kā visiem iedzīvotājiem, partijā tika uzņemti arī nedaudzi cittautieši, taču tiem bija jābūt savos uzskatos galēji konservatīviem. Kā norādīts presē, šai partijai 17. oktobra manifesta brīvības bija tikai sega, lai paturētu savas priekšrocības un tiesības.³⁴

Rīgas sabiedrībai pazīstama bija Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa. Tās līderis – savienības laikraksta “Рижский вестник” redaktors I. Visockis. II Valsts domes vēlēšanās Rīgā šai politiski šovinistiski noskaņotajai organizācijai bija neliela ietekme, jo krievu sabiedrība pilsētā bija sašķelta desmitos pulciņus.³⁵ Ārpus Rīgas 17. oktobra savienības pastāvīgas nodaļas bija izveidojušās tikai Daugavpilī, Rēzeknē un Krāslavā.³⁶ Ārpus nosauktajām vietām šai politiskajai organizācijai sabiedrībā bija neievērojama nozīme. Krievu politiskās organizācijas visā Latvijas teritorijā bija salīdzinoši vājas, jo krievu skaitliskais sastāvs arī te bija mazs. Krievijas impērijā bija izveidojusies šāda situācija: lai arī visas trīs slāvu etniskās grupas, kuras parasti apzīmēja ar nosaukumu “krievi”, tajā bija absolūtais vairākums, taču atsevišķās daļās krievu sadalījums bija nevienmērīgs. Kauņas guberņā no visiem iedzīvotājiem bija tikai 7,8% krievu, Kurzemes – 5,7%, Vidzemes – 5,4% un Igaunijas – 5%.³⁷ 1906. gada februārī Maskavā notikušajā 17. oktobra savienības kongresā asas debates izsauca Ziemeļrietumu un Baltijas komisijas priekšlikums lūgt caru nacionālajos rajonos krieviem paredzēt speciālu pārstāvību domē.³⁸

Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa, saprotams, aktīvi atbalstīja jau konkrētu ierosinājumu panākt, lai Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas un Kauņas guberņā krievu iedzīvotājiem Valsts domes vēlēšanās izdalītu papildus pa vienai deputāta vietai.³⁹ Šo vēlmi tomēr neizdevās realizēt.

Krievu mierīgās atjaunotnes partijai, kas bija pasludinājusi savu darbību Rīgā un par savu avīzi nosaukusi “Прибалтийский край”, vietējās rīcības programmas nebija. Tā vadījās pēc šīs partijas Krievijas programmas. Partijas politiskās darbības virziens bija līdzīgs

oktobristiem. Tai bija ļoti mazs biedru skaits un nekādas reālas ietekmes sabiedrībā. “Рижский вестник” šīs partijas vadību nosauca pat par “pamuļķīgiem zīdaiņiem”.⁴⁰ Iespējams, šāds ass apzīmējums bija radies aiz nepatikas par vietējās krievu sabiedrības šķelšanas mēģinājumu.

I Valsts domes vēlēšanās politisko grupējumu cīņā svarīgu vietu ieņēma nacionālais jautājums. Tā risinājums lielā mērā noteica latviešu balsotāju piesaisti. Zināma taisnība bija paustajai domai, ka II Valsts domes vēlēšanās, līdzīgi kā iepriekš, “pats pirmais vēlēšanu cīņu iemesls ir tautību jautājums. Šis jautājums jo raibs un grūts, tāpēc ka šeit Valsts domes vēlēšanu cīņā vairāk tautu nāk pierēs cita citai, bet sevišķi vācieši, krievi, žīdi un mēs latvieši.”⁴¹

No 20 Latvijas teritorijas pilsētām vienīgi Rīgai bija dotas tiesības tieši uz Valsts domi izvēlēt vienu domnieku. Latviešu reformu partija nāca ar uzstādījumu, ka no Rīgas uz Valsts domi jāievēl vienīgi latviešu tautības deputāts. Jāievēl latvietis, turklāt no Latviešu reformu partijas. Ja tas nebūs iespējams, tad labāk ievēlēt baltvācieti nekā latvieti no demokrātu, progresistu vai kāda cita politiska grupējuma.⁴² Blokā palikušie latviešu kadeti turējās pie tiem pašiem uzskatiem, kā vēlot I Valsts domi, – jāvirza tikai latviešu tautības kandidāts.⁴³ Bloka progresistu grupa par domes deputāta nacionalitāti bija diezgan vienaldzīga, bet interesējās galvenokārt par deputāta progresivitāti.⁴⁴ Plašu motivāciju par šo jautājumu sniedza zvērināts advokāts Aļeņikovs 1907. gada 26. janvārī “Uļeja” zālē notikušajā Progresīvā bloka Rīgas I vēlēšanu iecirkņa vēlētāju sapulcē. Viņš paziņoja, ka progresisti neskatās uz tautību un tiem ir vienalga, kādas tautības būs Rīgas Valsts domes deputāts: “. progresisti prasa no Valsts domes deputāta, lai viņš būtu cilvēks ar plašu redzes aploku, pazīst vietējos apstākļus, varētu aizstāvēt visu Rīgas iedzīvotāju intereses un viņu vajadzības. Valsts domē viņam jāaizstāv vismaz programma, kas izteikta pirmās Valsts domes atbildē uz troņa runu.”⁴⁵ Taču tanī pašā laikā nav svešs arī cits apgalvojums – domniekam no Rīgas jābūt progresīvam latvietim.⁴⁶ Demokrātiskā grupa uzskatīja, ka latvietim ir “pirmdzimtības tiesības uz valsts domnieka amatu”, bet tai pašā laikā šim uzdevumam demokrāti nesaskata nevienu derīgu kandidātu.⁴⁷ A. Bergs 9. februārī Progresīvā bloka vēlēšanu sapulcē II Rīteņbraucēju biedrībā par šo jautājumu izteicās, ka viņš ir aizstāvējis latvieša ievēlēšanu domē, bet, ja šim nolūkam derīga latvieša nav, tad tādā gadījumā jāievēl krievs vai ebrejs.⁴⁸ Vācu prese norādīja, ka demokrātu vadītājs A. Bergs ir pieļāvis, ka latvieša ievēlēšana Valsts domē nav izslēgta, bet galvenokārt tomēr jāvadās pēc kandidāta progresivitātes un mazāk pēc viņa nacionalitātes.⁴⁹

Blokā iesaistījušies ebreji rūpējās par savas tautas stāvokli – ebreju piltiesību. Uzskatīja, ka domē jācīnās, lai ebrejiem tiktu piešķirtas tā-

das pašas tiesības kā citiem valsts iedzīvotājiem. Bija ebreji, kas atbalstīja, un tādi, kas bija pret latviešu centieniem izvirzīt uz domi latviešu tautības pārstāvi.⁵⁰ Citu tautību vēlētajiem atzina, ka viņi no Rīgas vēlas par domnieku latvieti, bet tikai tādā gadījumā, ja tas būs progresīvs un derīgs kandidāts.⁵¹ Tiem vēlētajiem, kas savos politiskajos uzskatos no blokā apvienotajām dažādām grupām ieņēma kreiso pozīciju, kā, piemēram, sociāldemokrātiem, šis jautājums nelikās svarīgs: “.. mums viena alga, vai ieceļ reakcionāru vācieti vai reakcionāru latvieti; ja mēs uz domi nevaram sūtīt savu deputātu, tad lai iet, kas grib.”⁵² Par kopējo Progresīvā bloka izvirzīto uzdevumu šajā jautājumā II Valsts domes vēlēšanās maz kas zināms. Diezgan izplūdis bija uzstādījums, ka par Valsts domes deputātu centīsies ievēlēt “cilvēku ar veselīgiem uzskatiem”.⁵³

Progresīvā bloka izvirzītie uzdevumi deputātam bija tie paši, kas I Valsts domes vēlēšanās: panākt nāves soda un karastāvokļa atcelšanu, amnestiju revolūcijas laikā notiesātajiem. Prasīja vispārējās vēlēšanu tiesības un ministru atbildību Valsts domes priekšā.⁵⁴

Analizējot I Valsts domes deputātu darbību, bija skaidrs, ka šādu jautājumus atrisināt nebūs pa spēkam arī visai II Valsts domei, kur nu vēl Latvijas deputātiem. Pēc impērijas pamatlikuma jeb tā dēvētās konstitūcijas minētos jautājumus bija ļaurs izlemt tikai patvaldniekam.

Progresīvā bloka vairākums joprojām simpatizēja kadetu partijai. Bloka dalībnieki nebija pārliecināti, ka spēš Rīgā vēlēšanās vieni paši izcīnīt uzvaru, kā tas bija I Valsts domes vēlēšanās, kad visi latviešu tautības balsstiesīgie vēlētajiem uzstājās vienoti. Kad sāka izskatīt jautājumu par vienošanos ar sociāldemokrātiem, pret to protestēja Latviešu reformu partija un no bloka izstājās. Tomēr sarunas abu grupējumu starpā par iespējamu sadarbību vēl turpinājās.

Progresīvajam blokam, lai neciestu sakāvi no Baltijas konstitucionālās partijas, kas vēlēšanās šoreiz bija labāk sagatavojusies nekā iepriekšējā gadā, vajadzēja meklēt kādu politisku grupējumu, ar kuru sadarboties. Šādu iespēju dotu vienošanās ar sociāldemokrātiem, kas no visām Latvijas teritorijā darbojošajām partijām un grupām bija vislabāk organizēti. Sociāldemokrātu partijām neatsveramu organizatorisku skolu bija devusi nelegālā darbība. Šie abi politiskie grupējumi Rīgā II Valsts domes vēlēšanās taktisku apsvērumu dēļ viens otram bija nepieciešami. Un tomēr tas bija unikāls gadījums, ka šādas, kaut arī taktiskas laulības savā starpā slēgtu ideoloģiskie pretinieki – buržuāzijas un sīkburžuāzijas politisks grupējums ar sociāldemokrātiem. Abām pusēm tas bija risks arī vēlētajiem piesaistes ziņā, tāpēc sadarbības jautājums tika nopietni apspriests. Sevišķi rūpīgi šo vienošanos plānoja sociāldemokrāti.⁵⁵ Rīgas sociāldemokrāti noturēja konferenci, kurā galīgi nolēma vēlēšanās iet kopā ar Progresīvo bloku, bet ar

nosacījumu, ka tas atsakās no iespējamā kompromisa ar Latviešu reformu partiju.⁵⁶ Tā kā cerēt uz revolūcijas uzplūdiem vairs nebija pamata, sociāldemokrāti nebija pārliecināti, ka vieni paši vēlēšanās gūs uzvaru. Zināmā mērā maskēšanās nolūkos un daļēji, lai piesaistītu arī tos, kas nebija sociāldemokrātu piekritēji, viņi savu vēlēšanu grupējumu nosauca par Demokrātisko darba grupu. Latviešu reformu partijas avīze "Latvija" sniedza izvērstu sociāldemokrātu politiskās darbības raksturojumu: "Jau priekš vēlēšanām sociāldemokrāti izskaidroja savās proklamācijās, ka vienošanās ar bloku esot gan priekš viņiem pazemojoša, bet arī nepieciešami vajadzīga, ja lai gan tie agrāk uzskatīja sevi par vienīgiem politiskā virziena noteicējiem Rīgā, tad tomēr pēdējā laikā tie sāka nopietni šaubīties par iespēju uzvarēt vēlēšanās bez pilsonisko partiju palīdzības. Iedami vieni paši cīņā, sociāldemokrāti būtu laikam spēlējuši šē Rīgā tādu pat bēdīgu lomu kā Pēterburgā, Maskavā, Jelgavā un citur."⁵⁷ Progresīvajam blokam iegūt sev priekšrocības no vienošanās ar tik organizētu politisko spēku kā sociāldemokrātiem bija diezgan problemātiski.

Progresīvi demokrātiskais bloks un sociāldemokrāti par sadarbību vienojās 2. februārī, bet 3. februārī A. Bergs Progresīvā bloka vārdā paziņoja, ka tas vairs nevēlas turpināt uzsāktās sarunas par kopīgu sadarbību vēlēšanās ar Latviešu reformu partiju.⁵⁸ Progresīvā bloka pārstāvji šo savu taktisko vienošanos sabiedrībai skaidroja ar cīņu pret baltvācu reakcionāriem un viņu ietekmīgo vadības orgānu – Baltijas konstitucionālo partiju. Norādīja, ka latvieši vieni nevar pārvarēt vācu reakcionārus un Latviešu reformu partija, kas atšķēlusies no bloka, neapzināti palīdz tiem vēlēšanās uzvarēt. Skaidrojuma pamatojums bija šāds: "Tā kā vienīgais mērķis bloka vienošanā ar darba grupu ir cīņa pret vācu briesmīgo reakciju Valsts domes vēlēšanās, tad runāt šē par katras partijas programmu ir nevietā. Pret kopīgo ienaidnieku vajaga cīnīties visiem. Visi, kas meklē labāku, laimīgāku nākotni, lai cīnās pret tumšo atpakaļrāpību! Katram, kam patiesi rūp vispārības labums, jābalso vienīgi bloka kandidātiem par labu!"⁵⁹ Katrai pusei, zināmā mērā riskējot, bija cerība uz otras rēķina gūt panākumus. Reizē šī vienošanās bija ne tikai pret reakcionārajiem baltvāciešiem, bet arī pret Latviešu reformu partiju.

Pēc vēlēšanu likuma balsotāju vēlēšanas bija kampaņas izšķirošais posms: balsotāji ievēlēja domes deputātu. Ja no noteiktā balsotāju skaita kāds politiskais grupējums bija ieguvis pārsvaru, tad tam bija iespēja cīnīties par sev vēlamu domes deputātu. Starp Progresīvo bloku un Demokrātisko darba grupu par kopējo darbību saistībā ar balsotāju vēlēšanām notika sarežģītas sarunas. Vispirms izvirzījās jautājums par balsotāju kandidātu skaitu no šīm abām politiski tik pretēji orientētām pusēm. Progresīvais bloks vēlējās paturēt 44 vietas kopējā balsotāju listē. Demokrātiskajai darba grupai no iespējamām

80 vietām piedāvāja 36, kas kopā ar četrām strādnieku balsotāju vietām veidotu 40 kandidātu vietas. Šādus noteikumus Demokrātiskā darba grupa nepieņēma.⁶⁰ Bloka progresisti, baidoties, ka tādā gadījumā neizdosies noslēgt vienošanos ar Demokrātisko darba grupu, bija ar mieru pēdējiem atdot vēl divas no savu balsotāju kandidātu vietām. Šo priekšlikumu pārējie Progresīvā bloka dalībnieki noraidīja. Tālākā pārrunu gaitā tika pieņemts Demokrātiskās darba grupas vēlēšanu biroja ieteikums sešus Rīgas pilsētas vēlēšanu iecirkņus sadalīt šādi: I, II, IV iecirknī balsotāju kandidātus uzstāda Progresīvais bloks, bet III, V un VI iecirknī – Demokrātiskā darba grupa.⁶¹ Progresīvais bloks pret šiem priekšlikumiem neuzstājās. Vienojās uzstādīt kopēju balsotāju kandidātu sarakstu – un vispārējā sapulcē katrs balsotājs vēlē pēc savas pārliecības.⁶²

Rīgā kopā bija 24 512 balsstiesīgo vēlētajū. Demokrātiskajai darba grupai iedalītajos vēlēšanu iecirkņos bija uzskaitīti 11 049 balsstiesīgie vēlētajū, bet Progresīvā bloka iecirkņos to bija ievērojami vairāk – 13 463.⁶³ Demokrātiskās darba grupas vēlēšanu iecirkņi pēc iedzīvotāju skaita bija nedaudz proletāriskāki, un sociāldemokrātiem tajos bija lielāka ietekme. Pie tam sociāldemokrātu vēlēšanu organizatori jau pirms vēlēšanām bija pārliecinājušies, ka tieši šajos iecirkņos viņiem būs vislielākais atbalsts. Tāpēc Demokrātiskā darba grupa pieņēma sākotnējo Progresīvā bloka ieteikto balsotāju vietu skaita sadalījumu, cerot, ka arī ievēlētie balsotāji būs daudz kreisāki nekā Progresīvā bloka balsotāji.⁶⁴ Demokrātu avīze “Balss” tomēr izteica pārliecību, ka Demokrātiskā darba grupa vēlēšanās negūs pārsvaru.⁶⁵

Baltijas konstitucionālā partija II Valsts domes vēlēšanās Rīgā salīdzinājumā ar I Valsts domes vēlēšanām bija ievērojami izvēršusi savas aktivitātes un aģitācijas enerģijas ziņā sekoja tūlīt aiz Demokrātiskās darba grupas sociāldemokrātiem. Tika izmantotas vēlētajū sapulces, izplatītas vēlēšanām sagatavotās proklamācijas, vācu avīzes, aģitācija tika veikta, apstaigājot dzīvokļus u.c. Vēlēšanu kampaņā piedalījās redzamākie partijas aktīvistu: partijas priekšsēdētājs advokāts E. Morits, laikrakstu redaktori V. Berents, A. Šmits, docents A. V. Hedenštroms u.c. Šie kungi pirmo reizi atļāvās Rīgā sarīkot atklātu vēlēšanu sapulci Jēzusbaznīcas ielā esošajās Krievu teātra telpās, kur piedalījās plašās debatēs ar Rīgas krievu kadetiem.⁶⁶ Aģitācijas izvēršana bija pārdomāta, un esošo vēlēšanu likumu apstākļos tā bija vienīgā iespēja, lai iegūtu kaut niecīgus panākumus vēlēšanās. Baltvāciešu īpatsvars Baltijas iedzīvotāju vidū bija neliels, neskatoties uz viņu ekonomisko un politisko varenību. 19. gadsimta beigās Kurzemē un Vidzemes dienviddaļas četros apriņķos latvieši bija vairākumā – aptuveni 75%. Arī Latgales apriņķos latviešu bija vairāk par 50%. Vidzemē un Kurzemē otro lielāko nacionālo grupu veidoja baltvācieši (8,4%), trešo – ebreji (5,3%), bet ceturto – krievi (4,9%), kuru Latgalē bija

krietni vairāk (15,5%).⁶⁷ No Latvijas pilsētām vislielākais baltvāciešu skaits dzīvoja Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Cēsīs un Kuldīgā.

Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļas partijas organizatoriem redaktors I. Visockis norādīja, ka savienībai Rīgā nav izdevies vēlēšanās piesaistīt visus un pat ne lielāko daļu krievu iedzīvotāju. Daļa balsstiesīgo krievu bija pievienojusies sociāldemokrātiem un pat Baltijas konstitucionālajai partijai.⁶⁸ Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa, apzinoties domes vēlēšanās savu vājumu, meklēja kādu politisko spēku, ar kuru varētu bloķēties. Skatīta tika iespēja sadarboties ar Baltijas konstitucionālo un Latviešu reformu partiju. Baltijas konstitucionālā partija bija gatava šādam pasākumam. Taču, tā kā savienības Rīgas nodaļa 1906. gadā I Valsts domes vēlēšanās bija pārliecinājusies par Baltijas konstitucionālās partijas nespēju gūt uzvaru, šogad šādu vienošanos ar to negribēja atkārtot.⁶⁹ Rīgas oktobristu vadītājs I. Visockis izteicās, ka Latviešu reformu partija viņiem ir radnieciska.⁷⁰ Arī plašākā partijas biedru lokā tika izteikta doma, ka bloks starp Rīgas nodaļu un Latviešu reformu partiju ir "iespējams un vēlams".⁷¹ 2. februārī Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas nodaļa noturēja vēlēšanu sapulci un vienbalsīgi nolēma vēlēšanās iet kopā ar Latviešu reformu partiju un balsot par kopēju balsotāju kandidātu listi.⁷² Rīgas oktobristi bija samierinājušies ar to, ka savu kandidātu viņiem neizdosies ievēlēt, un tāpēc uzskatīja, ka labāk ievēlēt par deputātu mērenu latvieti nekā kādu progresīvu kandidātu.⁷³ Pie šī bloka mēģināja pievienoties arī oktobristu virziena Krievu mierīgās atjaunotnes partijas Rīgas grupa. Tika izveidota kopējā apvienotā Latviešu reformu partijas, Krievijas 17. oktobra savienības Rīgas grupas un Mierīgās atjaunotnes partijas Rīgas grupas balsotāju kandidātu liste. Tajā bija ierakstīti 56 latviešu, 21 krievu un 3 lietuviešu tautības kandidāti.⁷⁴ Nezināmu iemeslu dēļ nākamajā dienā Mierīgās atjaunotnes partijas Rīgas grupa izdeva atsevišķi savu balsotāju kandidātu listi, kuru Rīgas krievu oktobristi nosauca par "neiedomājamu vinegretu".⁷⁵

Un tā Rīgā II Valsts domes balsotāju vēlēšanās tika uzstādītas četras listes:

1. Progresīvi demokrātisko balsotāju kandidātu liste;
2. Baltijas konstitucionālās partijas liste;
3. Latviešu reformu partijas liste. Tajā bija iekļauti vietējie krievu oktobristi un divi Krievu mierīgās atjaunotnes partijas kandidāti;
4. Krievu mierīgās atjaunotnes savienības liste.

Rīgā pilsētas kūrījā 24 500 cilvēkiem bija dotas balsstiesības. Savukārt strādnieku kūrījā tiesības piedalīties vēlēšanās bija 25 475 strādniekiem no 103 fabrikām, rūpnīcām un dzelzceļa darbnīcām.⁷⁶ Rīgas pilsētas kūrījā varēja ievēlēt 80 balsotājus, kamēr strādnieku kūrījā tikai 4 balsotājus.

Pirmie vēlēšanas 12. janvārī Rīgā uzsāka fabriku, rūpnīcu un dzelzceļa darbnīcu strādnieki. Strādnieki sekoja sociāldemokrātu aicinājumam un aktīvi piedalījās II Valsts domes pilnvarnieku vēlēšanās. 12. janvārī Rīgas strādnieku pilnvarnieku vēlēšanās piedalījās 94 uzņēmumu strādnieki.⁷⁷ Pēc šiem rādītājiem vēlēšanās nepiedalījās 9 uzņēmumi. Taču pagaidām zināms, ka tikai viena uzņēmuma – A. G. Rutenberga ķīmiskās rūpnīcas strādnieki atteicās vēlēšanās piedalīties.⁷⁸ Iespējams, ka pārējie vēlēšanās dalību neņēmušie uzņēmumi bija tanī laikā slēgti. Strādnieki ievēlēja 97 pilnvarniekus, kuru sastāvs pēc tautībām bija šāds: 64 latvieši, 16 vācieši, 7 lietuvieši, 6 krievi un 4 poļi.⁷⁹

6. februārī Rīgas valdes telpās strādnieku pilnvarotie ievēlēja četrus savus balsotājus: I. Virauski (Krievu–Baltijas vagonu rūpnīca), M. Ērģelnieku (bij. V. Eikerta kokvilnas vērpšanas un lentu aušanas manufaktūra), K. Figoru (Čugunliešanas un mašīnbūves rūpnīca, bij. Felzers un Ko) un K. Irbi (R. Poles mašīnbūves rūpnīca).⁸⁰ Sapulcējušies strādnieku pilnvarnieki pieņēma rezolūciju: “Ievērojot to, ka sociāldemokrātija ir strādnieku šķiras interešu vienīgā un īstā aizstāve, mēs – Rīgas fabriku strādnieku pilnvarotie – uzdodam no mūsu vidus ievēlētiem balsotājiem pie domnieku vēlēšanas balsot tikai par sociāldemokrātu.”⁸¹ Šis fakts lieku reizi apliecina, ka strādnieku noskaņojums vēl joprojām bija kaujiniecisks un strādnieki sekoja līdzīgai revolūcijas vadītājiem sociāldemokrātiem.

Rīgas Progresīvi demokrātiskā bloka listes 80 balsotāju kandidātu sarakstu veidoja laikraksta “Balss” demokrāti, “Mūsu Laiki” progresisti, krievu un latviešu kadeti un sociāldemokrāti. Pēc tautības kandidātu saraksts izskatījās šādi: 47 latvieši, 14 ebreji, 11 krievi, 4 poļi, 3 igauņi un 1 lietuvietis.⁸² No bloka listes balsotāju kandidātiem sabiedrībā plaši pazīstami bija tikai nedaudzi: redaktors Arveds Bergs, advokāts Ansis Sumbergs, inženieris Samuels Gurevičs, virsskolotājs Fjodors Ernš, miertiesnesis Mihails Zolotarevs.⁸³ Saprotams, ka par sociāldemokrātu plašu atpazīstamību nevaram runāt, jo tie līdz revolūcijai darbojās nelegāli. Šī vienošanās bija diezgan unikāls gadījums, kā atzīmēts jau iepriekš, kad taktiskas laulības savā starpā slēdza ideoloģiskie pretinieki – buržuāzisks politisks grupējums ar sociāldemokrātiem.

12. februārī balsotāju vēlēšanās Rīgā Progresīvais bloks kopā ar Demokrātisko darba grupu svinēja uzvaru. No visām nodotajām balsīm tas saņēma 55,2%, Baltijas konstitucionālā partija – 34,4% un Latviešu reformu partija kopā ar oktobristiem – 10,4% (2. tabula).

Progresīvais bloks kopā ar Demokrātisko darba grupu no 80 balsotāju vietām Rīgā izcīnīja 56. Tā bija neapšaubāma uzvara! Tanī pašā laikā vairāki sabiedrībā pazīstami Progresīvā bloka aktīvistu, kas balotējās baltvāciešu uzvaru izcīnītajā 2. vēlēšanu iecirknī, balsotāju skaitā neiekļuva: Fjodors Ernš, Ansis Sumbergs, Arveds Bergs, Kārlis Bērziņš, J. Šablovskis, Samuels Gurevičs, Faivels Edels u.c.⁸⁴

1. tabula

RĪGAS BALSSTIESĪGO IEDZĪVOTĀJU AKTIVITĀTE II VALSTS
DOMES VĒLĒŠANĀS

Vēlēšanu iecirkņi	Balsstiesīgo skaits	Balsstiesīgo īpatsvars, % vēlēšanu iecirknī	Vēlēšanās piedalījušos skaits	Vēlēšanās piedalījušos īpatsvars, %	I Valsts domes vēlēšanās piedalījušos īpatsvars, %
I Iekšpilsētas	5 352	21,8	3 465	64,7	58,1
II Pēterburgas priekšpilsētas (1. un 2. policijas iec.)	5 065	20,7	3 460	68,3	
III Pēterburgas priekšpilsētas (3. policijas iec.)	1 649	6,7	1 154	70,0	
Pēterburgas priekšpilsēta kopā	6 714	27,4	4 614	68,7	64,3
IV Maskavas priekšpilsētas (1. un 4. policijas iec.)	3 046	12,4	2 087	68,5	
V Maskavas priekšpilsētas (2. un 3. policijas iec.)	5 197	21,2	3 790	72,9	
Maskavas priekšpilsēta kopā	8 243	33,6	5 877	71,3	63,7
VI Jelgavas priekšpilsētas	4 203	17,2	3 031	72,1	58,8
Kopā	24 512	100	16 987	69,3	62,1

Aprēķināts pēc: Latvija. – 1907. – 17. febr. Šajā avotā par I Valsts domes vēlēšanām sniegtie skaitliskie rādītāji, kā autors uzskata, ir precīzāki par 1906. gada 27. martā uzrādītajiem (Latvija. – 1906. – 27. marts; Dūna Zeitung. – 1906. – 27. März), kurus autors ir izmantojis 2009. gadā publicētajā rakstā “Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā” (Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 3. – 87. lpp.).

Balsstiesīgo skaits Rīgā II Valsts domes vēlēšanās salīdzinājumā ar vēlēšanām uz I Valsts domi bija samazinājies par 22% (no 31 370 līdz 24 512 balsstiesīgo).⁸⁵ Šāds samazinājums izveidojies līdz ar Senāta skaidrojumu īstenošanu praksē un ar vēlētāju jauno reģistrācijas kārtību. Tomēr balsstiesīgo īpatsvars, kuri piedalījās vēlēšanās, palielinājās no 62,1% līdz 69,3% (1. tabula). Iespējams, balsstiesīgo aktivizēšanās skaidrojama ar revolūcijas atkāpšanos un sociāldemokrātu izsludinātā Valsts domes vēlēšanu boikota atcelšanu. Šis izmaiņas iedrošināja un mudināja arī konservatīvi noskaņotos balsstiesīgos piedalīties vēlēšanās. Par Progresīvā bloka un Baltijas konstitucionālās partijas kandidātiem nodoto balsu skaita īpatsvars salīdzinājumā ar I Valsts domes vēlēšanām samazinājās. Par jauno Latviešu reformu partiju balsoja daļa latviešu, kas bija I Valsts domes Progresīvā bloka

vēlētāji. Tagad bloka vēlētāju skaits bija samazinājies par 17,7%, bet Baltijas konstitucionālās partijas – par 21,0%. Vislielākos zaudējumus Baltijas konstitucionālās partijas vēlētāju skaits cieta Maskavas priekšpilsētā – 58,6% (2. tabula). Analizējot šīs partijas vēlētāju skaita izmaiņas I un II Valsts domes vēlēšanās, ir pamats uzskatīt, ka par Baltijas konstitucionālās partijas kandidātiem, vismaz I Valsts domes vēlēšanās, balsoja arī samērā daudz cittautiešu, kamēr baltvācieši savas balsis deva tikai savai partijai. Analizējot 2. tabulas datus, tas it sevišķi attiecināms uz Maskavas priekšpilsētu.

2. tabula

PARTIJU UN POLITISKO GRUPĒJUMU NODOTAIS BALSU
ĪPATSVARŠ RĪGĀ II VALSTS DOMES VĒLĒŠANĀS

Rīgas administratīvais iedalījums	Vēlēšanās piedalījušos skaits		Vēlētāju par “Bloka” kandidātiem īpatsvars, %		Vēlētāju par Baltijas konstitucionālās partijas kandidātiem īpatsvars, %		Vēlētāju par Latviešu reformu partijas kandidātiem īpatsvars, %	
	I Valsts dome	II Valsts dome	I Valsts dome	II Valsts dome	I Valsts dome	II Valsts dome	I Valsts dome	II Valsts dome
Iekšpilsēta	3468	3465	44,9	37,1	55,1	53,6	–	9,3
Pēterburgas priekšpilsēta	5911	4614	64,3	47,5	35,7	42,9	–	9,6
Maskavas priekšpilsēta	7326	5877	68,2	71,2	31,8	16,4	–	12,4
Jelgavas priekšpilsēta	2705	3031	61,4	56,8	38,6	34,3	–	8,9
Kopā	19410	16987	61,9	55,2	38,1	34,4	–	10,4

Aprēķināts pēc: Latvija. – 1907. – 17. febr.

Pie Progresīvā bloka jeb, precīzāk, pie Demokrātiskās darba grupas pievienojās Rīgas fabriku strādnieku ievēlētie četri balsotāji. Fabriku un rūpnīcu strādnieku attieksme pret II Valsts domes vēlēšanām, jo-projām turpinoties revolūcijai, izsauca lielu sabiedrības uzmanību.

Rīgas pilsētas balsotāji beidzot bija ievēlēti, taču šis vēlēšanu process salīdzinājumā ar oficiāli noteiktajiem termiņiem un vēlēšanām pārējā Latvijas teritorijā ievērojami aizkavējās. Tam bija nopietni iemesli. Rīgā gatavošanās II Valsts domes vēlēšanām, līdzīgi kā visā impērijā, tika uzsākta jau 1906. gada oktobrī. Taču vēlēšanu kampaņas

gaitā izrādījās, ka Rīgas valde vēlētajū sarakstus bija sastādījusi pavirši. Vidzemes guberņas vēlēšanu komisija par šo jautājumu saņēma daudzas vēlētajū sūdzības: 70% sūdzību bija no mazo dzīvokļu īrniekiem, 15% no namu īpašniekiem, 9% no tirgotājiem un 7% no dzīvokļu īrniekiem, kas valstij maksāja dzīvokļa nodokli.⁸⁶ Rezultātā Rīgas pilsētas valde aizkavējās ar vēlētajū sarakstu sastādīšanu un publicēšanu. 20. februārī, kad Pēterburgā Taurijas pili notika svinīga II Valsts domes atklāšana, Rīgas deputāts vēl pat nebija ievēlēts.⁸⁷ Rīgā vēl joprojām enerģiski turpinājās balsotāju spēku izvērtēšana.

No 18. līdz 21. februārim katru dienu Rīgas viesnīcā "Metropole" notika Progresīvā bloka un Demokrātiskās darba grupas ievēlēto balsotāju sapulces. Pirmajā sapulcē balsotāji apstiprināja agrākos lēmumus, ka domnieka vēlēšanās jāizvirza četri kandidāti un, kas no tiem iepriekšējās sapulcēs dabūs vairāk balsu, par to jābalso oficiālās domes deputātu vēlēšanās 23. februārī.⁸⁸ 21. februārī apvienotajā Progresīvā bloka un Demokrātiskās darba grupas balsotāju iepriekšējā sapulcē par sapulces vadītāju ievēlēja miertiesnesi M. Zolotarevu, bet par viņa palīgiem ārstu A. Priedkalnu un komersantu A. Šimoļunas. Progresisti par domnieka kandidātu izvirzīja Rīgas pilsētas reālskolotāju Dmitriju Ļebedevu un advokātu Jāni Graudiņu, Demokrātiskā darba grupa – komersantu Jāni Ozolu un celtnieku tehniķi Jāni Melnalksni.⁸⁹

Visi četri domnieku kandidāti uzstājās ar programmas runām, kurās iepazīstināja ar saviem politiskajiem uzskatiem un darbības plāniem II Valsts domē. Kā rakstīja "Rīgas Avīze", J. Ozola runa bijusi tuva krievu kadetu programmas idejām.⁹⁰ Ja šis norādījums atbilst patiesībai, tad sociāldemokrāts J. Ozols, domājams, šādu runas saturu izvēlējās ar nolūku nesaasināt politisko situāciju ap sociāldemokrātiem un tā piesaistīt arī tos balsotājus, kas sociāldemokrātus neatbalstīja. Pēc tam abas balsotāju grupas atsevišķi apspriedās – un balsošana atkal turpinājās. Pēc pirmās balsošanas izkrita J. Melnalkšņa kandidatūra, pēc otrās – D. Ļebedeva, pēc trešās – J. Graudiņa. Tā par vienīgo II Valsts domes kandidātu no Rīgas lielākās balsotāju apvienības tika virzīts J. Ozols.⁹¹

23. februārī, kad notika oficiālās Rīgas II Valsts domes deputātu vēlēšanas, atlika vairs tikai tīri tehniska procedūra. Sociāldemokrātu kandidāts J. Ozols kļuva par Rīgas deputātu II Valsts domē. Par šādu notikumu atrisinājumu zināms apmulsums pārņēma tās vēlētajū aprindas, kas Progresīvo bloku bija uzskatījušas par kadetu partijas atbalstītāju. Tās bija pārliecinātas, ka kadeti pārstāv radikāli domājošos, bet tomēr tie ir par monarhistiskās valsts konstitucionālo attīstības ceļu. Savukārt sociāldemokrāti vēlētajiem bija pazīstami ar savu prasību pēc Satversmes sapulces un par pastāvošās valsts iekārtas kardinālu izmaiņšanu. Progresīvais bloks savā vienotībā ar sociāldemokrātiem sabiedrībai parādīja, ka tas ir atteicies no Krievijas kadetu

galvenā politiskā uzstādījuma. Baltvācu prese atzīmēja, ka Progresīvais bloks vairs turpmāk nevarēs uzstāties zem kadetu maskas.⁹²

Jau 23. februāra pēcpusdienā tūlīt pēc ievēlēšanas Rīgas deputāts J. Ozols posās uz Pēterburgu, kur II Valsts dome savu darbību svinīgi bija uzsākusi jau 20. februārī. Progresīvā bloka un Demokrātiskās darba grupas balsotāji sapulcējās viesnīcā "Metropole", lai pavadītu savu deputātu. Viss notika svinīgi: J. Ozols ieradās melnā uzvalkā ar sarkanu neļķi pogcaurumā, klātesošie viņu sveica ar "urrā!" saucieniem. Deputāts sākumā sapulcējušos uzrunāja latviski, pēc tam krieviski un runā raksturoja Baltijas iedzīvotāju dzīves apstākļus zem vācu muižniecības jūga. Viņš norādīja, ka vācu kundzība beigsies un to ir parādījušas arī Valsts domes vēlēšanas. Pēc apsveikuma runām J. Ozols apsoliņās II Valsts domē būt par proletariāta aizstāvi.⁹³

Ārpus Rīgas Vidzemē II Valsts domes vēlēšanu kampaņa bija beigusies jau agrāk. No pārējām Vidzemes pilsētām balsotāju vēlēšanas visaktīvāk norisinājās Valkā, Cēsis un Valmierā. Tajās baltvācieši un arī tā sauktie tautībnieki latvieši cieta sakāvi. Zem tautībnieku nosaukuma varēja atrast gan konservatīvi, gan ultrakonservatīvi noskaņotos, gan vispār par politiku neinteresējošos balsstiesīgos latviešus.

Valkā bija paredzēts ievēlēt divus balsotājus. 6. janvārī sanāca ap 100 cilvēku liela vēlētāju sapulce, kuru sasauca igauņu J. Tenisona un latviešu tautībnieku pārstāvji, un lika priekšā ievēlēt I Valsts domes balsotājus – pilsētas galvu J. Mōrtsonu un advokātu O. Samuelu. Valkas demokrāti nākamajā dienā sasauca citu vēlētāju sapulci, kurā tika norādīts, ka jāņem vērā ne tikai latviešu, bet arī pilsētā dzīvojošo krievu un ebreju intereses.⁹⁴ Pēc plašām diskusijām šī sapulce izvirzīja savus balsotāju kandidātus: skolotāju J. Pullisaaru un skolotāju J. Bricmani.⁹⁵ 19. janvārī notika balsotāju vēlēšanas, kurās piedalījās ap 90% Valkas balsstiesīgo vēlētāju. Demokrātiskie kandidāti J. Pullisaars un J. Bricmanis guva uzvaru gan pār baltvāciešiem, gan arī tautiskajiem igauņiem un latviešiem.⁹⁶

Cēsis vēlēja vienu balsotāju, bet uz šo vietu tika uzstādīti trīs kandidāti: latviešu pilsētnieki izvirzīja tirgotāju A. Šmidtu un ārstu Plātu, bet baltvācieši savu kandidātu – bijušo pilsētas galvu Trampedahu. Latviešu ultranacionālisti asi kritizēja tirgotāja A. Šmidta kandidatūru. Nekādu dalību revolucionārajā kustībā tirgotājam gan nevarēja uzrādīt, tomēr viņš "esot liels kramoļņiks. Oktobra dienu mītiņos no viņa veikala esot paņemta muca, uz kuras stāvēdams aģitators runājis. Īpaši nenoliedzīgi pret viņu aģitēja krodzinieki, jo tajos pastaros laikos viņu dzertuves tika slēgtas."⁹⁷ Šādai kandidāta kritikai nebija politiska pamatojuma, vienīgi tika izteiktas žēlabas par revolūcijas laikā ciestajiem materiālajiem zaudējumiem. Par Cēsu pilsētas balsotāju ievēlēja ārstu Plātu.⁹⁸

Valmierā arī bija jāievēl viens balsotājs. Baltijas konstitucionālās partijas pārstāvji par balsošanas kandidātu izvirzīja savu iepriekšējā gada pārstāvi – Mūrmuižas īpašnieku K. fon Knierimu. Tautiskie

latvieši savu kandidatūru neuzstādīja. Pārējie latvieši izvirzīja veterinarārstu A. Pētersonu, ko ievēlēja ar vairāk nekā trīskārtēju balsu pārsvaru.⁹⁹ Citās Rīgas apriņķa pilsētās par balsotājiem ievēlēja arī divus Baltijas konstitucionālās partijas delegātus.¹⁰⁰

Arī Vidzemes laukos vēl nebija izzudis revolucionārais noskaņojums. Valkas apriņķa pagastu pilnvarotie iepriekšējā sapulcē uzstādīja kandidātus uz divām apriņķa balsotāju vietām. Izvirzītajiem trijiem kandidātiem sapulce pieprasīja pastāstīt par saviem uzskatiem. Pirmie divi (Ozoliņš un Pelcs) paziņoja, ka viņi atbalsta sociāldemokrātu programmu. Trešais kandidāts (Ansbergs) paskaidroja, ka viņš “apmēram” jūt līdzīgu krievu kadetu partijas programmai un ir pret sociāldemokrātiem. Tā kā lielākā daļa pilnvarnieku atbalstīja sociāldemokrātus, trešais kandidāts tika izbalsots.¹⁰¹

Cēsu apriņķa balsstiesīgo vidū joprojām ietekme bija revolūcijas atskaņām. Cēsu apriņķa Saikavas un Lubānas pagastos balotējās sociāldemokrāti P. Stučka un Pēterburgas advokāts Baltijas revolucionāru aizstāvis tiesās N. Sokolovs. Lai nodrošinātu šiem LSD kandidātiem juridiskas tiesības balotēties, divi lauku māju īpašnieki – sociāldemokrātijas piekritēji noformēja uz viņu vārda savas saimniecības.¹⁰² Cēsu apriņķa pagastu pilnvarnieku sapulcei uz gubernas vēlēšanu sapulci vajadzēja ievēlēt trīs balsotājus. Iepriekšējā sapulcē par balsotāju kandidātiem sekojošā kārtībā pēc saņemto balsu skaita izvirzīja vairākus pilnvarniekus: E. Treimani, P. Stučku, N. Sokolovu, V. Bekeru, J. Prūsi un J. Dārziņu. 21. janvārī sākoties Cēsu apriņķa sapulcei, apriņķa vēlēšanu komisija no balsotāju kandidātu saraksta izsvītroja P. Stučku, N. Sokolovu un V. Bekeru. Motivācija – pastāvīgi nedzīvo savās lauku mājās.¹⁰³ Par Cēsu apriņķa balsotājiem ievēlēja Eduardu Treimani-Zvārguli no Priekuļu pagasta, Jēkabu Dārziņu no Vecpiebalgas un Jāni Prūsi no Vietalvas. Pēdējais savu sabiedrisko aktivitāti bija parādījis provinciālpodomē. Ievēlētie balsotāji savos politiskajos uzskatos, pēc preses liecībām, bija “mēreni elementi”.¹⁰⁴

21. janvārī Valmierā ieradās 107 pagastu apriņķu pilnvarnieki un ievēlēja trīs balsotājus. No pieciem uzstādītajiem kandidātiem ievēlēja A. Ramanu no Ungurpils, P. Šoltu no Sēļu pagasta un H. Enzeliņu no Kauguru pagasta.¹⁰⁵ Par viņu politiskajiem uzskatiem nav ziņu.

Apkopojot balsotāju vēlēšanu gaitu Vidzemē, var secināt, ka tajās vērojami radikālāki politiskie uzskati, nekā gadu iepriekš vēlot I Valsts domi. Raksturīgi, ka par balsotājiem neievēlēja nejaušas personas. Starp balsotājiem “vairākās vietās par tādiem iecēla provinciālpodomu locekļus, kurus vēlētajiem jau labi pazina no viņu darbības un kuru uzskati jau labi zināmi”.¹⁰⁶

Pēc II Valsts domes balsošanas noteikumiem Vidzemes gubernas sapulce, kurai vajadzēja ievēlēt četrus domniekus, sastāvēja no 62 balsotājiem: 25 baltvāciešu lielgruntnieki, 21 pagastu zemnieku balsotājs, 15 balsotāji no apriņķa pilsētām, 1 balsotājs no strādnieku kūrijas.¹⁰⁷

Baltvācu Baltijas konstitucionālajai partijai papildu pie 25 lielgruntnieku balsotāju vietām izdevās vēlēšanās iegūt vēl divas vietas no Rīgas apriņķa pilsētu balsotājiem, tā ka viņiem kopā bija 27 balsotāji.¹⁰⁸

Vidzemes guberņas latviešu daļas balsotāji iepriekšējā sapulcē, kas notika februārī Rīgas Latviešu biedrībā, vienojās ar igauņu balsotājiem. Tika nolemts no guberņas uz II Valsts domi virzīt divus latviešu un divus igauņu kandidātus. Tā kā kandidatūras iepriekš bija apspriestas, sarežģījumi šajā jautājumā nebija paredzami.

Vidzemes guberņas balsotāju sapulcē Rīgā Mazajā ģildē 5. februārī ieradās 61 balsotājs (1 balsotājs – saslimis) un par II Valsts domes deputātiem no guberņas ievēlēja Cēsu apriņķa Priekules pagasta zemkopi – rakstnieku Eduardu Treimani-Zvārguli un Rīgas apriņķa Aderkašu pagasta zemkopi – provinciālpadomes locekli Kārli Kārkliņu. No igauņu puses – Tērbatas skolotāju Karli Parmsu un advokātu Antonu Jurgenšteinu.¹⁰⁹

Saprotams, ka Vidzemes deputāti E. Treimanis-Zvārgulis un K. Kārkliņš atšķirībā no Rīgas deputāta sociāldemokrāta J. Ozola nebija revolucionāri noskaņoti. Būtībā politiskos uzskatos Vidzemes deputāti maz atšķirās no I Valsts domes latviešu deputātiem. Baltvācu prese viņus raksturoja kā progresīvus cilvēkus.¹¹⁰ Jēdziens “progresīvs” revolūcijas gados bija grūti skaidrojams apzīmējums. Turklāt baltvācu prese šādos jautājumos nebija objektīvākais vērtētājs.

E. Treimanis bija beidzis Cēsu apriņķa skolu un nodarbojās ar literāru darbu. Rakstniekam tuva bija sociāla tematika, viņš juta līdzīgu apspiestajiem. Cik var spriest, E. Treimanis savos politiskajos uzskatos bija līdzīgi noskaņots kā I Valsts domes latviešu deputāti. Cik zināms no viņa izteikumiem, tad pirmais jautājums, ar ko nodarbosies domē, būs panākt karastāvokļa, lauka karatiesu atcelšanu un panākt visai Baltijai autonomiju.¹¹¹ Kā jau iepriekš teikts, šādus jautājumus dome vispār nebija juridiski tiesīga risināt.

K. Kārkliņš Rīgā bija apmeklējis apriņķa tirdzniecības skolu, divus gadus Maskavā darbojies par mājskolotāju, Latvijā strādājis par pagasta skrīveri, par muižas pārvaldnieku un beidzot kļuvis par lauku māju saimnieku.¹¹² K. Kārkliņa politiskie uzskati vēlēšanu gaitā pieejamos vēstures avotos neparādās. Ņemot vērā, ka K. Kārkliņš bija darbojies guberņas provinciālpadomē un pats bija lauku māju saimnieks, tad viņa kā deputāta darbības viedoklis bija prognozējams. Vidzemes guberņas zemnieku pārstāvji provinciālpadomē uzstājās par vietējā agrārā jautājuma un agrārās dzīves likumīgu sakārtošanu, atbrīvojot latviešu zemniekus no vēl joprojām pastāvošajām baltvācu muižnieku iedibināto feodālo attiecību paliekām. Domājams, viņam nebija svešas tās agrārās prasības, ko no I Valsts domes tribīnes bija pauduši Latvijas deputāti J. Kreicbergs, K. Ozoliņš, F. Trasuns, A. Bremers, J. Čakste un N. Kacnelsons.¹¹³

Šiem diviem latviešu deputātiem pievienojās Rīgas ievēlētais deputāts sociāldemokrāts Jānis Ozols. Beidzis Rīgas Politehnisko institūtu. Viens no spilgtākajiem latviešu sociāldemokrātiem, redzamākajiem 1905. gada demokrātiskās revolūcijas vadītājiem Latvijā un spoža personība starp II Valsts domes Latvijas deputātiem.

Vitebskas guberņas II Valsts domes domnieku vēlēšanās 6. februārī tika ievēlēts Rēzeknes apriņķa zemnieku delegāts Edvards Kazričs. Viņš bija studējis Rīgas Politehniskajā institūtā, pēc izglītības agronoms. Nodarbojās ar zemkopību tēva saimniecībā Rēzeknes apriņķa Sakstagala pagastā.¹¹⁴ Latgales balsstiesīgajiem iedzīvotājiem bija zaudējums, ka domē neizdevās ievēlēt I Valsts domes enerģisko deputātu F. Trasunu. Tas neizdevās tādēļ, ka poļu balsotāji, kuru politiskais grupējums bija noteicošais Vitebskas guberņas vēlēšanās, neizpildīja iepriekšējo vienošanos ar latviešiem. Taču arī E. Kazričs bija pazīstams Latgales vēlētājiem, un viņa kandidatūru vēlēšanās ieteica un aizstāvēja arī bijušā valsts domnieka F. Trasuna vadītais laikraksts "Auseklis".¹¹⁵ Jāatzīmē, ka Latgales latvieši II Valsts domes vēlēšanās bija aktivizējušies: I Valsts domes Vitebskas guberņas vēlētāju sapulcē piedalījās 11 balsotāju, bet II Valsts domes – 14 balsotāju.¹¹⁶

No Kurzemes guberņas, kur II Valsts domes vēlēšanās bija savas nelielas īpatnības, kas prasa speciālu analīzi, par II Valsts domes deputātiem ievēlēja K. Burkevicu, P. Jurševski un J. Šapiro. Viņi arī bija buržuāzijas pārstāvji, kas savās politiskajās nostādnēs bija diezgan nenoteikti un līdzinājās I Valsts domes latviešu kadetiem.

II Valsts domes vēlēšanas Latvijas teritorijā notika revolūcijas atkāpšanās periodā, un tāpēc vēlēšanu gaitu, kā arī dažreiz to rezultātus ietekmēja revolūcijas klātbūtne. Vēlēšanās turpināja izkristalizēties jauni sabiedrības aktivisti, no kuriem daudzi ieņēma paliekošu vietu turpmāko gadu Latvijas vēsturē.

Domes vēlēšanu likumi balsstiesības piešķīra tikai daļai Latvijas iedzīvotāju. Rīgā tās bija tikai 24 500 pilsētniekiem, kam balsstiesības tika dotas piedalīties pilsētnieku kūrījā, un 25 475 fabriku, rūpnīcu un dzelzceļa darbnīcu strādniekiem, kas balsoja strādnieku kūrījā. Pēc Senāta skaidrojumu izpratnes Vidzemes guberņā bezzemnieku jau iepriekš noteiktā niecīgā daļība vēlēšanās tika vēl nelikumīgi sašaurināta. Jāatceras, ka 19. gadsimta beigās Vidzemes guberņā bezzemnieki veidoja 54,5% no visiem lauksaimniecībā nodarbinātajiem.¹¹⁷

II Valsts domes vēlēšanu kampaņas laikā jau liela sabiedrības daļa bija pārliecināta, ka jaunievēlētā dome, līdzīgi kā I Valsts dome, savā darbībā nespēs sniegt būtiskus valsts konstitucionālos pārkārtojumus. Taču galvenais sabiedrības darbības panākums domes vēlēšanās ir jāmeklē citur. Līdzīgi kā I Valsts domes vēlēšanu kampaņa, tā bija latviešu sabiedrības un sevišķi tās aktīvāko locekļu politiskās audzināšanas procesa aizsākums ceļā uz Latvijas valstiskumu.

ATSAUCES

- ¹ Patiesība. – 1906. – 13. okt.
- ² Šalda V. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – Rīga, 1988. – 49.–69. lpp.
- ³ Mūsu Laiki. – 1907. – 25. janv.
- ⁴ Rigasche Rundschau. – 1907. – 25. Januar.
- ⁵ Bērziņš J. Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 3. – 71., 72. lpp.
- ⁶ Balss. – 1907. – 17. janv.
- ⁷ Лифляндския губернска ведомости. – 1906. – 18 окт.
- ⁸ Turpat. – 8. nov.
- ⁹ Aprēķināts pēcs: Latvija. – 1907. – 17. febr.
- ¹⁰ Darba Balss. – 1907. – 10. febr.
- ¹¹ Лифляндския губернска ведомости. – 1906. – 30 окт.
- ¹² Mūsu Laiki. – 1907. – 18. janv.
- ¹³ Turpat. – 25. janv.; Balss. – 1907. – 22. janv.; Latvija. – 1907. – 23. janv.
- ¹⁴ Mūsu Laiki. – 1907. – 16. febr.
- ¹⁵ Демин В. А. Государственная дума России (1906–1917): механизм функционирования. – Москва, 1996. – С. 31.
- ¹⁶ Rīgas Avīze. – 1907. – 13. janv.
- ¹⁷ Latvija. – 1907. – 8. febr.
- ¹⁸ Rigasche Rundschau. – 1907. – 14. Februar; Рижский вестник. – 1906. – 23 окт.
- ¹⁹ Latvija. – 1907. – 17. janv.
- ²⁰ Turpat. – 9. janv.
- ²¹ Turpat. – 8. febr.
- ²² Rigasche Rundschau. – 1907. – 17. Januar.
- ²³ Latvija. – 1907. – 17. febr.
- ²⁴ Rigasche Rundschau. – 1907. – 18. Januar.
- ²⁵ Turpat. – 17. janv.
- ²⁶ Krūmiņa I. Krievu sabiedrība un politisko partiju veidošanās process Latvijā 1905.–1907. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. – Nr. 2. – 72.–80. lpp.
- ²⁷ Latvija. – 1907. – 8. febr.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Ronis I. Latviešu buržuāzijas politika 1907.–1914. gadā. – Rīga, 1978. – 92. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 79.–85. lpp.
- ³¹ Darba Balss. – 1907. – 1. febr.; Rīgas Avīze. – 1907. – 19. janv.
- ³² Latvija. – 1907. – 29. janv.; Rīgas Avīze. – 1907. – 5. febr.
- ³³ Latvija. – 1907. – 16. janv.
- ³⁴ Balss. – 1907. – 20. janv.
- ³⁵ Рижский вестник. – 1906. – 23 окт.
- ³⁶ Krūmiņa I. Krievu sabiedrība un politisko partiju veidošanās process Latvijā 1905.–1907. gadā. – 18. lpp.
- ³⁷ История России XX века. 1894–1939. – Москва, 2009. – С. 130.
- ³⁸ Шелохаев В. В. Партия октябристов в период первой российской революции. – Москва, 1987. – С. 87.
- ³⁹ Рижский вестник. – 1906. – 7 ноябрь.
- ⁴⁰ Turpat. – 1907. – 8. febr.
- ⁴¹ Latvija. – 1907. – 5. febr.

- ⁴² Mūsu Laiki. – 1907. – 24. janv.
⁴³ Rīgasche Rundschau. – 1907. – 17. Januar.
⁴⁴ Turpat.
⁴⁵ Mūsu Laiki. – 1907. – 27. janv.
⁴⁶ Latvija. – 1907. – 7. febr.
⁴⁷ Turpat.
⁴⁸ Rīgas Avīze. – 1907. – 12. febr.
⁴⁹ Rīgasche Rundschau. – 1907. – 17. Januar.
⁵⁰ Latvija. – 1907. – 8. febr.
⁵¹ Mūsu Laiki. – 1907. – 24. janv.
⁵² Balss. – 1907. – 21. janv.
⁵³ Darba Vēstnesis. – 1907. – 20. janv.
⁵⁴ Рижский вестник. – 1907. – 27 янв.; Darba Vēstnesis. – 1907. – 20. janv.
⁵⁵ Šalda V. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – 63.–65. lpp.
⁵⁶ Latvija. – 1907. – 10. febr.
⁵⁷ Turpat. – 14. febr.
⁵⁸ Turpat. – 17. febr.
⁵⁹ Balss. – 1907. – 8. febr.
⁶⁰ Darba Balss. – 1907. – 14. febr.
⁶¹ Rīgas Avīze. – 1907. – 2. febr.
⁶² Darba Balss. – 1907. – 14. febr.
⁶³ Latvija. – 1907. – 17. febr.
⁶⁴ Darba Balss. – 1907. – 14. febr.
⁶⁵ Balss. – 1907. – 8. febr.
⁶⁶ Balss. – 1907. – 15. janv.; Mūsu Laiki. – 1907. – 16. janv.; Rīgasche Rundschau. – 1907. – 15. Januar.
⁶⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. – Rīga, 2000. – 107. lpp.
⁶⁸ Рижский вестник. – 1907. – 1 февр.
⁶⁹ Turpat. – 6. febr.
⁷⁰ Darba Balss. – 1907. – 1. febr.
⁷¹ Рижский вестник. – 1907. – 1 февр.
⁷² Rīgas Avīze. – 1907. – 3. febr.
⁷³ Рижский вестник. – 1907. – 6 февр.; 17 февр.
⁷⁴ Rīgasche Rundschau. – 1907. – 7. Februar; Рижский вестник. – 1907. – 7 февр.
⁷⁵ Рижский вестник. – 1907. – 8 февр.
⁷⁶ Лифляндския губернская ведомости. – 1906. – 20 ноябрь.
⁷⁷ Turpat. – 1907. – 17. janv.
⁷⁸ Latvija. – 1907. – 16. janv.
⁷⁹ Turpat.
⁸⁰ Balss. – 1907. – 8. febr.
⁸¹ Darba Balss. – 1907. – 14. febr.
⁸² Rīgasche Rundschau. – 1907. – 6. Februar; Рижский вестник. – 1907. – 7 февр.
⁸³ Rīgasche Rundschau. – 1907. – 6. Februar.
⁸⁴ Balss. – 1907. – 14. febr.; Rīgasche Rundschau. – 1907. – 14. Februar.
⁸⁵ Latvija. – 1907. – 17. febr.
⁸⁶ Balss. – 1907. – 20. janv.
⁸⁷ Рижский вестник. – 1907. – 20 февр.
⁸⁸ Mūsu Laiki. – 1907. – 23. febr.
⁸⁹ Latvija. – 1907. – 22. febr.; 23. febr.

- ⁹⁰ Rīgas Avīze. – 1907. – 23. febr.
⁹¹ Turpat.
⁹² Rigasche Rundschau. – 1907. – 6. Februar.
⁹³ Balss. – 1907. – 24. febr.
⁹⁴ Latvija. – 1907. – 19. janv.
⁹⁵ Balss. – 1907. – 12. janv.
⁹⁶ Latvija. – 1907. – 22. janv.
⁹⁷ Darba Vēstnesis. – 1907. – 27. janv.
⁹⁸ Mūsu Laiki. – 1907. – 22. janv.
⁹⁹ Latvija. – 1907. – 15. janv.; Mūsu Laiki. – 1907. – 22. janv.
¹⁰⁰ Mūsu Laiki. – 1907. – 22. janv.
¹⁰¹ Rīgas Avīze. – 1907. – 30. janv.
¹⁰² Šalda V. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – 60. lpp.
¹⁰³ Latvija. – 1907. – 23. janv.; Balss. – 1907. – 22. janv.
¹⁰⁴ Latvija. – 1907. – 24. janv.
¹⁰⁵ Mūsu Laiki. – 1907. – 24. janv.
¹⁰⁶ Balss. – 1907. – 29. janv.
¹⁰⁷ Лифляндския губернскаго ведомости. – 1907. – 31 янв.
¹⁰⁸ Rigasche Zeitung. – 1907. – 25. Januar.
¹⁰⁹ Balss. – 1907. – 6. febr.; Рижский вестник. – 1907. – 7 фев.; Rīgas Avīze. – 1907. – 6. febr.; 7. febr.
¹¹⁰ Rigasche Zeitung. – 1907. – 8. Februar.
¹¹¹ Turpat.
¹¹² Turpat.
¹¹³ Bērziņš J. Latvijas darbība I Valsts domē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2010. – Nr. 2. – 45.–48. lpp.
¹¹⁴ Latvija. – 1907. – 8. febr.
¹¹⁵ Turpat.
¹¹⁶ Turpat.
¹¹⁷ Очерки экономической истории Латвии. 1860–1900. – Рига, 1972. – С. 318.

Jānis Bērziņš

TEILNAHME DER LIEFLÄNDISCHEN
GESELLSCHAFT AN DEN WAHLEN
ZUM II. STAATSRAT

Zusammenfassung

Beim Fortgang der demokratischen Revolution von 1905 fanden während der ethnographischen Revolution Lettlands die Wahlen zu den beiden ersten Staatsräten statt. Der Staatsrat war ein Ansatzweg zur Modernisierung des politischen Lebens im Russischen Reich. Von dringender Notwendigkeit des Modernisierungsprozesses in Lettland zeugte der grosse Umfang der hier ablaufenden Revolution. Die Wahlen zum I. Staatsrat ähnelten dem Nationalkampf der Letten gegen die deutschbaltische administrative und wirtschaftliche Unterdrückung, bei

den Wahlen zum II. Staatsrat hatte sich dagegen der nationale Aspekt besänftigt und die politischen Anschauungen wurden stärker betont.

Die Regierung war dazu bestrebt, die soziale Zusammensetzung der Wählerschaft des II. Staatsrats einzuschränken. Infolge dieser Änderungen war die Wählerzahl allein in Riga um ca. 7000 Personen vermindert. Auf dem Lande wurde die Teilnahme von Landlosen an den Wahlen eingeschränkt. In Liefland spielten bei den Wahlen zum II. Staatsrat die neulich gegründeten politischen Parteien sowie verschiedene Gruppierungen politischer Interessen die führende Rolle. Das weiteste Ausmaß erreichte der Wahlprozess in Riga. Die wichtigsten politischen Formationen in Riga waren der Progressiv-Demokratische Block, die Lettische Reformpartei, die deutschbaltische Baltische Konstitutionelle Partei und die Rigaer Abteilung des 17. Oktober-Bundes Russlands. Die stärkste politische Vereinigung auf den Wahlen war der Progressive Block, gebildet von relativ radikal gestimmten stimmberechtigten Wählern verschiedener Nationalitäten. Darin einigten sich auf die Wahlfrist die wenigen lettischen, russischen und jüdischen Kadetten, die lettischen Fortschreitenden und Demokraten. Im Unterschied zu den Wahlen des I. Staatsrats nahmen die Sozialdemokraten jetzt aktiv teil. Jede politische Gruppierung hatte ihre eigene Meinung betreffs der Nationalität der Abgeordneten. Der Progressive Block hatte eine Vereinbarung mit den Sozialdemokraten abgeschlossen, die auf den Wahlen als die Demokratische Arbeitsgruppe auftraten. Bei der Wahl der Stimmenden in Riga am 12. Februar, laut dem Wahlgesetz erhielt in der entscheidenden Wahltappe der Progressive Block zusammen mit der Demokratischen Arbeitsgruppe 55,2% der abgegebenen Stimmen, die Baltische Konstitutionelle Partei – 34,4%, die Lettische Reformpartei – 10,4%. Diese Stimmenverteilung führte dazu, dass der Sozialdemokrat Jānis Ozols zum Abgeordneten des II. Staatsrats aus Riga gewählt wurde.

Die Wahl der Stimmenden erfolgte am aktivsten auch in anderen liefländischen Städten, und zwar, in Valka (Walk), Cēsis (Wenden) und Valmiera (Wolmar). Dort erlitten die Deutschbalten und die ultrakonservativen Letten eine Niederlage. Ähnlich verliefen die Wahlen zum II. Staatsrat in den liefländischen Landkreisen. Bei der Stimmendenwahl in Liefland waren mehr ausgesprochen radikale politische Anschauungen zu beobachten als ein Jahr zuvor, bei den Wahlen zum I. Staatsrat. Am 5. Februar wurden Eduards Treimanis und Kārlis Kārklīņš zu Abgeordneten des II. Staatsrats aus dem Gouvernement Liefland gewählt.

Die aus Liefland gewählten Abgeordneten des II. Staatsrats – E. Treimanis und K. Kārklīņš – waren im Unterschied zum Abgeordneten aus Riga, dem Sozialdemokraten J. Ozols, nicht revolutionär gestimmt. Ähnlich wie die Wahlkampagne des I. Staatsrats war auch diejenige des II. Staatsrats ein Ansatz des Prozesses politischer Erziehung der lettischen Gesellschaft und insbesondere ihrer aktivsten Mitglieder auf dem Weg zur Staatlichkeit Lettlands.

Iesniegts 14.03.2011.

VĒSTURES AVOTI

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75

Žurnālā ievietotie attēli atspoguļo Latvijas vēstures institūta arheologu darbību no pirmajiem pēckara gadiem līdz mūsdienām. Diemžēl divos desmitos attēlu nav iespējams parādīt to visā daudzveidībā: arheoloģiskie izrakumi un atklājumi, pieminekļu apzināšana, izrakumu sezonas noslēguma skates, arheologu sadzīve ekspedīciju laikā, pieredzes apmaiņas semināri, dalība Baltijas vēsturnieku salidojumos, braucieni uz konferencēm un pašu mājās organizētās konferences, jubilāru godināšana, iznākušo grāmatu prezentācijas u.c. Ne par visiem nozīmīgiem notikumiem, ko ļoti gribējās parādīt (piemēram, par pēckara plašāko arheologu pasākumu – Eiropas arheologu asociācijas II kongresu 1996. gadā), bija atrodamī fotoattēli, jo diemžēl milzīgais foto un fotonegatīvu arhīvs Arheoloģisko materiālu krātuvē nepietiekamo cilvēkresursu dēļ vēl nav inventarizēts. Jāatzīmē, ka ekspedīciju vadītāji centīgi fiksējuši atklājumus, bet visai reti pārskatos atrodamī ekspedīciju vadītāju un dalībnieku fotoattēli.

Attēlus publicēšanai atlasīja un anotācijas sagatavoja A. Vilcāne. Autore pateicas visiem, kas dalījās ar savu personisko arhīvu fotoattēliem, paldies par palīdzību fotogrāfiju meklēšanā Arheoloģisko materiālu krātuves vadītājai Silvijai Tilko.

Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1948. gadā. No kreisās: H. Moora, J. Daiga, E. Brivkalne, ?, M. Stepermanis, ?, vidū E. Šnore (foto no E. Brivkalnes arhīva – LVI Arheoloģisko materiālu krātuve)

Asotes ekspedīcijas dalībnieki pirms izbraukšanas uz izrakumiem pie ēkas Meistaru ielā 10/12, kurā gandrīz 50 gadu atradās arheologu darba telpas. Kreisajā pusē Asotes ekspedīcijas vadītāja E. Šnore (foto no LVI Arheoloģisko materiālu krātuves arhīva)

Arheoloģijas nodaļas vadītājs Ā. Stubavs (no kreisās), akadēmiķis J. Krastiņš, viens no vadošajiem igauņu pirmskara un pēckara arheologiem H. Moora 50. gados (foto no I. Zagorskas personiskā arhīva)

III Baltijas jautājumiem veltītais vēsturnieku plēnums Lietuvā 1955. gadā. No labās: ?, E. Šnore, A. Bricika, Dz. Liepiņa, T. Zeids, J. Daiga, A. Zariņa, Ā. Stubbavs, F. Zagorskis, ?, E. Brīvkalne, ?, L. Jefremova, L. Vankina, D. Keštere (foto no E. Brīvkalnes arhīva – LVI Arheoloģisko materiālu krātuve)

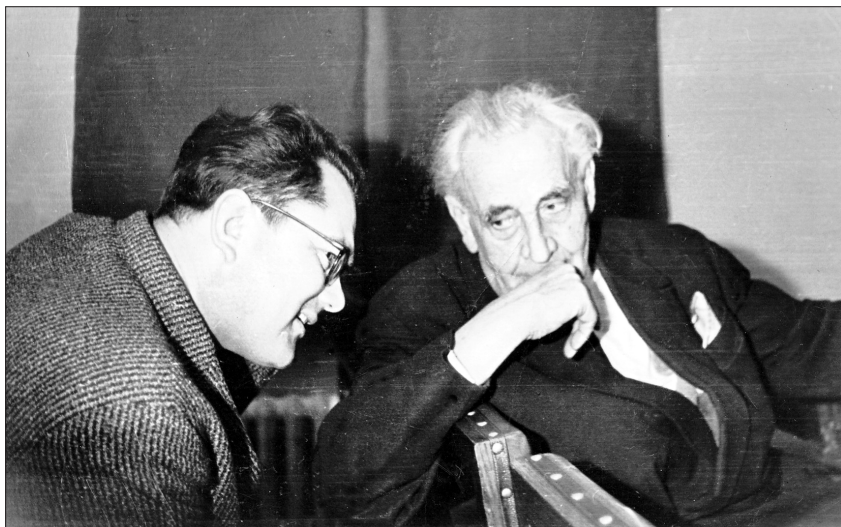
Hidroarheoloģijas sākumi Latvijā. Ezermītņu meklējumi Viesienas Kaķīšu ezerā 1958. gada augustā. No kreisās: J. Panteļejevs, V. Urtāns, J. Apals (foto no Z. Apalas personiskā arhīva)

Sēlpils Lejasdopeļu kapulauka izrakumos 1962. gadā tika konstatēti unikāli krāsaini gleznojumi. E. Šnore (trešā no labās) ar saviem palīgiem cenšas tos "saglabāt" (foto no LVI Arheoloģisko materiālu krātuves arhīva)

Senlietu restaurēšanas un konservēšanas laboratorijā tiek sagatavota izstādei ārzemēs Lejasdopeļu 2. uzkalniņa sievietes kapa villaine. No kreisās: I. Zagorska, foto-reportieris, laboratorijas vadītāja Z. Apala (foto no Z. Apalas personiskā arhīva)

Ē. Mugurēvičs (no kreisās) un E. Smiļģis arheologu un etnogrāfu atskaites sesijā 60. gadu sākumā. Arheologu un etnogrāfu atskaites sesijas bija ļoti populāras, tās apmeklēja arī literāti, mākslinieki un citi inteliģences pārstāvji (foto no I. Zagorskas personiskā arhīva)

Arheoloģiskie izrakumi Osā 1964. gadā. Pirmoreiz Latvijā atklātas mezolīta liecības. No kreisās: M. Bresava, D. Hoferte, L. Vankina, M. Atgāzis, Ē. Mugurēvičs, V. Urtāns, Ā. Stubavs; vidū F. Zagorskis (foto no I. Zagorskas personiskā arhīva)

Pļaviņu hidroelektrostacijas zonas izrakumi. No kreisās: V. Jāņkalniņš, M. Jāņkalniņa, J. Apals, Z. Apala, studente, sons Arguss. 1960. gada Jāņu diena (foto no LVI Arheoloģisko materiālu krātuves arhīva)

Ikšķiles ciema arheoloģisko izrakumu noslēguma skate 1975. gadā pulcējusi daudzus interesentus. Vidū uz atsegtajiem mūriem izrakumu vadītājs J. Graudonis (foto no LVI Arheoloģisko materiālu krātuves arhīva)

Cēsu arheoloģiskā ekspedīcija 1980. gadā.
 No kreisās: I. Ločmelis, G. Driba, D. Lagzdiņa, I. Krūmiņa (Groševa), J. Grūbe, ekspedīcijas vadītāja Z. Apala, I. Rožukalne, A. Gailiša, J. Apals (foto no M. Zundes personiskā arhīva)

Arheologu pieredzes apmaiņas seminārs – iepazīšanās ar arheoloģiskajiem pieminekļiem un izrakumiem 1980. gadā.
 No kreisās: I. Ozere (Virse), J. Graudonis, Turaidas muzeja direktore A. Jurkāne, I. Siliņa, M. Zirne, Z. Apala, J. Apals, A. Līdaka, T. Berga, Ē. Mugurēvičs, J. Daiga; aizmugurē: A. Zariņa, I. Zagorska, R. Grāvere, Dz. Hoferte, A. Vilcāne, I. Šmerliņa, Ā. Stubavs. Stāsta A. Caune (foto no M. Zundes personiskā arhīva)

Iepazīšanās ar Dobeles ekspedīcijas darbu 1980. gadā. No kreisās: ekspedīcijas vadītāja J. Daiga, J. Apals, Ē. Mugurēvičs, F. Zagorskis, A. Caune, Ā. Stubavs (foto no M. Zundes personiskā arhīva)

Arheologi ekskursijas laikā 1987. gadā. No kreisās pirmajā rindā: J. Graudonis, M. Tilko, D. Lagzdīņa, Z. Apala, T. Berga, S. Tilko; otrajā rindā: J. Kušķis, I. Siliņa, I. Loze, I. Virse, A. Vasks (foto no S. Tilko personiskā arhīva)

J. Graudonis – Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks nodaļas arheologu vidū 1996. gadā. No kreisās sēž: Z. Apala, J. Graudonis, Z. Buža, I. Bērziņa, Z. Vasariņa, I. Siliņa; stāv: D. Pjatkovska, I. Ose, V. Veilande, I. Ločmelis, D. Svarāne, S. Tilko, A. Vasks, E. Serda, M. Atgāzis, I. Zagorska, T. Berga, J. Ciglijs, D. Meija, I. Priede, S. Dobele, J. Apals, M. Zunde (foto no S. Tilko personiskā arhīva)

Arheoloģiskie izrakumi Rātslaukumā 1998. gadā. No kreisās: N. Grasis, I. Ose, S. Tilko, V. Bebre (foto no S. Tilko personiskā arhīva)

A. Zariņas jubileja 2006. gadā. No kreisās: M. Atgāzīs, akadēmiķis Ē. Murgurēvičs, A. Zariņa, I. Zagorska, S. Tilko (A. Vīlcānes foto)

Arheoloģijas nodaļas darbinieki 2011. gadā. No kreisās: A. Vīlcāne, R. Spīrgītis, T. Berga, A. Vasks, I. Zagorska, V. Bērziņš, Z. Apala, N. Jērumis, V. Bebre, G. Zemītis, I. Loze, E. Guščika, R. Brūzītis, D. Svarāne, I. Lazdiņa, I. Ose (A. Karlsones foto)

ZINĀTNES DZĪVE

DISKUSIJA PAR VIDUSLAIKU UN AGRO JAUNO LAIKU VĒSTURES PERIODIZĀCIJAS PROBLĒMĀM

69. LU konferences ietvaros 2011. gada 9. februārī LU Vēstures un filozofijas fakultātes Viduslaiku vēstures katedra rīkoja diskusiju “Viduslaiku un agro jauno laiku vēstures periodizācijas problēmas”. Ar ziņojumiem uzstājās Viduslaiku vēstures katedras mācībspēki Andris Šnē (Pāreja no aizvēstures uz vēsturiskajiem laikiem: viduslaiku sākuma problēma Austrumbaltijas reģionā), Ilgvars Misāns (Tradicionālie viduslaiku periodizācijas kritēriji un to pielietošanas iespējas Livonijas vēstures periodizācijā) un Valda Kļava (Jauno laiku sākuma datējuma problēma Latvijas vēsturē). Armanda Vijupa (LU) vadītajā diskusijā ziņojumus komentēja vēsturnieki Arnis Radiņš (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs), Guntis Zemītis (LU Latvijas vēstures institūts), Muntis Auns (LU Latvijas vēstures institūts), Eva Eihmane (LU viduslaiku vēstures doktorante), Andris Levāns (vēsturnieks), Mārīte Jakovļeva (LU Latvijas vēstures institūts), Gvido Straube (LU). Publicējam nolasītos ziņojumus un saīsinātu diskusiju.

Andris Šnē

PĀREJA NO AIZVĒSTURES UZ VĒSTURISKAJIEM LAIKIEM: VIDUSLAIKU SĀKUMA PROBLĒMA AUSTRUMBALTIJAS REĢIONĀ

Vēstures zinātnē dažādi termini, koncepcijas un pieejas laika gaitā nemitīgi mainās gan zinātnisku, gan ideoloģisku apsvērumu un faktoru ietekmē, tomēr vienmēr būs nepieciešami arī mēģinājumi veidot pārskatus par kādas teritorijas vai novada vēsturi, kuros tiks izmantota tradicionālā vēstures laikmetu secīga nomaīņa, balstoties uz aizvēstures, seno laiku, viduslaiku, jauno laiku un mūsdienu vēstures apzīmējumiem. Šo apzīmējumu galvenais pielietojums ir skolu auditorija un plašāka sabiedrība, bet tikai retos gadījumos tie paši kļūst par zinātnes pētījumu objektiem (ja neskaita pašas idejas vēsturi un tēla veidošanos). Atšķirīgās pieejas vēsturei spilgti izpaucas arī periodizācijas jautājumos, kad kāds laikmets ir jānodala no sekojošā posma, lai izveidotu ietvaru vēsturisko procesu atspoguļošanai un atveidošanai. Tiesa, jāņem vērā, ka nebūs iespējams izdalīt visiem laikiem un visiem reģioniem vienādus vai pat universālus parametrus un kritērijus, ko izmantot dažādu vēsturisko periodu identificēšanai.

Pirmā visaptverošā pāreja no viena laikmeta uz otru cilvēces vēsturē saistās ar pāreju no aizvēstures uz vēsturiskajiem laikiem. Ar terminu “aizvēsture” parasti tiek saprasts senākais cilvēces vēstures laikposms, kas noslēdzas ar rakstības izveidošanos un nostiprināšanos. Šādā nozīmē aizvēstures

apzīmējumu lietoja jau šī termina un tā izpratnes ieviesēji 19. gs. vidū (skotu pētnieks D. Vilsons 1851. g. ievieš *prehistory*, lai gan jau 19. gs. 30. gados franču valodā P. Turnē bija izveidojis apzīmējumu *ante-historique*). Aizvēstures laikmeta iedalījums joprojām balstās uz dāņu antikvāra J. K. Tomsena 19. gs. 20.–30. gados izstrādāto “trīs laikmetu sistēmu”, saskaņā ar kuru aizvēstures hronoloģija tiek iedalīta akmens, bronzas un dzelzs laikmetā. Lai gan daudz kritizēta, trīs laikmetu sistēma arī mūsdienās tiek izmantota gan arheoloģisko liecību klasificēšanai, gan aizvēstures aprakstīšanai.

Ne visos pasaules reģionos aizvēsture beidzas ar kādu no dzelzs laikmeta periodiem – Ēģiptē un Divupē jau agrajā bronzas laikmetā veidojas valstis un rakstība, līdzīgi, bet hronoloģiski vēlāk kultūra attīstās arī Egejas baseinā. Aizvēstures laikmeta beigu periodi mēdz arī pārklāties ar vēsturisko laiku sākumu, un šajos gadījumos, piemēram, seno laiku vēsturē, veidojas dubulta periodizācija: arheoloģiskā aizvēstures periodizācija un vēsturiskā (parasti politiskā) periodizācija. Tādējādi aizvēstures beigu norises iezīmē arī pārmaiņas sociālajā un politiskajā organizācijā, kas atspoguļojas, piemēram, evolucionistu veidotajās sociālās un/vai politiskās attīstības trajektorijās, tām noslēdzoties ar valsts (vai agrās valsts) noformēšanos. Nereti par robežšķirtni starp aizvēsturi un vēsturi tiek minēta civilizācijas izveidošanās, ietverot tajā šos pašus minētos parametrus.

Dažādos reģionos aizvēsturiskās telpas nomaiņa ar vēsturisko telpu (un jaunu vēstures laikmetu) norisinās atšķirīgi – gan hronoloģiski, gan procesuāli. Eiropas vēstures lielo laikmetu ar to raksturīgajām iezīmēm secīga nomaiņa nebūt nav attiecināma uz citām pasaules daļām (seno laiku, viduslaiku un jauno laiku vēstures modelis ir izteikti eirocentrisks), un arī pašā Eiropas teritorijā vērojama reģionāli atšķirīga vēsturiskā attīstība. Tā Vidusjūras reģionā pāreju no aizvēstures uz vēsturi iezīmē antīkās kultūras veidošanās Grieķijā un Romā, kas ievada Eiropas seno laiku vēstures laikmetu. Savukārt liela daļa Austrumeiropas un visa Ziemeļeiropa neiekļaujas seno laiku vēstures pasaulē, un šajās teritorijas norisinās tieša pāreja no aizvēstures laikmeta uz viduslaiku laikmetu kā pirmo vēsturisko laikmetu.

Vidusjūras baseinā un Priekšāzijā, ko seno laiku beigās bija apvienojusi Romas impērija, viduslaiku pasaule izauga no seno laiku pasaules, vienam laikmetam secīgi nomainot otru. Vēsturnieki ir ilgstoši diskutējuši par periodu nomaiņas hronoloģiju un raksturu šajā reģionā, cenšoties noteikt, kad mēs varam sākt runāt par viduslaiku laikmetu un kā šī pāreja uz viduslaikiem norisinājusies. Tradicionāli vairāku gadsimtu garumā par robežpunktu tika izdalīts 476. gads, kad ģermāņu algotņu vadonis Odoakrs gāza no troņa Rietumromas imperatoru Romulu Augustulu. Tomēr pēdējās desmitgadēs, apzinoties, ka vēstures laikmeti nemainās vienā gadā (un situācija Eiropā 476. gadā nebūt būtiski nemainījās), vēsturnieki izveidojuši jaunu pārejas laikmetu – vēlo antīko laikmetu (angļu *late antiquity*), šim jau gadsimtu lietotajam apzīmējumam piešķirot jaunu saturu. Viens no nozīmīgākajiem pētniekiem šajā jomā ir angļu vēsturnieks P. Brauns.¹

¹ Piemēram: *Brown P. The World of Late Antiquity: AD 150–750.* – London, 1971; *The Making of Late Antiquity.* – London, 1978; *The Rise of Western Christendom.* – Oxford, 1996; 2nd ed. 2003.

Vēlā antīkā laikmeta koncepcija piedāvā kompleksi palūkoties uz sociālajām, politiskajām, saimnieciskajām, etniskajām, reliģiskajām, kultūras un citām pārmaiņām, kas skāra Romas impēriju un tai pieguļošās teritorijas vairāku gadsimtu garumā un kuru rezultātā noformējās viduslaiku vēsturiskā telpa Vidusjūras baseinā (un daļēji arī Priekšāzijā). Vēlais antīkais laikmets ir transformācijas laiks, tas ir pārejas periods starp diviem vēsturiskajiem laikmetiem, kurā saplūst trīs vēlākās viduslaiku sabiedrības un kultūras stūrakmeņi (kā to minējis jau izcilais franču medievists Ž. Legofs) – antīkais mantojums, “barbaru” faktors un kristietība. Dažādos pētījumos vēlā antīkā laikmeta norises iekļautas hronoloģiski atšķirīgos ietvaros, turklāt reizēm to saistot ar augošo viduslaiku pasauli, bet citos pētījumos – ar aizejošo antīko pasauli (būtībā paplašinot viena vai otra laikmeta hronoloģiskās robežas). Parasti vēlais antīkais laikmets tiek attiecināts uz laiku no 4. līdz 7. gs. (vai pat 8. gs. pirmajai pusei), izdalot par sākumpunktu, piemēram, Konstantīna I laiku (īpaši jau tolerances ediktus 311. un 313. g.), Lielās tautu staigāšanas sākumu 375. gadā, kristietības pasludināšanu par valsts reliģiju 380. gadā vai impērijas sadalīšanos 395. gadā. Vērts atzīmēt, ka viduslaiku lielvalsts Bizantijas (Austrumromas) vēsture tradicionāli tiek skaitīta jau no 4. gadsimta. Vēlā antīkā laikmeta beigās savukārt iezīmē islāma pasaules izvirzīšanās un Merovingu noriets Rietumeiropā, tādējādi viduslaiku Rietumeiropas sākumus saistot ar Karolingū laikmetu un tajā notikušajām sociālajām (feodālisms), politiskajām (impērija), kultūras (Karolingū renesanse, kristianizācijas process) u.c. pārmaiņām.

Tomēr vēlā antīkā laikmeta koncepcija attiecināma tikai uz daļu Eiropas teritorijas, kurā tā spēj skaidrot Rietumeiropas viduslaiku sabiedrības un kultūras veidošanos un noformēšanos. Ziemeļeiropai bija nepieciešams vēl pāris gadsimtu, lai pārietu no aizvēstures uz vēsturiskajiem laikiem un izveidotu savu viduslaiku modeli. Skandināvijā transformācijas perioda lomu nespalēdēja vikingu laikmets, kas vispārpieņemti tiek attiecināts uz laiku no 800. līdz 1050. gadam. Tomēr pētnieku vidū nav vienprātības, vai vikingu laikmets ir pieskaitāms pie aizvēstures vai viduslaiku vēstures posma. Piemēram, vēsturnieki P. un B. Soijeri savu apkopojošo darbu par viduslaiku Skandināviju sāk ar 800. gadu,² līdzīgi kā arheologs J. Jensens Dānijas aizvēstures apskatu beidz ar 800. gadu, kad sākas daņu agrās valsts veidošanās procesi.³ Vairākos pētījumos vikingu laikmets izdalīts kā atsevišķs laikmets, ar kuru saistās pārejas procesi no viena laikmeta uz otru.⁴ Tomēr izšķiroša loma bija tieši 11. gs., kad vietējie vadoņi un zemes pieņēma kristietību un noformēja agrinās skandināvu (vikingu) valstis, tādējādi Skandināvijas zemēs viduslaiku iezīmes gan ienāca gan ārienes, gan veidojās autohtonā ceļā.

Atšķirīgi pāreja no aizvēstures uz viduslaikiem risinājās Austrumbaltijas teritorijā, kur Latvijas un Igaunijas teritorijā viduslaiku iezīmes tika importētas (līdzīgi kā normandieši to jau bija paveikuši anglosakšu Britānijā) jau gatavā veidā un aizstāja iepriekšējās attiecības un struktūras, bet Lietuvā

² Sawyer B. and P. Medieval Scandinavia: from Conversion to Reformation, circa 800–1500. – Minneapolis, 1993.

³ Jensen J. The Prehistory of Denmark. – London, 1982.

⁴ Piemēram: The Cambridge History of Scandinavia / Ed. K. Helle. – Vol. 1: Prehistory to 1520. – Cambridge, 2003.

(līdzīgi kā Polijā) noteicošo lomu ieguva autohtonie procesi, lai gan to atbilstību lielā mērā veicināja un ietekmēja ārējais (draudu) faktors.

Gan Lietuvas, gan Polijas vēsturē, raksturojot pāreju no aizvēstures uz viduslaiku vēsturi, izšķirošais brīdis ir kāda vadoņa kristīšanās un kronēšana. Polijā šie notikumi saistīti ar divām personībām un tos atdala vairākas desmitgades (Meško I 966. g. un Boleslavs I Drosmīgais 1025. g.), savukārt Lietuvā tie ir gan savstarpēji cieši saistīti, gan saistīti ar vadoni (kunigaiti) Mindaugu. Mindaugs 1251. gadā kristījās un divus gadus vēlāk Kulmā tika kronēts par karali. Tiesa, 1262. gadā viņš atsacījās no kristietības, un Lietuva paliek vienīgā pagāniskā valsts Eiropā (līdz 1387. g.). Pirmsākumi t.s. Mindauga Lietuvai rodami jau 13. gs. 30. gados no šī paša gadsimta sākumā izveidojušās konfederācijas (saskaņā ar tradicionālo vēsturnieka E. Gudaviča versiju⁵), tādējādi 13. gs. pirmās desmitgades, piemēram, Lietuvas vēstures apkopojšie izdevumi saista gan ar aizvēstures laikmetu, gan vēsturi, raksturojot tos kā pārejas laikmetu.⁶ Arī Lietuvas arheologu sastādītais "Lietuvas vēstures" 2. sējums "Dzelzs laikmets" noslēdzas ar 12. gs. beigām.⁷

Ņemot vērā šos procesus Baltijas jūras dienvidu piekrastē, varētu sagaidīt Latvijas teritorijas vēsturisko procesu lielāku līdzību ar Igauniju – 12./13. gs. mijā abās teritorijās aizvēstures beigu sabiedrības sastapās ar Rietumeiropas latīņu kristīgās pasaules ekspansiju. Igaunijas 20. gs. historiogrāfijā aizvēstures beigas attiecinātas gan uz 1200. gadu, gan 13. gs. sākumu, taču pēdējos gados tiek izdalīts ilgāks pārejas periods no aizvēstures uz viduslaiku vēsturi – starp 1200. un 1250. gadu. Tiesa, pirms dažiem gadiem izdotajā apkopojšajā darbā par Igaunijas arheoloģijas vēsturi vairāki arheologi viduslaiku sākumu Igaunijas teritorijā nosprauž ar 1225. gadu, kad jau tikušas dibinātas vismaz dažas baznīcas un pilis.⁸

Tomēr ne vienmēr pirms krusta karu laikmeta (respektīvi, pirms 13. gs.) sabiedrības un kultūras Baltijā definētas kā aizvēsturiskas. Padomju marksistiskā historiogrāfija izmantoja sociālekonomisko formāciju pieeju un tādējādi viduslaikus identificēja ar feodālismu. Cenšoties sameklēt feodālās attiecības vietējās sabiedrībās, Latvijas vēsturē kopš H. Mooras darba⁹ parādās apzīmējums "agrā feodālā sabiedrība", kas nomainījusi pirmatnējās kopienas iekārtu un veido arheoloģiskā vēl dzelzs laikmeta saturu. Šo terminoloģisko un arī konceptuālo ievirzi noteica jau nelielās publikācijas 20. gs. 40. gadu otrajā pusē.¹⁰ Līdz pat 90. gadu sākumam līdztekus arheoloģiskajai periodizācijai kā obli-

⁵ Sk., piemēram: *Гудавичюс Э. История Литвы. Т. 1: С древнейших времен до 1569 года.* – Москва, 2005.

⁶ *Kiaupa Z., Kiaupiene J., Kuncevičius A. The History of Lithuania before 1795.* – Vilnius, 2000.

⁷ *Lietuvos istorija / Ats. red. J. Kiaupienė. Т. 2: Geležies amžius.* – Vilnius, 2007.

⁸ *Russow E., Valk H., Haak A., Pärn A., Mäesalu A. Medieval Archaeology of the European Context: Towns, Churches, Monasteries and Castles // Archaeological Research in Estonia 1865–2005 / Eds. V. Lang and M. Laneman.* – Tartu, 2006. – P. 159–192. – (Estonian Archaeology 1).

⁹ *Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā.* – Rīga, 1952.

¹⁰ *Zutis J. Latvijas aizvēstures problēmas.* – Rīga, 1948; *Zutis J. Agrie viduslaiki Latvijā.* – Rīga, 1948.

gāts tika lietots arī apzīmējums “agrie viduslaiki”, un reizēm diemžēl šis apzīmējums sastopams pat mūsdienās, atspoguļojot vismaz divu atšķirīgu pieeju pastāvēšanu aizvēstures izpratnē. Parasti gan mūsdienu pētījumos un arī LU studiju programmā Latvijas aizvēstures laikmets tiek noslēgts ar 12. gs. beigām,¹¹ tomēr pirms desmit gadiem izdotajā Latvijas aizvēstures apkopojumā vēlais dzelzs laikmets no 800. līdz 1200. gadam joprojām saukts arī par agrajiem viduslaikiem.¹² Pamatojums agro viduslaiku koncepcijas attiecināšanai uz Latvijas teritoriju pirms 13. gs. tiek rasts gan sociālo struktūru un politiskās pārvaldes rekonstrukcijā (konceptuāli turpinot 20. gs. 20.–30. gadu un padomju laika pieeju), gan pirmajās ziņās par Latvijas teritoriju un tās tautībām citzemju rakstītajos vēstures avotos. Taču mūsdienās pretēji šiem “agro viduslaiku sapņiem” izteikts arī viedoklis par vadonības sabiedrību pastāvēšanu Latvijas teritorijā pirms krusta kariem, kas šo laikmetu saistīs ar aizvēsturi.

Tomēr 2. g.t. sākums Baltijas teritorijā nebūt neatspoguļo viduslaiku laikmeta iezīmes, un, ja par viduslaikiem raksturīgiem elementiem var uzskatīt monarhistisku valsts pārvaldi, kristietības, kristīgās baznīcas un monasticisma lielo nozīmi, agrāru saimniecību, viduslaiku pilsētas fenomenu, kārtu sabiedrību (nepievēršoties gan šajā vietā feodālisma daudzveidīgajiem skaidrojumiem), romānikas un gotikas mākslu un mūra arhitektūru, tad mums jāatzīst, ka vēlā dzelzs laikmeta sabiedrība un kultūra ir izteikti aizvēsturiska. Turklāt vienīgais informācijas avots par pirmskrustakaru laikmetu ir arheoloģiskās liecības, jo pirmie rakstītie vēstures avoti (un līdz ar to arī literārā kultūra) parādās tikai 13. gs. sākumā, kad intensificējas arī Livonijas valstisko struktūru un jaunu sociālo attiecību veidošanās, kristietības izplatīšana, piļu, baznīcu un pilsētu dibināšana.

Pāreja no aizvēstures uz viduslaikiem Latvijas teritorijā ir process, un tā, protams, nenotiek vienā gadā. Tiesa, ir virkne notikumu, kas iezīmē pārmaiņas kādā jomā (politikā, pārvaldē, sociālās attiecībās u.tml.), tomēr pat vēl 13. gs. tikai daži notikumi iegūst reģionālu nozīmi, pārsvarā paliekot par lokāla rakstura situācijām. Šādi notikumi var kalpot par viduslaiku vēstures sākuma atskaites punktu (piemēram, 1184. g., 1186. g., 1201. g., 1207. g., 1254. g. u.c., ērtības labad var akceptēt arī 1200. gadu, lai gan, tiesa, būtu vērts demitoloģizēt 1290. gadu, kad beidzas, kā lasām virknē darbu, “zemgaliešu simtgadu brīvības cīņas”), it īpaši mūsdienu globālās datorizācijas laikmetā, kad notikumu datubāzes prasa skaidrus atskaites punktus, nevis iespējamus procesus un versijas. Tomēr kāda notikuma izvirzīšana neatspoguļos visu komplekso situāciju, turklāt ar viduslaiku iezīmēm saistītās pārmaiņas vietējās sabiedrībās, kā rāda pēdējo gadu pētījumi,¹³ norisinās ļoti lēni un

¹¹ Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. – Rīga, 1997.

¹² Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. / Red. Ē. Mugurēvičs un A. Vasks. – Rīga, 2001.

¹³ Sk., piemēram: Šnē A. Multicoloured Culture: Coexistence of the Local and the Western in the Territory of Latvia during the Middle Ages // Colours of Archaeology. Material Culture and Society. Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21–22, 2005 / Ed. A. Merkevičius. – Vilnius; Helsinki; Riga; Tartu, 2007. – P. 139–154. – (Interarchaeologia, 2).

Latvijas ietvaros reģionāli atšķirīgi. Viduslaiku iezīmes, it īpaši sākumposmā, skāra nelielu daļu Latvijas zemju un iedzīvotāju, un bija jāpaiet vairākiem gadsimtiem, līdz tās vismaz daļēji tika iekļautas viduslaiku sabiedrības un kultūras struktūrās. Tādējādi nevajadzētu absolutizēt kāda procesa vai jomas nozīmi viduslaiku sākumu noteikšanā, pārvēršot tādā veidā visu Livonijas periodu par pārejas posmu.

Kaut sākotnēji izteikti lokāla rakstura, tomēr vēsturiskā perspektīvā par robežzīmi kļūst pirmās kristīgās, turklāt pirmās mūra baznīcas celtniecība Ikšķilē Daugavas lejtecē 1184. gadā (citas ziņas par baznīcām Latvijas teritorijā līdz 13. gs. pagaidām ir uzskatāmas par nepierādītām). Tādējādi Baltijā parādījās pirmā kristīgās baznīcas un kristietības reliģiskā struktūra un jauns arhitektūras veids, iesākot pārmaiņas gan Austrumbaltijas telpiskajā ainavā, gan sociālajās un pārvaldes attiecībās. Taču šī notikuma nozīme ir redzama tikai ar laika distanci, 12. gs. beigās un vēl 13. gs. sākumā tas, domājams, bija tikai dažiem kristiešiem ievērojams notikums, bet ne reģiona sabiedrībām. Tomēr Austrumbaltijas aizvēstures pasaulē Ikšķiles baznīca (un ne tik daudz kā celtne kā ar to saistītās struktūras un izraisītās pārmaiņas) ir pirmā viduslaiku sabiedrībai un kultūrai raksturīgā iezīme, no kuras jau vēlākajās desmitgadēs lēnām un pakāpeniski norisinājās viduslaiku struktūru izvērsšanās Austrumbaltijas (Livonijas) vidē.

No 12. gs. 80. gadiem mainās arī Austrumbaltijas vēstures stāstījuma raksturs – par vēsturiskajām norisēm, sākot ar šo desmitgadi, informāciju sniedz arī pirmie Baltijas austrumu piekrastē tapušie rakstītie vēstures avoti, starp kuriem īpaši atzīmējama t.s. Indriķa hronika, kas sarakstīta 13. gs. 20. gadu vidū. Šīs ziņas gan ir fragmentāras, tās ir ļoti ideoloģizētas, un tomēr – ar pirmajiem dokumentiem un hroniku Latvijas (un Igaunijas) vēsturē parādās pirmie indivīdi ar konkrētiem vārdiem un darbiem. Anonīmo arheoloģisko materiālu, kas arī krusta karu laikmetā ir nozīmīgākais avots (lai gan vēl joprojām gaida detalizētāku datējumu un izvērtējumu), tagad papildina konkrētas detaļas, ļaujot jau stāstīt vēsturi par notikumiem un indivīdiem, nevis tikai, piemēram, sociālajām grupām, dzīvesvietām vai tautībām.

Tādējādi, aplūkojot viduslaiku laikmeta iezīmju un fenomenu ienākšanu Austrumbaltijā, šķiet, tieši 12. un 13. gs. mija ir bijusi izšķirošais laikposms, lai iedēstītu pirmos viduslaiku kultūras stādus šajā reģionā, kuru izaugšanai un nobriešanai gan bija vajadzīgas vairākas desmitgades (atsevišķos gadījumos arī vairāk).

Ilgvars Misāns

TRADICIONĀLIE VIDUSLAIKU PERIODIZĀCIJAS KRITĒRIJI UN TO PIELIETOŠANAS IESPĒJAS LIVONIJAS VĒSTURES PERIODIZĀCIJĀ

Nez vai kāds apšaubā vēstures procesa periodizācijas lietderību kā tādu. Taču ikviena periodizācija ir subjektīva konstrukcija, kuras pamatā ir atsevišķa faktora/faktoru nozīmes izcelšana salīdzinājumā ar citiem.

Mūsdienās, nodalot vēstures periodus, nemēdz pieturēties pie kāda ar konkrētu notikumu saistīta gada vai datuma, jo 1) tāda pieeja absolutizē viena notikuma nozīmi, 2) pastāv izpratne, ka pāreja no viena sabiedrības orga-

nizācijas modeļa uz citu nenotiek kādā konkrētā brīdī, bet ir ilgstošu procesu un vairāku faktoru mijiedarbības rezultāts. Atsevišķs spilgts notikums par robežšķirtni periodizācijai parasti tiek izraudzīts tad, ja tas iezīmē fundamentālas pārmaiņas politiskajās, sociālajās vai saimnieciskajās struktūrās, kā arī garīgajos procesos un kultūras dzīvē. Tomēr reti kurš notikums ir kļuvis par katalizatoru būtiskām pārmaiņām vienlaikus vairākām nosauktajām sfērām. Tādēļ, iedalot vēsturi periodos, pieņemts orientēties uz ilglaicīgākiem laika posmiem vairāku gadu desmitu vai pat vairāku gadsimtu garumā.

Tradicionālajā Eiropas historiogrāfijā vēl arvien ir spēkā vēstures dalījums seno laiku (antikajā), viduslaiku un jauno laiku periodā, kura sākumi meklējami renesanses laikmetā. Tas ietver sevī priekšstatu par antikā laikmeta vērtību pilnbriedu (senie laiki), pagrimumu (viduslaiki) un vēlāku šī laikmeta dzīves formu atdzimšanu (jaunie laiki). Klasiskā veidā minētais modelis ir izmantojams tikai viduslaiku Rietumu civilizācijas periodizācijā. Diskutabla ir šī trīsdaļīgā iedalījuma lietošana vēstures periodizācijā tajā Eiropas daļā, kas pēc Romas impērijas sabrukuma attīstījās Bizantijas un islāma kultūras ietekmē, jo tur attieksme pret antīko mantojumu visu laiku bija nemainīga.

Robežšķirtnes noteikšanā starp antīko laikmetu un viduslaikiem Rietumeiropā pastāv plaša amplitūda – no 4. līdz 8. gadsimtam. Kā zīmīgi notikumi, kas būtiski ietekmēja vēstures gaitu, tiek minēti 313. gadā pasludinātais Milānas edikts, huņņu iebrukums un Lielās tautu staigāšanas sākums 375. gadā, pagānu kultu aizliegums Romas impērijā 391. gadā, pēdējā Rietumromas impērijas imperatora gāšana 476. gadā, Kārļa Lielā kronēšana par ķeizaru 800. gadā u.c.

Pāreju no viduslaikiem uz jaunajiem laikiem daži autori saista ar renesanses sākumu un humānisma ideju izplatīšanos 14. gadsimtā, tomēr vairums to datē ar 15. gadsimta otro pusi un 16. gadsimta sākumu. Kā zīmīgi notikumi, kas ilustrē vai aizsāka pārmaiņas, visbiežāk tiek minēta Konstantinopoles krišana turku rokās 1453. gadā, pirmās burtliča saliktās iespiestās grāmatas – Gūtenberga Bībeles iznākšana 1455. gadā, Kolumba ekspedīcija 1492. gadā, Mārtaņa Lutera tēžu publiskošana 1517. gadā.

Neviens no šiem simboliskajiem gadskaitļiem, lai cik zīmīgs pats par sevi tas arī būtu, nevar tikt uzskatīts par universālu viduslaiku sākuma vai beigu gadu, jo tas viens pats nenozīmēja radikālu lūzumu. Lai arī sabiedrības vēstures apziņa, nosakot viduslaiku sākumu un beigas, vēl arvien lielā mērā orientējas uz atsevišķiem notikumiem un gadskaitļiem, mūsdienu vēstures zinātne pāreju uz viduslaikiem un jaunajiem laikiem skata kā ilglaicīgu procesu. Viduslaiku sākumu latīņu kristīgajā Eiropā ir pieņemts datēt ar laiku ap 500., bet beigas ar laiku ap 1500. gadu.

Kā **kritēriji**, kas iezīmē pārmaiņas un pāreju no viena vēstures posma uz citu, viduslaiku vēstures periodizācijā dominē pārveidojumi varas organizācijā un valdīšanas formās, kā arī reliģiskās dzīves attīstības vektora maiņa (kristietības nostiprināšanās un reformācijas sākums). Tā vai citādi tie ietekmēja arī citas sfēras – sociālo organizāciju, ekonomiku un kultūras attīstības vektorus. Pārmaiņu summa un atsevišķi iepriekšminētie notikumi kā to spilgtākās izpausmes veido kopēju viduslaiku latīņu kristīgās Eiropas vēstures ietvaru. Tā kā šīs pārmaiņas katru Eiropas zemi iespaidoja ar

atšķirīgu intensitāti un visur bija spilgtāk vai mazāk spilgti izteiktas lokālas īpatnības, katrā konkrētajā teritorijā tradicionālos periodizācijas kritērijus viduslaiku hronoloģisko robežu noteikšanā var izmantot negrozītā vai arī koriģētā veidā.

Salīdzinot Livonijas un klasisko Rietumu viduslaiku civilizācijas attīstības gaitu, pirmām kārtām jānorāda uz hronoloģisko nesakritību. Viduslaikiem raksturīgās valdniecības formas, īpašuma attiecības, Romas katoļu baznīcas nedalītā garīgā autoritāte, naudas saimniecība un tiesiskās normas Livonijā neveidojās ilgstošu antikās tradīcijas, kristietības un barbaru elementa mijiedarbības procesus rezultātā kā Rietumos. Viduslaiki Austrumbaltijā sākās ar latīņu kristīgās civilizācijas ekspansiju 12./13. gadsimta mijā, un tie uzreiz ieguva attīstītas formas. Pirms krusta kariem Baltijas jūras austrumu piekrastes zemes no Rietumeiropas viedokļa bija sava veida "trešā pasaule", kuras iedzīvotāju zināšanas un izpratne par kristietību un viduslaiku Rietumu civilizācijas sasniegumiem bija fragmentāras un virspusējas. Saskaņā ar krusta karu laikā valdošo doktrīnu pagānu pievēršana kristietībai bija pareizs, godpilns un Dievam tīkams darbs. Līdz ar ekspansiju, kuru īstenoja Ziemeļvācijas un Dānijas baznīca, bruņniecība un tirgotāji, Baltijas jūras austrumu piekraste strauji tika iekļauta Rietumu viduslaiku civilizācijā. Pēctecīga viduslaiku sabiedrības veidošanās un nobriešanas fāze šeit izpalika. Livonija nepiedzīvoja agro viduslaiku posmu. Te nebija nedz antikās tradīcijas, nedz laicīgās monarhijas, nedz benediktiešu klosteru, kas, formējoties viduslaiku sabiedrībai Rietumos, akumulēja zināšanas un veidoja tās garīgo pamatu.

Ekspansijas rezultātā no postkarolingu Eiropas – Ziemeļvācijas un Vestfālenes – uz Austrumbaltiju (vēlāko Livoniju) pārcēlās un tajā darbību izvērsa jauni sociāli spēki – garīdzniecība, bruņniecība, mūku un bruņinieku ordeņi un pilsētnieki. Jaunkristītajā zemē viņi ieviesa savā dzimtenē pieņemto ticību, dzīvesveidu un sabiedrības organizācijas kārtību. Iekarotāji un ieceļotāji Livonijā ieņēma valdošās pozīcijas un kļuva par jaunizveidotās vietējas sabiedrības eliti. Ir pieņemts uzskatīt, ka šajā elitē iekļāvās arī viens otrs autohtono iedzīvotāju pārstāvis, taču tas bija iespējams, tikai zaudējot savu iepriekšējo etnisko piederību.

Līdzīgi kā Rietumos, arī Livonijā viduslaiku sākumu nebūtu pareizi saistīt ar kādu vienu notikumu. Neatkarīgi no tā, kā vērtēt autohtono sabiedrību brieduma pakāpi pirms krusta kariem, Austrumbaltijas attīstība līdz 12./13. gadsimta mijai jāpieskaita aizvēstures periodam. Šis apstāklis, protams, neizslēdz arī vietējo resursu izmantošanu topošās viduslaiku sabiedrības veidošanā, tomēr tās galvenie raksturīgie elementi – latīņu kristietība, feodālās attiecības un zemes kundzība, rakstu kultūra, pilsēta kā brīvu pilsoņu kopiena, mūra ēku celtniecība – ienāca importa ceļā.

Par lūzuma un viduslaiku sākuma atskaites punktu Austrumbaltijā varētu uzskatīt 13. gadsimta sākumu. To pirmām kārtām raksturo tāds zīmīgs notikums kā Rietumu kristietības ekspansijas un tāltirdzniecības centra izveidošana Rīgā 1201. gadā. Vieni no pirmajiem redzamajiem nākamo pārmaiņu signāliem bija pirmo mūra piļu celšana Ikšķilē un Mārtiņsalā. Vairāki vēsturnieki ir izteikušies pret šķietami miermīlīgās Meinarda misijas un vēlāko bīskapu Bertolda un Alberta karagājienu krasu pretstatīšanu. Mūsu

tēmas kontekstā svarīgāks par visu ir notikumu izvērtējums no tālāko seku viedokļa. No šāda skatpunkta raugoties, Meinarda misionāra darbība un ap 1186. gadu izveidotā Ikšķiles bīskapija pati par sevi izšķiroši neietekmēja turpmāko notikumu gaitu Austrumbaltijā. Ikšķile bija tipiska misionēšanas bīskapija un pildīja vien pieticīgo kristīgās ticības propagandas funkciju. Paralēli Meinardam ar misionēšanu pie Turaidas lībiešiem nodarbojās Teodorihš. Tiesa, bīskapa statusa viņam nebija, taču tas šajā gadījumā lietas būtību nemaina. Pirms neveiksmīgā karagājiena 1198. gadā kā misionārs Livonijā darbojās arī vēlākais otrais Ikšķiles bīskaps Bertolds.

Livonijas baznīcas organizācijas izveide un kristietības izplatīšanas ofensīva sākās līdz ar bīskapa sēdekļa pārcelšanu uz Rīgu. Par notikumu ar tālejošām sekām kļuva t.s. Zobenbrāļu ordeņa dibināšana 1202. gadā (vēlāk tā funkcijas pārņēma Vācu ordenis), kas lika pamatus unikālajai politiskajai konstrukcijai, kas izveidojās Livonijā, – garīga bruņinieku ordeņa zemes kundzībai, kas sadarbibā un konkurencē ar vietējiem bīskapiem pildīja arī laicīgās varas un pārvaldes funkcijas. Līdz ar Lielvārdes un Ikšķiles pils izlēņošanu saviem uzticamības vīriem Danielam un Konrādam 1201. gadā bīskaps Alberts uzsāka feodālo attiecību iedibināšanu un deva pirmo impulsu vietējās vasaļu kārtas attīstībai. Par zemu nedrīkst novērtēt arī bīskapa Alberta 1207. gadā no Vācijas karaļa Filipa panākto savu laicīgā valdnieka tiesību leģitimāciju. Lai arī pagāja aptuveni 100 gadu, līdz Rietumu viduslaiku sabiedrībai raksturīgās dzīves formas dominēja visā Livonijas teritorijā (šis laiks sakrīta ar iekarojumu beigām un ārējo robežu izveidošanos), šo pārmaiņu aizsākums ir saistāms ar pasākumiem, kas tika veikti pēc 1200. gada. Līdzīgi kā citās zemēs, arī Livonijas ceļš uz viduslaiku civilizāciju attīstījās pakāpeniski. Tomēr, tā kā šai teritorijai bija raksturīga gatavu, Rietumos aprobētu politisko, tiesisko un ekonomisko modeļu pārņemšana, virzība uz nobriedušu sabiedrību norisēja salīdzinoši ātrā tempā. Divu – triju paaudžu laikā Austrumbaltijas ekonomiskās attīstības, sociālās organizācijas un kultūras līmeņa atšķirības salīdzinājumā ar kaimiņiem Baltijas jūras reģiona rietumos bija izzudušas. Atsevišķas diskusijas temats varētu būt jautājums, kad Livonijā beidzas attīstītie jeb ziedošie un sākas vēlie viduslaiki. Dažādās zemēs tas tiek traktēts atšķirīgi, bet Livonijas kontekstā līdz šim speciāli nav ticis apspriests.

Līdzīgi kā pārejas periodā no antīkā laikmeta uz agrariem viduslaikiem, nav pamata latīņu kristīgās Eiropas attīstībā krasi pretstatīt vēlos viduslaikus un jauno laiku sākuma posmu – ir pieņemts uzskatīt, ka tas sākas 16. gadsimtā. Sociālajā un ekonomiskajā ziņā vēlie viduslaiki (14.–15. gadsimts) ir tuvāki agrariem jaunajiem laikiem nekā agrariem viduslaikiem. Gan vēlo viduslaiku, gan agro jauno laiku periodam ir raksturīga sociāli politiskās kārtības pakāpeniska nomaiņa (senjoru–vasaļu attiecību nozīmes mazināšanās, nacionālo monarhiju nostiprināšanās un kārtu pašapziņas pieaugums kā ilgstoši procesi), gan arī krīze Romas katoļu baznīcā un daļēja sabiedrības reliģiskās orientācijas maiņa (reformācija). Vēlajos viduslaikos aizsākās un agrajos jaunajos laikos turpinājās politisko spēku un dinastiju pārgrupēšanās, abos vēstures posmos vērojams naudas saimniecības nozīmes pieaugums un sociālo spēku (kārtu) atraisīšanās.

Pāreja no viduslaikiem uz jaunajiem laikiem Livonijā nenotika tik krasi kā pāreja no aizvēstures uz viduslaikiem. Tas izskaidrojams ar viduslaiku gaitā radītajām daudz stabilākajām sociālajām un saimnieciskajām struktūrām, kas nepieļāva strauju pastāvošās kārtības maiņu. **Hronoloģisko robežu starp viduslaikiem un jaunajiem laikiem Livonijā tradicionāli ir pieņemts saistīt ar 1561./1562. gadu**, kad pēc ārējiem iebrukumiem sagruva agrākā politiskā kārtība. Šāda pieeja absolutizē viena faktora nozīmi un liek uz Livoniju raudzīties kā uz izņēmumu, salīdzinot ar vēstures attīstības gaitu kaimiņu zemēs pie Baltijas jūras ar līdzīgām sociālajām un ekonomiskajām struktūrām un līdzīgu attīstības līmeni.

Pirms spriest par pieņemtās vēlo viduslaiku beigu robežas pamatotību, kas balstās galvenokārt uz vienu notikumu, jāizvērtē arī **citi pārmaiņu faktori**. Ja Konstantinopoles krišana turku rokās 1453. gadā Livoniju ietekmēja netiešā veidā, tad daudz jūtāmākas sekas uz tās turpmāko attīstību atstāja Novgorodas iekarošana un pievienošana Maskavas valstij 1478. gadā, kā arī Pleskavas neatkarības likvidēšana 1510. gadā. Šie notikumi ne tikai lika pārskatīt Livonijas attiecības ar austrumu kaimiņiem, bet arī mainīja spēku samēru visā Baltijas jūras reģiona austrumdaļā. 1492. gadā iepretī Narvai tika uzsākta Ivangorodas cietokšņa celtniecība, kam bija jākļūst ne vien par militāri stratēģisku atbalsta punktu, bet arī alternatīvu centru Krievzemes tiešai tirdzniecībai ar Rietumeiropu, apejot Livonijas ostas. Hanzas Sv. Pētera sētas slēgšana Novgorodā 1494. gadā mainīja tradicionālās tirdzniecības plūsmas, kā rezultātā preču apmaiņā starp Austrumiem un Rietumiem jūtami pieauga Livonijas pilsētu loma. 15. gadsimta gaitā bija ievērojami palielinājusies vasaļu kārtas ietekme, un arī turīgais pilsētnieku augšslānis arvien noteiktāk iesaistījās politiskajos procesos. Ir pamats domāt, ka 15. gadsimta beigās notika Livonijas landtāga pārorganizācija no teritoriālo veidojumu pārstāvniecības orgāna uz kārtu pārstāvniecības sanāksmi, kā rezultātā landtāgā izveidojās vasaļu kūrja un pieauga bruņniecības un pilsētu politiskā nozīme.

16. gadsimta 20. gados Livonijā sākās reformācija. Luterticitābā pārgāja ne tikai pilsētnieki, bet arī daudzi muižnieki. Reformācijas ietekmē notika būtiskas sociālas pārmaiņas, mazinājās katoļu garīdzniecības ietekme un mainījās sociālo spēku samērs. Tika iedragāta ne vien Romas katoļu baznīcas autoritāte, bet arī izraisījās varas krīze. Reformācijas uzvara Livonijā gan nenoveda pie tūlītējas pārejas uz laicīgas valdīšanas modeli kā Prūsijā. Ārēji saglabājās iepriekšējās, savu laiku pārdzīvojušās politiskās organizācijas un zemes kundzības formas, taču atbalsts reformētājā sabiedrībā katoļu bīskapiem un ordenim bija zudis.

Kopumā ņemot, 15. un 16. gadsimta mijā Livonija piedzīvoja līdzīgas pārmaiņas kā citas Rietumu kristītās pasaules zemes, un nav pamata tās viduslaiku beigu robežu atbīdīt līdz 1561./1562. gadam. **Plašākā nozīmē par robežu starp viduslaikiem un jaunajiem laikiem Livonijā, tāpat kā citās Rietumu kristietības zemēs, var uzskatīt laiku ap 1500. gadu.**

Valda Kļava

JAUNO LAIKU SĀKUMA DATĒJUMA PROBLĒMA LATVIJAS VĒSTURĒ

Vēstures literatūrā ir novērojamas atšķirības jauno laiku sākuma datējumā attiecībā uz Eiropas vēsturi kopumā un attiecībā uz Latvijas vēsturi konkrēti.

Eiropas vēstures jauno laiku hronoloģisko ietvaru jautājumā Latvijas vēsturnieki kopš deviņdesmito gadu sākuma ir pieslēgušies vispārpieņemtajai periodizācijai un viduslaiku un jauno laiku miju attiecina uz 15./16. gs. miju, bet attiecībā uz Latvijas vēsturi joprojām bieži tiek saprasts, ka jauno laiku sliekšnis ir Livonijas sairšana 1561. gadā. Šim uzskatam ir dziļas vēsturiskas saknes, un pastāv virkne faktoru, kas nodrošina tā dzīvotspēju arī mūsdienās.

Pret minēto gadskaitli (vai pareizāk – notikuma, kuru tas simbolizē, lomu Latvijas vēsturē) ir vērojama niansēs atšķirīga attieksme:

- akceptēšana bez komentāriem, pasīvi sekojot tradīcijai (kā tas notiek visbiežāk), – un tam ir savs racionāls pamats, proti, stingri ņemot, nav pamata nerespektēt historiogrāfijā ilgstoši pārstāvēto periodizācijas pieturas punktu, kamēr zinātniski argumentēti tā nav apstrīdēta un nav pierādīta nepieciešamība turēties pie cita varianta;
- izvairīšanās no terminu “viduslaiki” un “jaunie laiki” lietošanas, runājot par 15./16. gs. miju un 16. gs. pirmo pusi, tādējādi apejot šo diskutablu jautājumu;
- problēmas apzināšanās un centieni skaidrot tās sarežģītos cēloņus. To, piemēram, dara Edgars Dunsdorfs darbā “Latvijas vēsture 1500–1600” (1964), norādot, ka Livonija bija kļuvusi par anahronismu un “vairs neiederējās modernajā pasaulē”, un tālāk uzsverot, ka Livonijas senjori neizprata politiskās pārmaiņas Eiropā un “centās saglabāt savu no viduslaikiem mantoto iekārtu”, kaut arī, “lai varētu pastāvēt kā valsts modernā pārveidotā pasaulē, [...] Livonijai būtu vajadzējis pārveidot valsts iekārtu pēc Rietumeiropas parauga un kļūt par nacionālu centralizētu valsti [...] Tas nebija iespējams” (15.–18. lpp.);
- kompromisa variantu piedāvājums, žonglējot ar terminiem. Piemēram, Indriķis Šterns darbā “Latvijas vēsture 1290–1500” (1997) atzīst, ka ar 1500. gadu kāds organiski saistīts posms Latvijas vēsturē nebeidzas, jo “viduslaiku Livonija” turpinājās līdz 1561. gadam. “Tāpēc laika posmu Latvijas vēsturē starp 1290. un 1500. g. vislabāk saukt par “Latvijas viduslaikiem”, tā pielaiķojot šo periodu vēlājiem viduslaikiem Vakar-eiropas vēsturē” (11. lpp.);
- pēdējā laikā arvien biežāk sastopamā pieturēšanās pie kopējās Eiropas periodizācijas, izvairoties no komentāriem par to, ka šajā jautājumā pastāv viedokļu atšķirības.

Beidzamajos gados problēma ir aktualizējusies. Un nav nejaušība, ka tā uzmanības lokā nonākusi, lielā mērā pateicoties vajadzībai hronoloģisko neatbilstību skaidrot vēstures mācīšanas procesā skolā. Mācību grāmatās un metodiskajos palīgglīdzekļos ir atrodamas norādes uz minēto pretrunu periodizācijā, ko var saprast kā vēlējumu, lai jautājums tiktu diskutēts un risināts arī zinātniskā līmenī.

Tā Juris Goldmanis mācību līdzekli "Latvijas un pasaules vēsture: Notikumi, jēdzieni, personības" (2007) neitrāli ieskicē problēmu, atstājot secinājumus lasītāja ziņā: "Tā kā dažādos Eiropa reģionos pastāvēja vērā ņemamas atšķirības, aplūkojot atsevišķu zemju (piemēram, Latvijas) vēsturi, ir iespējamas būtiskas atkāpes no šiem ietvariem [domāts jauno laiku sākums ar 15./16. gs. miju]" (90. lpp.), bet turpat arī dod Eiropas un Latvijas notikumu un parādību sinhronās tabulas, kur paralelitate norisēs ir acīmredzama. Indulis Ķeniņš sava darba "Latvija gadsimtu lokos, 2. d.: Viduslaiki 13.–15. gs." (2005) ievadā pauž noteiktu nostāju, kaut dara to piesardzīgi: "Vairākos darbos par Latvijas vēsturi viduslaiku posmā iekļauts arī 16. gadsimts, tomēr autors uzskata, ka jāsaskaņojas ar pārējo Eiropas zemju un tautu vēstures hronoloģiju, kas nosaka ar 16. gs. datēt jauno laiku vēstures sākumu" (5. lpp.). Tajā pašā laikā Vilnis Purēns mācību grāmatā "Latvijas vēsture pamatskolai, 2. d.: Jaunie laiki" (2007) jau skaidri ar hronoloģiju un laika asi Latvijas vēsturi iekļauj Eiropas vēstures periodizācijā, kā jau bija darījis 1998. gadā grāmatā skolotājiem, norādot, ka Livonija turpināja pastāvēt arī jauno laiku sākumā.

Protams, skolas mācību un metodiskā literatūra nebūs līdzeklis periodizācijas jautājumu risināšanai zinātniskā līmenī, bet "barometrs", kas norāda uz tādas akūtu nepieciešamību gan.

Es no savas puses esmu centusies pievērst uzmanību šai problēmai vairākos rakstos (Latvijas Arhīvi, 2008, 4; Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki, 2006, 3) un konferenču referātos, jo, manuprāt, jauno laiku sākuma datējums Latvijas vēsturē mūsdienās ir nerisināts, bet aktuāls jautājums, kurš pagaidām vai nu, samierinoties ar tradīciju, pamests novārtā, vai arī, nespējot to ignorēt, tiek risināts intuitīvi. Nav runas par gadskaitli (kam šā vai tā ir tikai simboliska nozīme), bet gan par periodizācijas principu izpratni. Un šajā sakarībā Latvijas vēsture slēpj sevi nopietnas pētnieciski nerisinātas problēmas.

Laikmetu mijas attiecināšana uz Livonijas bojāeju un tās bijušās teritorijas pakļaušanu kaimiņu lielvarām ir skaidrojama ar spēcīgu tradīciju, kas pamatos mantota no vācbaltu historiogrāfijas un 20. gs. 20.–30. gadu nacionālās historiogrāfijas, kur (abos gadījumos) interpretācijas spēcīgi ietekmēja politiski un ideoloģiski faktori. Arī pēckara latviešu historiogrāfijā – ne trimdas, ne padomju marksistiskajā – nepastāvēja apstākļi, kas liktu šo jautājumu pārskatīt atbilstoši Eiropā pieņemtajiem periodizācijas principiem. Savukārt pēc 1991. gada jautājums nav mērķtiecīgi risināts.

Vācbaltieši 1561. gadu traktēja kā epohālu sakarā ar to, ka tas iezīmēja beigas viduslaikos radītajai un no viņu puses idealizētajai Livonijas sistēmai. Latviešu nacionālā historiogrāfija 20. gs. 20.–30. gados, diametrāli pretēju apsvērumu vadīta, tieši otrādi – 1561. gadu saprata kā beigas "viduslaiku tumsonībai" tās augstākajā pakāpē, t.i., vēsturiskā kontekstā kritizējamo Baltijas vāciešu nedalītajai kundzībai. Abos gadījumos termini "viduslaiki" un "jaunie laiki" reti lietoti kā vēstures perioda apzīmējums. Parasti tie netieši izmantoti kontekstā kā norāde uz aprakstāmo parādību vērtējumu, liekot saprast, ka pēc 1561. gada novērojamas jaunajiem laikiem tipiskas norises. Latviešu vēsturnieku vidū pastāvēja arī radikālāki, izteikti ideoloģizēti uzskati, atbilstoši kuriem visa vēsture starp 12./13. gs. miju un 1918. gadu ir "mūsu [latviešu tautas] viduslaiki" (A. Švābe 1935).

Visbiežāk šajā laikā lietotais vēstures iedalījums bija pēc politiskās dominantes principa, kas saskanēja kā ar vācbaltiešu, tā latviešu vēsturnieku Latvijas vēstures traktējumu (Livonija, “poļu laiki”, “zviedru laiki”, “krievu laiki”, neatkarīga Latvijas valsts), atbilstoši kam kā robežšķirtnē izvirzīts 1561. gads. Minētie apstākļi nekādi nerosināja pēc būtības pētīt laikmetu robežu, jo īpaši – varbūtējās agrinās modernizācijas izpausmes 15./16. gs. mijā un 16. gs. pirmajā pusē (Livonijas sairuma priekšvakars apriori tika piedēvēts viduslaikiem). Tas viss lika atturēties no paralēlu vilkšanas ar kopējām Eiropas un Baltijas jūras reģiona attīstības tendencēm un mudināja Latvijas vēsturi iedalīt pēc minētās politiskās varas principa un tās norises reducēt uz faktoloģiju, tādējādi faktiski no vēstures procesa norises viedokļa nošķirot tās no pārējās Eiropas vēstures.

Latviešu vēsturnieki trimdā izjuta nepieciešamību, no vienas puses, iekļauties jaunākajās Rietumu historiogrāfijas tendencēs, bet, no otras puses, arī saglabāt nacionāli orientēto attieksmi pret Latvijas vēsturi. Tā rezultātā 1561. gads savu iepriekšējo nozīmi saglabāja. Taču paralēli parādījās atsauces uz modernizācijas izpausmēm arī 16. gs. pirmajā pusē, bet ar norādi, ka Livonijas apstākļos politiskajai vēsturei tomēr bijusi izšķiroša nozīme. Padomju marksistiskā historiogrāfija kā viduslaiku beigas traktēja 17. gs. vidū, līdz ar ko jautājums par jaunu laikmetu veidojošām parādībām 16. gs. vispār nepastāvēja. No šķiru pretišķību teorijas viedokļa izdevīgais aplūkojamā vēstures posma dalījums “vācu”, “poļu”, “zviedru” kundzības laikos tika saglabāts. Tādējādi arī 20. gs. 40.–80. gadi nesekmēja agrinās modernizācijas tendenču izpēti 16. gs. pirmajā pusē un vidū.

Mūsdienu Latvijā resursu trūkums un, iespējams, arī problēmas pietiekama neapzināšanās pagaidām ir traucējusi sistemātiski pievērsties 16. gs. pirmās puses un vidus izpētei.

Jāsecina, ka viduslaiku un jauno laiku mija Latvijas vēsturē kā atsevišķa problēma mūsdienās netiek (un latviešu historiogrāfijā nekad nav tikusi) pētīta. Joprojām dzīvais priekšstats par to, ka tā iezīmējas 1561. gadā, saistāms ar pasīvu sekošanu tradīcijai, no kuras pārņemts zināms Latvijas viduslaiku (kas beidzas līdz ar Livonijas sabrukumu) “tēls” un orientēšanās uz vēstures iedalījumu pēc politiskā principa. Viduslaiku un jauno laiku mijas interpretācija Latvijas vēsturē ir viens no tiem apstākļiem, kas veicinājuši priekšstatu nostiprināšanos sabiedrības apziņā par Latvijas vēsturi kā no kopējās Eiropas un reģiona vēstures nošķirtu parādību.

Eiropas vēstures periodizācija mūsdienu historiogrāfijā ir balstīta uz priekšstatiem par perioda iekšējo kontinuitāti un tā būtiskākajiem raksturlielumiem. Attiecībā uz jaunajiem laikiem kā galvenais periodu vienojošais elements tiek saprasts iekšējās un ārējās modernizācijas process visās savās daudzveidīgajās izpausmēs (attiecīgi agrajos jaunajos laikos – agrinās modernizācijas elementi). Tas konkrētu vēsturisko parādību un norišu pētniecībā nozīmē nepieciešamību vērtēt tās pēc to rakstura uz kvalitatīva salīdzinājuma pamata teritoriālā un hronoloģiskā dimensijā. Modernizācija kā galvenais jauno laiku raksturlielums nostiprinājās vēstures pētniecībā kopš 20. gs. sākuma (Zombarts 1902; Vēbers 1904, 1905; Trelčs 1906). Orientēšanās uz politiku kā būtiskāko vēstures izpausmi (kā tas notiek, ja saistām

jauno laiku sākumu ar Livonijas iziršanu) ir 19. gs. pirmās puses vēstures izpratnes mantojums.

Periodizācija, protams, ir nosacīta un vertikālā (laika gaitā) un horizontālā (dažādu kultūru, civilizāciju ietvaros) dimensijās mainīga, jo tā tiek veidota un lietota vēstures procesa sastrukturēšanas, pārskatāmības, pētniecisku un organizatorisku ērtību labad. Taču tā nav svārstīgu nejaušību rezultāts, bet gan atspoguļo periodizācijas izstrādātāju un lietotāju vēsturisko pašapziņu, jo tiek veidota, balstoties uz priekšstatiem par būtiskākajām vēstures attīstības likumsakarībām un no tiem izrietošajām pētāmā laikmeta pamatiezīmēm. Izejas parametri periodizācijas veidošanā ir tā mēraukla, ko mēs piemērojam pagājušajiem gadsimtiem kontekstā ar savu šodienas izpratni par svarīgāko vēsturiskajā attīstībā. Mēs uzdodam vēsturei mums šodien aktuālus jautājumus tāpat, kā to ir darījuši citi citos laikos, un atbilstoši tiem veidojam savu priekšstatu par svarīgākajiem cilvēces attīstības soļiem līdz mūsu dienām. Tāpēc attieksme pret periodizāciju ir zināmā mērā vēsturiskās identitātes jautājums. Bet attiecībā uz Latvijas viduslaiku beigām mēs pagaidām diemžēl nereti pieslejamiem no 19. gs. nākušiem priekšstatiem. Cita lieta, ka mūsdienās lietotā trīsdalīgā vēstures periodizācija neapšaubāmi izceļas ar stīvumu un saturisku relativismu. Taču tieši tāpēc vēsturnieki nodarbojas ar detalizētu laikmeta profila pētniecību, un šajā sakarībā pēdējos 30 gados agrīe jaunie laiki, par kuru sākumu mēs šodien diskutējam saistībā ar Latvijas vēsturi, ir "karsta" tēma zinātniskajā vidē.

Šķiet, Latvijas vēstures pētniekiem būtu vēlams detalizēti iepazīties ar mūsdienu vēsturnieku lietotajiem periodizācijas kritērijiem, viduslaiku un jauno laiku mijas izpausmju analīzes pieredzi un aktuāliem problēmu uzstādījumiem attiecībā uz agro jauno laiku strukturālo parādību pētniecību. To gaismā pētot un izvērtējot norises Latvijas vēsturē no 15./16. gs. mijas līdz 16. gs. vidum, būtu iespējams tās salīdzināt ar līdzīgām norisēm šajā laikā citviet Eiropā un tādā kārtā, iespējams, revidēt tradicionālos priekšstatus par vietu, kāda tiek ierādīta 1561. gadam Latvijas vēstures periodizācijā, vai arī tos mūsdienīgi argumentēt.

Diskusijā tika konstatēts, ka periodizācijas lietderību dalībnieki neapšaubā: tā palīdz strukturēt vēstures procesus, sakārtot to iedalījuma shēmas, jo konkrēti atskaites punkti vēsturiskajā laikā ir īpaši vajadzīgi, veidojot datorenciklopēdijas un datubāzes. Atjaunotās Latvijas Republikas laikā tā vienu reizi ir pārskatīta 90. gadu sākumā, kad LU Latvijas vēstures institūta arheologi diskutēja par arheoloģijas periodizāciju, kā rezultātā tapa grāmata "Latvijas senākā vēsture: 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g." (Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 2001), kurā prezentētā periodizācija atšķiras no izdevumā "Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām" (Latvijas PSR vēsture, 1. sēj., Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Vēstures institūts, 1986) dotās periodizācijas. Viena no atšķirībām ir fakts, ka pirmajā aizvēsture datēta no 10. g.t. p.m.ē., bet otrajā – no 9. g.t. p.m.ē. Diskusijas par viduslaiku un agro jauno laiku vēstures periodizācijas problēmām gaitā noskaidrojās, ka pētnieki ir vienisprātis par to, ka viduslaiku beigas Livonijā nosacīti datējamas ar 1500. gadu. Domstarpības izpaužas uzskatos par agro viduslaiku esamību vai neesamību šajā vēsturiskajā

telpā. Turpmākas apspriešanas vērtas ir tādas diskusijā iezīmētās problēmas kā terminoloģija, Livonijas vēsturisko procesu un parādību saistība ar analogiskiem procesiem un parādībām Ziemeļeiropā un visā latīņu kristīgajā Eiropā, kā arī no tās izrietošais jautājums par periodizācijas sinhronizāciju un asinhronizāciju ar Ziemeļeiropu un Rietumeiropu, tāpat kritēriju problēma (konkrēti uz kuriem kritērijiem Latvijas viduslaiku pētnieki vienotos balstīt viduslaiku un jauno laiku periodu datējumu), jauno laiku perioda beigu datēšana, kā arī jautājums par šādu vēstures periodizācijas koncepciju ietekmi uz pētniecību.

A. Vijups: Livonija nepiedzīvoja viduslaiku agrīno posmu, tāpēc Latvijas viduslaiku vēsture dalās attīstītajos viduslaikos un vēlajos. Ja tā, vai varam uzskatīt, ka šis nosacīti izvēlētais 1200. gads – 12./13. gadsimta mija ir attīstīto viduslaiku sākums Livonijā?

I. Misāns: Tam var piekrist, jo no šī laika konstatējamas attīstīto viduslaiku sabiedrībai raksturīgās iezīmes. [..]

Valdis Blūzma (Biznesa augstskola “Turība”): Agro viduslaiku neesamību Latvijas teritorijā tomēr mudina apšaubīt divi fakti. Viens – vai Rimberta hronikā ap 853. gadu aprakstītais Kurzemes valstiskais veidojums – piecas *civitates*, ar kuru karoja dāņi un zviedri, neliecina par atšķirību no aizvēstures? Otrs fakts būtu Jersikas valdnieka Visvalža apgalvojums, ka Jersika ir viņa tēvu mantojums, ko hronikā nav apšaubījis Latviešu Indriķis, rakstot par Jersikas ieņemšanu 1209. gadā. Turklāt te atradās pareizticīgo baznīca, bet kristīgā reliģija balstās uz rakstītu vārdu. Vai tas ļauj domāt, ka Latvijas teritorijā tomēr pastāvējis arī agro viduslaiku periods? Jo līdz Visvaldim Jersikā, kā redzams, bija arī citi valdnieki – dinastiski vienvaldnieki.

I. Misāns: Lietojot metaforu, Livonijā agro viduslaiku periods neizgāja visu deviņu mēnešu ciklu. Nav noliedzams, ka attīstību ietekmēja arī ārēji faktori. Var minēt grieķu katoļu baznīcu, kurai bija atbalsta punkti, un nav apstrīdams jautājums, ka zināma ietekme bija arī pareizticībai. Jautājums ir – kas bija pareizticības adresāts? Cik lielā mērā šī ticība bija importēta un tās adresāts bija no Polockas nākusi karadraudze, un cik lielā mērā tai pieslējās vietējie iedzīvotāji? Nav izslēgts, ka vara un varbūt manta, īpašumi tika mantoti. Taču ir jāvērtē elementi, kas noteica pārmaiņas sabiedrībā kopumā. Nav pamata apgalvot, ka pirms 12. gadsimta beigām – 13. gadsimta sākuma sabiedrība Latvijas un Igaunijas teritorijā būtu strukturēta līdzīgi kā zemēs, kas bija konsolidējušās uz kristietības pamatiem. Kas attiecas uz Rimbertu un *civitates* – tas arī nav vietējais avots, bet ir saistīts ar skandināviem. Te bija teritorija, kas bija pakļauta dažādām ietekmēm, un mēs esam informēti tikai par tām, kas atstājušas pēdas rakstītajos avotos. Tomēr tas nemaina kvalitatīvo vērtējumu tai sabiedrībai.

Elita Grosmane (LMA Mākslas vēstures institūts): Mākslas vēsturē viduslaikus datē ar vācu ekspansiju un Ikšķiles mūra pils un baznīcas celtniecību. [..] Bet pirmā mūra arhitektūra Latvijas teritorijā nebūt nav Ikšķiles baznīca. Ir arī agrāki artefakti – senās baznīcas, par kurām min arheologi, Jersika, Koknese, Aizkraukle, pareizticīgo baznīcas. Baznīcu mūra pamati ir artefakts, ko nevar ignorēt. Bet tas viduslaikus Latvijā pārceļ par veselu gadsimtu – uz 11. gadsimta otro pusi.

I. Misāns: Brēmenes Ādama hronikā runa ir visdrīzāk par koka baznīcu. Jūsu komentārs tikai pastiprina manu pozīciju. Viena mūra celšanas fakts nedod pamatu apgalvojumam, ka ar šo brīdi sākas viduslaiki. Ja tiks atklāti kādi citi, agrāki mūra pamati, tas nenozīmēs, ka viduslaiku sākuma robeža automātiski būtu pārceļama atpakaļ. Par viduslaikiem liecina komplekss daudzu kritēriju kopums, tie nozīmē kvalitatīvas pārmaiņas. Baznīcas celšana un misionēšanas sākums pats par sevi vēl neizraisa kvalitatīvas pārmaiņas.

G. Zemītis: Protams, ka ir grūti mums šeit, Latvijā, piemērot Rietumeiropas periodizāciju, bet būtu jācenšas maksimāli tuvuoties Ziemeļeiropas hronoloģijai un tās periodizācijai, lai mēs būtu saprotami, jo ar 1561. gadu mēs veidojam specifisku Latvijas situāciju. Viens no diskutabliem jautājumiem varētu būt agrīnais viduslaiku periods, kur robežšķirtne ir 800. gads, nosacīti – 9. gadsimts. Vai to varētu saukt par agrājiem viduslaikiem? Kolēģis Valdis Blūzma atzīmēja, par Rimberta hroniku runājot, un, šķiet, jau Voldemārs Kalniņš runāja par agrīno barbaru valstu periodu no 9. līdz 12. gadsimtam. Te ir virkne pazīmju, kas nošķir šo periodu no dzelzs laikmeta, – maztautas tiek sauktas vārdos, pirmās ziņas par piecām agrīnām valstīm – *civitates*, tātad šeit varētu būt procesi, kā rezultātā vara kļūst mantojama un sāk veidoties valdnieku dinastijas.

Par perioda beigu robežu – 1200. gads ir ne tikai kristietības ienākšana, šeit ir arī citas jaunas iezīmes. Par mūra baznīcu – Jersikā neesam atraduši mūra baznīcas paliekas, daži mūri varētu būt Aizkrauklē, tomēr diskutabli, vai tie varētu būt baznīcas mūri. Tomēr 1200. gads varētu būt robežšķirtne, jo ar šo robežu saistāma ordeņa dibināšana, Livonijas izlēpošana, lēņu attiecības, kas ir feodālisma pamats, pilsēta ar pilsētas tiesībām – Rīga. Par viduslaiku beigu gadu – jauno laiku sākumu, domāju, ka piemērojams kritērijs ap 1500. gadu, jo šajā laikā ir virkne jaunu parādību Livonijā – muižu saimniecību veidošanās, senjoru–vasaļu attiecību vājināšanās (privilēģijas, žēlastības), Karolīnas recepcija, kas jau attiecas uz Livonijas pašu beigu periodu. Tomēr visbūtiskākais, kas mūs tuvina Ziemeļeiropai, ir reformācija, kas Livonijā uzvar. Livonija beidza pastāvēt jau jaunajos laikos, un tās beigas nav uzskatāmas par jauno laiku robežu.

A. Rādīņš: [...] Būtiskākā problēma ir kritēriji, kas nodala periodus. Piemēram, mūra baznīcas esamība. Caunes un Oses enciklopēdijā par viduslaiku mūra baznīcām Latvijā Livonijas perioda kartē ir atzīmēta tikai viena mūra baznīca Latgalē. Vai tas liecina par to, ka Latgalē nebija viduslaiku? Es saasinu problēmu, jo kritēriji ir svarīgi, un, kamēr tos nenosaucam, mēs mazliet spēlējamies. [...]

Ja runājam par pāreju no aizvēstures uz vēsturi, esmu agro viduslaiku fans. Nedrīkst izmest no Latvijas vēstures vietējos agros viduslaikos. Nav būtiski, kā tos apzīmējam, bet pazīmes ir. Mums bija baznīcas, kas avotos ir minētas Kursas teritorijā un Jersikā. Mēs gan vēl neesam tās arheoloģiski fiksējuši, pirmajā gadījumā neesam dislocējuši atrašanās vietu, savukārt otrajā gadījumā izrakumos neatpazinuši vai rakuši blakus, tomēr nav milzīgas nozīmes, vai tās bija mūra vai koka. Ja bija baznīca, bija rakstība. Pirmais rakstītais teksts Latvijas teritorijā ir 11. gadsimta rūnu uzraksts no Daugmales – gan svešā valodā, bet akmens ir vietējais dolomīts. Gribētos ticēt, ka

uzraksts ir tapis uz vietas. Mums bija mantota vara, sākot no *civitates* līdz Jersikai, mums bija valstiskas struktūras. Var tās saukt tā vai citādi, bet tās eksistēja. Tad pēkšņi krustneši mums “atnesa” citu Rietumeiropas sabiedrībā izveidoto valsts attīstības modeli. Tas nozīmēja pārrāvumu vietējo sabiedrību attīstībā, kur tobrīd pastāvēja vietējie agrie viduslaiki, vienalga, vai sākot no 800. līdz 1200. gadam vai no 1000. līdz 1200. gadam. Pēc tam sākās pārejas periods, kad tika radītas divas pasaules – viena, kas atnesa savu civilizāciju, un otra, kas mēģināja piemēroties vai nesaprata, kas notiek. Uz pārejas periodu var attiecināt simbolisko rāmi “1184. gads un 1290. gads” – no pirmās mūra baznīcas Ikšķilē, kas īsti nebija mūra baznīca, līdz zemgaļi nodedzina savu Sidrabenes pili un dodas uz Lietuvu. Pēc 1290. gada Latvijas teritorijā spēli noteica atnestais modelis. Tās bija simboliskās beigas. Jāatceras, ka periodizācija ir subjektīva – kā jau ilgstošā laikā akadēmiskā vidē radīta nosacīta sistēma, kas nav radīta uzreiz kā veselums, bet ir cīņas rezultāts. Jāņem vērā, ka sistēmas autori ir konkrēti vēsturnieki. Man šķiet, ka Latvijas viduslaiku vēstures periodizācijas jautājumu būtu jāsāk izvērtēt no nulles, nevis jāmēģina iekļauties Eiropas periodizācijā. Vietējos agrajos viduslaikos pie mums notika tas pats, kas Skandināvijā. Viņi paspēja izveidot savas karaļvalstis. Ja mums būtu bijuši vēl 100 gadi, Latvijas teritorijā arī tādas būtu izveidotas. Tad, ienākot vācu krustnešiem, notiktu cīņa par to, kurš sabiedrības attīstības modelis gūs virsroku – latīņu (Rietumu) vai pareizticīgais. [...] Attiecībā uz beigu robežu – manuprāt, nav būtiski, vai viduslaiki beidzas ar 1500. vai 1561. gadu, jo tam ir tikai praktiska nozīme. Melots ir abos gadījumos.

[..]

G. Straube: Mēs pieminējām, ka vajag kritērijus. Bet – vai kritēriji ir? Vai tie mums pašiem skaidri, un kā ar tiem darboties? Tā ir problēma. Grosmanes kundzes minētais piemērs no mākslas vēstures, kur viduslaiku sākuma robežas noteikšanai tiek izmantota pirmā mūra celtnē, parādīja, ka viena kritērija absolutizācija var radīt milzīgas problēmas. Acīmredzot ir jāsaprot, ka ir jābūt kritēriju sarakstam. Vienlaikus jāapzinās – periodizējot jāparedz arī kļūdas iespēja, jo visi sarakstā ietvertie kritēriji var arī nedarboties. Tas ir viens. Otrs – kā kādreiz kolēģis Klišāns teica, ja skolās Latvijas vēsturi un pasaules vēsturi māca atsevišķi, tad skolniekiem veidojas priekšstats, ka eksistē pasaules globuss un Latvijas globuss. Runājot par periodizāciju, ir jāsaprot, ka esam kādā telpā un ka ir jāskatās uz tiem kritērijiem un periodizācijas sistēmu, kādu piedāvā apkārtne – gan tuvākie kaimiņi, gan kristīgā pasaule.

Par jauno laiku sākumu. Ir zināms Šterna un citu dižgaru uzskats, ka viduslaiku beigu robeža nebūtu velkama 1561. gadā, ka pareizāk to būtu meklēt 15. un 16. gadsimta mijā. Bet mēs ar Andri Levānu savā laikā jau vienojāmies, un fakultātē Latvijas vēsture jau ilgāku laiku tiek docēta tā, kā godājamie kolēģi piedāvāja, – jaunus laikus Livonijā sākot ar reformāciju. Līdz ar to no uzskata, ka viduslaiki beidzas ar 1561. gadu, mēs sen jau esam atteikušies. Ja skatāmies uz periodizācijas problēmām, tad jāņem vērā, ka katrs vēsturnieks grib parotaļāties ar terminiem. Gatavojoties diskusijai, pašķīrstīju grāmatas un pamanīju, ka vienviet tiek absolutizēta reformācija kā jauno laiku sākums un lielā mērā tāpēc, ka var uzrakstīt smuku teikumu – ka jaunie laiki tika, kā literatūrā raksta, “*eingehämmert*” – pienagloti pie baznīcas vārtiem, kaut gan

pastāv aizdomas, ka Luters pašrocīgi ar āmuru nepiesita savas tēzes ar nagliņām. Bet smuki skan. Tāpēc bieži periodizācijā parādīsies konkrēti gadskaitļi, jo ar tiem var paspēlēties. Dabiski, ka pāreja no viena laika uz otru nav viens datums, bet garāks vai īsāks laiks. Jāpiekrīt Vēstures institūta un Nacionālā vēstures muzeja kolēģu teiktajam – ir jāņem vērā vietējās īpatnības. Man šķiet, ka vietējās īpatnības nebūtu tik daudz jārespektē, runājot par lielajiem posmiem – viduslaiki, jaunie laiki, cik daļot lielos periodus sīkākos.

Man pašam ir bijis konflikts ar vācu kolēģiem konfesionālisma dēļ – vienā projektā nevarējām vienoties, kad konfesionālisms beidzās Latvijas telpā. Vācu kolēģiem bija viens priekšstats – 1700. gads un neviena diena ilgāk, bet es teicu – ne vella te nav! 18. gadsimtā ieraugu krietni vairāk konfesionālisma, pat 19. gadsimtā ieraugu. Man ir bijušas sarunas ar citiem vēsturniekiem, kuri saka: jā, Latvijā konfesionālisms ir ļoti vēlina parādība. Tā kā vietējās īpatnības jāņem vērā. Man patik salīdzinājums ar Prokrusta gultu, kurā tiek mēģināts Latvijas telpu ieņģrūst, un bieži būs tā, ka kaut kur kājas ir par īsu, kaut kur – par garu. Bet, lai darbotos Eiropas kontekstā, ir svarīgi iekļauties kopējā telpā ar lieliem cipariem, tomēr neaizmirstot aizstāvēt savas īpatnības.

Ja runājam par Livonijas politisko vēsturi, tad nevaram to beigt ar 1500. gadu, tad mums ir jābrien iekšā 61 gadu agrajos jaunajos laikos. Katrā gadījumā nianses vienmēr būs. [...] Es labi atceros, vienā no lekcijām Teodors Zeids teica, ka pēc reformācijas Livonijas konfederācijas pastāvēšana bija tikai un tikai laika jautājums. Tā ka jau toreiz viņš iezīmēja to, ka process ar reformāciju ir sācies. Tā ka arī padomju laikā vēsturnieku noskaņojums lielā mērā bija vērst uz to, ka reformācija vai notikumi tās tuvumā – Gūtenbergs, Amerikas atklāšana – ir tas laiks, kad notiek pāreja uz jaunajiem laikiem. Latvijas vēsturē ir jārunā par 1500. gadu kā jauno laiku sākumu. Turklāt ir jāsaprot, ka ir jāiekļaujas vismaz Eiropas vēsturiskajā kontekstā.

A. Vījups: Gribētu rosināt skatīties ne tikai Eiropas kontekstu, bet arī reģionālo kontekstu. Mēs Latviju kopš aizvēsturiskiem laikiem uztveram kā kaut ko patstāvīgu. Kādā projektā Baltijas vēstures rakstīšanā rezultāts, par ko varēja vienoties, sanāca ļoti plāns. Kad mēs igauņiem un lietuviešiem mēģinājām stāstīt, ka pie mums ir tautības vēlajā dzelzs laikmetā, mēs gandrīz izraisījām kaut ko līdzīgu “reņģu kariem”. Viņiem ir ciltis, viņiem nav nekādi agrie viduslaiki. Nupat kā iznākusi grāmata Lietuvas vēsturē – viduslaiku periodu viņi aplūko kopā ar aizvēstures periodu un beidz ar 1569. gadu, kad izveidoja vienotu Polijas–Lietuvas valsti. Mēs tagad beigsim ar 1500. gadu. Ko darīt ar Kurzemes un Zemgales hercogisti? Mums būs jau jaunie laiki, viņiem [Lietuvā] – valsts, ar kuru Kurzemes un Zemgales hercogiste atrodas vasaļattiecībās, bet tā tiek pieskaitīta vēl viduslaikiem. Es rosinu padomāt, ka robežas, ko esam nosprauduši – Latvija, Lietuva, Igaunija –, tās ir jaunāko laiku robežas, bet periodizācijas jautājumi būtu jādiskutē plašāk, reģionāli.

[..]

A. Levāns: Jūtu, ka runātāji savos pārspriedumos par periodizācijas problēmām balstās galvenokārt uz ticības elementiem. Protams, to pamatā ir racionāli spriedumi, bet beigās nonākam pie tā, kas katram sirdij tuvāks. Un es rikošos līdzīgi. [..]

Runa ir par indikatoriem, ar kuru palīdzību konstatējam zināmas, respektīvi, atpazīstamas sociālas parādības un mēģinām pie šīm parādībām “pieķēdēt” kādu (jau dotu) isāku vai garāku vēstures periodu. Runa bija arī par garajiem pārejas laikiem, un tas, manuprāt, ir sarežģītākais elements šajā prāta veidotajā konstrukcijā. Tieši tāpēc “paklūp” diskusijas par periodizācijas jautājumiem arī citviet pasaulē. Par indikatoriem: Grosmanes kundze skaisti nodemonstrēja viena indikatora – arhitektūras – darbību, piemērot to vienā pusteikumā kā svarīgu pazīmi. Var piesaukt arī citus indikatorus, un tādi jau tika pieminēti. Atgriezīšos pie rakstu kultūras. Rādīņa kungs jau nosauca atsevišķus rakstu kultūras elementus, izvēršot plašas traktējuma spektra līnijas laikā, liekot tām savienot atsevišķu artefaktu (uzraksts rūnu rakstā uz Daugmalē atrasta priekšmeta no dolomīta, kura izcelsmes vieta nav zināma) ar hipotētiski eksistējušām (vietējām) sociālām struktūrām (“mantota vara” un “valstiskas struktūras”), kas marķē agro viduslaiku klātbūtni Daugavas lejtecē 11. gadsimtā. Interpretācija, kā redzams, ir atkarīga no perspektīvas. Es jautātu drīzāk pēc vietējas izcelsmes rakstu kultūras paraugiem, kuras svarīgs elements ir latīņu rakstība. Tie ir teksti, kas radušies labākajā gadījumā 13. gadsimta pirmajā dekādē, pavisam droši – otrajā dekādē, bet lielākā skaitā ir producēti, tikai sākot ar 13. gadsimta 20.–30. gadiem. Ja šis būtu viens no svarīgākajiem par viduslaiku sākumu liecinošiem “kroņindikatoriem” Līvoniņā, tad man par Misāna kunga piedāvāto modeli būtu jāpaceļ augstākās atzīmes kartiņa, jo tas “strādā”. Protams, pieminot citus indikatorus – arhitektūras un lietu artefakti, politiskas un varas struktūras vai uzvedības un tiesību normas – un piešķirot kādam no tiem sevišķu svarīgumu, viņa piedāvātais koncepts, iespējams, nestrādās tik labi. Problemātiskās jomas, veidojot jebkuru periodizāciju, ir termini. Tie ir klupšanas akmeņi līdzīgi tādiem kā “garais pārejas laiks” (nevis periods!) starp vienu periodu un otru. Piemēram, termins “valsts”. Ar to sākas visas mūsu nelaimes, runājot par antīko pasauli, runājot par viduslaikiem un runājot arī par agrariem jaunajiem laikiem līdz absolūtismam. Tā ir nopietna problēma. Mēs nevaram runāt, piemēram, par “baznīcas valstīm” Austrumbaltijas telpā 13.–15. gadsimtā. Tas nav nopietni. Protams, termins “valsts” mums ir saprotams. Jo mums ir konkrētas asociācijas, mums ir konkrēta labāka vai sliktāka pieredze, mūsu konkrētajā vēsturiskajā laikā dzīvojot, mums ir veidojusies konkrēta mūsu zināšanu pieredze, kas balstās uz izlasīto, iegaumēto, iemācīto. “Valsts”, runājot par viduslaikiem, ir termins, kurš mūsu konkrētajā tvērumā, tas ir, iemācītajā, iegaumētajā konkrētu zināšanu pieredzē par modernām sabiedrībām, nekādā gadījumā nav projicējams ar tādu pašu adekvātumu uz senajām sabiedrībām. Ar to sākas galvenās sociālo interpretāciju problēmas, ja mēs valstis gribam ieraudzīt visur. Lai izvairītos no šīm naivās un neprofesionālās pieejas radītām problēmām, kas apdraud mūsu konstrukcijas vai stereotipus, mēs pievienojam atribūtu “agrā” valsts vai “proto-” valsts, kaut gan, iespējams, labi apzināties, ka tas nav īsti godīgi iepretim matērijai, ar kuru strādājam. Viduslaikos lieto terminu “*regnum*” un neviens nelieto terminu “valsts”, kura nav, vai kaut ko tamlīdzīgu, pie tam “*regnum*” nav termina “valsts” sinonīms. [...]

E. Eihmane: Ja vienojamies, ka viduslaiku periods attiecināms tikai uz Rietumu kristīgās sabiedrības jeb Romas katoļu dzīves telpu, tad, neiedziļinoties

tā pazīmēs, daudzas no kurām šķiet diskutablas, manuprāt, viduslaiku periods Livonijas vēsturē sākās tad, kad šī teritorija tika iekļauta Rietumu kristīgajā pasaulē. [...] Piekrītot, ka viduslaiku periodu definē faktoru kopums, par galveno robežšķirtni viduslaiku sākumam es uzskatu nevis kristietības ienākšanu Livonijā, bet šīs teritorijas iekļaušanu Rietumu kristīgajā pasaulē – integrēšanu viduslaiku sabiedrības kopējā politiskajā, kultūras utt. tiklā (un tas nav gluži viens un tas pats, jo zināma kristietības ietekme izplatījās Livonijā ilgi pirms tās kļūšanas par Romas katoļu dzīves telpas sastāvdaļu). Šo procesu, manuprāt, iezīmēja bīskapijas dibināšana šajā teritorijā.

Taustāmie faktori, pēc kuriem mēdz vērtēt viduslaiku ienākšanu Livonijā, tādi kā mūra ēkas, ir ārkārtīgi subjektīvi. Tās drīzāk ir saistītas ar jaunu tehnoloģiju ienākšanu un pieejamo materiālu izmantošanu, jo, ja šeit nebūtu materiālu mūra ēku celtniecībai, vai tāpēc šeit nebūtu viduslaiku? Es gribētu distancēties no viduslaiku periodizācijas saistīšanas ar vietējo etnolingvistisko grupu kristianizācijas pakāpi. Jo – ko nozīmēja būt kristietim attiecīgajā periodā? Kristieša standarti 13. gadsimtā atšķīrās no vēlāko laiku izpratnes par kristieša būtību, turklāt jānodala kristiešu standarti attiecībā uz sabiedrības intelektuāļu slāni un zemniekiem. Viduslaiku periodizācijas pakļaušana vietējo etnolingvistisko grupu kristianizācijai ir zināmā pretrunā ar otro, ar rakstības indikatoru, kas nav attiecināms uz vietējām etnolingvistiskajām grupām. Kopumā piekrītu tam, ka viduslaiku perioda sākums Livonijā būtu attiecināms uz 13. gadsimta sākumu, un viedoklim, ka no valodnieciskā un loģikas viedokļa īpaši termins “aizvēsture” ir novecojis un to būtu laiks pārskatīt.

M. Auns: Uz kādu kritēriju pamata datē viduslaiku sākumu vai viduslaiku beigas citur Eiropā – jāsaka, ka ir vērojams haoss. Ja ar periodizāciju gribam veidot skaidru struktūru, tad faktiski tādas nav, jo dažādos Eiropas reģionos to interpretē dažādi. Piemēram, Serbijā viduslaiku sākums ir 5. gadsimts – slāvu ienākšana Balkānos. Protams, tur ne smakas nav no viduslaiku sabiedrības, bet viņi datē to kā savu viduslaiku sākumu. Viduslaiku beigas – 1453. gads – Osmaņi iekaro Serbiju, sākas serbu jaunie laiki, bet vienlaikus Osmaņu impērijā turpinās viduslaiki. Tātad sajukums gan pašos vispārīgajos perioda sākuma datēšanas principos, gan šaurākos kritērijos, gan arī atšķiras viedokļi, vai viduslaiki ir specifiska Rietumeiropas īpatnība, vai tajā var iekļaut Ziemeļeiropu un vai var iekļaut Austrumeiropu. Ja viduslaikus uzskatām par specifisku Rietumeiropas parādību, tad to varam aizvietot ar tādu jēdzienu kā viduslaiku Rietumeiropas kultūra, kas būtu apmēram tāds pats jēdziens kā švikātās keramikas kultūra, kas pastāv noteiktā laikā noteiktā periodā, bet ir specifiska tikai Rietumeiropai, un pārējā Eiropas daļā ir kaut kas savs, tātad viduslaiku nav. Problēma ir arī lielle pārejas periodi. Ja izdalām 100–200 gadu pārejas periodu uz viduslaikiem un pārejas periodu uz jaunajiem laikiem, tad viduslaiki pazūd. Un ir jautājums: kas ir šie pārejas periodi, kam tos pieskaitīt – sākumam vai beigām?

No akadēmisko pētnieku viedokļa ir svarīga sistēma, tātad kritēriji, kas nosaka, ka pastāv viduslaiku vai citu laiku sistēma. [...] Un sistēmu raksturo kādas galvenās iezīmes. Teiksim, kad viduslaiki sākas atsevišķās teritorijās. Tā var uzskatāmi redzēt, kā impulsi (viduslaiku īpatnības, struktūra) no Rietum-

eiropas izplatās tālāk uz Ziemeļeiropu, tad Austrumeiropu (Krievzemi) un nonāk līdz Baltijai. Bet tās sabiedrības, teritorijas, kas atrodas ārpus Rietumeiropas kā bāzes teritorijas, nepastāv atrauti no pārējās Eiropas. “Bāzes teritorijas” ietekmē arī visu to, kas atrodas blakus. Jautājums ir, cik ļoti, kādā veidā ietekmē. Mans secinājums ir – ka svarīgākais ir ne tik daudz meklēt šauri specifiskus kritērijus (rakstība, kristietība), bet vispārīgākus kritērijus. Tā būtu pieminētā modernizācija, kas nozīmētu arī jaunu tehnoloģiju ieviešanu, vērtību sistēmas maiņa, teiksim, attieksme pret cilvēku, sava veida unifikācija, lokālā globalizācija jeb eiropeizācija, kaut kādu kopīgu iezīmju veidošanās visā Eiropā. No bāzes teritorijas kaut kādi impulsi nonāk tur, kur vēl nevaram runāt par rietumeiropiskām iezīmēm, bet tajā pašā laikā notiek tirdzniecība, mākslas, modes impulsu pārņemšana. 13. gadsimtā, kad vietējie iedzīvotāji pieņēma šo jau attīstīto viduslaiku sistēmu, viņi varēja to pieņemt tāpēc, ka tas viņiem nebija nekas nesaprotams, nebija nekādu būtisku atšķirību starp vietējo un to, kas tika ienests. Viņi saprata, kas ir līgums, saprata tirdzniecības sistēmu. Visu laiku no bāzes teritorijas impulsi tieši vai pastarpināti nonāk teritorijās, kur neredzam klasisko Rietumeiropas sistēmu. Tātad viens mans secinājums būtu tāds, ka jāskatās vispārīgāki kritēriji, lai laikmetus nošķirtu.

Otrs – ja nosakām laikmeta robežas no tā līdz tam laikam, tad būtu arī jāskatās, vai attiecīgā teritorija dzīvo kopsakarā ar bāzes teritoriju. Runājot par Baltiju – kad Latvijā sākt viduslaikus. Tie nesākas tad, kad Rietumeiropā, kur tie būtu agrāk. Uz Baltiju būtu jāskatās Ziemeļeiropas kontekstā. Ja Ziemeļeiropā vikingu laikmetu atzīst par viduslaikiem, tātad arī Latvijā ir viduslaiki, jo tolaik te nebija kristietības, bet te zināja, ka tāda pastāv. Mūra arhitektūru te nelietoja, bet zināja, ka tāda eksistē. Jo Baltija nebija izolēta. Priekšstats, ka mēs bijām atpalikušāki, ir no tā, ka mums nebija rakstīto avotu. Manā koncepcijā iekļaujas arī viduslaiku beigu datējums ap 1500. gadu, jo mēs dzīvojam kopsolī ar Ziemeļeiropu un Rietumeiropu.

Rakstu kultūru nevajadzētu absolutizēt, jo vienmēr bez rakstu kultūras pastāvējis arī kāds cits informācijas pieraksta veids. Pirms viduslaikiem un pašos viduslaikos bija personas, kas pārzināja likumus, vajadzīgā brīdī tās “ieslēdza”. Kad šis cilvēks mira, informācija gāja zudumā, līdzīgi kā ar datora cieto disku, ja tas nosvilst. Ja balsosim par viduslaiku sākumu un beigām, gribētu pievērst uzmanību 10. gadsimtam (iespējams, gadsimts šurp vai turp; agrāk vēlo dzelzs laikmetu datēja no 10. gadsimta, tagad no 9. gadsimta), kad sākas spēja iedzīvotāju skaita pieaugšana, strauja labklājības pieaugšana, strauji pārbūvēja nocietinājumus. Tajā laikā sākās kaut kas ārkārtīgi būtisks. Rakstīto avotu neesamības dēļ nevaram izskaidrot, kas tieši notika, bet ap šo 10. gadsimtu ir būtisks pavērsiens, ko varētu saukt par agrajiem viduslaikiem.

[..]

M. Jakovļeva: [..] Latvijas teritorija attiecībā uz jauno laiku sākumu acīmredzot viegli iekļaujas vispārpieņemtajā Rietumeiropas konceptā. Jāuzsver, ka agro jauno laiku koncepts nav tik jauns, to aktīvi sāka izstrādāt 20. gadsimta 60.–70. gados. Vēsturniekiem radās grūtības nodalīt viduslaikus un jaunus laikus. Garā modernizācijas procesa veidošanās un pats modernizācijas process tika nosaukts par agrajiem jaunajiem laikiem, jo, no vienas puses,

notiek modernizācija mūsdienu izpratnē, no otras puses, daudz kas pārceļo no viduslaikiem, tiek ilgu laiku saglabāts vecajās formās, līdz pārveidojas jaunajās formās. Šo laikmetu varam nosaukt par pretrunu laikmetu, jo nāk jaunais, bet cilvēku domāšana tikpat kā nemainās. Tā laika dokumentos parasti atspoguļojas cīņa par vecās kārtības saglabāšanu, un tas notiek gan 16., gan 18. gadsimtā. Zemnieki dara visu, lai netiktu izmainīts saimniekošanas modelis, lai netiktu uzliktas jaunas nodevas, lai netiktu izmainītas robežas, lai netiktu ieviestas jaunas metodes. Tajā pašā laikā dzīvē tas notiek pretēji tam, ka pret to cīnās. Tas notiek visā Eiropā un ir pie mums. Attiecībā uz agrariem jaunajiem laikiem Latvijas teritorijā: par sākumu varam runāt ap 1500. gadu, bet – kad agros jaunus laikus beigt? Vai ap 1800. gadu, kā tas ir Rietumeiropā? Ar Kurzemes hercogistes teritorijas iekļaušanu Krievijas impērijā 1795. gadā? Ar zemnieku brīvīšanu Kurzemē un Vidzemē 1817. un 1819. gadā? Vai ar zemnieku brīvīšanu Vitebskas guberņā, t.i., mūsdienu Latgalē, 1861. gadā? Un kādi kritēriji nosaka to, ka ir beigušies agrie jaunie laiki un sākušies jaunie laiki? Tas varētu būt turpmāku diskusiju temats. Attiecībā par 16. gadsimtu jāuzsver, ka Livonija bija viena no teritorijām, kur reformācija tika pieņemta ārkārtīgi ātri. Kāpēc? Tātad šeit ir notikuši kādi procesi, kas vēsturē nav parādīti. Mums ir maz ekonomiskās un sociālās vēstures pētījumu. Izņemot dažus Vasilija Dorošenko darbus, vispār nekā nav. Bet periodizācija ir vajadzīga strukturēšanai, Latvijas vēstures iekļaušanai Eiropas vēsturē.

A. Vijups: Diskusijā izkristalizējusies arheoloģiska pieeja, kas saista agros viduslaikus ar vēlā dzelzs laikmeta sākumu – ar 800. gadu vai ar 900. gadu. [...] Par periodizācijas datēšanu ar 1500. gadu. Atļausos ķecerību no arheologa viedokļa. Mēs esam ES pilsoņi un gribam būt Eiropā, un tāpēc mums vajag, lai viduslaiki beigtos ar 1500. gadu, un mēs gribam attiecīgās parādības pievilkt klāt, jo tā ir Francijā, jo tā ir Vācijā. Un, ja mums viduslaiki beigsies vēlāk, tad mēs būsim tāds kā Eiropas Savienības pabērns, kaut kas kā Balkāni, kā Serbija. Dažkārt tādus pašus meklējumus esmu jutis, kad ir parādījusies kāda aktualitāte Eiropas rietumu daļā arheoloģijā – mums ir meklētas megalītas konstrukcijas, ir meklēti kjekenmedingi 19. gadsimtā tāpēc, ka tobrīd tos atrod Eiropā.

[..]

I. Misāns: Vai mēs spriežam par periodizācijas kritērijiem tāpēc, ka gribam, lai mums viss būtu tāpat kā Eiropā? Vai tas nozīmē, ka mēs kaut kā izliekamies, piemērojamies? Racionāls grauds tādā skatījumā ir, un tas ir normāli, ka vēstures zinātne reaģē uz aktualitāti. Jo pagātne ir tāda, kāda tā ir, mēs arvien tai zinodam jaunos jautājumus, ko rosina sabiedrības vajadzības. Un, ja šodien svarīgs kļūst jautājums par piederību vai piederības trūkumu Eiropai, tad nav brīnums, ka atbildes tiek meklētas arī saistībā ar viduslaikiem. Vai es piekristu, ka tas ir dzinulis mūsu akadēmiskajai diskusijai? Nez vai. Diskusijas vadītājs teica, ka mēs 1500. gadu pievelkam klāt tāpēc, ka gribam būt Eiropā. Mēs nekur negribam būt. 1500. gadā mēs bijām tajā Eiropas daļā, kas orientējās uz Romu. Visas struktūras mums bija tieši tādas pašas. Mums nav vajadzības mākslīgi meklēt argumentus, lai teiktu, ka – jā, mēs tur bijām. [...]

V. Kļava: Periodizācija ir svarīga. Tā ietekmē pētniecību. Jo tas ļauj aktualizēt konkrēta laika vai tēmas pētniecībā šodien modernus jautājumu uzstādījumus un no šī viedokļa līdzvērtīgi komunicēt ar pārējās Eiropas vēstures zinātni. Piemērs par reformāciju. Savā sākotnējā izcelsmē tā bija atgriešanās pie vecā, kā noliegums tiem jaunievedumiem, ko Roma bija ieviesusi viduslaiku gaitā, bet savā būtībā izvērtās par pretējo. Ko reformācijas pētniecībā meklē šodien mūsdienu vēsturnieki? Tas, ko viņi meklē, tieši izriet no periodizācijas – no priekšstata par attiecīgajam laikmetam tipisko. Viņi meklē, pirmkārt, domas atbrīvošanos, tāad demokrātiju, toleranci, iespēju izteikt viedokļus. Otrkārt, meklē nacionālo kultūru sākumus, jo tas ir saistīts ar rakstiem dzimtajās valodās, meklē jau pieminēto konfesionalismu jeb – attiecībā uz 16. gadsimtu – ticības kļūšanu par politikas instrumentu.

Es vulgarizēšu, bet, ja paņemsim 20. gadsimta 20.–30. gadu nacionālo vēsturi un to, kas iet tālāk tās pēdās, – runa ir tikai par to, ko reformācija deva latviešu tautai. Visa pārējā vienkārši it kā nav. Vēl trakāk – marksisma aktualitāte – reformācijas dumpīgums. Tiek pārņemts, ka par maz dumpju, ka radikālās idejas te nav bijušas iesakņojušās, tāpēc pie mums tas nenotika pareizi, salīdzinot ar Vāciju. Kāpēc tā? Tāpēc, ka tieši izpratne par laikmeta būtību, kam attiecīgā parādība pieder, nosaka, kuru pētāmā objekta šķautni, kādā rakursā izceļ, ko mēs gribam attiecīgajā laikmetā pētīt. No šī viedokļa uzstādījums ir būtisks.

Par Eiropas jautājumu un komunikāciju ar sabiedrību. Ja atceraties, pirmajā Ventspils konferencē 2000. gadā, kad sākās diskusija, daži cilvēki asi uzbruka, kā mēs drikstam to, kas notika Kurzemes hercogistē, dēvēt par raksturīgu jaunajiem laikiem, jo jaunie laiki (pēc oponentu domām) sākas 17. gadsimta vidū. Tas ir terminoloģijas un periodizācijas jautājums. Vai pretējais viedoklis – Jānis Straubergs, kas 1935. gadā savā Rīgas vēsturē par reformācijas periodu raksta “šis tumšais un bezcerīgais Livonijas laikmets”. No tāda viedokļa periodizācija ir svarīga gan pētnieciski, jo ļauj aktualizēt pagātnes rakursus, uz kuriem mēs mūsdienīgi skatāmies, gan tā ir svarīga laikmeta tēla veidošanā, kas vairāk attiecas uz skolu, uz populārzinātnisko komunikāciju.

Mārtiņš Mintauris (LU Vēstures un filozofijas fakultāte): Gribētu piebilst jautājumam par periodizācijas kritērijiem, atstājot malā jautājumu par to, vai tā ir vajadzīga vai nav, vai ir runa par periodizāciju pedagoģijas kontekstā vai akadēmisku pētījumu kontekstā, kas tomēr ir divas dažādas lietas. Īsti nav skaidrs, kādi ir periodizācijas kritēriji. Te nebūtu runa par to, ka mēs gribētu, teorētiski iedomājoties situāciju, uztaisīt kaut kādu jaunu universālu periodizāciju, kas būtu piemērojama Latvijas teritorijas vēsturei visos laikos un visos gadījumos jebkādas tematikas kontekstā, bet arī pieņemot to, ka ir nepieciešami dažādi modeļi un dažādas pieejas periodizācijā un ka tas pats par sevi nav nekas neiespējams, un ka tas ir labi vēstures zinātnes attīstībai. Tomēr paliek jautājums, vai ir iespējams, pieņemot šo dažādo modeļu eksistenci, kas būs dažādi kaut tikai tāpēc, ka attieksies uz dažādām tēmām (mākslas vēsturei būs vieni kritēriji, saimniecības vēsturei citi un politikajai vēsturei vēl citi), tos savietot vai padarīt līdzvērtīgi salīdzināmus, izmantojamus. Pretējā gadījumā pastāv iespēja, ka, nonākot pie vairākiem periodizācijas modeļiem, un

katrs no tiem būs pietiekami pamatots, komunikācija neveidosies tāpēc, ka mums būs dažādi periodizācijas modeļi. Ir tomēr vajadzīgs kopīgais spēles lauks, kaut kādi kopējie kritēriji vai bāze, kā Auna kungs mēģināja parādīt. Lai mēs varētu šīs dažādās iespējamās periodizācijas salīdzināt, un lai šo dažādo iespējamo periodizāciju kontekstā neveidotos vēl lielāks haoss, kā tas dažbrīd veidojas šobrīd.

[..]

Andrejs Vasks (LU Latvijas vēstures institūts, Vēstures un filozofijas fakultāte): [..] Robeža starp tā saukto aizvēsturi – pirmsrakstu vēsturi un vēsturisko laiku, kad sākās viduslaiki, Latvijas vēsturē atšķirībā no lietuviešiem kopumā sakrīt ar aizvēstures pēdējā posma – vēlā dzelzs laikmeta beigu nosacīto datējumu – 1200. gadu, un arī medievistiem nav lielu iebildumu, ka viduslaiki sākas ar 1200. gadu. Lietuvieši viduslaikus sāk ar 1225. gadu vai 1236. gadu, ar ko domāta Saules kauja. Skatoties no aizvēsturnieka viedokļa, ir pat amizanti, ka vēlā dzelzs laikmets beidzas 1236. gadā. Tāpēc man šķiet, ka labāki ir “apaļie” cipari, jo lasītāju vedina domāt, ka tie ir nosacīti. Par Rādīņa kunga proponētajiem agrajiem viduslaikiem – vai dzelzs laikmeta apzīmējums der viduslaikiem? Šķiet, ka nekur Eiropā tā nav. Dzelzs laikmets ir robeža ar vēsturisko laiku. Ja pieņemam, ka laiks no 9. līdz 12. gadsimtam ir agrie viduslaiki, tad nevarētu šo posmu saukt par “vēlo dzelzs laikmetu”. Tad aizvēstures laiks būtu tikai agrais un vidējais dzelzs laikmets, bet – kā būt ar vēlo? Tad ir jāņem vērā, ka no 1. līdz 800. gadam ir dzelzs laikmets, kas dalās divos posmos – agrajā un vēlajā. Vārdu sakot, rodas lielas problēmas, jo viduslaiku parādību, kritēriju izvēle notiek pēc Rietumeiropas modeļa, pamatojoties uz rakstītajiem avotiem. Par Latvijas teritoriju laikā no 9. līdz 12. gadsimtam nav daudz rakstīto avotu, turklāt esošie ir radīti ārpus Latvijas teritorijas. Vai varēsīm līdzīgus kritērijus savietot ar tiem, kas tiek piemēroti, sākot ar 13. gadsimteni?

M. Auns: Avotu veids nevar būt par pamatu, lai nošķirtu senos laikus, viduslaikus, jaunus laikus, jo jāskatās sabiedriskajās norisēs. Citādi iznāk: ja ir rakstītie avoti, ir viduslaiki, ja nav rakstīto avotu, nav viduslaiku.

A. Levāns: Mēs nonākam bezjēdzībā, ja piesaistām sevi pie tik konkrēta kritērija kā avotu veids viena vai otra periodizācijas modeļa izvēlē. Es rosinātu domāt par to, ka avotu veidi mainās. Etnosi iet un nāk, bet paliek konkrēta teritorija. Runājot par viduslaikiem, izvairīšos no termina “teritorija”, runāšu par telpu. Jautājums ir par to, kā mēs domājam par to, kas notiek ar telpu. Mums vajadzētu piesaistīt šīs izmaiņas un mainīšanos vēsturiskā laikā ne tik daudz konkrētām etniskām un sociālām grupām, cik telpai, kura piedzīvo izmaiņas to klātbūtnes ietekmē; jo tad mēs respektējam un ievērojam to, kas notiek ar šīm dažādajām sociālajām, etniskajām un reliģiskajām grupām atsevišķi, viņu savstarpējo mijiedarbi un kāds ir šīs sociālās apmaiņas rezultāts. [..]

[E. Grosmane jautā, vai arheologi saskata pilsētu aizmetņus pilskalnu apmetnēs. A. Rādīņš un G. Zemītis uzskata, ka viduslaiku pilsētas definīcijai atbilst Daugmale, pamatojot viedokli ar arheoloģisko atradumu sastāvu, kas liecina par neagrāru ekonomiku, tomēr norāda, ka nav ziņu par Daugmales kontrolētu teritoriju. A. Rādīņš atgādina, ka zviedru vēsturnieki Grobiņu pleskaita

agrīnajām pilsētām. I. Misāns secina, ka Daugmales ekonomiskie sakari bija vērsti uz ārpusi, bet nemainīja tās apkārtējās teritorijās dzīvojušo sabiedrību. Sekojot šai loģikai, veidotos paradokss, ka, šķērsojot it kā viduslaikiem piedēvētās Daugmales robežu, cilvēks atkal nonāktu aizvēsturē. Pieņemot, ka pirms 1200. gada te bija tāds pats modelis kā Ziemeļeiropā un ka Daugmale tajā ļoti labi iekļaujas, nozīmētu, ka te bija periods ar tādu pašu nosaukumu, kā tas ir pieņemts Ziemeļeiropā, bet pēc tā perioda, sākot ar 12. un 13. gadsimta miju, – “īstie” viduslaiki. I. Misāns rezumēja, ka jaunākajā vēstures literatūrā arvien vairāk izskan doma, ka Eiropas identificēšana ar Rietumeiropu ir novecojis skatījums, ka ir dažādas Eiropas – ir latīņu, ir pagāniskā, ir bizantiskā Eiropa un nevajadzētu justies mazāk vērtīgiem tāpēc, ka te ir bijis tāds vai šāds modelis. Konkrētu notikumu gaitas rezultātā vēlākās Livonijas telpa tika iekļauta vienā pasaulē, te ienāca attiecīgajai pasaulei tipiskās dzīves formas, un te telpai nācās pēc tiem noteikumiem attīstīties.]

A. Vījups: Rezumējot diskusiju, varam secināt, ka ir nepieciešama viduslaiku periodizācijas sakārtošana. Ir nepieciešams koordinēt izpratni par jēdzienu “viduslaiki” starp arheologiem un vēsturniekiem. Jārūnā par kritērijiem. Attiecībā uz viduslaiku sākumposmu un jauno laiku beigu posmu ir jāmeklē kritēriju kopums, kas ļautu periodus nodalīt un par ko visi spētu vienoties. Domāju, ka diskusija ir rosinājums nākotnē diskursu veidot konferences formātā, ar plašāku dažādu nozaru referentu loku, skatoties reģionāli kā uz Livoniju, nevis Latviju, un skatoties arī uz Lietuvas teritoriju.

Pierakstījusi Ineta Lipša

STARPTAUTISKĀS ETNOLOGU UN FOLKLORISTU BIEDRĪBAS 10. KONGRESS LISABONĀ

2011. gadā no 17. līdz 21. aprīlim Portugālē Lisabonas Universitātē (*Universidade Nova de Lisboa*) notika Starptautiskās etnologu un folkloristu biedrības (*Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore* – SIEF) 10. kongress. Tajā piedalījās apmēram 950 zinātnieku no 49 valstīm. Pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālajam atbalstam, šajā forumā bija iespējams piedalīties šīs informācijas autorei A. Karlsonai, kā arī vēl divām pētniecēm – D. Bulai (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts) un A. Vaivadei (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte). Šogad atšķirībā no iepriekšējiem kongresiem Latviju pārstāvēja salīdzinoši liels dalībnieku skaits – pieci. Bez jau nosauktajām SIEF 10. kongresa darbā piedalījās arī V. Muktupāvels (Latvijas Mūzikas akadēmija) un G. Ozoliņš (Daugavpils Universitāte).

Kongresa ietvaros notika virkne dažādu pasākumu: zinātniskā konference – referātu sekcijas, zinātniski praktiskās darbnīcas un posteru prezentācijas; etnogrāfisko filmu skate; jaunāko zinātnisko publikāciju (grāmatu un žurnālu) izstāde – pārdošana; tematisko SIEF darba grupu sanāksmes; SIEF Ģenerālā asambleja, kā arī izglītojošās ekskursijas.

Zinātniskās konferences darbs trīs dienu laikā norisa 89 sekcijās. Katru dienu vienlaikus notika apmēram 25–35 grupu darbs. Kopumā konferencē analizēto tēmu loks bija ļoti plašs gan tematiski, gan ģeogrāfiski. Ārkārtīgi plašā un apjomīgā konferences programma zināmā mērā sarežģīja izvēli, kurās sekcijās piedalīties un kurus referātus noklausīties. Nereti vienā laikā tika lasīti vairāki tematiski saistoši referāti. Tomēr konferences organizētāji bija centušies atvieglot šo procesu, iepriekš internetā SIEF mājaslapā, vietnē <http://www.nomadit.co.uk/sief/sief2011/panels.php5>, publicējot visu sekciju anotācijas un darba kārtībā iekļauto referātu tēzes (īsu kopsavilkumu un nedaudz garāku – izvērsto satura izklāstu).

Norises mūsu valstī šajā konferencē tika atspoguļotas ne tikai Latvijas zinātnieku četros sekciju referātos (D. Bula, A. Karlsona, G. Ozoliņš, A. Vairode) un vienā plenārsēdes referātā (V. Muktupāvels), bet arī trīs ārvalstu zinātnieku – T. Metsas (*Mets*, Igaunija), J. de Vriasa (*Vries*, Īrija) un M. Lindkvista (*Lindqvist*, Zviedrija) referātos, kuru pētījumu tēmas bija saistītas ar Latviju. Igaņu pētnieces T. Metsas referātā tika analizēts, kā viduslaiku vēstures interesentu grupa rada vēsturisko vidi Vecrīgā, izveidojot viduslaiku stila restorānu, vienlaikus pelnot līdzekļus sava vaļasprieka finansēšanai. Zviedru zinātnieka prof. M. Lindkvista pētījuma objekts bija zviedru uzņēmēju darbība Latvijā, izveidojot lielu koksnas skaidu (šķeldas) ražotni. Visi uzņēmuma strādnieki no Latvijas tika vesti uz Zviedriju, kur viņi apguva ražošanas tehnoloģijas, darba kultūru un zviedru valodu, lai zviedru uzņēmēji, strādājot Latvijā, varētu justies kā mājās. Savukārt trešajā – J. de Vriasa referātā klausītāji tika iepazīstināti ar viesstrādniekiem no Latvijas. Īpaši tika uzsvērts, ka šajā gadījumā netiekot runāts par latviešu viesstrādniekiem, bet gan par viesstrādniekiem *no Latvijas*. Kā piemēri bija izvēlēti trīs cilvēki: kosmopolītisku uzskatu latviešu sieviete – Latvijas pilsona, krievu tautības vīrietis – Latvijas nepilsonis un krievu tautības Latvijas pilsonis no etniski jauktas ģimenes. Visi respondenti ir pareizticīgie. Referāts iekļāvās plašākā pētījumā par reliģiju lomu migrantu dzīvē. Lai arī konferences dienās bija iespēja dzirdēt tikai nelielu daļu no visu ziņojumu kopuma, ļoti izteikti varēja konstatēt, ka etnologu pētījumos dominē tematiski un hronoloģiski ar mūsdienām saistītu jautājumu risinājumi. Vairumā gadījumu tie nespēja pārskatīt par ļoti plašām materiālu kopām, toties akcentēja dažādus šodienas sabiedrības dzīves jautājumus.

Kongresa laikā notika arī darba grupas “*Culture Heritage and Property*” (vadītāja prof. Dr. K. Kūma, Tartu Universitāte) sanāksme, kuras gaitā ievēlēja darba grupas aktīvu un vienojās par turpmāko ikgadējo konferenču norises vietām un laikiem. 2011. gada konference tiek organizēta Pori (Somija) 14.–17. septembrī, un tās nosaukums ir “*Heritage and Individuals*”.

SIEF Ģenerālā asambleja uzklusēja SIEF prezidenta prof. Ulriha Kokela (*Kockel*) runu, apsprieda dažus organizatoriskas dabas jautājumus un noklausījās darba grupu vadītāju ziņojumus. Noslēgumā tika paziņots nākamā SIEF kongresa norises laiks un vieta. 11. kongress paredzēts jau pēc diviem gadiem (līdzšinējo trīs gadu intervāls tika saīsināts līdz diviem gadiem) 2013. gadā Tartu (Igaunija).

Anete Karlsona

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “NAPOLEONA KONTINENTĀLĀ SISTĒMA: LOKĀLĀ, EIROPAS UN GLOBĀLĀ PIEREDZE UN SEKAS”

No 2011. gada 19. līdz 21. maijam Amsterdamas Starptautiskajā sociālās vēstures institūtā norisinājās konference “Napoleona kontinentālā sistēma: lokālā, Eiropas un globālā pieredze un sekas”. Tā kā konferences organizētāji saņēma vairāk nekā 100 pieteikumu, bija iespējams izvēlēties dažādu specializāciju vēsturniekus no dažādām zemēm.

Konferences darbs bija sadalīts vairākās sekcijās, kuras atsevišķi aplūkoja:

- 1) kontinentālās sistēmas veidošanās procesu,
- 2) Eiropas valstu un reģionu politiskās, militārās un ekonomiskās norises sistēmas laikā;
- 3) atsevišķu pilsētu un tirdzniecības uzņēmumu pieredzi, risinot ar kontinentālo blokādi saistītās problēmas;
- 4) kontinentālās sistēmas atstātās sekas uz starptautisko un finanšu tirgu, kā arī uz organizēto noziedzību.

Referātus un iepriekš sagatavotus komentārus pa sekcijām prezentēja 28 speciālisti (tostarp 13 universitāšu profesori) no ASV, Beļģijas, Francijas, Kataras, Krievijas, Latvijas, Lielbritānijas, Nīderlandes, Norvēģijas un Vācijas. Aktuālākās un plašāk aplūkotās tēmas skāra kontrabandas attīstības un starptautisko tiesību jautājumus, terminoloģiskās problēmas un tirdzniecības virzienu pārorientāciju kontinentālās blokādes laikā.

No visiem nolāsītajiem referātiem var izcelt tikai dažus. Oksfordas profesors Džefrijs Eliss (*Geoffrey Ellis*) konferences ievadrunā izvirzīja vairākus aktuālus tematus:

- 1) viņš akcentēja jaunu historiogrāfijas tendenci, kas cenšas rādīt Napoleonu kā Eiropas Savienības veidošanas priekštecī, taču profesors parādīja, ka Napoleons nebūt necentās internacionalizēt Eiropu, bet pakārtoja likumus savu mērķu sasniegšanai;
- 2) viņš uzstāja uz termina “kontinentālā blokāde” nošķiršanu no termina “kontinentālā sistēma”, uzskatot, ka pirmā bija tikai ekonomisko ierobežojumu kopums, kas bija vērsti pret Lielbritāniju, bet otra ietver sevī ne tikai blokādi, bet arī sociālos, politiskos un militāros pasākumus, ar kuru palīdzību Napoleons centās sagraut Lielbritānijas varenību.

Savukārt Rietumbretāņas Universitātes profesors Pjeriks Puršass (*Pierrick Pourchasse*), kurš nodarbojas ar 18. gs. tirdzniecību Ziemeļeiropā, iesaistot Baltijas reģionu, prezentēja savu pētījumu par graudu spekulācijām Francijas revolūcijas laikā, parādot, cik neitrālajām valstīm bija izdevīgi citu valstu graudu pārpalikumus iztirgot Francijai, kā rezultātā tika pārkāpti Lielbritānijas noteiktie tirdzniecības ierobežojumi. Savukārt norvēģu vēsturnieks Bords Frīdelunds (*Bård Frydelund*) turpināja šo tēmu, parādot, kā norvēģu tirgotāji apgāja kontinentālo blokādi, lai varētu apgādāt savu zemi ar nepieciešamajiem graudiem un izvest kokmateriālus. Dažādu valstu un reģionu tirgotāju atbildes reakcija uz tirdzniecības ierobežojumiem bija viens no

vadošajiem konferences tematiem. Bija iespējams iepazīties gan ar dāņu, gan Reinas baseina, gan Antverpenes tirgotāju, gan noteiktu tirgotāju ģimeņu pieredzi šajā jautājumā. LU Latvijas vēstures institūta pētniece Anita Čerpinska uzstājās ar referātu "Rīgas eksporta tirdzniecība kontinentālās blokādes laikā (1807–1812)". Prezentācijas ietvaros tika parādīti vairāki matemātiskie indikatori – ienākušo kuģu skaits, eksporta kopējās vērtības svārstības un populārāko eksporta preču (linu, kaņepāju, graudu un kokmateriālu) izvēstā apjoma un cenu svārstības pirmsblokādes, blokādes un pēcblokādes periodā. Tāpat tika atspoguļotas galvenās problēmas, ar kurām saskārās Rīgas tirgotāji, iedzīvotāji un pilsētas vadība, t.i., ienākumu kritums, skaidrās naudas trūkums, nodarbinātības samazināšanās, un kā šīs problēmas centās risināt institucionālā un privātā līmenī.

Utrehtas Universitātes pētnieks Kristians van Buhove (*Christian van Buchove*) salīdzināja dāņu un britu ārējos aizņēmumus Holandē un parādīja, kā militārie un politiskie notikumi atainojas aizņēmumu procentu likmju svārstībās.

Krievu vēsturnieks Aleksandrs Čudinovs (*Александр Чудинов*) savu uzstāšanos vēltīja Krievijas historiogrāfijai par kontinentālo blokādi, analizējot gan akadēmiskos pētījumus, gan publicistiskos rakstus, parādot, ka pēdējos 20–30 gados Krievijā neviens profesionāls vēsturnieks nav pievērsies kontinentālās blokādes izpētei, un uzskatot to par ekonomiskās vēstures vispārējās nepopularitātes sekām.

Konferences gaita parādīja, ka Napoleona realizētā kontinentālā sistēma ietekmēja praktiski visu pasaules tirdzniecību (ieskaitot Japānas un ASV), bet katra skartā reģiona un pilsētas atbilde uz šo izaicinājumu bija unikāla. Tikai saliekot zinātnieku pētījumus vienkopus, redzamas plašākas likumsakarības un ir iespējams veikt salīdzinošo darbu. Konferences diskusijās izgaismojās vairāki jautājumi, kuriem turpmākajos pētījumos būtu jāpievērš uzmanība:

- 1) jāatrod metodes, kā precīzāk noteikt kontrabandas apjomus, nelegālā tirgus virzienus un galvenās koncentrācijas vietas;
- 2) pētīt tirgotāju rīcību, jācenšas izgaismot gan individuālās, gan korporatīvās iniciatīvas;
- 3) jāpievērš lielāka uzmanība ne tikai preču cenu svārstībām tirgū, bet arī to apdrošināšanas likmēm;
- 4) pētīt blokādes ietekmi reģionos, vienlīdz liela uzmanība jāvelta ārējam un iekšējam tirgum, lai varētu noskaidrot, vai iekšējais tirgus varēja akumulēt preču pārpalikumu.

Konferences organizatori meklēs līdzekļus, lai izdotu konferences referātu un sekciju komentāru krājumu angļu valodā.

Anita Čerpinska

VĒSTURNIEKU DARBAM – APBALVOJUMI

Par mūža ieguldījumu vēstures zinātnes pētnieciskajā, izglītības un akadēmiskajā darbā Atzinības krustu saņems Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku vēstures nodaļas vadītājs, habilitētais vēstures doktors **Jānis Bērziņš**.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Lielo medaļu par izciliem radošiem sasniegumiem saņēmis LZA īstenais loceklis **Ēvalds Mugurēvičs**.

Par mūža ieguldījumu arheoloģijā, Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma izpētē, aizsardzībā un popularizēšanā Triju Zvaigžņu ordeni saņēmusi Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, arheoloģe, habilitētā vēstures doktore **Ilze Biruta Loze**.

Par mūža ieguldījumu Latvijas arheoloģijā un seno apģērbu pētniecībā, devumu tautas mākslas attīstībā un zinātnisko atziņu nodošanā nākamajām paaudzēm Triju Zvaigžņu ordeni saņēmusi Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas emeritētā valsts zinātniece, habilitētā vēstures doktore **Anna Zariņa**.

ĒVALDAM MUGURĒVIČAM – LATVIJAS VALSTS PREZIDENTA APSVEIKUMS 80 GADU JUBILEJĀ

A. god. Mugurēviča kungs!

Sirsnīgi sveicu Jūs ievērojamajā jubilejā! Paldies par Jūsu nozīmīgo ieguldījumu Latvijas arheoloģijas attīstībā un tās sasniegumu popularizēšanā starptautiskajā zinātniskajā aprītē! Paldies Jums par zinātniski pedagoģisko darbību, vadot diplomdarbus, bakalaura, maģistra un doktora darbus, kā arī organizējot studentu arheoloģiskās prakses.

Novēlu Jums stipru veselību, dzīvesprieku un gandarījumu turpmākajā darbībā!

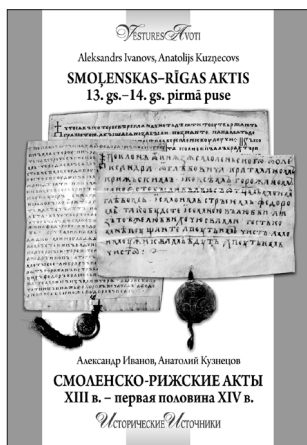
Patiesā cieņā,

Valdis Zatlers
Latvijas Valsts prezidents

Rīgā, 2011. gada 6. aprīlī

RECENZIJAS

UNIKĀLS SENKRIEVU AVOTU IZDEVUMS PAR TIRDZNIECĪBU VIDUSLAIKOS

Ivanovs A., Kuzņecovs A. Smoļenskas–Rīgas aktis: 13. gs. – 14. gs. pirmā puse: Kompleksa *Moscovitica – Ruthenica* dokumenti par Smoļenskas un Rīgas attiecībām = *Иванов А., Кузнецов А.* Смоленско-рижские акты: XIII в. – первая половина XIV в.: документы комплекса *Moscovitica – Ruthenica* об отношениях Смоленска и Риги. – [Rīga]: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Latvijas Arhīvistu biedrība; [Daugavpils]: Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūts, 2009. –

765 lpp.: il., faks., ģeneal. tab., tab. – (Žurnāla “Latvijas Arhīvi” pielikums, sērija “Vēstures avoti”, VI).

Latvijas Valsts vēstures arhīvs turpina iepriecināt ar nozīmīgām avotu publikācijām. Jaunākais – sestais arhīva izdotās sērijas “Vēstures avoti” sējums ir publicēts sadarbībā ar Latvijas Arhīvistu biedrību un Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūtu. Šoreiz sērijas izdevēju uzmanības lokā nonākusi daļa no Rīgas pilsētas t.s. ārējā arhīva nodaļas *Moscovitica – Ruthenica* dokumentiem. *Moscovitica – Ruthenica* ir kopš 16. gadsimta beigām vēsturiski izveidojusies dokumentu grupa, kurā tika iekļauti materiāli, kas saistīti ar Rīgas un plašākā nozīmē Hanzas un Livonijas attiecībām ar kaimiņu krievu un baltkrievu kņazistēm un to pilsētām, Lietuvu (kopš 16. gadsimta otrās puses *Žečpospolitu*) un Krieviju no 12. gadsimta beigām līdz 18. gadsimta sākumam. Lai gan formāli dokumentu komplekss ar nosaukumu *Moscovitica – Ruthenica* kā īpaša arhīva uzskaites vienība mūsdienās vairs nepastāv, speciālistu vidū tas tiek uzskatīts par reālu, dabiski izveidojušos vēstures avotu kopumu.¹

¹ Sīkāk sk.: *Ivanovs A.* Kompleksa *Moscovitica–Ruthenica* ieviešana zinātnes aprītē: arheogrāfisks apskats // *Latvijas Arhīvi*. – 2004. – Nr. 2. – 47.–84. lpp.; *Ениш Г. А.* Из истории архивного дела в Латвии. – Рига, 1981. – С. 26, 27.

Grāmatā ir iekļauti vienpadsmit dokumentu teksti senkrievu valodā un to tulkojumi latviešu valodā ar sīkiem komentāriem un aprakstiem latviešu un krievu valodā. Par grāmatas vērtīgāko daļu uzskatāma dažādo, saturā līdzīgo, bet detaļās atšķirīgo 1229. gadā Smoļenskas kņaza un agrīnās Hanzas tirgotāju noslēgtā līguma norakstu jauna, precizēta edīcija un šo norakstu kompleksa salīdzinoša analīze. Norakstu teksti ir pieejami t.s. Rīgas recenzijā (noraksti E un D) un t.s. Gotlandes recenzijā (noraksti A, B un C). Bez šiem dokumentiem (aktīm) grāmatā iekļauts t.s. nezināmā kņaza līgums, kas historiogrāfijā figurē kā minētā līguma noraksts K (publikācijas autori to uzskata par līguma noteikumiem), un pieci saturā atšķirīgi Smoļenskas kņazu galvenokārt ar tirdzniecības organizāciju saistīti raksti no 13. gadsimta beigām un 14. gadsimta pirmās puses. Kā pēdējais pievienots arī kāda 1284. gadā tapuša Smoļenskas kņaza Fjodora Rostislaviča raksta tulkojums vācu valodā, kas datējams ar 17. gadsimta 30. gadiem. Pats šī raksta teksts izdevumā gan nav iekļauts – lasītājam tiek piedāvāts vienīgi regests un dokumenta apraksts. Lēmumu atteikties no šī vēstures avota teksta publicēšanas autori pamato ar to, ka tulkojums nepieder pie aktīm (513. lpp.). Katram avotu tekstam pievienoti detalizēti, rūpīgi izstrādāti komentāri un apraksti par glabāšanas apstākļiem, materiāla ipatnībām, saglabātības kvalitāti, atzīmēm, zīmogiem, salinījošanu un rindām, tinti un rokrakstu.

Aleksandra Ivanova un Anatolija Kuzņecova paveiktā darba pamatīgumu pirmām kārtām raksturo jau kvantitatīvie rādītāji. Avotu tekstu publikācijai oriģinālvalodā grāmatā kopumā atvēlētas 44 lappuses, to tulkojumiem latviešu valodā 23 lappuses, bet pārējās 698 lappuses veido autoru pētījumus par Rīgas–Smoļenskas aktīm, 1229. gada līguma norakstu un noteikumu atribūcijas (uz avotu liecībām balstīta rašanās laika, vietas un apstākļu noteikšana) un datēšanas kritisks apskats, Smoļenskas līguma norakstu salīdzinošā tekstoloģija, Smoļenskas kņazu ģenealoģiskā tabula, regesti un komentāri, bibliogrāfija un rādītāji.

Līdzīgi kā citi sērijas “Vēstures avoti” sējumi, arī sestais sējums ir izdots divās valodās, šoreiz gan nevis latviešu un vācu, bet latviešu un krievu. Faktiski vienā sējumā ir iekļautas divas grāmatas dažādās valodās, kas sadrumstalotas vairākos blokos. Teksts latviešu valodā atrodams no 11. līdz 182. un no 373. līdz 508. lpp., bet krievu valodā attiecīgi no 183. līdz 372. un no 509. līdz 668. lappusei. Divvalodība ievērota arī priekšvārdā un satura rādītājā. Tāpat ilustrāciju saraksts, personu un vietu rādītāji izstrādāti abās valodās, kopīga ir vienīgi bibliogrāfija. Sērijas izdevēji turpina konsekventi ievērot šādu izkārtojumu. Par tā minusiem jau esmu rakstījis, recenzējot sērijas otro sējumu “Ventspils rātes un tirgotāju ģildes protokoli”.² Trūkumi ir saistāmi pirmām kārtām ar neērtībām darbā ar tekstiem – publikācija oriģinālvalodā un tulkojums latviešu valodā nav novietoti blakus, bet dažādās sējuma vietās. Sajukumu rada arī tas, ka latviešu un krievu teksti nav pilnībā identiski, bet atšķiras detaļās. Piemēram, iepriekš pieminētais skaidrojums, kādēļ nav publicēts 17. gadsimtā vācu valodā pārtulkotais Smoļenskas kņaza Fjodora

² *Misāns I.* Mazpilsētas ikdienas vēstures avotos // Latvijas Arhīvi. – 2003. – Nr. 3. – 155.–159. lpp.

Rostislaviča 1284. gada raksts, atrodams tikai krievu tekstā. Līdz ar to abu valodu pratējam nav skaidrs, kurš no autoru teksta variantiem ir uzskatāms par primāru – šāda informācija būtu jāsniedz grāmatas priekšvārdā. Ja grāmata būtu izdota divos atsevišķos sējumos latviski un krieviski, katrā no tiem varētu iekļaut pētījumu, aprakstus un komentārus vienā no valodām un paralēli tekstus oriģinālvalodā un to tulkojumus attiecīgi latviešu un krievu valodā. Tas ne tikai atvieglotu darbu ar Rīgas–Smoļenskas aktīm, bet arī ļautu jūtami samazināt izdevuma cenu.

Kopumā ņemot, A. Ivanova un A. Kuzņecova darbs pelna visaugstāko uzslavu. Tik izsvērts arheogrāfisks pētījums par arhīva dokumentu kompleksu senkrievu valodā latviski iznāk pirmo reizi. Rodas iespaids, ka, aprakstot un raksturojot 1229. gada līguma norakstus un Smoļenskas kņazu rakstus, autoriem nav paslīdējis garām neviens sīkums. Skrupulozi tiek fiksētas un komentētas katra dokumenta specifiskās iezīmes, analizētas burtu formas, dokumentu saglabātība, dažādās laika gaitā izdarītās atzīmes un laika zoba atstātās pēdas. Autori kritiski vērtē dokumentu līdzšinējās publikācijas un – pēc salīdzināšanas ar oriģinālu – norāda uz pamanītajām kļūdām.

Kvalitatīvi veiktie tekstu tulkojumi latviešu valodā ir notikums pats par sevi. Kopā ar komentāriem tie palīdzēs vēsturniekiem pilnvērtīgi novērtēt un padziļināti pētīt vairākus nozīmīgus 13. gadsimta vēstures avotus, kas palīdz labāk saprast gan Daugavas tirdzniecības ceļa nozīmi Livonijas vēsturē, gan arī agrīnās Hanzas tirgotāju un Smoļenskas kņaza tirdzniecības politikas nianses. A. Ivanova un A. Kuzņecova paveikto darbu, domājams, pienācīgi novērtēs arī vēsturiskās valodniecības pētnieki, kā arī speciālisti diplomātikā, arheogrāfijā, paleogrāfijā, sfragistikā un tiesību vēsturē.

Jāatgādina, ka 1229. gada t.s. Smoļenskas līgums, kas savulaik bija sastādīts gan senkrievu, gan latīņu un, iespējams, lejasvācu valodā, pieder pie Hanzas vēstures pamattekstiem.³ Tas ir saglabājies vienīgi norakstos senkrievu valodā, no kuriem lielākā daļa atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Starptautiskās pētniecības kontekstā tie ir uzskatāmi par vienu no visnozīmīgākajiem viduslaiku avotu kompleksiem, kas glabājas Latvijā. Tā kā 1229. gada līgums (pareizāk sakot, tā noraksti) ietilpst agrīnās Hanzas vēstures avotu zelta fondā, šī avotu masīva publikācija kopā ar komentāriem un izvērsto analīzi ir domāta ne tikai vietējiem pētniekiem, bet arī speciālistiem ārpus Latvijas. Lai savu pētījumu galvenos rezultātus un argumentus darītu pieejamus kolēģiem, kuri neprot nedz latviešu, nedz krievu valodu, A. Ivanovs un A. Kuzņecovs tos ir apkopojuši arī izvērstā kopsavilkumā vācu valodā (751.–765. lpp.).

Pārlietu neieslietot sīkās detaļās, īsumā atreferēsīm tikai galvenos autoru pētnieciskos atzinumus – tie visi balstās uz izvērstu argumentāciju. Pirmkārt,

³ Ne velti līguma tulkojums franču un vēlāk vācu un angļu valodā avotu tekstu pielikuma daļā iekļauts Filipa Dolinžē monogrāfijā (*Dollinger Ph. La Hanse (XIIe–XVIIe siècles. – Paris, 1964)*), kas vairākus gadu desmitus tika uzskatīta par visautoritatīvāko apkopjošo pētījumu par Hanzas vēsturi. Kaut arī šī grāmata vairs neatbilst jaunākajām Hanzas pētniecības atziņām, tā daudzus jautājumus vēl arvien pelna ievēribu. Jaunākā apkopjošā grāmata par Hanzas vēsturi ir tulkota arī latviešu valodā (*Hamels-Kīzovs R. Hanza. – Rīga, 2003*).

rūpīgas analīzes rezultātā A. Ivanovs un A. Kuzņecovs ir secinājuši, ka t.s. nezināmā Smoļenskas kņaza līgums sastādīts laikā starp 1219. un 1228./1229. gadu un tas visdrīzāk saistāms ar kņaza Mstislava Davidoviča vārdu (66. lpp.). Kā jau tika minēts, A. Ivanovs un A. Kuzņecovs šo dokumentu neuzskata par līguma tekstu, bet traktē to kā krievu puses formulētos līguma nosacījumus (61. lpp.). Otrkārt, pēc rūpīgas paleogrāfisko iezīmju, tekstu un valodas izpētes A. Ivanovs un A. Kuzņecovs ir konkretizējuši un precizējuši 1229. gada līguma abu – Rīgas un Gotlandes recenziju savstarpējo saistību un izstrādājuši atsevišķo norakstu hronoloģiju – K, E, D, A, B, C, F (151. lpp.). Tieši apakšnodajā “1229. gada līguma noraksti un apstiprinājuma raksti” visuzskatāmāk var novērtēt abu autoru izmantotās kompleksās pieejas priekšrocības, kas izpaužas “vēstures avotu izpētē (kritikā), to informācijas ticamības un drošuma šķērspārbaudē, avotu liecību interpretēšanā, kā arī vēstures avotu informācijas izmantošanā vēstures aspektu pilnvērtīgai rekonstrukcijai” (28. lpp.). Līdzšinējie pētnieki galveno uzmanību bija pievērsuši minētā līguma atsevišķu norakstu aplūkošanai. A. Ivanova un A. Kuzņecova uz kompleksu, starpdisciplināru pieeju balstītā visaptverošā līguma norakstu analīze un atribūcija ir uzskatāma par vienu no svarīgākajām grāmatas novitātēm. Tajā ir mēģināts detalizētāk nekā līdz šim rekonstruēt Livonijas un Hanzas vēsturē tik nozīmīgā tirdzniecības līguma sagatavošanas un apstiprināšanas gaitu.

A. Ivanova un A. Kuzņecova veikums kopumā ir slavējams kā apjomīgs, rūpīgi un korekti veikts augstas raudzes avotpētniecisks darbs. Recenzējamā grāmata pirmām kārtām ir avotu izdevums un kā tāds tas arī būtu jāvērtē. Ja autori būtu balstījušies ne tikai lielākoties uz krievu pētnieku – Senās Krievzemes (Smoļenskas) vēstures un arheogrāfijas speciālistu publikācijām, bet vairāk ņēmuši vērā arī Hanzas vēsturnieku pēdējā laikā izteiktos atzinumus, pieaugtu grāmatas vērtība arī Baltijas jūras reģiona 13. gadsimta un 14. gadsimta pirmās puses tirdzniecības vēstures izpētē. Spriežot pēc literatūras saraksta, autoriem nav zināmi (vai arī netika uzskatīti par pieminēšanas vērtiem) nedz salīdzinoši vecākie, bet arvien vēl nozīmīgie Frīdriha Beninghofena⁴ un Valtera Renkampa⁵ darbi, nedz arī jaunākā Detlefa Katingera⁶ monogrāfija par Hanzas agrīnās tirdzniecības vēsturi, kurā pienācīga vieta atvēlēta arī tirdzniecībai pa Daugavu 13. gadsimtā un 1229. gada līguma analīzei. Ieskatīšanās šajās grāmatās ļautu Smoļenskas–Rīgas aktu izdevējiem iepazīties ar vienu otru atziņu, kas palīdzētu skaidrāk rekonstruēt līguma slēgšanas apstākļus un motīvus gan no Smoļenskas kņaza, gan lejasvācu tirgotāju puses un, iespējams, liktu tos aplūkot nedaudz citādāk. Līdz ar to izdotos izvērtējumus arī no kļūdainas izpratnes, traktējot Smoļenskas 1229. gada līguma partnerus, un neprecizitātēm šī līguma slēgšanas skaidrojumā. Nav

⁴ *Benninghoven Fr.* Rīgas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. – Hamburg, 1961. – (Nord- und osteuropäische Geschichtsstudien, Bd. 3).

⁵ *Renkamp W.* Studien zum deutsch-russischen Handel bis zum Ende des 13. Jahrhunderts: Nowgorod und Dünabiet. – Bochum, 1977. – (Bochumer historische Studien. Mittelalterliche Geschichte, Bd. 2).

⁶ *Kattinger D.* Die Gotländische Genossenschaft: Der frühhansisch-gotländische Handel in Nord- und Westeuropa. – Köln: Böhlau, 1999. – (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, N. F., Bd. 47).

pamata apgalvojumam, ka “1229. gada līgumam bija nevis divas, bet vairākas slēdzējpuses: Rīga (ar citām vācu pilsētām), Gotlande, Smoļenska” (142. lpp.). Līgumu slēdzot, nedz Rīgas pilsēta, nedz Vācijas pilsētas neuzstājās kā patstāvīgi juridiski subjekti. Līgumu ar Smoļenskas kņazu slēdza nevis Rīgas un Ziemeļvācijas pilsētu rātes pārstāvji, bet no dažādām Svētās Romas impērijas pilsētām nākušie lejasvācu **tirgotāji**, kas bija organizēti t.s. Gotlandes kopībā (*universitas mercatorum Romani imperii frequentantum/Gotländische Genossenschaft*). Kā atsevišķa puse līguma slēgšanas procesā nefigurēja arī Gotlande, respektīvi, tās iedzīvotāji guti/gotlandieši. Tā kā nekas neliecina, ka lejasvācu tirgotāji no Visbijas un Rīgas 13. gadsimta trešajā trešdaļā Austrumbaltijā būtu tirgojušies kopā ar saliniekiem no Gotlandes (kaut arī teorētiski šādu iespēju izslēgt nevar), nav pamata uzskatīt, ka 1229. gada līguma slēgšanā būtu piedalījušās kādas amatpersonas ar pilnvarām rīkoties Gotlandes salas iedzīvotāju – gutu vārdā.⁷

Faktiski Smoļenskas kņazam un viņa pārstāvjiem sarunās un līguma slēgšanas procesā pretī atradās nevis vairāki, bet tikai **viens partneris** – Gotlandes kopībā apvienotie **lejasvācu tirgotāji**, kas bija ieinteresēti tirdzniecībā pa Daugavu. Minētajā korporācijā, kā redzams no līguma tekstā pieminētajiem lieciniekiem, ietilpa tirgotāji no dažādām pilsētām: “Gotu krasta” (kas visdrīzāk bija vācieši⁸), Lībekas, Zēstes, Mīnsteres, Groningenes, Dortmundes, Brēmenes un Rīgas. No *universitas* puses līgums tika apstiprināts ar “visas apvienības zīmogu” (424. lpp.), kas norāda, ka Smoļenskas kņazs šo veidojumu atzina par juridisku personu.⁹ Līdz ar to grāmatā divās recenzijās publicēto un sīki analizēto 1229. gada līgumu, kas bija tikai un vienīgi tirdzniecības līgums, nebūtu jāsauc par Smoļenskas kņaza Mstislava Davidoviča līgumu ar Rīgu, Gotlandi un vācu pilsētām, bet, kā tas ir pieņemts Hanzas historio-grāfijā, par Smoļenskas kņaza līgumu ar vācu tirgotājiem.¹⁰

Abiem recenzējamās grāmatas tekstiem – gan latviešu, gan krievu – raksturīga labi izkopta valoda un korekts, akadēmisks izteiksmes veids. Iebildumus izraisa vienīgi apzīmējumu *lielkņaziste* un *lielkņazs/kņazs* lietošana attiecībā uz Lietuvu un tās valdniekiem. Nav pamata latviešu tekstā tos atvasināt, balstoties uz slāvu, nevis baltu tradīciju. Viduslaiku Livonijas lielo kaimiņvalsti latviešu valodā jau sen sauc par lielkunigaitiju vai dižkunigaitiju, bet tās valdniekus par lielkunigaišiem/dižkunigaišiem vai kunigaišiem.

Ilgvars Misāns

⁷ *Kattinger D.* Die Gotländische Genossenschaft: Der frühhansisch-gotländische Handel in Nord- und Westeuropa. – S. 198.

⁸ Turpat. – 207. lpp.

⁹ Turpat. – 204., 205. lpp.; *Hamels-Kizovs R.* Hanza. – 33., 46., 47. lpp.

¹⁰ *Dollinger Ph.* Die Hanse. 4. Aufl. – Stuttgart, 1989. – S. 518–520; *Kattinger D.* Die Gotländische Genossenschaft. – S. 213, 214.

JUKUMS VĀCIETIS JAUNĀKO GRĀMATU GAISMĀ

Šteins V. Dižais kurzemnieks Jukums Vācietis. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010. – 175 lpp.: il.

Войтиков С. Троеккий и заговор в Красной Ставке. – Москва: Вече, 2009. – 348 с.: илл.

Pāris pēdējos gados Rīgā un Maskavā izdots pa grāmatai, kas vai nu tieši, vai pastarpināti stāsta par Jukumu Vācieti – cilvēku, kurš sabiedrības aptaujas rezultātā iekļauts 100 populārāko Latvijas personu sarakstā. Minētie izdevumi ir visai atšķirīgi, jo vienā izklāstīts viss J. Vācieša dzīves gājums, bet otrā uzmanība koncentrēta uz viņa kā padomju Krievijas visu bruņoto spēku virspavēlnieka darbību.

Skaitliski nelielā latviešu tauta 20. gadsimtā spējusi izvīrīt virkni rezdnamu militāru darbinieku, kuriem bija liela loma Krievijas pilsoņkarā 1918.–1920. gadā. Viņu vidū visizcilākais, protams, bija J. Vācietis, jo laikā no 1918. gada 6. septembra līdz 1919. gada 8. jūlijam, būdams padomju Krievijas visu bruņoto spēku virspavēlnieks, panāca sešpadsmit t.s. lauka (aktīvu) armiju un ap simt divīziju noorganizēšanu un vadīja to sekmīgu cīņu četrās galvenajās frontēs. Starp armiju komandieriem bija Reinholds Bērziņš, Žanis Blumbergs, Roberts Eidemanis, Heinrihs Eihe, Alberts Lapiņš, Pēteris Slavens (vienubrid Dienvidu frontes pavēlnieks), Aleksandrs Stepiņš. Vēl vairāk latviešu komandēja divīzijas un brigādes, bija revolucionāro kara padomju locekļi. Taču tad iestājās laiks, kad valsts vara, par kuru bija cīnījušies, viņus 1937.–1938. gadā fiziski iznīcināja, bet šo cilvēku vārdus uz ilgiem gadiem nodeva aizmirstībai. Konkrēti par J. Vācieti un latviešu strēlniekiem miljoniem cilvēku Padomju Savienībā atgādināja tikai daudzas gadu desmitus vēlāk mākslas filma “6. jūlijs”, kā arī viņiem atkal veltītas publikācijas. Mūsu dienās to gan ir visai maz, tādēļ katra jauna grāmata par šo tēmu pelna ievēribu.

V. Šteins, kurš diemžēl tā arī nepieredzēja sava darba iznākšanu, sniedzis populārā veidā izklāstītu J. Vācieša dzīves aprakstu, vairāk uzmanības pievēršot viņa komandētā 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka cīņām Pirmajā pasaules karā. Autors devis jaunas un pamatotas ziņas par J. Vācieša politisko uzskatu attīstību ļoti sarežģītajos 1917. gada pirmajos mēnešos, kas lika pārvērtēt attieksmi pret karu, apsvērt strēlnieku lomu turpmākajos notikumos. Norādīti pieredzējušā militārā speciālista savdabīgie viedokļi, neordinārā pieeja dažādu jautājumu risināšanā, viņa personības rakstura iezīmes, kuras tuvināja strēlniekiem. Pirmo reizi lasītājs tiek iepazīstināts ar līdz šim nezināmu J. Vācieša vēstuli toreizējam PSRS aizsardzības tautas komisāram K. Vorošilovam ar lūgumu veicināt viņa Krievijas pilsoņkara vēsturei veltīta darba izdošanu par 1918. gada notikumu attīstību dažādās frontēs. Nav zināms, vai atbilde tika saņemta, taču lūgumu K. Vorošilovs neizpildīja, turklāt bija viens no tiem, kas par galveno uzvaru organizētāju Krievijas pilsoņkarā iztēloja J. Staļinu.

Galvenais kurzemnieka diženums atklājās jau pieminētajā 1918.–1919. gada periodā, bet par šo visai nozīmīgo viņa dzīves posmu, bez kura

J. Vācietis kā militārs profesionālis tā arī nepaceltos pāri citiem latviešu strēlnieku pulku komandieriem, V. Šteina grāmatā rakstīts pārāk skopi, turklāt ne bez kļūdām. Visas Sarkanās armijas virspavēlniekam un vairākus mēnešus arī padomju Latvijas armijas pavēlniekam (no 1919. gada 4. janvāra līdz 10. martam) nav nopietni piedēvēt Latvijas neatkarības, katrā gadījumā 1918. gada 18. novembra valstiskuma idejas atbalstīšanu. Cita lieta, ka ar viņa visnotaļ veicināto Kolčaka un Deņikina baltarmiju sagrāvi Latvijas neatkarība tika netieši atbalstīta. Tāpat nav vajadzīgā seguma apgalvojumam par J. Vācieša gatavību Latvijā cīnīties tikai pret vāciešiem, bet ne pret pasludināto Latvijas Republiku. Savukārt vilcināšanās ar Liepājas ieņemšanu 1919. gada janvārī liek domāt par atturēšanos nonākt tiešā konfliktā ar Vācijas valsti, kā arī Baltijas jūrā atrodošos angļu eskadru. Pārsteidz V. Šteina kā ilggadēja Latviešu sarkano strēlnieku muzeja direktora neziņa par patiesajiem virspavēlnieka J. Vācieša atcelšanas cēloņiem, kas grāmatā norādīti nepareizi un saistīti ar anekdotiskām baumām par virspavēlnieka aizraušanos ar Napoleona biogrāfiju (sk. 14. lpp.). Tas pats jāsaka par viņa apcietināšanu, par ko autors raksta: “Pagaidām trūkst apstiprinājuma dažkārt izteiktajam apgalvojumam, ka pēc atbrīvošanas no virspavēlnieka amata J. Vācietis bijis uz neilgu laiku arestēts” (163. lpp.).

Grāmatas beigu daļā ievietotais izmantotās literatūras un avotu saraksts gan vairāk uzskatāms par ieteicamās papildliteratūras norādi. Diemžēl šajā sarakstā trūkst atsauces uz Latvijas Valsts arhīvā esošajiem J. Vācieša manuskriptiem. Netiek pieminēts V. Bērziņa populārais darbs “Es iešu pirmais”,¹ tāpat Zviedrijā vācu valodā kļajā laistā U. Ģērmaņa grāmata par pulkvedi Vācieti un latviešu strēlniekiem Pasaules karā un Oktobra revolūcijā.² Nav saprotams, kāpēc sarakstā nav iekļauta ar V. Šteina līdzdalību čehiski izdotā grāmata par J. Vācieti.³ Šai pašā sakarībā nebūtu ignorējams V. Šaldas sagatavotais dokumentu un materiālu krājums “Latviešu strēlnieki par un pret lieliniekiem. 1915–1920”,⁴ ievēribu pelna V. Stinkuļa publikācijas pagājušā gadsimta 90. gados par latviešu strēlniekiem un viņu komandieriem.

Atšķirībā no V. Šteina sniegtā J. Vācieša dzīves īsā apskata S. Voitikovs monogrāfijā par Ļ. Trocki un savvērestību padomju bruņoto spēku virspavēlniecības Galvenajā mītnē, resp., Lauka štābā, izseko pirmā virspavēlnieka dzīves dramatiskajiem brīžiem, ieskaitot atstādināšanu no augstā amata, arestu un tam vēl togad sekojošajiem notikumiem. Tas patiesi izrādījās dramatisks laiks, saistīts gan ar asām domstarpībām padomju Krievijas politiskajā un militārajā vadībā, gan ar ļoti daudzbuļševiku neuzticēšanos cara laika augstākajiem virsniekiem jeb “vecajiem” militārajiem speciālistiem, gan vispārējo aizdomīgumu un nesaskaņām pretinieku bruņoto spēku grupējumu bīstamības savlaicīgā novērtēšanā. Kaut arī S. Voitikova grāmatas nosauku-

¹ *Bērziņš V.* Es iešu pirmais. Rīga. – Rīga: Liesma, 1984. – 181 lpp.: il.

² *Ģērmanis U.* Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution. – Stockholm: Almquist/Wiksell., 1974. – 336 S.: ill.

³ Jukums Vācietis s – vojāku revoluce. I NW. – Praha: Vydalo Naše vojsko, 1987. – 272 str.: fot.

⁴ Latviešu strēlnieki par un pret lieliniekiem. 1915–1920 / Sastād. V. Šalda. – Daugavpils: Saule, 2006. – 245 lpp.

mā, domājams, galvenokārt lasītāju ieinteresēšanai minēts Ļ. Trockis, tolaik padomju Republikas Revolucionārās kara padomes (RRKP) priekšsēdētājs, politiskais Sarkanās armijas “vadonis”, tajā aplūkoti notikumi vairāk saistāmi ar uzvaru patieso organizētāju virspavēlnieku J. Vācieti. Pētījums balstīts kā uz bagātīgu publikāciju klāstu, tā daudzu Maskavas arhīvu materiāliem. Šāda bāze devusi iespēju krietni pārliecinošāk par citu autoru agrākajām grāmatām un rakstiem izvērtēt un noraidīt it kā Lauka štābā (tas bija izvietots Serpuhovā, t.i., ap 100 km uz dienvidiem no Maskavas) eksistējušu “sazvērestību”. Diemžēl autors nav pacenties pat īsi raksturot štāba uzdevumus un tā daudzpusīgo darbību.

Pret J. Vācieša iecelšanu par virspavēlnieku negatīvi noskaņoti bija daudzi padomju pusei pieslējušies gados vecie cara laika ģenerāļi, kā, piemēram, M. Bončs-Brujevičs (V. Ļeņina vadītās Tautas komisāru padomes (TKP) lietu pārvaldnieka brālis), kā arī redzami boļševiku funkcionāri. Pirmajiem nepatika virspavēlnieka atbalsts un aizstāvība viņu nopulgotiem kara laika apstākļos Ģenerālštāba akadēmijas saīsinātā 1917. gada izlaiduma enerģiskajiem jaunākās paaudzes virsniekiem, bet otrie nereti katrā “ģenštābista” saskatīja potenciālu nodevēju. Veicot plaša mēroga bruņoto spēku organizēšanas darbu arvien sarežģītākos izvērstas karadarbības apstākļos, virspavēlniekam nācās pārvarēt ne mazums dažādu instanču radīto šķēršļu. Tā bija nepieciešamība iesaistīt Sarkanajā armijā desmitiem tūkstošu karaskolas beigušo virsnieku, ko labi saprata J. Vācietis, vēlāk arī V. Ļeņins un Ļ. Trockis. Kopumā padomju karaspēka daļās Krievijas pilsonkara beigu posmā virsnieku bija vairāk nekā baltarmijās.

S. Voitikova monogrāfijā aplūkotas arī līdz šim mazāk zināmas V. Ļeņina un Ļ. Trocka attiecības. Cenšoties mazināt RRKP priekšsēdētāja ietekmes pieaugumu, V. Ļeņins kā pretstatu Ļ. Trockim atbalstīja J. Staļinu, labi zīnot viņa visnotaļ noraidīšo attieksmi pret militārajiem speciālistiem, arī J. Vācieti. Vienlaikus V. Ļeņins vāca materiālus, starp citu, arī ar J. Daniševska un Ļ. Trocka vilciena (vēlāk Maskavas Kremļa) komandanta R. Pētersona starpniecību, ko vēlāk varētu izmantot pret Ļ. Trocki, arī Lauka štābu un tā veikto organizatorisko un stratēģiski operatīvo darbību. Tā virspavēlnieks J. Vācietis nokļuva V. Ļeņina un Ļ. Trocka konflikta krustugunīs. Dažkārt V. Ļeņinam nācās nogludināt J. Vācieša un Ļ. Trocka attiecības, kuras, svārstoties starp lietišķumu un saspringtumu, ne reizi vien izvērtās visai asas, jo, kaut politiskā aspektā pakļauts RRKP priekšsēdētājam, virspavēlnieks nebūt nebija vienkāršs pavēļu izpildītājs, un Ļ. Trockim bija jārēķinās ar viņa pamatotām iebildēm, gatavību pierādīt secinājumu pareizību. Reiz pēc abu savstarpēja konflikta J. Vācietis pat pauda gatavību pāriet uz padomju Latvijas armiju par komandieri kādam no strēlnieku pulkiem. Ne velti pēc Aizsardzības padomes nodibināšanas J. Vācietis ar saviem ziņojumiem par stratēģiju frontēs u.c. jautājumiem vērsās pie V. Ļeņina kā šīs padomes vadītāja, nevis pie RRKP priekšsēdētāja. Liekas, ka pirmoreiz tik plaši aprakstīta V. Ļeņina, Ļ. Trocka, J. Staļina, F. Dzeržinska, S. Guseva, J. Daniševska, I. Smilgas u.c. atbildīgu boļševiku partijas funkcionāru rīcība un motīvi militāro problēmu un ar tām saistītu norišu izkārtošanā, militāro speciālistu un komisāru iecelšanā, atcelšanā, pārvietošanā utt.

S. Voitikovs atzīst J. Vācieti par prasmīgu stratēģi, taču, pēc autora domām, būtu nepareizi pirmo virspavēlnieku nosaukt par “spīdošu stratēģi”. Mūsu prāt, J. Vācietis tomēr jāatzīst par izcilāko Krievijas pilsoņkara stratēģi, un šādam vērtējumam agrāk vai vēlāk jānobia malā visi iebildumi un atrunas. Autora pārmetumi par J. Vācieša naivajiem politiskajiem uzskatiem (armija ārpus politikas) izraisa pamatotu neizpratni. Varbūt te domāta virspavēlnieka negatīvā nostāja pret komisāru iejaukšanos operatīvo jautājumu risināšanā, kas visreljefāk izpaudās Austrumu frontē (tās pavēlnieka S. Kameņeva un frontes Revolucionārās kara padomes (RKP) locekļa S. Guseva “tandēms”). Tai pašā laikā S. Voitikovs saskatījis J. Vācieti kristālskaidru, kārtīgu, pat pedantisku cilvēku, kas aizstāvējis padotos darbiniekus.

Grāmatā netiek slēpts, ka V. Ļeņins vēlējās viņa norādījumiem paklausīgu virspavēlnieku. Acīmredzot J. Vācietis, kurš uzskatīja, ka militāri stratēģiskajās problēmās viņš orientējas labāk par politiķiem, 1919. gada jūnijā vairs nelikās augstajam postenim pilnīgi atbilstošs, jo mēneša vidū Krievijas komunistiskās (boļševiku) partijas (KK(b)P) Centrālkomitejā tika aplūkots virspavēlnieka jautājums, taču vēl bez izmaiņām. Saasinoties konfliktam starp virspavēlnieku un Austrumu frontes RKP, kas pārmeta viņam uzbrukuma apturēšanu austrumos (kaut gan J. Vācietis jau irstošo Kolčaka karaspēku lika sagraut šaipus Urāliem, neielaižot to Sibīrijā) sakarā ar vairāku karadarbībā neiesaistītu divīziju pārvietošanu no Austrumu uz Dienvidu fronti pret Deņikinu, kā arī uz Judeņiča apdraudēto Petrogradu, S. Gusevs un S. Kameņevs noskaņoja pret J. Vācieti gan V. Ļeņinu, kas bailēs no jauniem kolčakišu panākumiem pietiekami nenovērtēja situāciju Dienvidu frontē, gan citus redzamus boļševikus. Par J. Vācieti sūdzējās arī J. Daniševskis, nespēdams piedot, ka pēc Rīgas zaudēšanas 1919. gada 22. maijā viņš nebija devis pieprasītās divīzijas Rīgas atgūšanai, ko vispārējās stratēģiskās situācijas dēļ virspavēlnieks vienkārši nevarēja atļauties. J. Vācieti neaizstāvēja arī I. Smilga, R. Bērziņš, J. Lencmanis, kuros kā pieredzējušos boļševikos partijas Centrālkomitejas locekļi, domājams, ieklausītos.

1919. gada 3. jūlijā KK(b)P Centrālkomiteja lēma par J. Vācieša atcelšanu no virspavēlnieka posteņa, paredzot viņam “godpilnu militāru norikojumu ar pieklājīgu algu” (260. lpp.). Pret J. Vācieša nomaiņu izteicās Ļ. Trockis, jo saprata, ka nopietna aizstājēja latvietim nav.

Tikmēr aizdomu pilnie čekisti cītīgi meklēja “sazvērestības” pēdas Lauka štābā, kur ieradās arī F. Dzeržinskis. Čekistu izprovocētais un apcietinātais štāba darbinieks – cara laika Ģenerālštāba akadēmijas absolvents virsnieks N. Domožirovs tika piespiests liecināt par “sazvērestību” štābā un sazvērnieku saistību ar J. Vācieti. Balstoties uz arhīvu materiāliem, S. Voitikovs parāda, kā savilkās tumšie mākoņi virs virspavēlnieka un viņa tuvāko līdzgaitnieku galvām. Taču S. Voitikovs kļūdās, minot par J. Vācieša ierašanos Maskavā un viņa uzklaušīšanu Aizsardzības padomes sēdē 1919. gada 8. jūlijā. Kā raksta pats J. Vācietis kādā no saviem manuskriptiem, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā, līdz sēdes telpai viņš tā arī nav ticis, čekisti viņu arestējuši. Aresti notika arī Lauka štābā.

Ar oficiālo versiju par J. Vācieša atbrīvošanu no virspavēlnieka posteņa nāca klajā RRPK loceklis I. Smilga. Sarunā ar laikraksta “Pravda” korespondentu viņš J. Vācieša nomaiņu ar S. Kameņevu pamatoja ar stratēģiska

rakstura nesaskaņām. Tas, protams, tā nebija, par ko intervijas devējs – un ne tikai viņš – labi zināja.

Kas attiecas uz “sazvērestības” lietu Lauka štābā, tad to vajadzēja izbeigt. Pēc apmēram trim mēnešiem Sarkanās armijas un deņikiniešu izšķirošo cīņu priekšvakarā J. Vācietis, pēc tam arī citi šai sakarībā apcietinātie tika atbrīvoti.

Pa to laiku situācija Dienvidu frontē ievērojami pasliktinājās, turklāt jaunā virspavēlnieka S. Kameņeva plāns deņikiniešu sakāvei atstāja pietiekami nenosegtu Maskavas virzienu, kurā pretinieka panākumi kļuva draudoši. 1919. gada septembra pēdējā nedēļā, kad padomju vara atradās katastrofas priekšā, sasauktajam KK(b)P Centrālkomitejas plēnumam vajadzēja būtībā atmest S. Kameņeva plānu un Deņikina sagrāvei izmantot vēl maijā – jūnijā (!) izstrādāto J. Vācieša plānu – to pašu, kurš vēlāk tika piedēvēts J. Staļinam.⁵

S. Voitikovs savā grāmatā ievietojis tādu unikālu vēstures dokumentu kā J. Vācieša 1921. gada 27. oktobrī rakstīto vēstuli V. Ļeņinam. Vēstulē J. Vācietis atklājas kā visnotaļ sevi cienošs cilvēks, kurš nekautrējas citu pēc cita pamatoti atspēkot un noraidīt visus viņam 1919. gadā izteiktos apvainojumus un apmelojumus, kā arī atgādināt viņa izstrādātās stratēģijas pareizību, ko pilnā mērā bija apstiprinājuši notikumu gaita.

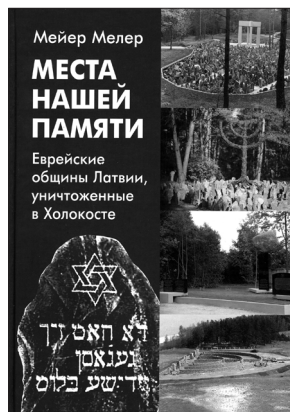
Vispār S. Voitikova grāmata iezīmē vairākus jaunus momentus Krievijas pilsoņkara pētniecībā. Liekas, ka strauji tuvojas laiks, kad krievu vēsturnieki kritiski pārvērtēs daudzas vairāk vai mazāk noklusētas vai saduļķotas tēmas, saistītas ar V. Ļeņina un viņa līdzgaitnieku patieso lomu lielvalsts vēsturē. Diemžēl šajā izvērtēšanas darbā līdz pat pēdējam laikam netiek izmantoti J. Vācieša apjomīgie manuskripti, atmiņas un daudzās publikācijas, kam cēlonis ir gan latviešu valodas nezināšana, gan vienkārši informācijas trūkums.

Valdis Bērziņš, Ēriks Žagars

⁵ Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas vēsture. Īsais kurss. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948. – 252. lpp.

Мелер М. Места нашей памяти. Еврейские общины Латвии, уничтоженные в Холокосте. – Рига: Рижская Еврейская община, Музей «Евреи в Латвии», 2010. – 471 с.: ил. (Mellers M. Mūsu piemiņas vietas. Holokaustā iznīcinātās Latvijas ebreju kopienas)

Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas holokausta izpētē ir paveikts tiešām liels darbs, publicējot gan daudzus pētījumus, gan vairākus atmiņu izdevumus, gan lekciju kursus. Taču klajā nākušais Meijera Melera darbs būtiski

papildina šo veikumu. Pirmo reizi pie lasītājiem nonācis darbs, kurā autors sniedzis atbildi uz vissvarīgāko jautājumu: “Ko Latvija zaudēja holokaustā?” Pateicoties M. Melera pūliņiem, mums tagad ir visdrausmīgākajā noziegumā – holokaustā iznīcināto Latvijas ebreju kopienu piemiņas grāmata. No teikti jāatzīmē vismaz daži faktori, kuri nosaka šīs grāmatas īpašo nozīmību. Pirmkārt, autors nav aprobežojies ar holokausta līdzšinējo pētījumu rezultātu apkopojumu, bet veicis plašas arhīvu dokumentu studijas, aizpildot daudzus holokausta pētniecībā palikušos “balto plankumus” un padarot savu grāmatu par visaugstākajiem zinātniskajiem kritērijiem atbilstošu pētījumu. Otrkārt, grāmata satur visaptveroša enciklopēdiska izdevuma iezīmes, ietverot gan drīz visas Latvijas apdzīvotās vietas, kurās pirms holokausta dzīvoja ebreji. Treškārt, grāmata nav sausi faktoloģisks, bezkaislīgs vēstījums, tā rakstīta “no sirds”, autoram paužot patiesu līdzpārdzīvojumu holokausta upuru ciešanām un prasmīgi izmantojot notikumu aculiecinieku liecības un atmiņas.

Grāmatas ievadā sniegta ļoti izvērsta un dziļa holokausta cēloņu analīze. Norādot uz antisemitisma nozīmību gan ebreju iznīcināšanas sagatavošanas laikā, gan pašu slepkavību veikšanas gaitā, autors pieskāries arī tādām jautājumiem kā antisemitisma uzliesmojumam Latvijā pirmajā padomju okupācijas gadā, minot atsevišķus konkrētus faktus. Te piebilstams, ka pašajai antisemitisma izplatībai Latvijā 1940.–1941. gadā tiešām rodams daudz apstiprinājumu arhīvu dokumentos, tomēr šī problēma pagaidām vēl nav pienācīgi pētīta – un M. Melera rakstītais varētu kalpot par pamudinājumu vēsturniekiem beidzot pievērsties arī šai tēmai. Reizē autors pilnīgi pamatoti norādījis, ka “būtu nepareizi holokausta saknes saskatīt tikai un vienīgi antisemitismā, absolutizējot aizspriedumus un naidu pret ebrejiem” (6. lpp.). Šīs visnotaļ pareizās atziņas pamatošanai autors plašāk atsaucies uz divām personībām – vienu no pirmajiem holokausta pētniecības aizsācējiem – amerikāņu vēsturnieku Raulu Hilbergu un holokausta izdzīvojušo, vienu no Latvijas lielākajām morālajām autoritātēm Izāku Kleimānu. Nekādi nenoniecīnot R. Hilbega devumu holokausta izpētē, jāatzīmē, ka viņa apgalvojums par antisemitismu Austrumeiropā kā stiprāku un briesmīgāku nekā pašā Vācijā ir pārāk vispārinošs. Savukārt I. Kleimans holokausta cēloņus saskatījis “patoloģiskajās izmaiņās sabiedriskajā apziņā, deformētā morālē un vērtību sistēmā, deformētā, agresīvā un šovinistiskā nacionālismā”. Vērtējot Latvijas situāciju, I. Kleimans paudis virkni atziņu, kuru atbilstība vēsturiskajai patiesībai ir neapšaubāma. Tā, piemēram, atzīmēta ir padomju okupācijas pirmā gada ietekme uz tālāko notikumu gaitu, uzsverot, ka bez šīs okupācijas būtu ļoti maz tādu, kuri vāciešus būtu sagaidījuši kā atbrīvotājus, un izglābto ebreju būtu bijis daudz vairāk. Dziļi patiesa ir holokausta izdzīvojušā ebreja liecība, ka pēc slepkavošanas akcijām daudzi latvieši pauduši savu līdzjūtību ebrejiem un pat sašutumu pret vāciešiem (7. lpp.). Neaizmirsīsim, ka jau no pirmajām nacistu okupācijas dienām avīžu slejās jo bieži bija atrodami nikni uzbrukumi t.s. žīdu žēlotājiem – latviešiem, kuri nebija aizmirsuši savu cilvēcību un mēģināja palīdzēt ebrejiem.

Kā pilnīgi nepamatota noraidāma atsevišķu vēsturnieku izteiktā kritika, ka šajā grāmatā holokausts Latvijā it kā esot izrauts no vēsturiskā konteksta (ebreju slepkavošana notikusi tikai Latvijā) un ka autors ebreju iznīcināšanā būtu vainojis vienīgi latviešus. Jau grāmatas ievadā pirmajās rindīnās skaidri

pateikts, no kurienes uz Latviju atnāca holokausts, kas īstenoja ebreju totālā genocīda politiku. Tas, ka līdz 1941. gada rudenim apmēram puse Latvijas ebreju tika noslepkavota galvenokārt ar vietējo “pašaizsardzībnieku” un “Arāja komandas” rokām, ir skarba vēstures patiesība. Grāmatā mēs neatradīsim neviena vārda, ar kuru autors šajā noziegumā kaut kādā veidā būtu vainojis latviešu tautu. Ne velti tāpēc nācās plašāk pieminēt autora citētās I. Kleimana liecības, jo šis holokaustu pārdzīvojušais cilvēks latviešu tautu ebreju slepkavībā nevaino. Tāpēc arī mums šodien vajadzētu saprast, ka tie vietējie “pašaizsardzībnieki” un “arājieši” paši izdzēsa savu latvietību jau ar pirmo lodi, ko viņi raidīja uz neaizsargātajiem ebreju vīriešiem, sievietēm un bērniem. Viņi slepkavoja Latvijas Republikas pilsoņus un ar to sevi izslēdza no latviešu tautas. Latvietis un slepkava ir nesavienojami jēdzieni, tādēļ jebkuri mēģinājumi pārņemt autoram it kā pārliecīgu vietējo slepkavu dalības uzsvēršanu ebreju iznīcināšanā ir kategoriski noraidāmi. Turklāt katrs autora minētais fakts par šī šaušalīgā nozieguma pastrādāšanas apstākļiem un slepkavību veicējiem ir balstīts arhīvu dokumentālās liecībās.

Materiāla izklāsts grāmatā strukturēts pēc ģeogrāfiskā principa veidotās, alfabētiskā kārtībā sakārtotās atsevišķās sadaļās, aptverot faktiski visas Latvijas apdzīvotās vietas, kurās mita ebreji. Gadījumos, ja par kādā vietā dzīvojošajiem ebrejiem autora rīcībā ir bijis mazāk informācijas, attiecīgais materiāls ievietots apakšnodalēs pie tuvāko lielāku apdzīvotu vietu aprakstiem.

Autors savācis un apkopojis ārkārtīgi bagātīgu, interesantu un vērtīgu materiālu par ebreju dzīvi dažādās Latvijas vietās pirms holokausta. Grāmatā atrodamas ziņas gan par ebreju sabiedrisko darbību, gan par viņu ikdienas dzīvi un nodarbošanos, gan par attiecībām ar neebrejiem, kuras gandrīz vienmēr raksturoja cilvēcība, savstarpēja sapratne un izpalīdzība. Pietiek kaut vai izlasīt atmiņu stāstu par ebreju aptiekāru Josifu Rozentālu (Joskiņu, kā viņu sauca tautā), kurš Aknīstes iedzīvotājiem toreiz spēja aizstāt ārstu, ar zālēm un buramvārdiem dziedinot jebkuru slimību (26. lpp.).

Drausmīgi ir grāmatā lasāmie ebreju slepkavību apraksti, no kuriem redzams, ka absolūtā pārsvarā gadījumu slepkavas bija vietējie “pašaizsardzībnieki”, “arājieši” un paligpolicisti. Tāda ir patiesība. Taču jau no pirmajām lappusēm mēs varam uzzināt vēl vienu patiesību – isto latviešu tautas attieksmi pret notiekošajām zvērībām, kuru pauda Aglonas bazilikas dekāns katoļu priesteris Alozijs Broks, savos sprediķos atgādinot tajā brīdī kājām mīdīto un aizmirsto Dieva bausli “Tev nebūs nokaut” un par drosmi saskaņā ar savu sirdsapziņu pildīt katoļu priesteri pienākumu samaksājot ar savu dzīvību (14.–15. lpp.). Turpat tālāk var lasīt stāstu par Aglonas jauniešiem, kuri, ieraugot kādu meiteni no sava vidus tērpušos nošautas ebrejietes drānās, ar šo meiteni vairs nerunāja (15. lpp.). Šie grāmatā minētie piemēri mani mudina īsumā pastāstīt arī kādu mūsu ģimenes atmiņu stāstu par ebreju Maušeli, kuru dzirdēju no sava vectēva. Āpkārtceļojošais ebreju tirgotājs Maušelis pirms kara diezgan bieži iebrācis mūsu mājās, pārdevis audumus, adatas un vēl visādus sīkumus un nereti pie mums arī pārņakšņojis, ieturot vakariņas, vienmēr slavējis galdā liktos kartupeļus un īpaši raudzēto pienu. Viņu atcerējās arī mana māte, kurai kā mazai meitenei kopā ar nedaudz vecāko brāli ļoti patīcis vērot, cik neparasti Maušelis lūdz Dievu. Protams, bērni

sākuši blēņoties, skraidīt ap Maušeli, un viņam tāpēc katrreiz nācies sākt lūgšanu no jauna. Kad to pamanījusi māte (mana vecmamma), viņa tūdaļ bērņus sabārusi un izdzinusi no istabas. Pienāca 1941. gada rudens, un mans vectēvs mājupceļā no Liepājas tirgus uz ielas sastapis Maušeli, piebraucis viņam klāt savu pajūgu un uzrunājis: “Maušel, sen neredzētais! Ko tad tu tā ej pa ielu, kāds vēl ņems un tev uzbrauks vīrsū.” Maušelis vispirms sarāvies, tad atpazinis runātāju, pasmaidījis un atbildējis: “Oi, Lanku saimniek! Man vēl daži audekla gabali palikuši, tev derētu.” Vectēvs noplātījis rokas: “Būtu satīcis tevi, kad braucu šurp ar pilnu vezumu, ir kartupeļus iedotu, sildītais piens un krējums arī bija...” Pēkšņi Maušelis tramīgi paskatījies vectēvam garām, pagriezies un ātri sācis iet projām. Arī vectēvs pārsteigts atskatījies un ieraudzījis no šķērsielas iznākušū pa pusei armijas drēbēs ģērbtu vīru tuvojamies viņa ratiem, uzcirtis zirgam ar pātagu un laidies projām. Dziļi atmiņā palikuši vectēva vārdi: “Par ko viņi tā ar Maušeli? Pat runāt ar cilvēku vairs nedrīkstēja. Vienkāršs židiņš... jā, tirgojās. Nu un kas? Nebija dzirdēts, ka viņš būtu kādu piešmaucis un krāpis. Vēl tagad nesaprotu... neko nesaprotu. Žēl, kaut kartupeļus būtu viņam toreiz iedevis, redzēju, ka cilvēkam grūti.”

M. Melera grāmata tiešām modina šādas atmiņas, raisa līdzpārdzīvājuma sajūtas, urda sirdsapziņu. Daudzi jo daudzi latvieši toreiz juta tieši to pašu, ko mans vectēvs, būdami bezspēcīgi tik klaja ļaunuma priekšā. Lasot M. Melera grāmatu, par to atkal jādomā, vēl augstāks vērtējums piemiņas grāmatai vispār nav iespējams. Diemžēl šim pret debesīm brēcošajam ļaunumam vēl šodien gadās pa advokātam. Tā rehabilitāciju un ierindošanu politiski represēto kategorijā ir saņēmis kāds septiņu Ludzas ebreju slepkava, jo viņš, lūk, neesot bijis šāvēju komandā, bet pildījis apsardzes funkcijas un šos ebrejus nošāvis, kad tie mēģinājuši bēgt (270. lpp.). Ja gribam būt taisnīgi, tad rehabilitāciju nav pelnījis neviens no tiem, kuri jēlkādā veidā piedalījušies ebreju iznīcināšanas akcijās – ne šāvēji, ne apsargi, ne dzinēji uz nošaušanas vietām, ja šādai attiecīgo personu rīcībai ir neapgāžami pierādījumi. Obligāti jāpanāk, lai iepriekšminētajā konkrētajā gadījumā Latvijas Republikas prokuratūra šo savu kļūdu izlabotu un rehabilitāciju atceltu.

M. Melera grāmata nesastāv tikai no teksta, tā reizē ir arī Latvijas ebreju vēsture fotodokuments, kuru vākšanā ieguldīts milzīgs darbs, padarot šo vēsturi un piemiņu uzskatāmu un neaizmirstamu. Tāpat uzsverama grāmatas izcili augstā poligrāfiskā kvalitāte.

Zinot, ka pašlaik top šīs grāmatas latviskais izdevums, ļoti svarīgi būtu novērst tās atsevišķās un pārsvarā nebūtiskās kļūdas un neprecizitātes, kuras neizbēgami rodas, veicot un publicējot šāda apjoma darbus. Tā vairākās vietās, kurās stāstīts par ebreju piedalīšanos Latvijas pilsētu pašvaldību darbā, lasītājam var rasties kļūdaini priekšstats, ka vēlētas pilsētu domes turpināja darboties arī pēc K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma (117., 136., 173., 245., 305., 322., 433. lpp.). Te atgādināms, ka saskaņā ar 1934. gada 25. maijā K. Ulmaņa valdības pieņemtajiem noteikumiem par pilsētu pašvaldību darbības ierobežošanu izņēmuma stāvokļa laikā vēlēto pilsētu domju darbība tika pārtraukta un to funkcijas nodotas iekšlietu ministra ieceltajām pilsētu valdēm.¹ 1939. gada 21. jūnijā tika pieņemts Pilsētu pašvaldības

¹ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums (turpmāk – Lik. kr.) 1934. – Nr. 142.

likums, kurš paredzēja izveidot pilsētu padomes no kameru izraudzītiem un iekšlietu ministra ieceltiem kandidātiem.² Nedaudz precizējamas grāmatā sniegtās ziņas par Daugavpils domes vēlēšanām 1931. gadā, pilsētas domnieku kopskaits bija 60, nevis 57, ebreji no tiem 17, nevis 16 (135. lpp.).³ Daži precizējumi nepieciešami aprakstos par 1941. gada 14. jūnijā deportētajiem Latvijas ebrejiem. Tā no Ludzas 1941. gada 14. jūnijā tika izsūtīti kopumā 107 cilvēki, no kuriem 32 bija ebreji (grāmatā attiecīgi 130 un 30). Tāpat precizējamas ziņas par atsevišķu grāmatā minēto padomju režīma represēto Ludzas ebreju likteni. Tā Vjatlagā ieslodzītais Hiršs Rivkins miris 1942. gada aprīlī, nevis 1943. gada aprīlī, un turpat ieslodzītais Morduhs Bunimovičs miris 1944. gada maijā, nevis 1943. gadā⁴ (267. lpp.). Savukārt no Jaunjelgavas 1941. gada 14. jūnija deportācijā tika izsūtītas trīs ebreju Kratišu ģimenes 16 cilvēku sastāvā, nevis četras ģimenes 20 cilvēku kopskaitā (434. lpp.). Vēl viena Kratišu ģimene ar četriem cilvēkiem bija izsūtīta nevis no Jaunjelgavas, bet gan no Jēkabpils.⁵

Pārāk skopas ir grāmatā sniegtās ziņas par Priekules ebreju likteni. Priekule pieminēta tikai vienā vietā, vienīgi norādot, ka ebreju iznīcināšana tur sākusies 1941. gada jūlija sākumā (65. lpp.), un no tālākā materiāla izklāsta lasītājam īsti neklūst skaidrās, ka 1941. gada 1. novembra masu slepkavībā Vaiņodē tika nogalināti arī Priekules ebreji. Priekulei, kur pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem dzīvoja 34 ebreji (2,52% no iedzīvotāju kopskaita) un 20. gadu otrajā pusē praktizēja divi ebreju ārsti, noteikti būtu vēltāma atsevišķa apakšnodala topošajā grāmatas latviešu izdevumā.

Precizējamas ziņas par 533 Ventspils ebreju slepkavības laiku. Grāmatas 91. lappusē lasāms, ka šī iznīcināšana notikusi no 1941. gada 3. līdz 17. oktobrim, bet jau nākamajā lappusē teikts, ka 533 ebreju sievietes un bērni nošauti vienā dienā – 1941. gada 9. oktobrī (92. lpp.).

Rakstot par Rīgas Lielās horālās sinagogas dedzināšanu 1941. gada 4. jūlijā, autors izmatojis atmiņu fragmentus, kuros norādīts, ka degošajā sinagogā iegrūsti ebreji no tuvumā esošajām mājām vai garāmgājēji, aizvien jauni un jauni ebreji (329. lpp.). Šeit būtu vietā sniegt izvērstāku minēto atmiņu izklāstu. Noteikti uzsverams, ka pats Latvijas sinagogas dedzināšanas un nopostīšanas fakts vien jau atzīstams par drausmīgu noziegumu, kurš apliecināja tā organizētāju un izpildītāju vēlmi iznīcināt visus Latvijas ebrejus neatkarīgi no tā, cik bojāgājušo bija tajā vai citā sinagogas dedzināšanas akcijā.

Dažas piebildes būtu nepieciešamas jautājumā par “pašaizsardzību”. Tēzei, ka “pašaizsardzībnieki” vēl pirms vācu karaspēka ienākšanas sākuši terorizēt ebrejus (8. lpp.), būtu vajadzīgi avotos balstīti pierādījumi. Līdzšinējie zinātniskie pētījumi par t.s. bezvaras jeb *interregnum* periodu Latvijā šādus gadījumus neatklāj. Tāpēc precīzāk būtu runāt par “pašaizsardzībnieku” rīcību pret ebrejiem līdz ar vācu armijas ienākšanu. Grāmatā sniegtais “pašaizsardzības” jēdziena skaidrojums (446. lpp.) būtu papildināms ar norādi, ka šis brīvprātīgo vienības tika izveidotas vācu specdienestu kontrolē un arī pats nosaukums “pašaizsardzība” ir vācu radīts. Nebūtu īsti precīzi

² Lik. kr. 1939. – Nr. 109.

³ Valdības Vēstnesis. – 1931. – 18. apr. – 7., 8. lpp.

⁴ Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001. – 355.–358. lpp.

⁵ Turpat. – 276.–278. lpp.

teikt, ka 1941. gada 8. jūlijā “pašaizsardzības” vienības tika aizliegtas, jo tad kļūdaini varētu domāt, ka tās turpināja darboties pagrīdē vai arī to dalībnieki kaut kādā veidā tikuši represēti no vācu iestāžu puses. Pareizāk būtu runāt par “pašaizsardzības” spēku izformēšanu, reizē tiem turpinot aktīvi piedalīties ebreju slepkavošanas akcijās.

Ar M. Melera grāmatu pie mums atgriežas vēsturiskā atmiņa par to Latviju, kuru mums atņēma holokausts, – Latviju, kurā līdzās latviešiem dzīvoja lielā un darbīgā ebreju kopiena – izveicīgi uzņēmēji un veikalnieki, ziņoši ārsti un aptiekāri, prasmīgi amatnieki, gudri advokāti. Cik gan ļoti mums šodien viņu visu pietrūkst! M. Melers ir paveicis unikālu darbu, radījis grāmatu ar paliekošu vērtību. Recenzijām raksturīgā standartfrāze, ka grāmata ieņems savu vietu Latvijas historiogrāfijā, attiecināta uz M. Melera veikumu, būtu neko neizsakoša. Tādi vārdi pavada gandrīz katru vēstures grāmatu, kura pēc tam iegulst plauktā un kurā labi ja kāds kaut reizi ieskatās. Šī grāmata ir aicinājums sargāt un saglabāt cilvēcību, likt runāt sirdsapziņas balsij. Pašlaik sagatavošanā esošajam grāmatas latviešu izdevumam noteikti būtu jāatrodas katras Latvijas skolas bibliotēkā, katra novada pašvaldībā, lai vienmēr tiktu sakoptas un neaizietu nebūtībā vairāku desmitu tūkstošu mocekļa nāvē mirušo Latvijas Republikas pilsoņu kapavietas, lai nākamās latviešu paaudzes zinātu un nekad neaizmirstu, ka zināmās un daudzās jo daudzās sen aizmirstībā zudušās vietās atdusas iznīcinātā Latvijas daļa, noslepkavotā Latvijas nākotne, kura mums tagad būtu varējusi dot izcilus prātus un prasmīgas rokas, labāku, gudrāku un godīgāku Latviju.

Arturs Žvinklis

BALTIJAS VALSTU NEITRALITĀTES ILŪZIJAS JEB PĀRDOMAS PAR RETORISKO DIPLOMĀTIJU

Kasparavičius A. Lietuva 1938–1939 m. Neitraliteto iliuzijos. – Vilnius: Baltos lankos, 2010. – 391 p. (Kasparavičius A. Lietuva 1938.–1939. g. Neitralitātes ilūzijas)

„.. var tikai pabrīnīties, ka rietumniekiem vēl 20. gadsimta vidū teju kā viduslaiku bruņiniekiem misionāriem Baltijas jūras ziemeļaustrumu piekraste no Palangas līdz pat Rīgai, Tallinai un Tartu bija kultūras ziņā vāji pazīstama zeme. Tā bija teritorija, kurā politika un diplomātija bija organizēta pēc gana divainiem principiem, ar divdomīgu loģiku un izteikti patētisku vērtību sistēmu. Arī visa politiskā vēsture

šeit pārsvarā bija imanenta un nesakārtota: vai nu vaļīgi stihiska kā agrīnā Mairoņa¹ lirika, vai arī jau sastingusi, nostāvējusies un it kā iestrēgusi pagātnē. Bez Rietumu civilizācijai raksturīgajām “elastīgajām” nozīmēm, spilgtajām formām un noturīgajām struktūrām, bez precizitātes, stila un eksistenciālā daudzšķautņainuma. Te politiku vairāk saprata kā dumpīguma vēsturi un zaudējuma gaidīšanu, nevis brīvo iespēju mākslu, bet diplomātiju uztvēra kā savdabīgu *papier mache* veidošanu, biežāk raugoties atpakaļ vai lūkojoties apkārt, bet ne uz priekšu.”

Ar šiem vārdiem beidzas 2010. gada vasarā izdotā lietuviešu vēsturnieka Aļģimanta Kasparaviča² jaunākā grāmata “Lietuva 1938.–1939. g. Neitralitātes ilūzijas”. Bez šaubām, izvēlētais citāts neaptver visas grāmatā paustās atziņas, taču tas precīzi atklāj darba saturu, parādot autora netradicionālo pieeju vēstures procesu izvērtējumā.

(Ne)tradicionālais skatījums

Jāatzīst, ka Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vēsturnieku darbos trīs Baltijas valstu traģiskie likteņi 20. gadsimta vidū no “vēstures pelniem” bieži vien tiek rādīti caur Berlīnes un Maskavas politiskā konteksta prizmu.³

¹ Maironis (īst. v. *Jonas Mačiulis*, 1862–1932), viens no ievērojamākajiem Lietuvas dzejniekiem, kurš veicinājis lietuviešu nacionālās identitātes veidošanos. Vēsturnieks prof. A. Bumlauskis uzskatīja Maironi par nozīmīgāko varonīgās Lietuvas tradīcijas radītāju. Šo tradīciju pārņēma Lietuvas vēsturnieki. (Lietuvu literatūras enciklopedija. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. – P. 307.)

² Dr. Aļģimants Kasparavičs (dz. 1962) strādā Lietuvas vēstures institūtā. 1995. gadā aizstāvējis humanitāro zinātņu doktora grādu par tēmu “1926. gada Lietuvas un Padomju Savienības neuzbrukšanas pakts”. Zinātnisko interešu novirziens: 20. gadsimta Lietuvas politiskās attīstības vēsture – iekšējie un ārējie (starptautiskie) aspekti; starptautiskās attiecības; diplomātijas vēsture; parlamentārisma un autoritārisma problēmas; pilsoniskās sabiedrības formēšanās aspekti. Svarīgākie darbi: *Gaigalaitė A., Kasparavičius A., Skirius J., Veilientienė A.* Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940 [Lietuvas ārlietu ministri 1918–1940]. – Vilnius, 1999. – P. 152–227; *Kasparavičius A.* 1922 metų Konstitucijos įvairūs politinėje retorikoje ir parlamentarizmo likimas Lietuvoje [1922. gada Konstitūcijas tēls politiskajā retorikā un parlamentārisma liktenis Lietuvā] // Lietuvos Respublikos konstitucija penkerių metų retrospektyvoje [Lietuvas Republikas konstitūcija piecgadu retrospektīvā]. – Vilnius, 1998. – P. 99–109; *Kasparavičius A.* The Historical Experience of the Twentieth Century: Authoritarianism, and Totalitarianism in Lithuania // Borejsza J. W., Ziemer K. (eds.) The Historical Experience of the Twentieth Century: Authoritarianism, and Totalitarianism in Lithuania, Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe. Legacies and Lessons from the Twentieth Century. – New York; Oxford: Berghahn Books, 2006. – P. 297–312; *Kasparavičius A.* Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika [Starp politikos un diplomātiju. Svētais tronis un Lietuvas Republika]. – Vilnius: LII leidykla, 2008. – 796 p.; *Kasparavičius A.* Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. Lietuvos ir SSSR nepuolimo sutarties sudarymo analizė [Dižās X Lietuvas ārpolitika. Lietuvas un PSRS neuzbrukšanas pakta tapšanas analīze]. – Vilnius: LII leidykla, 1996. – 399 p.

³ *Truska L.* Lietuva 1938–1953 metais. – Kaunas: Šviesa, 1995. – 212 p.; *Kiaupa Z.* Lietuvos valstybės istorija. – Vilnius: Baltos lankos, 2004. – 311 p.; *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M.* Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā pusē). – Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993. – 435 lpp.

Historiogrāfijā nostiprinājies viedoklis, ka Lietuvas, Latvijas un Igaunijas likteni izlēma nonākšana starp divu lielvalstu (Vācijas un PSRS) "politiskajiem dzirnakmeņiem", kas nedeva nekādas iespējas pretoties lielvalstu diktātam, neskatoties uz šo valstu valdību, ārlietu ministriju, prezidentu vai sabiedrības centieniem.⁴

Pret šādu tradicionālo skatījumu vērsas A. Kasparaviča pētījums. Autors atzīst, ka, sākot strādāt pie šī darba, viņam nebija iepriekš pieņemtas nostājas vai hipotēzes, viņš pats nezināja, kur novedīs mēģinājumi pētījumā savienot kritikas objektīvo un subjektīvo aspektu. Autors apgalvo, ka "grāmatas rakstīšanas mērķis un pētniecības metodoloģija bijusi pieticīga – hronoloģiski daudz maz secīgi dekonstruēt izvēlēto vēstures epizožu problēmas, mēģināt saprast Lietuvas diplomātiskās aktivitātes starptautiskajā diskursā, tās darbinieku lēmumu motīvus, noskaidrot ārvalstu politikas un starptautisko attiecību pretrunīgumu" (11. lpp.). Pēc autora domām, viņa pētījuma īpatnība ir tā, ka problēmas ir saprotamas, tikai aptverot un izprotot plašu vēsturisko panorāmu visā tās kopumā (publiskās un apslēptās sakarības, politiķu uzskatus un emocionālās iesaistes), ko iespējams izdarīt, iedziļinoties konkrētos faktos, notikumos, problēmās un to kontekstā (11. lpp.).

Grāmatas autors intervijā Lietuvas radio atzina, ka viņu ilgi nelika mierā doma par to, vai Baltijas valstu, to skaitā arī Lietuvas stāvoklis tolaik patiešām bija tik bezcerīgs un vai nekas nebija atkarīgs no pašu Baltijas valstu valdību iepriekšējo gadu darbības, viņu nostājas, politiskās kultūras un sabiedrības rīcības. Tādējādi radās jautājums: vai Baltijas valstu politiskajai elitei bija iespējas ko mainīt, resp., mēģināt saņemt starptautisku palīdzību, nevis "peldēt pa straumi" lielajā politikā, kā tas notika 1938. gada beigās un 1939. gada vasarā?⁵

Autors ar plašu vērienu, balstoties uz npublicētu avotu bāzi un "ietērpjot" to jaunā interpretācijā, ļauj jau it kā zināmo politisko vēsturi "izlasīt no jauna". Izvēlēta pieeja savukārt rada iespēju improvizēt, pārdomāt neizmantotās politiskās vēstures alternatīvas un mēģināt atbildēt uz jautājumu, vai Baltijas valstīm bija iespējams izvairīties no fiasko 20. gs. 30. gadu beigās.

Analizējot tālaika atsevišķu politiķu darbību, meklējot kopsaucēju ar politiskajiem notikumiem, A. Kasparavičs būtībā pārkāpj historiogrāfijā jau nostabilizējušos minētā perioda politiskās vēstures analīzes principus, salīdzinot pretrunīgās 1938.–1939. gada vēstures norises ne vien Baltijas valstīs, bet arī Eiropā (Anglijā, Francijā, Polijā).

Grāmatas pielikumā ievietoti 39 Lietuvā līdz tam npublicēti Lietuvas Centrālā Valsts arhīva dokumenti – visvairāk konfidencialie Lietuvas diplomātu ziņojumi Ārlietu ministrijai, kā arī 50 Lietuvā agrāk npublicētas fotogrāfijas. Komentārus katras nodaļas beigās daudzviet iespējams lasīt kā atsevišķu tekstu, kas papildina un pamato nodaļas tekstā sniegto skaidrojumu.

Lasītājam var rasties pārlicība, ka, interpretējams atsevišķus faktus vai notikumus, autors ir centies ne vien apstiprināt vai komentēt tos, bet arī iesaistīt viņu savā vēstījumā. Tā, piemēram, daudzus lietuviešu vēsturniekus

⁴ Alģimanta Kasparaviča intervija Lietuvas radio 23.08.2010.

⁵ Turpat.

droši vien būs samulsinājis fakts, ka Lietuva acīmredzot nav saņēmusi oficiālu Trešā reiha ultimātu par Klaipēdas apgabala nodošanu Vācijai. A. Kasparavičs raksta, ka Joahims Ribentrops savu 1939. gada 20. marta sarunu ar toreizējo Lietuvas ārlietu ministru Jozu Urbši nav uzskatījis par oficiālu ultimātu Lietuvai, vēl jo vairāk tāpēc, ka J. Urbšis šīs tikšanās laikā nesaņēma nekādus oficiālus dokumentus no vācu puses. Saskaņā ar Trešā reiha ārlietu ministra apgalvojumu, šī tikšanās bijusi vienkārši “atklātas un reālistiskas pārrunas par attiecīgo problēmu un tābrīža situācijas skaidrojumu”. Pirmā, kas lietas nosauca istajā vārdā, bija neatkarīgā britu prese. Londonas laikraksti jau 22. martā vēstīja par Vācijas “ultimātu” Lietuvai. Paša J. Urbša iniciatīvu un padoto mudinājumus viņam doties vizītē uz Berlīni A. Kasparavičs iztulko kā liecību tam, ka lietuviešu diplomāti itin nemaz nav bijuši gatavi nacistu preses un diplomātu totālajam ilgtermiņa psiholoģiskajam uzbrukumam. Sarunā ar J. Ribentropu J. Urbšis gluži vienkārši nav izturējis nacistu meistarīgi organizēto psiholoģisko spiedienu (135. lpp.).

Recenzijas publiskajā telpā, tostarp arī žurnālista un kultūras pētnieka Andrusa Vaišņa recenzija, kas tika publicēta ne vien lielākajos Lietuvas plašsaziņas līdzekļos, bet arī organizāciju, kultūras biedrību interneta lapās, liecina, ka Kasparaviča pētījums izraisījis interesi Lietuvas sabiedrībā. Recenzijās uzsverts, ka grāmatu vajadzētu tulkot arī citās valodās.⁶ Kāpēc?

Baltijas valstu diplomātija

Bieži izskan pašu vēsturnieku izteikta frāze, ka viņi grāmatas rakstot sev vai šauram akadēmiskās sabiedrības lokam. Recenzējamais A. Kasparaviča pētījums varētu izraisīt arī ārvalstu akadēmiskās sabiedrības uzmanību, un pirmām kārtām tajā paustās atziņas varētu būt nozīmīgas Latvijas un Igaunijas vēsturniekiem. Grāmatā analizēta ne tikai Lietuvas ārpolitika, bet arī Lietuvas diplomātu viedoklis par atsevišķām ārvalstu politikas problēmām. Pētījums varētu izraisīt polemiku par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas starpkaru perioda savstarpējo attiecību problemātiku. Lasot šo grāmatu, man bieži radās iespaids, ka Baltijas valstu savstarpējā diplomātija starpkaru periodā bijusi gluži vienkārši “slepna spēle”.

Pašas šīs problēmas pētītas grāmatas ceturtajā un piektajā nodaļā (91.–145.; 147.–179. lpp.),⁷ kur analizētas Baltijas valstu ārpolitikas norises no 1939. gada marta. Iepriekšminētos apgalvojumus ļauj izteikt ne vien pielikumā iekļautie paskaidrojošie fakti, bet arī Baltijas antantes deklarācijā uzskaitītie pienākumi, tādi kā valstu pienākums konsultēties citai ar citu ārpolitikas jautājumos un tā “īstenošanas” grūtības. Tā, piemēram, 1939. gada

⁶ *Vaišņys A.* Ir laivas plaukia... Pieejama: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-08-11-andrius-vaisnys-ir-laivas-plaukia/48809> (skatīts 20.09.2010.).

⁷ Monogrāfija sastāv no septiņām nodaļām. Pirmajā nodaļā (14.–22. lpp.) īsi aplūkota Eiropas ģeopolitiskās situācijas dinamika no Pirmā pasaules kara līdz 40. gadu beigām. Otrajā nodaļā (23.–45. lpp.) autors mēģinājis atklāt ārējās ietekmes, kuras izraisīja diskusijas par neitralitātes politiku Lietuvā (daļēji arī citās Baltijas valstīs). Trešajā nodaļā (46.–90. lpp.) parādīti Lietuvas (daļēji arī Latvijas un Igaunijas) diplomātu mēģinājumi reaģēt uz izmaiņām Eiropas politiskajā situācijā, meklējot iespējamus sabiedrotos. Pētījuma secinājumi izdarīti septītajā nodaļā (epilogā; 251.–245. lpp.).

28. martā, pēc tam kad Lietuva bija zaudējusi Klaipēdas apgabalu, PSRS ārlietu tautas komisārs Maksims Litvinovs negaidot iesniedza Latvijas un Igaunijas sūtņiem Maskavā deklarāciju, kurā bija piedāvāts garantēt abu valstu neatkarību. Tallinas un arī Rīgas diplomāti kādu laiku (nedaudz ilgāk par divām nedēļām) slēpa no Kauņas faktu, ka Kremlis ne vien paudis gatavību kļūt par Latvijas un Igaunijas valstiskuma garantētāju un abu valstu neitralitātes “uzraugu”, bet arī apstiprinājis savu nodomu, iesniedzot deklarāciju (šīs slepenā informācija Lietuvā nonāca no Polijas, un Igaunija un Latvija to vēlāk apstiprināja) (sk. 111., 112., 114. lpp.).

Pats par sevi saprotams, ka ikviens vēsturnieks uz dzimtās zemes vēsturi raugās vispirms no sava personiskā viedokļa. Tādējādi varētu domāt, ka recenzējamā grāmata pirmām kārtām veltīta Lietuvas neitralitātes jautājumam. Tomēr A. Kasparavičs labi apzinās, ka viņa izvēlētais pētījuma temats un Lietuvas liktenis 20. gs. 30. gadu beigās nav šķirams no likteņa, kāds piemeklēja abus Lietuvas ziemeļu kaimiņus, kuri bija izvēlējušies *pasīvās* neitralitātes ceļu. Šis pēdējais fakts autoru vēl vairāk piesaista Latvijas un Igaunijas neitralitātes problemātikai un līdz ar to mudina lasītāju pievērst vēl lielāku uzmanību grāmatas nosaukuma *hipotētiskajam* zemtekstam, kas liekas ietveram arī šīs abas Lietuvas kaimiņvalstis. Autors jau grāmatas ievadā atzīst, ka viņš nav veicis visaptverošu Igaunijas un Latvijas ārpolitikas analīzi un ir aprobežojies tikai ar tās subjektīvu pārskatu. Tādējādi viņš, šķiet, atzīst, ka lielākā daļa pētījumā izmantoto dokumentu, t.i., Lietuvas diplomātu korespondence, var būt tendencioza un ne vienmēr objektīva attiecībā uz Latvijas un Igaunijas īstenoto ārpolitiku. Varētu domāt, ka lasītājam šī fakta dēļ bieži nāksies sastapties ar līdzīgām piezīmēm, kas šķitīs esam spēcīgs pārmetums Rīgai un Tallinai, ja uz tām paraugās “ar lietuviešu diplomātu acīm”, kā izsakās A. Kasparavičs.⁸

Tomēr, skaidrodams jauniegūtos faktus un cenzdamies izturēties pret tiem rezervēti, autors atstāj pietiekami daudz vietas diskusijām. Varbūt Igaunijas un Latvijas diplomātu vairīšanās ziņot Kauņai par Padomju Savienības iesniegto deklarāciju var tikt saprasta kā šo valstu diplomātu centieni lietuviešu acīs mazināt Kremļa spiedienu, kuru viņi izjuta, un līdz ar to mākslīgi uzturēt savu politisko autoritāti, izmantojot jaunieceltā PSRS ārlietu tautas komisāra Vjačeslava Molotova padomnieka Vladimira Potjomkina žēlošanos, ka rietumvalstis noraidot krievu ideju garantēt Baltijas valstu drošību (sk. 111., 112., 114., 115. lpp.). Par to V. Potjomkins 1939. gada maija vidū sarunā žēlojās Lietuvas sūtnim Maskavā Dr. Ladam Natkēvičam. A. Kasparavičs pieļauj ne vien iespēju, ka neuzbrukšanas pakti, ko Igaunija un Latvija 1939. gada jūnija sākumā steigšus noslēdza ar Trešo reihu, varētu būt bijusi

⁸ “.. lietuviešu aizdomas, ka viņu kaimiņi spēlē slepenas politiskās spēles, pastiprinājās 1939. gada marta beigās un aprīļa sākumā, kad lietuviešu delegācijas pārstāvji Rīgā ievēroja Padomju Savienības sūtņa automašīnu “pastāvīgi” atrodamies Latvijas Ārlietu ministrijas tuvumā. Tomēr Pranam Dailidem, Lietuvas sūtnim Rīgā, neizdevās noskaidrot attiecības starp kaimiņvalsts sabiedrotajiem un padomiju, jo Latvijas Ārlietu ministrijas Politikas departamenta vadītājs “nevēlējās, lai viņu turpinātu iztāujāt par šo lietu, un nesniedza plašāku atbildi arī uz citiem jautājumiem”” (sk. 115. lpp.).

labi zināma daļa no Ribentropa diplomātiskās taktikas, bet arī, ka to noslēgšanu veicinājusi Vācijas interese nostiprināt britu diplomātu stratēģiskās pozīcijas, lai tādējādi novērstu staļiniskās Padomju Savienības uzmanību no Rietumeiropas ārpolitikas vadības slepenajiem jautājumiem un līdz ar to atvairītu arī padomju argumentus par “drošības garantiju” uzspiešanu Latvijai un Igaunijai (sk. 110. lpp.).

Lai gan autors salīdzina lietuviešu diplomātu korespondenci ar tālaika notikumiem vai arī ar Krievijas Ārlietu ministrijas arhīvā jaunatrastajiem dokumentiem,⁹ kas, šķiet, neļauj viņam novirzīties no vairāk vai mazāk zināmas patiesības, tomēr liekas, ka vēl joprojām paliek neatrisināts jautājums, cik lielā mērā Latvijas un Igaunijas vēstures avoti un historiogrāfiskie pētījumi var papildināt autora izteiktās domas vai pat tikt izmantoti, lai atrastu paralēles ar dažām no šīm domām.¹⁰

Kā Rīgas atbildi ietekmēja Lietuvas sūtņa Kaža Bizauska un Latvijas Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa tikšanās, kas pēc Lietuvas Valsts prezidenta Antana Smetonas neatlaidīgā lūguma notika Rīgā 1939. gada 17. martā? Abi satikās, lai apspriestu nacistu iebrukuma draudus Klaipēdā, un Lietuvas puses mērķis bija saņemt zināmas garantijas no Latvijas (110., 101. lpp.). Vai latvieši un igauņi vēsturnieki atzitu par patiesiem lietuviešu diplomātu apgalvojumus, ka “latvieši un igauņi faktiski visumā jutās apmierināti, ka mēs zaudējām Klaipēdu”, vai arī noraidītu tos kā nepatiesus? Ziemeļu sabiedrotos jau aizvien bija mākušas bažas, ka konflikts starp lietuviešiem un vāciešiem varētu ne vien pazudināt Lietuvu, bet arī “nākt par ļaunu viņiem pašiem” (121. lpp.).

Autora uzskatus šajā jautājumā apstiprina zināmi notikumi. Tā, piemēram, “Latvijas un Igaunijas pārdomas sākās pēc tam, kad Hitleris 1939. gada pavasarī bija denonsējis neuzbrukšanas paktu starp Poliju un Vāciju, un vēlāk pēc Berlīnes piedāvājuma Latvijai un Igaunijai noslēgt tādu pašu paktu. Paturot prātā 1939. gada 22. marta līgumu starp Lietuvu un Vāciju [par Klaipēdas apgabala nodošanu Vācijai] un straujo attiecību uzlabošanu starp

⁹ SSRS ģģaliooto atstovo Lietuvoje N. Pozdņiakovo 1939 04 03 slaptas pranešimas Nr. 62 SSRS užsienio reikalų liaudies komisariui M. Litvinovui. RFUPA, f. 0151, ap. 30, apl. 56, b. 2, l. 1. 14. // *Kasparavičius A.*, p. 138; SSRS reiklų Lietuvoje laikinojo patikėtinio N. Pozdņiakovo 1939 11 10 slapta Pažyma apie Lietuvus – SSRS santykių dvidešimtmetį SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato kolegijai. RFUPA, f. 0151, f. 211, ap. 14, apl. 15, b. 5, l. 13. // *Kasparavičius A.*, p. 139; SSRS Užsienio reikalų liaudies komisariato referentūros 1939 11 10 slapta pažyma URLK kolegijai SSRS – Lietuvos tarpusavio santykiai per dvidešimt metų. RFUPA. 211 f. 14 ap. 15 apl. 5 l. 2–13. // *Kasparavičius A.*, p. 139; SSRS ģģaliooto atstovo Lietuvoje N. Pozdņiakovo 1939 01 29 slaptas pranešimas Nr. 13 užsienio reikalų liaudies komisariui M. Litvinovui. RFUPA, f. 0151, ap. 30, apl. 56, b. 2, l. 1. 2–5. // *Kasparavičius A.*, p. 144; SSRS ģģaliooto atstovo Lietuvoje N. Pozdņiakovo 1939 05 22 slaptas pranešimas Nr. 104 SSRS užsienio reikalų ministriui V. Molotovui. Ibid. // *Kasparavičius A.*, p. 144.

¹⁰ *Felđmanis I., Stranga A., Virsis M.* Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse). – Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993. – 25., 26. lpp.; *Keruss J.* Latvijas neitrālā politika un neitralitāte 1933.–1940. gadā: promocijas darbs. – Rīga: [Latvijas Universitāte], 2008. – 224 lp.; *Labsvirs J.* Atmiņas un pārdomas. 3. daļa. – Rīga. 2002. – 62.–64. lpp.; *Treijs R.* Vilhelms Munters. – Rīga: Jumava, 2010. – 342. lpp.

abām valstīm, kas sākās pēc tam (ģenerālis S. Raštiks Berlīnē tika uzņemts ne vien aiz pieklājības, bet gan “uzņemts draudzīgi”), sarunu sākšana starp Latviju, Igauniju un Vāciju varēja nozīmēt gluži vienkārši to, ka Rīga un Tallina cenšas panākt “Kauņu, kura tās jau bija apsteigusi” politiskajā jomā” (121. lpp.).

Tomēr būtu interesanti salīdzināt Lietuvas, Igaunijas un Latvijas diplomātu uzskatus, kas atklātu, piemēram, faktu, ka Latvijas un Igaunijas diplomāti pievērsa lielāku uzmanību PSRS Ārlietu tautas komisariāta struktūras pārveidei, kas ietekmēja viņu nostāju un rīcību dažādos ārpolitikas jautājumos, arī attiecībā uz Lietuvu.¹¹

Tiesa, grāmatas autors oponentē arī Lietuvas vēsturnieka Zenona Butkus domām par to, ka 1934. gada 12. septembrī Ženēvā parakstītajā Baltijas antantes līgumā un tam pievienotajā slepenajā deklarācijā bija nosaukta tikai viena Lietuvas ārpolitikai specifiska problēma – Viļņas jautājums, savukārt Klaipēdas jautājums tajā netika skarts. Autors pierāda, ka minētā līguma 3. pants, kā arī tam pievienotā slepenā deklarācija apstiprina faktu, ka šajos dokumentos bija iekļautas abas minētās Lietuvas problēmas.¹² Tomēr jāsaubās, vai A. Kasparavičs akceptē Latvijas vēsturnieku apgalvojumu,¹³ ka šīs Lietuvas problēmas padarīja Baltijas antantes pastāvēšanu neiespējamu.

Apkopojot iepriekšminētās idejas, varētu domāt, ka grāmatas sestā nodaļa “Alternatīvu un iespēju meklējumi, lai pretotos neitralitātes politikas šķietamībai” (180.–249. lpp.) izraisīs vislielākās diskusijas triju Baltijas valstu vēsturnieku starpā.

Šķiet, ka šajā nodaļā A. Kasparavičs mēģina īstenot savu ideju, izsekojot lietuviešu diplomātu neizmantotajām iespējām (un, ņemot par pamatu

¹¹ Autors nešaubās, ka Baltijas valstu diplomātiskā sadarbība, kas bija savā ziņā mākslīga, nevarēja ilgi palikt apslēpta ārzemju novērotājiem vai komentētājiem. Padomju diplomāti vairāk vai mazāk pārzināja situāciju Baltijas antantes iekšienē, vēl jo vairāk tāpēc, ka Kremlis pievērsa īpašu uzmanību bijušajai impērijas normalei, kuru bija paredzēts “atgriezt” “modernizētās” impērijas sastāvā. Kremlim bija lieli plāni attiecībā uz Baltijas valstīm, tāpat arī Somiju, Poliju un Rumāniju. Pēc A. Kasparaviča domām, to pierāda PSRS Ārlietu tautas komisariāta un tā apakšnodaļu subordinācijas restrukturizācija, ko 1939. gada maija pirmajās dienās, tūlīt pēc iecelšanas ārlietu tautas komisāra amatā, īstenoja Vjačeslavs Molotovs. Molotovs pats personiski pārraudzīja Baltijas valstu un Somijas nodaļu. Tāpēc var tikai nožēlot, ka lietuviešu diplomāti pievērsa pārāk maz uzmanības šim diezgan zīmīgam faktam un novērtēja to par zemu. Lai gan Dr. Lads Natkēvičs, Lietuvas sūtnis Padomju Savienībā, savos ziņojumos Kauņai trīs reizes uzsvēra Ārlietu tautas komisariāta veiktos strukturālos pārkārtojumus, tomēr, kā apgalvo A. Kasparavičs, pēdējais ziņojums ticis nosūtīts tikai mēnesi pirms Molotova–Ribentropa pakta parakstīšanas, turklāt tas sagatavots neprofesionāli, pavirši, ietverot pretrunīgu informāciju, un vispār bijis rakstīts tonī, kas izklausījies vairāk pēc mierinājuma nekā pēc brīdinājuma. (Sk. šīs grāmatas 115., 116. lpp.)

¹² *Kasparavičius A.* Bendra ideja ir lemtis: Lietuva, Latvija, Estija // Lietuvas istorijos studijos. – T. 25. – Vilniaus universiteto leidykla, 2010. – P. 131–133. [Recenzija by: *Butkus Zenonas.* Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais. Lietuvas užsienio politikos dokumentai. 1918–1940 metai. – Vilnius: LII leidykla, 2008.]

¹³ *Butulis I., Zunda A.* Latvijas vēsture. – Rīga: Jumava, 2010. – 91. lpp.

Lietuvas piemēru, arī latviešu un igauņu neizmantotajām iespējām) laikā, kad viņi pūlējās izvairīties no *pasīvās* neitralitātes deklarēšanas, kas Lietuvai būtu varējusi dot iespēju palikt uz Eiropas politiskās kartes. Izceļot draudīgās starptautiskās tendences 1939. gada pavasarī un vasarā, A. Kasparavičs pievērs uzmanību visu triju Baltijas valstu hipotētiskajām diskusijām par to, kurš okupants varētu būt “labāks”, lai tādējādi mēģinātu atrast efektīvākas un papildu drošības garantijas.

Saskaņā ar autora apgalvojumu šie meklējumi minētajā laikposmā būtībā koncentrējās divos virzienos: 1) Baltijas valstu diplomāti sāka diezgan aktīvi pētīt, vai Baltijas valstu drošībai pietiktu ar to, ka viņi pasludina *pasīvās* neitralitātes politiku, vai arī viņiem būtu jāpieliek lielākas pūles, lai panāktu, ka neitralitātes politikas ieviešanu atbalsta starptautiskās garantijas; 2) viņi apsvēra arī to, vai triju Baltijas valstu neitralitāti nepieciešams “nostiprināt no iekšpuses”, noslēdzot savstarpējās palīdzības līgumu vai varbūt pat izstrādājot slepenu rīcības plānu ārvalstu agresijas gadījumam (181. lpp.). Arī šeit autors neaizmirst piebilst, ka tā bija Kauņa, nevis Rīga vai Tallina, kura uzņēmās šo pēdējo iniciatīvu.

Minētajā nodaļā aprakstīts, kā pieauga spriedze starp triju Baltijas valstu diplomātiem, spriedze, kuras pamatā, šķiet, bieži vien bija tikai šaubas, aizdomas vai pat muļķīga nenovīdība.

Runājot par Latvijas negribīgumu 1939. gada vasarā noslēgt triju Baltijas valstu militāro aliansi, A. Kasparavičs pierāda, ka lietuviešu diplomāti to skaidrojuši pirmām kārtām ar latviešu “pašlepnumu”. Tomēr drīz vien viņi šo domu atmata un sāka nopietnāk apsvērt varbūtību, ka Rīgas nostāju šajā jautājumā ietekmē Vācija, kurai bija slepens mērķis “novērst Baltijas valstu militārās vienotības nostiprināšanos” (214. lpp.).

Pēc A. Kasparaviča domām, valdībai Kauņā radās aizvien lielākas aizdomas, ka latvieši gluži vienkārši apzināti “spekulē ar savu ģeogrāfisko stāvokli” (215. lpp.). “K. Bizausks, kurš tolaik bija Lietuvas premjerministra vietnieks un īslaicīgi pildīja ārlietu ministra pienākumus [un savulaik bijis Lietuvas sūtnis Rīgā], pēc sarunas ar A. Varmi, Igaunijas ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Lietuvā, nonāca pie secinājuma, ka viņi [latvieši] formāli atbalsta Igaunijas un Latvijas militārā pakta noslēgšanu, taču neizsaka nekādus priekšlikumus par tā saturu, acīmredzot domādami – ja draudēs briesmas no ziemeļaustrumiem, tad tās vispirms skars Igauniju. Taču, atsaukdamiem uz mums, viņš varbūt domāja – ja draudēs briesmas no Rietumiem, tad mēs būsim pirmie, kas cietīs, un rezultātā Latvija tiks pasargāta” (215. lpp.).

Pētot lietuviešu diplomātiskos avotus, autoram rodas iespaids, ka 1939. gadā, kad izjuka Baltijas valstu militārā sadarbība, Lietuvā izveidojies diezgan negatīvs viedoklis par ziemeļu kaimiņiem. 1939. gada vasaras sākumā lietuviešu diplomāti, acīmredzot zaudējuši interesi par militāro aliansi, turpināja attīstīt sakarus ar Latviju, it kā gaidot kādu “atmaksu” no Latvijas vai pat kādu īpašu personisko “atmaksu” no V. Muntera (216. lpp.).

Tomēr arī Kauņa neizmantoja izdevību izveidot militāru aliansi, un to apliecina fakts, ka 1939. gada jūnijā, kad Latvijas sūtnis Lietuvā L. Sēja beidzot deva “mājienu” par militāru sadarbību starp Igauniju, Latviju un Lietuvu, ko

lietuvieši tik ilgi bija gaidījuši, K. Bizausks viņu strupi atraidīja, teikdams, ka “tagad iniciatīvai nav jānāk no mums” (217. lpp.). Kā var spriest pēc Lietuvas diplomātiskajiem avotiem, K. Bizausks reizēm ļoti kritiski vērtēja V. Munteru un viņa īstenoto politiku, 1939. gada vasarā sarunās ar igauņu un poļu diplomātiem Kauņā izsakoties, ka Munters ilgu laiku vērpis intrigas. Līdzīgi uzskati par Rīgas politiku attiecībā uz Lietuvu bija arī bijušajam Lietuvas ārlietu ministram Stasim Lozoraitim (tāpat kā Petram Klimam un Bronum Kazim Balutim – Lietuvas sūtņiem Parīzē un Londonā) (217. lpp.).

A. Kasparavičs uzsver arī to, ka visa šī situācija, bez šaubām, ne vien vājināja Lietuvas un Latvijas militāro vienotību, bet arī kavēja Baltijas antantes vispārējo nostiprināšanu (217. lpp.). Tomēr šie attiecību saspīlējuma aspekti var tikt novērtēti arī kā auglīgs izpētes lauks lietuviešu, latviešu un igauņu vēsturniekiem.

Starp “nomierināšanu” un “reālpolitiku”

Bez šeit minētajiem jaunajiem intriģējošajiem vai negaidītajiem faktiem tuvāk jāaplūko arī daži problemātiskāki aspekti, kas likti A. Kasparaviča pētījuma pamatā. Autors vēlas īpaši uzsvērt, ka Baltijas valstu neitralitāti nestiprināja ārvalstu atbalsts un starptautiskās drošības garantijas. Viņaprāt, Lietuva, Latvija un Igaunija neparūpējās, lai triju Baltijas valstu neitralitāte kļūtu par starptautiski atzītu faktu. Ja netiktu saņemtas starptautiskas drošības garantijas, Baltijas valstīm savu neitrālo nostāju varbūt būtu vajadzējis apliecināt ar Tautu Savienībai iesniegtu dokumentu. Tomēr joprojām pastāvēja tas, ko autors dēvē par *passivo* neitralitāti, un to nedrīkst aplūkot tikai idejas līmenī. Tā kā Baltijas valstu deklarētajai neitralitātes politikai trūka dokumentāra apstiprinājuma, daudzi Lielbritānijas, Francijas, Vācijas un Krievijas diplomāti to kritizēja un neņēma vērā, kas arī izskaidro, kāpēc tai bija lemts ciest neveiksmi. Baltijas valstu neitralitāte nebija vispāratzīta, kā tas bija Šveices gadījumā. Rietumvalstis uzskatīja, ka Baltijas valstis neitralitātes politiku izvēlējušās konjunktūras apsvērumu dēļ, hitleriskās Vācijas izraisīto baiļu un spiediena ietekmē (sk. 119., 181.–184. lpp.).

Jāuzsver arī, ka, pēc A. Kasparaviča domām, Baltijas valstu neitralitātes politikas ideoloģisko bāzi veido diezgan atšķirīgi komponenti. Runājot par Igauniju un Latviju, viņš piemin dažus no tiem: Sudetijas krīzes postošo ietekmi uz nestabilo Baltijas reģionu; mērķi pasargāt savu valsti no Austrumeiropas potenciāli bīstamās kolektīvās drošības sistēmas; mēģinājumus sev noderīgā veidā pieņemt nomierināšanas politisko doktrīnu (sk. 49. lpp.).

Autors uzsver, ka Lietuva atšķirībā no saviem ziemeļu kaimiņiem piekopa daudz piesardzīgāku ārpolitiku, novērtējot diplomātisko sakaru attīstību Rietumeiropā; šo paradumu, pēc autora domām, bija likusi pieņemt rūgtā mācība, ko Lietuvas diplomāti guva, attīstot diplomātiskos sakarus ar Poliju, Vāciju un Padomju Savienību. Sudetijas krīzes sekas Lietuvā tika izprastas nedaudz citādi kā Latvijā un Igaunijā, un lietuvieši nedomāja, ka tās būtu iespējams likvidēt, izstājoties no kolektīvās drošības sistēmas un pasludinot neitralitāti. Kauņas tieksmi uzturēt saites ar Tautu Savienību noteica, pirmkārt, bažas par Klaipēdas apgabala likteni un augošā nepieciešamība uzturēt pēc iespējas ciešākas saites ar Klaipēdas līguma parakstītājiem. Otrkārt, pastāvēja aizdomas, ka līdz ar britu un franču ietekmes mazināšanos Eiropā

un Krievijas bailēm zaudēt savu “absolūto primitīvo bardzību” Lietuvai var kļūt postošs ne tik daudz Polijas un Vācijas valdības kurss, cik abu šo valstu nosliece manevrēt ar katru līguma punktu (sk. 51. lpp.). Nebija nejaušība, ka Lietuvas sūtnis Parīzē P. Klīms slepenajā ziņojumā Kauņai mudināja par katru cenu saglabāt saites ar Klaipēdas līguma parakstītājiem, jo, ja “Vācija tiešām ir ķērusies pie “miermīlīgām metodēm”, Berlīne varēs sasniegt savu mērķi – iegūt Klaipēdu, “izmantojot angļus”. Pēc A. Kasparaviča domām, viņi šo Klaipēdas līguma parakstītāju “pieskatīšanas” taktiku mēģināja turpināt arī pēc Minhenes konferences (sk. 51. lpp.).

Lai gan lasītājam rodas iespaids, ka Lietuvas lēmumu izstāties no Tautu Savienības un izvēlēties neitralitātes ceļu ietekmēja galvenokārt ziemeļu kaimiņi (it sevišķi Igaunija), tomēr, pēc autora domām, runājot par radikālajām pārmaiņām Lietuvas ārpolitikas kursā, būtu nepareizi un nekorekti vainot tajās tikai Rīgas vai Tallīnas bailes no Padomju Savienības iespējamiem un grūti prognozējamiem “kolektīvās drošības pasākumiem” Baltijas reģionā. Šķiet, ka daži Lietuvas diplomāti domāja, turklāt gluži pamatoti, ka viņu tuvākajiem kaimiņiem ir vērā ņemama ietekme uz Latvijas un Igaunijas ārpolitikas kursa maiņu, kas zināmā mērā atgādināja Stokholmas sindroma raksturīgākās iezīmes (sk. 49.–75. lpp.).

Uzsvērts arī tas, ka neitralitātei nostiprināties traucēja pašu Baltijas valstu antantes līguma (1934) ietvaros īstenotā ārpolitika, kas, pēc A. Kasparaviča domām, vērtējama kā par labu nākoša Padomju Krievijas ārpolitiskajām interesēm.¹⁴ Viņaprāt, taktikas ziņā šāda rīcība bija Baltijas valstu ieguvums, taču, lūkojoties uz valstu globālajiem mērķiem no stratēģijas viedokļa, kļūst skaidrs, ka tas bija acīmredzams zaudējums, kam vēlāk sekoja *pasīvās* neitralitātes politika.

Atklāts paliek svarīgs jautājums, vai atsevišķi var runāt par “reālu” Baltijas valstu neitralitāti, kad 1939. gada pavasarī tika parakstīts Latvijas un Igaunijas neuzbrukšanas līgums ar Trešo reihu (sk. 119., 127.–145. lpp.). Pēc grāmatas autora domām, Baltijas valstu liktenis tika izlemts 1939. gada augusta beigās, septembrī un oktobra sākumā, kad padomju sistēma uzspieda savu protektorātu, kad padomju diktātu pieņēma Igaunija un Latvija, bet Polijas valsts praktiski bija iznīcināta, un savukārt Lietuvai nekādas izejas vairs nebija. Kā uzsver A. Kasparavičs, 1940. gads bija jau tikai šo notikumu sekas.¹⁵

Var apgalvot, ka Baltijas valstu savstarpējās palīdzības alternatīvas tomēr bija reālas, taču tās palika neizmantotas visu trīs Baltijas valstu egoistisko interešu, politiķu īsredzīguma vai personisko ambīciju dēļ. Šeit būtu vajadzīga diskusija par mēģinājumu izveidot trīs Baltijas valstu tikšanos augstākajā līgā (sk. 211.–214. lpp.). A. Kasparaviča grāmatas sestajā nodaļā tiek izskatīta iespējamā neitralitātes aizstāvēšanas perspektīva, veidojot Baltijas valstu militāro savienību, kurai, kā zināms, nebija lemts īstenoties. Autors netieši uzsver, ka visvairāk šīs politikas realizācijai traucējusi Rīgas ietiepība, savukārt turpmākie mēģinājumi jau bija novēloti (sk. 202.–208., 217.–223., 247. lpp.).

Mēģinājumu izveidot militāro savienību ietekmēja visi starpkaru Lietuvas, Latvijas un Igaunijas ārpolitikas iezīmētie saspilējumi: Latvijas ģeo-

¹⁴ Alģimanta Kasparaviča intervija Lietuvas radio 23.08.2010.

¹⁵ Turpat.

politiskā stāvokļa atšķirības deklarēšana, Igaunijas mēģinājumi integrēties Skandināvijas valstu saimē, Lietuvas, Klaipēdas un Viļņas problēmas utt. Īpaši trāpīgi visu Baltijas valstu īstenoto ārpolitiku pirms neitralitātes norieta rezumē autora apgalvojums, ka Baltijas valstu politiķi 1939. gadā Eiropas starptautiskā stāvokļa vērtējumos, gan ģeopolitiski, gan ideoloģiski tomēr bija pamatīgi “iestrēguši” pagātnē – atmiņās par 1918.–1920. gadu un tālaika ģeopolitiskajām reālijām (229. lpp.).

Par neapgūto vēstures stundu

Fakts, ka Baltijas valstīm bija iespēja izmantot politisko manevrēšanu un ka tās savā ziņā to izmantoja pilnā mērā, liecina, ka šīs valstis pēc starptautiskā stāvokļa analīzes un zināmām diskusijām, visai atšķirīgu motīvu mudinātas, labprātīgi un diezgan radikāli izstājās no Eiropas brūkošās kolektīvās drošības sistēmas un izšķirošajā brīdī izvēlējās pasīvās neitralitātes politiku, ko varētu saukt par politisko veģetēšanu (sk. 251., 252. lpp.).

Pēc autora domām, izvēloties neitralitāti, Baltijas valstīm nevajadzēja palikt tikai pasīvām statistēm starptautiskajos procesos un rīkoties vienīgi saskaņā ar lielās politikas režisoru rakstītajiem scenārijiem. Lietuvas, Latvijas un Igaunijas izdarītā pretrunīgā neitralitātes politikas izvēle un tikpat pretrunīgā īstenošana, kā arī fakts, ka visas trīs valstis Otrā pasaules kara priekšvakarā atteicās no citām politiskās izvēles alternatīvām, šķiet, tikai paplašināja visas Eiropas politisko krīzi un veicināja Vecās pasaules demokrātiju *lielās politikas* neveiksmju virkni (253. lpp.).

A. Kasparavičs, vadoties pēc parunas “kurš stiprākais, pie tā arī vajag pieslieties”, mēģina ielūkoties arī šodienas Lietuvas ārpolitikā (domājams, šeit būtiski neatšķiras arī Latvijas un Igaunijas piemērs). “Šodienas Lietuvas politiskā elite nav mācījusies no pagātnes kļūdām, tai piemīt diezgan “laucinieciski” uzskati par to, ka ģeopolitisko valsts drošību vislabāk var nodrošināt šobrīd stiprākais militārais un politiskais spēks pasaulē,” saka vēsturnieks. Faktiski tādi uzskati ir identiski tiem, kas valdīja 30. gadu beigās, kad ievērojamākais spēks Eiropā bija hitleriskā Vācija, bet īpaši latvieši un igauņi cerēja, ka Trešais reihs varētu viņus aizsargāt no totalitārās boļševistiskās Padomju Savienības labāk nekā “lempīgie” Rietumu demokrāti (sk. 229., 230. lpp.).

Noslēgumā jāatzīst ka A. Kasparaviča veiktais pētījums ir tiešām novatorisks un savdabīgs skatījums uz 20. gs. 30. gadu beigu vēsturi ne tikai Baltijas valstīs, bet arī citviet Eiropā. Grāmatas autors vairākkārt ir uzsvēris, ka viņa skatījums ir vienpusējs, tādēļ viņš piedāvā ar jaunu skatu paraudzīties arī uz Anglijas vai Francijas ārpolitikas neviennozīmību Baltijas austrumu daļā. Darbs argumentēti un detalizēti parāda Lietuvas, Latvijas un Igaunijas reģionālās un globālās politikas peripetijas, sākot ar šo valstu atkāpšanos no Tautu Savienības sistēmas un beidzot ar pilnīgu pazušanu no tālaika Eiropas politiskās kartes. Darbā iespējams atrast ne tikai jaunus novērojumus un atziņas, bet arī daudzus neatbildētus jautājumus, uz kuriem rast atbildes vajadzētu šo problemātiku pētošajiem vēsturniekiem – vispirms jau Igaunijā un Latvijā.

Roberts Šimkus

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Caune A., Ose I. Latvijas viduslaiku mūra baznīcas. 12. gs. beigas – 16. gs. sākums: Enciklopēdija. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. – 512 lpp.: il.

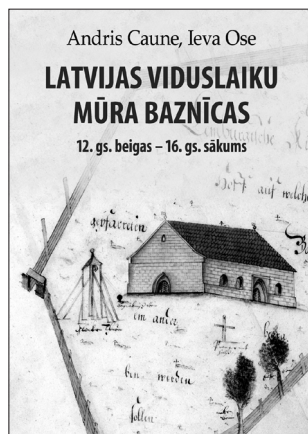
Iznākusi grāmata, ko autori paši raksturojuši kā enciklopēdiju un pirmo soli Latvijas viduslaiku baznīcu saraksta sastādīšanā un vēsturisko ziņu vākšanā. Savā ziņā to var uzlūkot kā turpinājumu abu autoru jau senāk iznākušajam darbam par Latvijas viduslaiku mūra pilīm. Pamatotu iemeslu dēļ grāmatā aplūkotas tikai mūra baznīcas, neiekļaujot pētījumā ziņas par viduslaiku koka baznīcām un piļu kapelām.

Izdevuma ievadā sniegts izmantoto avotu, kā arī īss historiogrāfisks apskats. Tālāk aplūkota mūra baznīcu celtniecības vēsture Latvijā pirms reformācijas (sniegts arī pārskats par šo baznīcu svētajiem patroniem), kā arī raksturots šo baznīcu celtniecības veids – orientācija, stili, būvtipi un plānojums, iekštelpu iekārtojums u.c.

Izdevuma galveno daļu aizņem 52 mūra baznīcu apraksts alfabētiskā secībā pēc atrašanās vietas. No šīm baznīcām 10 atrodas Rīgā (Vecrīgā), 21 – Livonijas ordeņa, 20 – Rīgas arhibīskapijas un viena – Kurzemes bīskapijas teritorijā; faktiski gandrīz visas atrodas Vidzemes rietumdaļā un vidusdaļā, tikai divas Zemgalē (Bauskā un Dobelē) un pa vienai Kurzemē un Latgalē (Aizputē un Rēzeknē). Ikšķilē Meinarda laikā celtais un pēc tam 13. gadsimta pirmajā pusē pārbūvētais dievnams aplūkots kā divas atsevišķas baznīcas. Pēc konfesionālās piederības gandrīz visas ir Romas katoļu, trīs (Cēsis, Koknesē un Rīgā) – pareizticīgo baznīcas.

Grāmatas beigās pievienota speciālo terminu vārdnīca, avotu un literatūras saraksts, kā arī kopsavilkums vācu valodā.

Katras baznīcas apskatā līdztekus informācijai par tās atrašanās vietu, svēto patronu un baznīcā veiktajiem pētījumiem sniegts plašāks pašas celtnes apraksts un pārskats par vēsturiskajām (t.sk. ikonogrāfiskajām) ziņām. Tekstu bagātīgi papildina ilustrācijas – plāni, zīmējumi un fotogrāfijas. Autori norāda uz vairākiem literatūrā sastopamiem kritiski vērtējamiem spriedumiem un t.s. ceļojošām kļūdām, piemēram, par it kā 1647. gadā notikušo Piebalgas

baznīcas un 1780. gadā – Skujenes baznīcas pārbūvi (234., 406. lpp.). Kritiski vērtēta hipotēze par kādas Koknesē 12. gadsimta slānī atsegtas celtnes palieku saistīšanu ar pareizticīgo baznīcu (169.–170. lpp.).

Pamācošs ir arī ilustratīvais materiāls: lai cik izcils būtu J. K. Broces devums mūsu kultūrā, dažādu attēlu salīdzinājums (Cēsu Sv. Katrīnas baznīca 128.–129. lpp., Salaspils Sv. Jura baznīca 369.–371. lpp.) liecina, ka jābūt ļoti uzmanīgam, novērtējot viņa zīmējumu precizitāti.

Diemžēl pētījumam ir kāda skumdinoša pieskaņa: nākas secināt, ka mūsu baznīcu viduslaiku mantojums ir stipri vien trūcīgāks nekā tas varētu būt, un iemesls tam ir gan vēlāku laiku pārbūves, gan kara un cita veida postījumi. No daudzām baznīcām saglabājušies tikai fragmenti, vai arī tās vispār pazudušas no zemes virsas, līdz ar to katra vēl pārpalikusī viduslaiku liecība būtu jāargā ar īpašu uzmanību.

Dažas lietas varētu precizēt vai arī interpretēt citādāk, nekā to piedāvā pētījuma autori. Ikšķiles draudzes novads (*parrochia*) pirmoreiz minēts jau 1248., nevis 1457. gadā (156. lpp.). Rēzeknes, Ludzas un Viļakas baznīcām 1613. gadā trūka nevis draudzes novada (247. lpp.), bet gan priestera (*parochus*). Atsaucoties uz 17. gs. zīmētiem Raunas baznīcas plāniem, izteikta doma, ka baznīcai dienvidu pusē bijusi liela piebūve (sk. 239.–240. lpp.), tomēr plānos iezīmētās līnijas var tiklab liecināt arī par mūra žogu. Savukārt pie Mālpils baznīcas ziemeļaustrumu stūra būs bijis nevis vieglā koka konstrukcijā celts kaulu kambaris (220. lpp.), bet gan kaulu bedre, kā tas norādīts 218. lpp. ievietotajā plānā (*Kuhle mit todten beinen*), līdz ar to plānam pievienotajā baznīcas sānskatā nekāda piebūve nav parādīta.

Vēl viena piezīme, kas faktiski attiecināma uz daudzām publikācijām. Būtu vēlams dokumentos minētos baznīcu, amatpersonu u.tml. oriģinālnosaukumus dot nominatīvā vai, ja nominatīvs grūti nosakāms, citēt visu teikumu vai teikuma daļu. Tā, *Montem sancti Nicolai* (136. lpp.) vietā labāk būtu rakstīt *Mons sancti Nicolai, ecclesiae S. Pauli* (171. lpp.) vietā – *ecclesia S. Pauli* (taču turpat tālāk pareizi – *rector ecclesiae S. Pauli*) utt.

Andra Caunes un Ievas Oses darbs ir augstu vērtējams ieguldījums Latvijas viduslaiku kultūras pētniecībā. Autori pedantiski vākuši un sakopājuši visas iespējamās ziņas un norādes (arī eventuālās) par Latvijas viduslaiku mūra baznīcām vienā veselumā, un šādā aspektā gan kā pētniecisks, gan enciklopēdisks izdevums tas ir pirmreizējs. Grāmata noteikti būs vērtīgs ieguvums gan dažādu nozaru speciālistiem, gan interesentiem.

Muntis Auns

Ventspils muzeja raksti. VI / Sast. M. Jakovļeva, A. Vijups. – Ventspils: Ventspils muzejs, 2009. – 276 lpp.: il.

Ventspils muzeja rakstu kārtējā – sestajā krājumā ietverti 2007. gadā notikušās Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturei veltītās konferences materiāli, kas papildināti ar dažiem citiem rakstiem. Kopā krājumā ir 17 raksti, kuros atspoguļojas gan dažāda tematika, gan hercogistes vēstures

starptautiskais skanējums – autoru vidū ir pētnieki no Latvijas, Austrijas, Francijas, Lietuvas, Polijas un Vācijas.

Jau krājuma sākumā ievietotas ziņas par katru autoru, kā arī īsi raksturots rakstu saturs, tādēļ šajā apskatā iezīmēti galvenie tematiskie virzieni.

Vispirms jāmin hercogistes ārējās attiecības dažādos laikos – ar Angliju (F. Kellers), Zviedriju (M. Balcereks), Nīderlandi (A. Filberts). Pirmie divi autori aplūkojuši galvenokārt hercoga Vilhelma aktivitātes, bet A. Filberts pētījis iecerēto, taču neīstenoto Kurzemes un Roterdamas sadarbību koloniālpolitikā pašās 17. gadsimta beigās.

Par “ārpolitiski iekšpolitisku” jautājumu varētu dēvēt B. Dibaša rakstu “Kurzeme un Kurzemes tematika Polijas–Lietuvas seimos 16.–18. gadsimtā” (aplūkota seima funkcionēšana un Kurzemes un Piltenes muižniecības saikne ar to) un E. Oberlendera rakstu par Vidzemes un Kurzemes bruņniecības “brīvprātīgo padošanos” poļu-lietuviešu, zviedru un krievu virskundzībai (1561–1795). Pēdējā tēma acīmredzot vēl ilgi būs diskusiju objekts, jo jautājumā par Baltijas muižniecības privilēģiju saglabāšanos nenovēršamas virsvaras maiņas apstākļos joprojām pastāv dažādi viedokļi: muižniecībai bija iespējams noturēt savas pozīcijas, vai nu pateicoties laimīgu nejaušību ķēdei (pēc E. Oberlendera), vai arī agrāko likumu un privilēģiju saglabāšana bija tā laika Eiropas standarts (J. fon Ungers-Šternbergs).

Līdzīga tēma ieskicēta arī A. Čerpinskas rakstā “Kurzemes hercogistes ēnā: Kurzemes guberņas lojalitāte Krievijai 1812. gada karā”, atstājot atklātu jautājumu, vai muižniecības sadarbošanās ar franču okupācijas varu vērtējama kā muižniecības dubultmorāle vai arī kā centieni saglabāt kārtību zemē un nosargāt savas kārtas pozīcijas.

Dažādi Kurzemes hercogistes ekonomiskās dzīves jautājumi aplūkoti M. Jakovļevas, V. Kvaskovas un Z. Ķaupas darbos. V. Kvaskovas rakstā “Hercogienes Elizabetes Magdalēnas saimnieciskā darbība” atainota gan Elizabetes Magdalēnas (1580–1649) muižu pārvalde un saimniecība, gan raganu prāvas viņas muižās, gan hercogienes interese par farmāciju un dziedniecību un rūpes par baznīcu būvi un uzturēšanu. Z. Ķaupas raksts “Lietuva un Kurzemes ostas 18. gadsimtā” veltīts Lietuvas un Kurzemes tirdzniecībai un tirdzniecības infrastruktūras jautājumiem. Savukārt M. Jakovļevas rakstā par Kurzemes hercogistes floti un kuģu būvi aplūkots reālais, no dokumentiem izsecināmais lietu stāvoklis un kļiedēts mīts gan par it kā vareno Kurzemes hercogu floti (tajā ziedu laikos patiesībā bijuši tikai 15–35 kuģi), gan par nekad neeksistējušo kuģu būvētavu Kuldīgā.

Plašāka hercogistes sabiedrība aplūkota antropologu G. Gerharda un G. Zariņas pētījumos par Ziemeļkurzemes iedzīvotāju veselību un citiem demogrāfiskiem aspektiem un M. Barzdevičas rakstā par ļaužu ikdienas

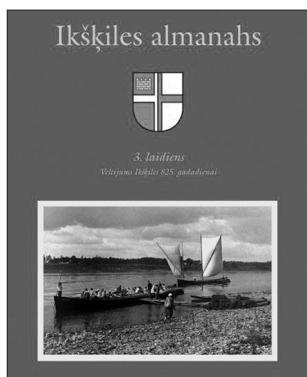

dzīvi (dienas režīms un godi pēc baznīcu vizitāciju dokumentiem); savdabīgā veidā gan hercogistes ikdienas dzīve, gan kari un mītiski priekšstati par pasauli atainojušies folklorā (L. Jakubenoka. “Kurzemes hercogistes atspoguļojums vēstītājfolklorā”). Pārskatu par hercogistes ebreju kopienas vēsturi, it īpaši tās apgaismības pārstāvju darbību 18. gadsimta otrajā pusē, sniegusi T. Aleksejeva.

Dažādiem avotiem, līdztekus atainojot arī vairākas Kuzemes hercogistes vēstures nianses, pievērsusies A. Būsa (“18. gadsimta beigu Kurzemes ceļu kartes Valsts bibliotēkā Berlīnē”) un J. Baltiņš (“Heraldika Ketleru dinastijas Kurzemes princešu zīmogos”). A. Sommerlata apcerējusi lokālās vēstures rakstniecību Kurzēmē apgaismības laikmetā.

Interesanto rakstu krājumu savdabīgu padarījušas dažādas tehniskas (maketētāja? korektora? tipogrāfijas?) dīvainības, taču teksts ir salasāms, un tas ir pats galvenais.

Muntis Auns

Ikšķiles almanahs. Veltījums Ikšķiles 825. gadadienai. 3. laidziens / Sastādītājs Valdis Villerušs. – Ikšķile, 2010. – 271 lpp. ISBN 978-9984-49-103-5

Sabiedrības iniciēti un Ikšķiles novada domes balstīti, kultūras mantojuma kopšanas darbi realizējušies zinātnisku, kultūrvēsturisku pētījumu apkopojuma “Ikšķiles almanahs” kārtējā – 3. laidienā.

Krājums pakārtots Ikšķiles vārda pirmā pieminējuma rakstītajos avotos 825. gadskārtai. Tajā iekļauti šai gadskārtai veltītās zinātniskās konferences materiāli, kultūrvēsturiski pētījumi par jaunākā laikmeta novada vēsturi, ainavu, novada ievērojamiem cilvēkiem, kā arī pēdējo gadu svarīgāko kultūras notikumu hronika.

Ikšķilei bija lemts kļūt par vietu, no kuras aizsākās Rietumu kristīgās baznīcas misija Latvijas teritorijā, kas neatgriezeniski ietekmēja Baltijas tautu vēsturiskos likteņus. Gan vēsturnieku *Munti Aunu*, gan arheologu *Gunti Zemīti* ieintriģējis jautājums, kāpēc bīskaps Meinards tieši Ikšķīli izvēlējies par savas misijas centru. Kā rāda arheoloģiskie pētījumi, ceļā no Daugavas grīvas līdz Ikšķīlei tolaik bijusi vesela rinda apdzīvotu lībiešu apmetņu, tostarp pat lielākas un nozīmīgākas dzīvesvietas nekā Ikšķile. Analizējot gan rakstītos avotus, gan arheoloģisko izrakumu liecības, autori aplūko Ikšķīles vietu un lomu citu Daugavas lejteces lībiešu ciemu, kā arī 12. un 13. gs. Baltijas notikumu kontekstā.

Savukārt par Eiropas un pasaules tirdzniecības un satiksmes ceļu krustpunktu Ikšķīli un Daugavas lejteci uzlūko vēsturnieks *Kaspars Kļaviņš*.

Rakstā *“Ikšķīle Bizantijas, Tuvo Austrumu un Rietumeiropas kontekstā”* viņš norāda, ka “Ikšķīles lībieši bija pasaulei atvērti tirgotāji un sava laikmeta konjunktūras zinātāji” un ka Latvija nav nekad bijusi vientuļa sala, bet gan vienmēr atradusies saiknē ar lielajiem kultūrvēstures procesiem, pateicoties Daugavas un Dņepras ūdensceļam. Rakstam pievienota arī leģenda par kāda lībiešu valdnieka dēla Biko nežēlīgo atriebību dāņu konungam Jarmerikam no Sakša Gramatiķa 13. gs. sarakstītās “Dāņu vēstures”, kas latviešu valodā līdz šim nebija tulkota.

Jautājumiem par kristietības ienākšanu Austrumbaltijā un baltu un somugru tautību kristianizācijas pirmsākumiem pievērsies *Andris Šnē* rakstā *“Divas ticības, divas kultūras, divas identitātes: kristietība un pagānisms Livonijā 12. un 13. gadsimtā”*. Raksturojot faktorus, kas noteica kristietības izplatīšanas iespējas, jaunās ticības pieņemšanu vai noraidīšanu, autors parāda, kā veidojās vēlākajai Livonijas telpai raksturīgā duālā reliģiskā un sociālā organizācija.

Teologs *Guntis Kalme* rakstā *“Sv. Meinards – laikmets, misija, mācība baznīcai un sabiedrībai”* apskata bīskapa Meinarda lomu Latvijas baznīcas vēsturē, analizējot viņa darbību uz tālaika notikumu fona, kā arī iezīmē šo notikumu konsekvences baznīcas vēsturei kopumā. Autors raksturo tālaika ārējo un iekšējo ģeopolitisko situāciju, Latvijā dzīvojošo maztautu civilizācijas pakāpi, krustakaru ideoloģiju. Autors dod atbildi arī uz jautājumu, kāpēc bīskapa Meinarda darbībai bija tik maznozīmīgi un nenoturīgi panākumi un kādi panākumi pievēršanai Kristus ticībai ir mūsdienās.

Jaunākos laikos – Pirmā pasaules kara gados Ikšķīle atradās latviešu strēlnieku cīņu centrā, tāpēc “Ikšķīles almanaha” veidotāji uzskatījuši par pienākumu lasītājiem atgādināt par šiem drošsirdīgajiem cīnītājiem. Saistībā ar latviešu strēlnieku pulku dibināšanas 95. gadskārtu krājumā ievietoti vēsturiski fotomateriāli par Nāves salu un *Ērika Jēkabsona* raksts par sabiedrisko un politisko darbinieku Jāni Goldmani (1875–1955), kura vārds nemainīgi tiek pieminēts visu laiku mācību grāmatās saistībā ar strēlnieku bataljonu izveidošanu un darbību 1915.–1917. gadā.

Visai drīz pēc Pirmā pasaules kara postījumu novēršanas darbiem Ikšķīlē sākās sabiedriskā un kultūras rosība, ko sekmēja “Ikšķīles kultūras biedrība” un “Labierīcības biedrība”, par kuru darbību materiālus apkopojusi *Dagmāra Villeruša*, pievienojot savam rakstam arī biogrāfisku izziņu par Eduardu Rozīti – rūpnieku, tirgotāju un mākslas mecenātu.

Interesenti krājumā atradīs *Valda Villeruša* rakstu par gleznotāja, latviešu scenogrāfijas pamatlicēja, arī Latvijas Mākslas akadēmijas rektora Jāņa Kugas (1878–1969) dzīvi un darbību. Autors devis isas ziņas arī par Ikšķīlē dzīvojošajiem J. Kugas audzēkņiem. Ikšķīles un Daugavas tēma caurvij daudzus J. Kugas mākslas darbus, kas neapšaubāmi šodien palīdz mums vizualizēt Rīgas hidroelektrostacijas celtniecības rezultātā zaudētās kultūrainavas pirmatnējo skaistumu. Šos zaudējumus uzskatāmi parāda ģeogrāfa *Dāvja Kļaviņa* pētījums *“Daugavmalas ainavas biogrāfija: Rīgas HES radītās pārmaiņas”*. Autors uzsver, ka notikušās izmaiņas ir uzskatāms piemērs, kad vietējās intereses un identitāte tiek pretstatīta reģionālām un nacionālām vajadzībām, neatgriezeniski ietekmējot gan kultūrvēsturisko ainavu, gan arī

cilvēku dzīvi. Autors pētījumu balstījis uz Rīgas HES applūdināmajā zonā dzīvojušo cilvēku dzīvesstāstiem.

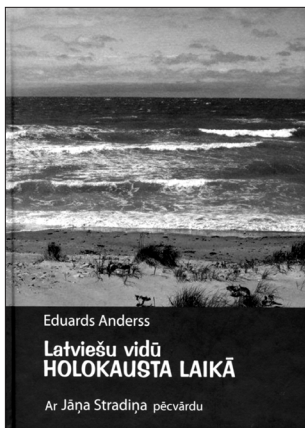
Vairāk nekā 40 dzīves gadu Ikšķilē aizritēja populārajai bērnu grāmatu rakstniecei Zentai Ērglei, kurai 2010. gadā pieminējam 90. gadskārtu. Taču šoreiz krājumā atradīsim rakstu, kurā apkopota nevis Z. Ērgles literārā darbība, bet gan viņas devums Ikšķiles vasarnīcu ciemata attīstībā. Z. Ērgle pēc profesijas bija arhitekte un 20. gs. 50. gados izstrādāja Ikšķiles ciemata arhitektonisko plānojumu, kas bija viens no viņas pirmajiem projektiem. *Arta Ērgļa* raksts “*Desmit gadi Ikšķiles attīstībā*” iepazīstina gan ar Z. Ērgles redzējumu par Ikšķiles attīstību, gan ar korekcijām, kas turpmākajos gadu desmitos tajā ienesa gan pozitīvas, gan negatīvas izmaiņas.

Krājuma hronikas sadaļā ievietota informācija par Ikšķiles brīvdabas estrādes iekļaušanu valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, par kultūras mantojuma centra izveidi Ikšķiles novadā, vides mākslas festivālu Ikšķilē, kā arī *In memoriam* diviem ikšķīliešiem – lauksaimniecības darbiniekam Ansim Trapiņam (1929–2008) un novada un Daugavas kultūrvēstures pētniecei un popularizētājai Vaidai Villerušai (1930–2009).

Priekšvārdā sastādītājs Valdis Villerušs, ieskicējot almanaha nākotni, norāda, ka ir iecere “almanahā turpmāk dot plašāku ieskatu vēstures vizuālajās liecībās ar komentētu attēlu kopām”. Atbalstot šo ieceru, no savas puses iesaku padomāt arī par attēlu kvalitāti, kas tikai cels krājuma nozīmību.

Ar lielu interesi ieskatījos krājumā publicētajos rakstos un domāju, ka tajā atrodams saistošs materiāls ne tikai Ikšķiles novada ļaudīm, bet ikvienam, kuram interesē vēsture un kultūrvēsture.

Antonija Vilcāne

Anderss E. Latviešu vidū holokausta laikā. – Rīga: Jumava, 2011. – 239 lpp.: il.

Pateicoties nodibinājuma “Latvijas Okupācijas muzeja biedrība” finansiālam atbalstam, latviešu valodā iznākusi ASV dzīvojošā ievērojamā kosmosa ķīmijas profesora Eduarda Andersa (*Edward Anders*) atmiņu grāmata “Latviešu vidū holokausta laikā”. 1926. gadā Liepājā dzimušais E. Anderss (sākotnējā uzvārdā Alperovičs) iesākumā atmiņas bija iecerējis veltīt tikai saviem tuviniekiem un draugiem, bet vēlāk tās pārstrādāja un adresēja daudz plašākam lasītāju lokam.

E. Andersa vārds Latvijas lasītājiem jau sen labi pazīstams sakarā ar grāmatu “*Jews in Liepāja, Latvia 1941–45. A Memorial Book*” (Ebreji Liepājā, Latvija 1941–45. Piemiņas grāmata) un “*Nineteen Months in a Cellar: How 11 Jews eluded Hitler’s Henchmen. The*

Diary of Kalman Linkimer (1913–1988)” (Deviņpadsmit mēneši pagrabā: Kā 11 ebreji paslidēja garām Hitlera rokaspušiem. Kalmana Linkimera (1913–1988) dienasgrāmata) iznākšanu, publikācijām Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumos un dažādām aktivitātēm, lai iemūžinātu nacisma upuru piemiņu Liepājā.

E. Andersa atmiņas no angļu valodas tulkojis Pēteris Bolšaitis. Viņš grāmatas sākumā ievietojis arī savus ievadvārdus. Savukārt pēcvārdu izdevumam uzrakstījis akadēmiķis Jānis Stradiņš. Ebreju tautības apzīmēšanai tulkotājs lieto abus terminus: “žids” un “ebrejs”. Vārds “žids” izmantots notikumu aprakstam līdz Otrā pasaules kara beigām, bet pēc tam lietots vārds “ebrejs”.

Pati E. Andersa grāmata sastāv no divām daļām.

Pirmajā daļā autors apskata savu dzīves gājumu. Viņam ir fenomenāla, paša vārdiem runājot, “ziloniem līdzīga” atmiņa, tāpēc grāmatā precīzi atspoguļotas dažādu notikumu detaļas (15., 185. lpp.).

E. Anderss sīki apraksta 20. gadsimta 30. gadu Liepāju, kurā viņš pavadīja savu bērnību labklājībā kopā ar brāli Georgu (1924–1944), tēvu Ādolfu (1897–1941) un māti Ēriku (1895–1992). E. Anderss ģimenē kopš bērnības runāja vāciski un 1932. gadā sāka Liepājā mācīties vācu skolā, bet jau tajā pašā gadā pārgāja uz Čakstes latviešu skolu. Autors pats uzskata, ka tas bija liktenīgs lēmums, kas vēlāk palīdzēja viņam pārdzīvot holokaustu, jo līdz tam viņš latviski neprata.

Būdam īsts Latvijas patriots, autors asi nosoda pirmo padomju okupācijas gadu Liepājā, kad nacionalizēja viņa tēvam piederošo uzņēmumu, Alperoviču dzīvokli iemitināja svešus īrniekus, bet autoram pašam lika piedalīties neskaitāmos padomju masu pasākumos. Tomēr E. Anderss nevienkāršo 1940. gada vasaras notikumus Liepājā, kurai bija “sarkanās” pilsētas slava, bet parāda tālaika norises visā to pretrunīgumā, atzīstot, ka daļa strādnieku priecājās par padomju varas nodibināšanu: “Daudzi turēja jaunu prātu uz bagātniekiem (tas nepārsteidza, zinot, kā mēs pret viņiem bijām izturējušies!) un sagaidīja, ka Staļins kā mūsdienu Robins Huds ņems no bagātajiem un dos trūcīgajiem” (57. lpp.). Arī aprakstot 30. gadu dzīvi Liepājā, autors neizvairās pieminēt vairākas epizodes, kurās viņa radi “nesmuki” un augstprātīgi izturējušies pret zemākas kārtas ļaudīm (33., 39. lpp.).

E. Anderss uzskata: ja viņa ģimeni 1941. gada 14. jūnijā būtu izsūtījuši, viņš kopā ar brāli 1942. gadā tiktu iesaukts Sarkanajā armijā (63. lpp.). Tiešām atsevišķi karadienestam derīgi jauni deportētie vīrieši tika iesaukti padomju armijas rindās. Taču vēl lielāka iespēja izsūtījuma vietā bija iet bojā bada vai slimību dēļ. Savukārt E. Andersa tēvs kā bijušais uzņēmuma īpašnieks visticamāk būtu nonācis Vjatlagā, kur izdzīvošanas iespējas būtu vēl daudz mazākas.

E. Anderss akcentē turīgo ebreju naivumu un pat prieku par hitleriešu karaspēka ienākšanu Liepājā Vācijas–PSRS kara sākumā, kas pamatā balstījās uz nepatiku pret padomju varu un atmiņām par iepriekš piedzīvoto vācu okupāciju Pirmā pasaules kara laikā (64.–66. lpp.). Realitātē jau pirmajā nacistu okupācijas dienā Liepājā 1941. gada 29. jūnijā sākās masveidīga ebreju slepkavošana.

Sākoties holokaustam, E. Andersa tēvs izdomāja pārdrošu plānu, lai glābtu savu sievu un dēlus. E. Andersa mātei bija jāuzdodas par vācu izcelsmes atradeni un kristieti, kura tikai pieņemta un augusi ebreju ģimenē. Pateicoties šiem riskantajiem meliem, E. Andersam un viņa mātei izdevās izdzīvot un “izlīst caur holokausta šķirbām” (14. lpp.). E. Andersss un viņa brālis Georgs Alperovičs atradās Latvijas ebrejiem neraksturīgā stāvoklī – viņi kā t.s. pusžīdi visu laiku dzīvoja un strādāja Liepājā latviešu un vāciešu vidū, nevis nonāca geto, koncentrācijas nometnē vai pagrīdes slēptuvē un varēja novērot, kā cilvēki reaģēja uz nacistu okupāciju un holokaustu. Georgu Alperoviču 1943. gada novembrī pat uz piecām nedēļām iesauca 20. latviešu policijas bataljona darba rotā, bet pēc tam atbrīvoja no dienesta, un jau 1944. gada janvārī viņš nomira ar difteriju. Savukārt E. Andersa tēvu 1941. gada decembrī nacisti un viņu vietējie pakalpiņi pēc kaimiņu denunciacijas atrada slēpnī Alperoviču dzīvoklī un nošāva.

E. Andersss pauž savu viedokli par ebreju bezizejas stāvokli Liepājā, jo noslēpties, mainīt identitāti vai aizbēgt uz Zviedriju praktiski nebija iespējams (85.–87. lpp.). Neskatoties uz “pusžīda” statusu, E. Andersu un viņa brāli 1941. gada 15. decembrī latviešu policisti arestēja un aizveda uz Sieviešu cietumu, lai tālāk transportētu uz nošaušanu Šķēdē. Tikai pateicoties kāda Dancigas policista labvēlībai, viņi abi tika atbrīvoti no Sieviešu cietuma un palika dzīvi (18.–20. lpp.).

Atmiņās stāstīts arī par padomju karagūstekņu šausmīgo likteni. E. Andersss pat pārmet sev, ka reiz, kad bija tāda iespēja, viņš Liepājā neatdeva savu launagu šiem badā esošajiem cilvēkiem (102., 103. lpp.).

Nevēlēdamies otrreiz piedzīvot padomju režīmu, 1944. gada 15. oktobrī E. Andersss kopā ar māti devās ar kuģi no Liepājas uz Vāciju. Autors detalizēti izklāsta tur pieredzēto līdz 1949. gadam, kad viņš no Mīnhenes izceļoja uz ASV. Savukārt dzīves periods ASV un sakaru atjaunošana 20. gadsimta 90. gados ar Latviju grāmatā izklāstīta tikai isumā.

Grāmatas otrajā daļā E. Andersss detalizēti analizē latviešu darbību Otrā pasaules kara laikā. Viņš sniedz savu vērtējumu par latviešu antisemitismu, dienestu dažādās nacistu armijas vienībās, latviešu tautības slepkavām, izvarotajiem, marodieriem, ziņotajiem, ebreju glābējiem, kā arī citām ar holokaustu saistītām vēstures problēmām.

Jāatzīmē, ka šī grāmata ar nosaukumu “Среди латышей во время Холокоста” iznākusi arī krievu valodā. Interesanti, ka tā krieviski pārtulkota nevis no angļu oriģinālteksta, bet gan no latviskā tulkojuma un ir par 40 lappusēm biežāka (279 lappuses).

Autors vairākkārt savā darbā uzsver, ka nedrīkst kolektīvi apvainot nevienu tautu, bet cilvēki jāvērtē pēc viņu individuālās uzvedības. Arī latviešu tautu dažu tūkstošu slepkavu dēļ nedrīkst un nevar vainot Latvijas ebreju kopienas iznīcināšanā nacistu okupācijas gados. E. Andersa atmiņu pēdējais teikums skan: “Pārmetumi un vainas kompleksi ir nevēlami, labākajā gadījumā tie ved uz vēstures noliegšanu un neizprašanu, bet sliktākajā gadījumā – uz antisemitisma veicināšanu.”

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

AKADĒMIĶEI IEVAI OSEI – 50

Šogad 8. jūnijā jubileju svin mākslas zinātniece un arheoloģe Ieva Ose. Viņa dzimusi 1961. gadā Rīgā. Jau pusaudzes gados Ieva apguvusi pirmās iemaņas arheoloģijā, 1976.–1979. gadā darbojoties Pionieru pils arheologu pulciņā. Tomēr pēc Rīgas 5. vidusskolas ar vācu valodas novirzienu absolvēšanas 1979. gadā viņa izvēlējusies studēt Latvijas Valsts mākslas akadēmijas Mākslas vēstures un teorijas nodaļā, kuru beigusi 1984. gadā, iegūstot mākslas zinātnieka kvalifikāciju. 1993. gadā papildinājusies Prāgas Centrāleiropas universitātes Mākslas vēstures nodaļā. Tomēr īsto pielietojumu iegūtajām zināšanām mākslas vēsturē Ieva Ose atradusi tieši arheoloģijā. 1984. gadā sākusī strādāt LZA Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā par laboranti, bet pēc aspirantūras pabeigšanas 1991. gadā viņa tiek pieņemta darbā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. 1992. gadā par promocijas darbu “Kurzemes piļu podiņu krāsnis XV gs. beigās – XVIII gs. sākumā” Ieva Ose iegūst doktores grādu vēsturē, 1993. gadā viņu ievēlē par pētnieci, 1998. gadā – par vadošo pētnieci. Šajā amatā viņa atkāroti ievēlēta 2004. un 2010. gadā.

Ievas Oses zinātniskās intereses saistās ar pētījumiem Rīgas arheoloģijā (1997.–2002. gadā vadījusi izrakumus dažādos objektos Kungu ielā 1, bijušā Rātslaukuma teritorijā, Kaļķu ielā 1a u.c.) un viduslaiku piļu pētniecību, paceļot to jaunā, daudz augstākā pakāpē. Mākslas zinātnieces kvalifikācija ļauj viņai aplūkot tēmas, kuras iepriekš nav skartas. Promocijas darbā gūtās

atziņas tiek apkopotas monogrāfijā “Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pilis: 15. gs. beigas – 18. gs. sākums” (1996). Seko vairāki pētījumi par viduslaiku mūra pilīm Latvijā: “Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā” (2001), “Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons” (2004, līdzaut. Andris Caune), “Daugavgrīvas cietokšņa būvvesture” (2007), “Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma” (sagatavojuši izdošanai, tulkojuši un komentējuši, 2008), “Latvijas viduslaiku mūra baznīcas, 12. gs. beigas – 16. gs. sākums: Enciklopēdija” (2010, līdzaut. Andris Caune).

Ieva Ose ir arī 12 rakstu krājumu – “Arheologu pētījumi Latvijā”, “Arheoloģija un etnogrāfija”, “Pētījumi par Kurzemes un Zemgales pilīm”, “Pētījumi par Vidzemes un Zemgales pilīm”, “Castella Maris Baltici 8” sastādītāja. Kopējais viņas publikāciju skaits sasniedz 230 vienības.

Zinātniece daudz strādājusi arhīvos gan Latvijā, gan ārzemēs, sekojusi arī jaunākajām metodiskajām atziņām viduslaiku piļu pētniecībā, viņa ir Vācijas piļu pētnieku Vartburgas biedrības biedre un Centrāleiropas piļu pētnieku apvienības “Castrum Bene” biedre.

Ieva Ose sekmīgi vadījusi vairākus Latvijas Zinātnes padomes pētniecības projektus – “Pētījumi Latvijas viduslaiku arheoloģijā – pilis, pilsētas un kapsētas”, “Pētījumi Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijā”, “Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas aktuālas problēmas”, kā arī Valsts pētījumu programmas Letonika projektu “Letonikas avotu izpēte un datorizācija”. Šobrīd viņa vada Valsts programmas “Nacionālā identitāte” apakšprojektu “Latvijas iedzīvotāju etniskās un nacionālās identitātes un valstiskuma apziņas veidošanās līdz 19. gs.”.

1995. gadā viņa ievēlēta par Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas vadītāju un šos pienākumus pildīja līdz 2007. gadam. No 2002. līdz 2006. gadam Ieva Ose bija institūta Zinātniskās domes priekšsēdētāja, 2003.–2006. gadā Latvijas Zinātnes padomes eksperte arheoloģijā, bet kopš 2010. gada ir Latvijas Zinātnes padomes Ekspertu komisijas locekle. Ieva Ose ir arī vairāku vietējo un starptautisko konferenču organizatore.

Salīdzinoši agri Ievai Osei izdevies sasniegt akadēmiskās virsotnes – 1998. gadā viņa ievēlēta par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli, 2004. gadā – par īsteno locekli. Zinātnieces darbs arī vairākkārtīgi augstu novērtēts – 2000. gadā viņa saņēmusi Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas Atzinības rakstu, 2001. gadā Eiropas Zinātnes un mākslu akadēmijas Fēliksa balvu, 2004. gadā Spīdolas balvu, 2005. gadā VKPAI Kultūras mantojuma balvu, 2007. gadā Rīgas balvu.

Lai gan sasniegta tikai pirmā nozīmīgā dzīves jubileja, paveikto darbu saraksts ir neparasti garš. Ievas Oses sasniegumu pamatā ir mērķtiecība, augstas darbaspējas, metodisks darbs. Gribētos atzīmēt, ka Ieva Ose ir arheoloģe, turklāt tieši Rīgas un viduslaiku piļu pētniece otrajā paaudzē. Viņa turpina sava tēva Andra Caunes iesākto. Latvijai, ņemot vērā tās dramatisko vēsturi, ļoti pietrūkst šādu zinātnieku dinastiju. Zinātniece ir sasniegusi spēka gadus, kad uzkrāta bagāta pieredze. Varam droši prognozēt, ka nākamie gadi būs ne mazāk ražīgi. To arī kolēģei novēlam jubilejas reizē!

Guntis Zemītis

VĒSTURNIEKAM LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS ĪSTENAJAM LOCEKLIM JĀNIM BĒRZIŅAM – 70

Jānis Bērziņš dzimis 1941. gada 29. aprīlī Madonas apriņķa Cesvaines pagastā. 1965. gadā beidzis Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļu. No 1971. gada vēstures zinātņu kandidāts un līdzstrādnieks Latvijas vēstures institūtā. 1997. gadā ieguvis habilitētā doktora grādu vēsturē. Vadošais pētnieks.

Jubilāra zinātniskais darbs saistīts ar Latvijas vēstures problemātiku 19. gs. otrajā pusē, rūpniecības un strādnieku vēsturi 19. gs. un 20. gs. sākumā, tautsaimniecības vēstures jautājumiem 20. gs. 20.–30. gados. Publicējis vairāk nekā 130 zinātnisku rakstu un trīs monogrāfijas.

1987. gadā J. Bērziņš saņēmis Latvijas PSR Valsts prēmiju, 1998. gadā LZA Arveda Švābes balvu, 2001. gadā LR Izglītības un zinātnes ministrijas Goda diplomu, 2005. gadā Rīgas balvu. Kopš 2000. gada LZA īstenais loceklis.

Vienkāršība, iejūtība, demokrātisks vadības stils, pelnīta autoritāte kolēģu vidū ir arvien virzījusi jubilāru atbildīgos amatos gan institūtā (bijis institūta Zinātniskās domes priekšsēdētājs, direktors, pašlaik Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku pētniecības nodaļas vadītājs), gan Latvijas Zinātņu akadēmijā (LZA Senāta un Valdes loceklis, Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāja vietnieks, Valsts emeritēto zinātnieku padomes loceklis, žurnāla “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” redkolēģijas loceklis) u.c. Par mūža ieguldījumu pētnieciskajā, izglītības un akadēmiskajā darbā jubilārs šopavasir tika apbalvots ar Atzinības krusta IV šķiru.

Sveicam zinātnieku un zinātnes organizatoru Jāni Bērziņu dzīves jubilejā, vēlam stipru veselību, dzīvesprieku un radošus panākumus!

Ainārs Lerhis

VĒSTURES DOKTOREI MELITAI SVARĀNEI – 95

Melita Svarāne (no kreisās) un institūta sekretāre Valērija Šmite kādā no Baltijas republiku vēsturnieku salidojumiem Lietuvā pie Traķu pils 20. gs. 60. gadu pirmajā pusē

Vēsturniece Melita Svarāne dzimusi 1916. gada 12. jūnijā Skaistkalnē. 1949. gadā viņa ar izcilību beidza studijas Latvijas Universitātē, sāka strādāt par skolotāju Rīgā, bet no 1956. līdz 1996. gadam bija tagadējā Latvijas vēstures institūta zinātniskā līdzstrādniece. Starp Melitas Svarānes nozīmīgākajiem veikumiem minama monogrāfija “Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX gadsimta vidū” (1971), par ko saņemta J. Zuša prēmija, līdzdarbošanās pētījuma “Feodālā Rīga” (1978) un J. K. Broces “Zīmējumu un aprakstu” vairāksējumu izdevuma sagatavošanā, bet jo īpaši izceļami viņas nopelni Rīgas 18. gs. – 19. gs. pirmās puses latviešu sabiedrības izpētē.

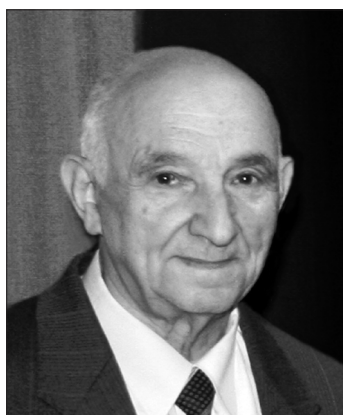
Mīļi sveicam lielajā jubilejā un novēlam daudz veselības un daudz saulainu dienu!

Muntis Auns

IN MEMORIAM

ATVADOTIES NO RAŽENĀ VĒSTURNIEKA JOSIFA ŠTEIMANA

(26.06.1923. Daugavpils – 25.04.2011. Daugavpils)

Daugavpils Universitātes emeritētā profesora Josifa Šteimana darbīgais mūžs bija garš un, dialektiski skatot, pretrunīgs. Daudzus gadus viņš tika pamatoti uzskatīts par PSKP vēstures pētnieku pirmo personu Latvijā un kā tāds ietekmēja arī šo zinību nozari Igaunijā un Lietuvā. Pēc PSRS sabrukuma un neatkarīgās Latvijas Republikas atjaunošanas J. Šteimans smagi pārcieta savu priekšstatu un pieņēmumu bojāeju. Taču viņa analītiskais prāts neļāva aiziet no vēstures pētniecības. Kritiski izvērtējot sevi un visu, kas rakstīts komunistiskās ideoloģijas ietekmē, J. Šteimans saprata, ka viņa zināšanas tika izmantotas netaisnas totalitāras iekārtas labā. Savu atteikšanos no padomju okupācijas laika viņš nolēma pierādīt ar intensīvu darbu, godīgi un principiāli parādot Latvijas vēstures vēl mazatklātās, bet nozīmīgās šķautnes, tā vairojot atklāto vērtību plašumu. No 55 viņa grāmatām (ieskaitot arī tās, kurām bija līdzautori) 44 nākušas klajā pēc 1991. gada.

Vēl pāris nedēļu pirms nāves profesors Šteimans ik dienu sēdēja pie sava rakstāmgalda un citīgi rakstīja. Tāds bija viņa dzīves “režims”. Neskatoties uz saviem 87 gadiem, viņš jutās kā “jauns autors” un optimistiski prognozēja turpmāko dzīvi. Telefona sarunā ar mani 2011. gada aprīļa sākumā viņš priecīgi stāstīja, ka viņa jaunā grāmata “Staļina diktatūra un tās sekas” jau tipogrāfiski veidojas Rēzeknē, paliekot tikai korektūras lasīšana. Ne pats

profesors, ne viņa tuvinieki, kolēģi, draugi (to viņam bija daudz) nezināja, ka ļaunā slimība grauj viņa jau tā nestipro veselību...

Josefa Šteimana mūža lielākā daļa cieši saistīta ar Daugavpili. Viņš dzimis ebreju skolotāju ģimenē. 1936. gadā beidzis pilsētas 2. latviešu pamatskolu, līdz 1940. gadam mācījies Daugavpils Latviešu biedrības komercskolā. 1941. gadā, sākoties Vācijas un PSRS karam, brīvprātīgi iestājās padomju armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijā. Šo lēmumu izdarīja pārliecībā, ka tolaik tā bija vienīgā iespēja, lai cīnītos pret nacistisko un rasistisko Lielvāciju, kuras mērķis paredzēja Latvijas ģermanizāciju un visas Eiropas ebreju totālu iznīcināšanu.

Pēc kara J. Šteimans strādāja Daugavpili par skolotāju, 1949. gadā absolvēja Rīgas Pedagoģisko institūtu, 1947. gadā sāka lasīt lekcijas Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā. 1955. gadā kļuva par vēstures zinātņu kandidātu, no 1956. gada bija docents, no 1967. gada profesors, 1961.–1979. gadā arī vēstures katedras vadītājs. Daudziem Latvijas vēsturniekiem viņš palīdzēja kā padomdevējs zinātniskā darba noformēšanā un sevišķi kā oficiālais oponents disertācijas aizstāvēšanā. Starp tiem var minēt profesoru LZA akadēmiķi Aivaru Strangu, pazīstamo filozofu un publicistu Vilni Zariņu, arī šo rindu autoru Leo Dribinu un daudzus citus.

Neatkarīgā Latvijas Republikā J. Šteimans kļuva par izcilu ebreju vēstures izziņātāju un popularizētāju. Ar viņa dalību tapa Daugavpils ebreju vēstures apcerējumu 4 sējumi – “Ebreji Daugavpilī” (krievu valodā). 1995. gadā nāca klajā viņa monogrāfija “Latvijas ebreju vēsture” (latviešu un krievu val.). 2002. gadā Kolumbijas universitātes izdevniecība Ņujorkā nodeva lasītājiem šīs grāmatas tulkojumu angļu valodā, ko zinātniski bija rediģējis pazīstamais holokausta pētnieks un publicists Eduards Andersss. 1996. gadā Latvijas Universitātē J. Šteimans aizstāvēja savu jauno disertāciju “Ebreju tautas vēstures problēmas Latvijā (Ebreji Latvijā)” un ieguva Latvijas vēstures doktora grādu. Pēc šīs viņa pētniecības atzišanas J. Šteimans guva jaunu spēku turpmākajam jaunrades darbam. To liecināja viņa grāmata “Latvijas un Lietuvas ebreju dzīvesveids un domāšanas veids” (1999, krievu val.), 2000. gadā izdotā “Latgales ebreju vēstures historiogrāfija”, 2006. gadā publicētais darbs “Ebreju intelektuāļi Latvijā” un daudzas citas grāmatas.

Plašs bija profesora devums Latvijas historiogrāfijas attīstīšanā, ideju cīņas aprakstā, Latvijas intelektuālās dzīves atspoguļošanā, darbos par ievērojamiem Latvijas zinātniekiem, bet īpaši – par vēsturnieku konceptiem, diskusijām, kurās tika risinātas pagātnes izpratnes problēmas.

Turklāt visus sava mūža pēdējos 20 gadus J. Šteimans turpināja lasīt lekcijas Daugavpils Universitātē. Tas bija iespējams tādēļ, ka viņu cienīja universitātes mācību spēki, jo sevišķi viņa kolēģi vēstures katedrā. 2005. gada 17. jūnijā J. Šteimanam tika piešķirts Daugavpils goda pilsoņa nosaukums, bet 2007. gada 28. maijā Rīgā Valsts emeritēto zinātnieku padome ievēlēja viņu par emeritēto zinātnieku.

Cieņa, atzinība un labestība pavādīja katru viņa mūža nogales dienu.

Leo Dribins

PROFESORS, DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
GODA DOKTORS JOELS VEINBERGS
(01.09.1922.–20.05.2011.)

Skaistā maija dienā no Jeruzalemes pienāca sēru vēsts: miris profesors Joels Veinbergs – cilvēks, kuru daudzi Latvijas vēsturnieki un vēstures skolotāji uzskata par savu Skolotāju. Lai arī pēdējais mūža posms pavadīts Izraēlā, viņa garīgā saikne ar Latviju un Daugavpils Universitāti nekad nepārtrūka.

Joels Veinbergs dzimis Rīgā 1922. gada 1. septembrī. Pēc ivrita ģimnāzijas absolvēšanas viņš iestājās Latvijas Universitātes Vēstures fakultātē. Tad sekoja karš; Veinbergu ģimene nonāca Rīgas geto, kur nomira māte; tēvs gāja bojā koncentrācijas nometnē. Joels Veinbergs izdzīvoja koncentrācijas nometnē Rīgā (Mežaparkā), Dundagā un Būhenvaldē, no kurienes 1945. gadā bēga uz Čehoslovākiju, pēc tam atgriezās dzimtenē. 1946. gadā viņš pabeidza universitāti, uzsāka darba gaitas Latvijas PSR Valsts bibliotēkā un Latvijas Valsts universitātē, vēlāk pabeidza LVU aspirantūru seno laiku vēstures specialitātē un 1954. gadā aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju.

1962. gada 3. decembrī sākās viņa darbs Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā. Pirms ierasties Daugavpilī, viņš jau bija nodzīvojis krietnu daļu sava mūža, ieguvis sarežģītu – gan laimīgu, gan sāpīgu dzīves pieredzi, apliecinājis sevi kā zinātnieks vēsturnieks. Viņš ieradās Daugavpilī, būdams jau nobriedis cilvēks, kuram ir ko teikt un mācīt jaunajiem. Tas, ka viņš nonāca tieši šeit, bija tīrā nejaušība, neizskaidrojama un jauka, jo tā deva mums iespēju sastapties ar šo dižo prātu un garu, iespaidoties no viņa. Kas zina, vai viņš kļūtu par pasaules mēroga zinātnieku, ja viņa dzīvē nebūtu “Daugavpils perioda”? Vai tajā pašā laikā, bet citā vietā viņš spētu īstenot savu aicinājumu, koncentrēties savas izsāpētās tēmas atklāšanai? Cik lielā mērā ārējie apstākļi (laiks, vieta, vide) ietekmē cilvēku, viņa radošo garu? Cik lielā mērā radošais cilvēks var palikt viņš pats, nezaudēt sevi, neietekmēties no apstākļiem, pat pārvarēt tos un radīt savu vidi? Mūžsenie jautājumi, attiecināti uz profesoru Veinbergu un Daugavpili,

atbildami viennozīmīgi: viņš radīja vidi sev, neatlaidīgi un rūpīgi audzinot spriest spējīgus jaunus cilvēkus, ar kuriem uzturēt dialogu. 1964. gadā viņš ievēlēts par docentu, bet jau pēc 10 gadiem (1974) – par profesoru. Likumsakarīga bija profesora ievēlēšana par DPI PSRS un vispārējās vēstures katedras vadītāju 1977. gadā, jo Joela Veinberga attieksme pret darbu, pasaules līmeņa zinātniskais darbs, pedagoga talants un personība spēcīgi ietekmēja studiju kvalitāti un jaunu vēsturnieku sagatavošanu Daugavpilī. Kopā ar citiem kolēģiem laika gaitā tika panākts, ka DPI vēstures nozare no papildu specialitātes pārtapa par patstāvīgu specialitāti. Viņš vienmēr ir bijis labestīga un saprotoša pasniedzēja iemiesojums. Profesors nevis pamācīja, bet dalījās savā pieredzē, un viņa piemērs bija tik pārliecinošs, ka citas argumentācijas nemaz nevajadzēja. Profesors pieradināja “citādā” saskatīt interesanto un tāpēc uzmanības, nevis aklas noliegšanas vērtu; aizliedza lietot kategorijas “labs” – “slikts” attiecībā uz vēstures faktiem, tā vietā piedāvājot meklēt atbildi uz jautājumu “kāpēc?”; domāt pašiem, nevis spriest no dominējošo stereotipu pozīcijas. 1983. gadā J. Veinbergs atstāja katedras vadību, bet turpināja strādāt ar studentiem gan Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā, gan Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātē un Rīgas Atklātajā ebreju universitātē līdz aizbraukšanai uz Izraēlu 1993. gadā. Uzsverot profesora J. Veinberga īpašo lomu, 1996. gadā viņam piešķirts Daugavpils Pedagoģiskās universitātes goda doktora nosaukums; par ieguldījumu Latvijas kultūrā viņam piešķirta Spīdolas balva (2001).

J. Veinberga mūža darbs – senās ebreju vēstures pētīšana, kas, pēc paša profesora domām, bija iepriekšņemta ar viņa piederību ebreju tautai un kopā ar savu tautu izcieto 20. gadsimta noziegumā un traģēdijā – holokaustā. Tas radīja viņā dziļu iekšējo nepieciešamību izskaidrot vēsturē sakņoto ebreju tautas spēju saglabāt cilvēciskumu pat necilvēciskos apstākļos. Atskaites punkts – katastrofa – ebreju valsts un tempļa iznīcināšana 586. gadā pr. Kr. Tā bija patiesa katastrofas situācija: tauta bija padzīta no apsoltās zemes, tas, ko 500 gadu garumā uzskatīja par nesatricināmu un mūžīgu, – valsts un templis, ko Dievs apsolijs ebreju izredzētajai tautai uz mūžīgiem laikiem, sabruka. J. Veinbergs vēlējās parādīt, kā notika iznīcināšana, izveidojās vakuums un nihilistiskā attieksme pret visu. Bet vienlaikus vajadzēja atklāt arī to, kā šajā šķietamajā tukšumā uzdīga jauni asni, dzima kas pilnīgi jauns – gan sociālās dzīves forma (pilsoņu – tempļa kopiena), gan dzīves principi (brīvprātība un atbildība par brīvi izdarīto izvēli), mainījās tautas mentalitāte, līdzšinējās bezierunu vienprātības vietā nāca kā norma arī citādi domājošo atzišana un zināms plurālisms. Veidojās pieradums izdarīt izvēli un augstu vērtēt brīvību. Iezīmēto procesu būtība un to dalībnieku pašapziņa slēpjas tā laika tekstos, kuru autori bija attiecīgās mentalitātes nesēji, un vispirms – Vecajā Derībā, kas tapa tieši tajā laikā.

Profesors radīja metodi, kas pavēra daudz precīzākas tekstu izpētes iespējas. Tā ir teksta trīspakāpju analīze, kas ietver lingvistiski statistisko, semantisko un konceptuāli kontekstuālo analīzi un ļauj atklāt teksta autora apziņas iezīmes. Taču, strādājot ar cita laikmeta un it īpaši ar seno laiku tekstiem, nevar ignorēt faktu, ka cita laikmeta cilvēki arī domājuši citādi. Tāpēc rodas jautājums: vai pētnieks adekvāti saprot cita laikmeta tekstu? Prof. J. Veinbergs risinājumu atrada pasaules modeļa idejā. Proti, idejā, ka cilvēka apziņā pasaule pastāv kā universālo kategoriju (pamatjēdzienu) sistēma, turklāt katra laikmeta cilvēks rada *savu* universālo kategoriju sistēmu (“koo-

dinātu tīklu”), ar kuras palīdzību *pa savam*, tikai viņam raksturīgi aptver un sakārto savā apziņā pasauli. It kā uzliekot “koordinātu tīklu” realitātes parādībām un skaidrojot tās atbilstoši “koordinātām”, cilvēks veido savam laikmetam atbilstošu pasaules modeli.

Atzīstot vairāku vēstures filozofu un vēsturnieku metodoloģisko ietekmi, J. Veinbergs īpaši izceļ medievista Ārona Gureviča nozīmi savā pētnieciskajā darbā. Taču, salīdzinot ar Ā. Gureviča pieeju, J. Veinbergs ir devis arī savu ieguldījumu, cenšoties pēc būtības subjektīvo vēstures avota analīzes procesu maksimāli “objektīvizēt”. Lai to panāktu, analīzei pakļaujamas teksta vienības zinātnieks atlasa, balstoties uz lingvostatistiskiem, nevis empīriskiem datiem. Pievēršoties tekstam, viņš vispirms nosaka vārdu lietojuma biežumu, kas liecina par apzīmēto jēdzienu nozīmīgumu teksta autoriem: jo biežāk minēts vārds, jo nozīmīgāks autoram ir ar to apzīmētais jēdziens, jo vairāk iespēju pastāv, ka arī sociumam, kuram pieder autors, šis jēdziens ir ļoti nozīmīgs. Tādējādi teksta turpmākā analīze, kad pētnieks pievēršas noteiktiem “indikatoriem”, kļūst pamatotāka un precīzāka.

Vēsturnieks pakļāva skrupulozai analīzei visu Vecās Derības un vairāku citu vēstures avotu tekstus un secīgi atveidoja vispirms “Hroniku grāmatas” autoru pasaules ainu, tad Vecās Derības pasaules modeli, pēc tam salīdzinājums ar citu seno Tuvo Austrumu (Divupes, Ēģiptes) autoru tekstiem ļāva J. Veinbergam raksturot seno Tuvo Austrumu historiogrāfijas pasaules modeli un, visbeidzot, seno Tuvo Austrumu kultūras kopumā pasaules modeli, kura pamatā ir viss seno Tuvo Austrumu teksts. Rezultātā atveidota universālo kategoriju (daba, lietu pasaule, cilvēks, dievs(-i), laiks, telpa) sistēma – “koordinātu tīkls”, ar kura palīdzību šīs kultūras cilvēks aptvēra apkārtējo pasauli. Tādā izpratnē uzlūkojot pagātnei, to var ieraudzīt laikabiedru acīm, nepiedēvējot vēsturnieka sabiedrības vērtības pētāmā laika sabiedrībai. Uzmanības centrā – cilvēks ar viņa attieksmi pret pasauli, kas piešķir vēsturiskam pētījumam jaunu – antropoloģisku dimensiju.

Seno laiku vēstures pētnieku vidū Padomju Savienībā profesors J. Veinbergs bija viens no autoritatīvākajiem seno Tuvo Austrumu vēstures speciālistiem, kas gāja savu ceļu, atšķirīgu no oficiālās historiogrāfijas. Pievēršanās cilvēka iekšējai pasaulei, sociālajai psiholoģijai krasi atšķīra viņu no padomju vēsturnieku vairākuma, kuri koncentrēja uzmanību uz “ražošanas attiecībām”, principā ignorējot “cilvēcisko faktoru”. J. Veinberga grāmatas “Человек в культуре древнего Ближнего Востока” (1986, latviešu tulkojumā, saīsināti – “Piramīdu un zikurātu ēnā: Cilvēks seno Tuvo Austrumu kultūrā”, 1988), “Рождение истории: Историческая мысль на Ближнем Востоке середины I тысячелетия до н.э.” (1993), “Введение в Танах” (т. 1–3, 2002–2005) u.c. kļuva par klasiskiem darbiem gan vēsturē, gan kulturoloģijā. Vēl padomju periodā profesora J. Veinberga idejas un darbi piešķīra uzmanību arī Rietumos, viņa grāmatas un raksti publicēti PSRS, VDR, VFR, Čehoslovākijā, arī Ungārijā, Beļģijā, Nīderlandē, Lielbritānijā u.c.

Atvadoties no Daugavpils 1993. gadā, J. Veinbergs pasvītroja, ka viņš brauc nevis *no* Latvijas, bet *uz* Izraēlu. Jeruzalemē viņš atrada savu vietu, bet Latvijā profesors Joels Veinbergs uz mūžīgiem laikiem paliks daudzu viņa bijušo studentu pateicīgā atmiņā.

PIEMINOT VĒSTURNIECI DOCENTI
VERONIKU KANĀLI
(07.09.1923.–31.05.2011.)

Veronika Kanāle kopā ar Paulu Dzērvi (no kreisās),
Aleksandru Drīzuli un Benjamiņu Treiļu braucienā
uz kādu konferenci Tallinā 1953. gadā

31. maijā dzīves 87. gadā mūžībā aizgājusi vēsturniece Veronika Kanāle, Latvijas Valsts universitātes PSRS vēstures katedras docente no 1955. gada līdz pat pensionēšanas brīdim 1990. gada 1. jūlijā. Savu apzināto dzīvi viņa sāka mūsu tautai sarežģītajos 20. gadsimta 40.–50. gados. Dzimusi trūcīgā Latgales ģimenē 1923. gada 7. septembrī. 1940. gadā, kad Padomju Savienība okupēja Latviju, viņa pat vēl nebija paspējusi beigt vidusskolu. Kad Latviju okupēja nacistiskā Vācija, V. Kanāle 17 gadu vecumā evakuējās uz Padomju Savienības aizmuguri. Evakuāciju pavadīja Čuvašijas autonomajā padomju republikā. 1944. gada otrajā pusē viņa tika izsaukta uz Maskavu, kur strādāja par kadru inspektori – tulci Latvijas PSR Tautas komisāru padomē. Padomju varas būtība jau jaunībā tika iepazīta plašā spektrā. Blakus romantiskajiem dzīves sapņiem pakāpeniski nāca arī vilšanās.

Viņai bija iespēja būt kopā ar daudziem gados jauniem talantīgiem un darbīgiem cilvēkiem. V. Kanāle bija ļoti pazīstama ar nākamajiem redzamākajiem nacionālkomunistiem Paulu Dzērvi un Eduardu Berklavu, kuri ietekmēja viņas uzskatus jau 40. gadu beigās, kad viņi kopā strādāja Rīgas pilsētas komjaunatnes komitejā. Vēlāk izveidojās kontakti arī ar Vili Krūmiņu. V. Kanāle 1947. gadā absolvēja LVU Vēstures fakultāti un strādāja par propagandas sekretāri LĻKJS Rīgas komitejā (1947–1949), bijusi daļas vadītāja vietniece LĻKJS CK (1949–1950), kā arī Rīgas apgabala partijas komitejas Skolu un augstskolu daļas vadītāja (1952–1953). P. Dzērves pamudināta, V. Kanāle uzsāka studijas aspirantūrā, kuru rezultātā 1955. gadā tika aizstāvēta vēstures zinātņu kandidāta disertācija. Šajā pašā gadā viņa iecelta par LPSR

Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas un folkloras institūta direktora vietnieci zinātniskajā darbā, bet jau pēc dažiem mēnešiem viņai tika piedāvāta iespēja vadīt LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes PSRS vēstures katedru. V. Kanāle beidzot nonāca pie savas dzīves galvenā acinājuma – vēstures pasniegšanas un pedagoģiski organizatoriskā darba. Viņas pētnieces darbs bija saistīts ar padomju gadu aktuālo politiskās vēstures problemātiku, un tas viņu īpaši neaizrāva. Pēc LKP CK VII – 1959. gada 7.–8. jūlija plēnuma lēmuma “Par nopietniem trūkumiem darbā ar kadriem un nacionālās politikas īstenošanā Latvijas PSR” sākās nacionālkomunistu ietekmes likvidēšanas process Vēstures un filoloģijas fakultātē, un tas tika pabeigts 1962. gada vasarā, kad LVU rektoru Jāni Jurgenu amatā nomainīja LKP CK pirmajam sekretāram Augustam Vosam pietuvinātais Valentīns Šteinbergs. Viņš 1962. gada vasarā palūdza V. Kanālei uzrakstīt atlūgumu no PSRS vēstures katedras vadītājas amata. Viņa tika atcelta no amata pēc paša lūguma, bet faktiski par “solidarizēšanos ar nacionālkomunistiem”, jo, neraugoties uz Rīgas pilsētas un LVU partijas komiteju norādījumu to nedarīt, piedalījās varas nežēlastībā kritušā Ekonomikas institūta bijušā direktora P. Dzēves bērēs 1961. gada beigās. Piedzīvotais un pārdzīvotais stiprināja viņas raksturu un veidoja spēcīga cilvēka stāju. Viņā nostiprinājās pārliecība, ka, lai cik skarba ir politiskā sistēma, tomēr domubiedri, ja tie dzīvē pakrituši, nav nododami. Izveidojās stingras prasības pret sevi, ģimeni, kolēģiem un draugiem. Radās neiecietība pret demagoģiskiem karjeristiem un vienkārši negodīgiem līdzilvēkiem. Līdzās šim rakstura īpašībām viņā mājaja mīlestība un sirsnība pret cilvēkiem un humora izjūta.

Viegli un radoši viņai veidojās kontakti ar vēsturi studētgrībošajiem jauniešiem. Visciešāk tie izauga un nostiprinājās ar patstāvīgi un neatkarīgi domājošiem studentiem gan semināru nodarbībās, gan izstrādājot kursa un diplomdarbus, gan ārpus studiju laika. Docente vienmēr bija gatava ar kādu studentu kursu doties ārpus Latvijas viņas izkārtotajās studentu praksēs un ekskursijās. Labprāt piedalījās studentu sarīkojumos un atsevišķos gadījumos studentu kāzās uzņēmās pat vedējmātes pienākumus. Bieži aizstāvja lomā bija klāt, kad kāds visnotaļ spējīgs students jaunības neapdomībā bija nokļuvis politiskās nepatīkšanās. Dažādu dzīves politisko sarežģījumu gadījumos pie viņas vērsās ne tikai studenti un aspiranti, bet arī kolēģi. Visiem bija zināms, ka viņa neatteiksies palīdzēt un, pateicoties savam politiskajam dzīves gājumam, nebaidījās to darīt. Atmiņā uzplaiksnī gadījums, kad V. Kanāle metās palīgā ievērojamam LVU Ķīmijas fakultātes docentam, kuru viņa kolēģis, balstoties uz savākto atmaskojošo materiālu, par to, ka docents biogrāfijā nebija uzrādījis, ka viņa tēvs dienējis leģionā, centās izmest no darba universitātē. Uzsāktā politiskās tīrības akcija tika neitralizēta.

Pēc augstskolas beigšanas daudziem studentiem docente palīdzēja atrast piemērotu darbu, rosināja uzsākt studijas aspirantūrā. Šodien vairāki no viņas bijušajiem studentiem, kas pašreiz strādā Latvijas vēstures institūtā, ir pateicīgi docentei V. Kanālei par dotajām vēstures zināšanām, viņas atstāto sirds siltumu un skumst kopā ar radniekiem. Dzīve neapstājas, tā docentes bijušajiem audzēkņiem iet tālāk, un mēs viņai diemžēl mūžības gaitā līdzī varam dot tikai savu novēlējumu: “Lai vieglas smiltis Tev Lielvārdes kapu kalnā!”

Jānis Bērziņš, Ineta Lipša

RAKSTU AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Mariušs Balcerēks** (*Mariusz Balcerek*) – vēsturnieks, Dr. hist., Toruņas N. Kopernika publiskā reģionālā bibliotēka
- Tatjana Berga** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Valdis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist.
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Leo Dribins** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts
- Dzintars Ērglis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Elīna Guščika** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
- Anete Karlsona** – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Valda Kļava** – vēsturniece, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Ainārs Lerhis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ineta Lipša** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ilgvars Misāns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Irēna Saleniece** – vēsturniece, Dr. hist., Daugavpils Universitāte
- Roberts Šimkus** – vēsturnieks, Klaipēdas Universitātes vēstures doktorants
- Andris Šnē** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Ēriks Žagars** – vēsturnieks
- Arturs Žvinklis** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts